

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ BİLİM DALI**

HÜLEGÜ HAN'IN HAYATI VE FAALİYETLERİ

BURAK ÇELİK

YÜKSEK LİSANS

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. MUSTAFA AKKUŞ**

KONYA-2021

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ BİLİM DALI**

HÜLEGÜ HAN'IN HAYATI VE FAALİYETLERİ

BURAK ÇELİK

YÜKSEK LİSANS

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. MUSTAFA AKKUŞ**

KONYA-2021

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Burak Çelik		
	Numarası	18810501057		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı / Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa Akkuş		
Tezin Adı	Hülegü Han'ın Hayatı ve Faaliyetleri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Burak ÇELİK

Öğrencinin	Adı Soyadı	Burak Çelik		
	Numarası	18810501057		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı / Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa Akkuş		
Tezin Adı	Hülegü Han'ın Hayatı ve Faaliyetleri			

ÖZET

Hülegü, Çingiz Han'ın torunu, Toluy ve Sorkaktani Beki'nin üçüncü oğlu olarak Moğolistan'da 1217 yılında doğmuştur. Onun aynı anneden Möngke, Kubilay ve Arık Buka adlı üç kardeşi beş üvey annesinden ise on kardeşi olmuştur. Hülegü'nün hayatının ilk dönemleriyle ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. 1224-1225 yıllarında Çingiz Han'a sunduğu ilk avından 1251 kurultayına değin kaynaklarda ismi hiç zikredilmemiştir. Ağabeyi Möngke Han'ın tahta geçmesi onun hayatındaki en önemli dönüm noktası olmuştur. Zira Möngke, onu İran'a diğer kardeşi Kubilay'ı da Çin'e Moğol hakimiyeti bu bölgelerde hâkim kılmakla görevlendirmiştir. Hülegü'nün, Möngke Han emriyle başladığı batı seferindeki ilk görevi yüzyıllardır İran ve çevresinde gerçekleştirdikleri terör olayları ile burada kaos yaratan Nizârî İsmâîlîler fırkasının ortadan kaldırılması olmuş bu iş 1256-1257 yıllarında tamamlanmıştır. Bâtınîleri ortadan kaldırarak her dinden ve zümreden takdiri üzerinde toplayan Hülegü Han, bu aşamadan itibaren halifelik meselesine yönelmiştir. 1257-1258 yıllarında buraya topyekûn bir sefer yapmayı hedefleyen Hülegü, bu amaçla Bağdat önlerine kadar gelmiş ve şehri her taraftan çepeçevre kuşatmıştır. Hülegü Han, şehri ele geçirdikten sonra burada tarihin en kanlı katliamlarından birini gerçekleştirmiştir. Fakat yüzyıllar boyu manevî açıdan İslam Âleminin kalbi sayılan Abbâsî Halifeliğini büyük bir katliam ile sona erdirmesi, Müslümanların nefretini üzerinde toplamış, zaten bölgeye gelişiyle kendisine karşı siyasi cepheye bir de din bağlamı eklemiştir. Orta Doğu, Suriye ve Azerbaycan bölgelerinde merkezden aldığı emirler doğrultusunda Memlükler ve Altın Orda Devletleri ile mücadele eden Hülegü Han, anılan devletlere karşı net bir şekilde üstünlük kuramasa da İran'da kurmuş olduğu siyasi düzeni muhafaza etmiştir. Hülegü Han, İran, Azerbaycan, Orta Doğu ve Anadolu bölgelerinde siyasi, iktisadi ve sosyal çehreyi bütünüyle değiştirmiş, ölürken ardında büyük bir siyasi yapılanma bırakmıştır.

Tarihin en tartışmalı karakterlerinden biri olması bağlamında Hülegü Han'ın hayatını bütün yönleriyle ele almak için büyük gayret sarf ettik. Bilhassa onun hayatını ne şekilde ele alacağımız konusu büyük önem teşkil etti. Bu kapsamda tezimizi onun ilk başta ailesi olmak üzere faaliyetleri ve kurduğu devletin temel nitelikleri anlattığımız üç bölümde anlatmayı hedefledik. Bu çerçevede ilk bölümümüzde çağdaş Moğol tarihçiliğinin pek değinmediği ailesi ve gençlik yılları konusunu detaylı bir şekilde ele aldık. İkinci bölümde Hülegü Han'ın 1253 batı seferi boyunca İran, Orta Doğu, Anadolu, Azerbaycan ve Suriye'de gerçekleştirdiği faaliyetler kronolojik açıdan aktarmaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise Hülegü Han'ın şahsiyeti ve dini kimliği açıklanarak politikalarına etkisi anlatılırken, teşkil edilen İlhanlı Devleti'nin idarî, siyasî, askerî ve malî çehresi çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, İlhanlılar, Hülegü Han, Toluy, 1253 batı seferi

Author' s	Name and Surname	Burak Çelik		
	Student Number	18810501057		
	Department	History Department / Medieval History Department		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Assoc. Prof. Dr. Mustafa Akkuş		
Title of the Thesis/Dissertation	Hulegu Khan's Life and Activities			

ABSTRACT

Hulegu was born in Mongolia in 1217 as the grandson of Chinggis Khan and the third son of Tolui and Sorghaghtani Beki. He had three siblings named Möngke, Kublai and Arık Buqa from the same mother and ten siblings from five stepmothers. There is very little information about the early periods of Hulegu's life. His name was never mentioned in the sources from the first hunt he presented to Chinggis Khan in 1224-1225 until the 1251 khurultai. The accession of his elder brother Möngke Khan to the throne was the most important turning point in his life. Because Möngke commissioned him to dominate Iran and his other brother, Kublai, to make Mongolian domination in China in these regions. The first task of Hulegu in the western expedition, which he started with the order of Möngke Khan, was the elimination of the Nizari Ismailis group, which created chaos in Iran and its surroundings for centuries, and this work was completed in 1256-1257. Hulegu Khan, who abolished the esoterics and gathered appreciation from all religions and groups, turned to the issue of caliphate from this stage on. Hulegu, who aimed to make a total expedition here in 1257-1258, came as far as Baghdad for this purpose and surrounded the city from all sides. After Hulegu Khan captured the city, he carried out one of the bloodiest massacres in history here. However, the fact that the Abbasid Caliphate, which was considered the heart of the Islamic World for centuries, ended with a great massacre, attracted the hatred of Muslims, and with his arrival in the region, a religious context was added to the political front against him. Hulegu Khan, who struggled with the Mamluks and the Golden Horde States in the Middle East, Syria and Azerbaijan regions in line with the orders he received from the center, preserved the political order he had established in Iran, although he could not establish a clear superiority against the aforementioned states. Hulegu Khan completely changed the political, economic and social aspects of Iran, Azerbaijan, the Middle East and Anatolia, and left a great political structure behind when he died.

In the context of being one of the most controversial characters in history, we made great efforts to deal with all aspects of Hulegu Khan's life. In particular, the issue of how we would deal with his life was of great importance. In this context, we aimed to explain our thesis in three parts, in which we describe his family, his activities and the basic characteristics of the state he founded. With this framework, in our first chapter, we discussed in detail the family and youth years, which contemporary Mongolian historiography does not deal with. In the second part, we tried to convey the activities carried out by Hulegu Khan in Iran, the Middle East, Anatolia, Azerbaijan and Syria during the 1253 West Campaign in chronological terms. In the third chapter, Hulegu Khan's personality and religious identity are explained and his effects on his policies are explained, and the administrative, political, military and financial aspects of the Ilkhanate State are tried to be drawn.

Keywords: Mongols, İlkhane, Hulegu Khan, Tolui, 1253 west campaign

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
ÖN SÖZ	xiv
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Kapsamı ve Metodu.....	2
3. Kaynaklar	3
4. Araştırmalar.....	8

I. BÖLÜM

HÜLEGÜ HAN'IN HAYATI VE AİLESİ

1. Hülegü'nün Hayatı.....	11
1.1. Hülegü'nün Doğumu ve Eğitimi.....	11
1.2. Hülegü'nün Gençliği ve İlk Av Hadisesi	13
2. Hülegü'nün Ataları, Dedeleri ve Ninesi	15
2.1. Ataları.....	15
2.2. Çingiz Han.....	16
2.1.1. Hayatı ve Gençlik Yılları	16
2.1.2. Step Kavimlerini Birleştirmesi ve Moğol İmparatorluğunun Teşkili 18	18
2.1.3. Hârîzm ve Çin Seferleri	20
2.3. Börte Uçin	24
2.4. Caka-gambu.....	27
3. Hülegü'nün Ebeveyni	28
3.1. Babası Toluy.....	28
3.1.1. Toluy'un Hayatı ve Gençlik Yılları.....	28
3.1.2. Askerî ve Siyasî Faaliyetleri	30
3.1.2.1. Çingiz Han Dönemi	30
3.1.2.1.1. Çin Seferi.....	30
3.1.2.1.2. Hârîzm Seferi ve Horasan'ın Zaptı Görevi.....	32
3.1.2.1.2.1. Merv Muhasarası.....	35

3.1.2.1.2.2. Nîşâbur Muhasarası.....	36
3.1.2.1.2.3. Çin Seferi.....	38
3.1.2.2. Naiplik Yılları.....	39
3.1.2.3. Ögedey Han Dönemi ve Ölümü	41
3.2. Annesi Sorkaktani Hatun.....	44
3.3. Üvey Anneleri.....	50
3.3.1. Dokuz Hatun	50
3.3.2. Lingkun Hatun.....	50
3.3.3. Saruk Hatun.....	51
3.3.4. Bumur Hatun	52
3.3.5. Nayan Hatun.....	52
4. Hülegü'nün Kardeşleri.....	53
4.1. Erkek Kardeşleri	53
4.1.1. Möngke	53
4.1.2. Çörike.....	54
4.1.3. Kutuktu	55
4.1.4. Kubilay.....	55
4.1.5. Arık Böke.....	56
4.1.6. Böçek	57
4.1.7. Möge	57
4.1.8. Sübegey.....	58
4.1.9. Sübegetey	59
4.2. Kız Kardeşleri.....	59
4.2.1. Eltemür (Yantemür).....	59
4.2.2. Yesubuha.....	60
4.2.3. Tümügen (Dumugan).....	60
5. Hülegü'nün Eşleri.....	61
5.1. Hatunları.....	61
5.1.1. Dokuz Hatun	61
5.1.2. Ölcey Hatun	64
5.1.3. Kutay Hatun	65
5.1.4. Küyik Hatun	67

5.1.5.	Yesüncin Hatun	67
5.1.6.	Tukiti Hatun	67
5.2.	Odalıkları.....	68
5.2.1.	Nukaçin Ekeçi	68
5.2.2.	Borakçin.....	68
5.2.3.	Arıkak Ekeçi.....	68
5.2.4.	Ecuce Ekeçi.....	68
5.2.5.	Yişçin Ekeçi	69
5.2.6.	Mengli Kaç Ekeçi	69
6.	Hülegü'nün Çocukları.....	69
6.1.	Erkek Evlatları	69
6.1.1.	Abaka.....	69
6.1.2.	Cumukur	70
6.1.3.	Yaşmut.....	72
6.1.4.	Tukşin	72
6.1.5.	Turgay.....	73
6.1.6.	Tubşin	73
6.1.7.	Tegüder (Ahmed)	73
6.1.8.	Acay.....	76
6.1.9.	Kongurtay.....	77
6.1.10.	Yesudar.....	80
6.1.11.	Möngke Timur.....	80
6.1.12.	Hülacü	81
6.1.13.	Şibavçi.....	82
6.1.14.	Togay Timur	82
6.2.	Kız Evlatları.....	82
6.2.1.	Bulukan Aka.....	82
6.2.2.	Çamay	83
6.2.3.	Möngkelü Kan.....	83
6.2.4.	Tudukaç.....	83
6.2.5.	Tarakay	83

6.2.6.	Kutluk Han.....	84
6.2.7.	Baba.....	84

II. BÖLÜM

HÜLEGÜ HAN'IN FAALİYETLERİ

1.	Ögedey Han'dan Möngke Han'a Kadar Moğol Tarihi.....	86
2.	Möngke Han'ın Batı Siyaseti ve Hülegü'nün Görevi.....	91
2.1.	Möngke Han'ın Merkezîyetçi Siyaseti.....	91
2.2.	Nizârî İsmâîlîleri Meselesi	94
2.3.	Bağdat Halifeliği Konusu.....	96
2.4.	Hıristiyanların Tutumu.....	98
2.5.	Büyük Kurultay Sonuçları.....	99
3.	Batı Seferi Öncesinde İran ve Çevresinde Durum.....	102
4.	Hülegü'nün Batı Seferi Hazırlıkları.....	106
5.	Hülegü'nün Batıya İlerlemesi	109
5.1.	Hülegü'nün Semerkant'a Gelişi ve Batı İdaresini Alması.....	109
5.2.	Batı Seferi.....	112
5.2.1.	Ketbuka Noyan'ın İran'a Gelişi ve Yaptıkları	112
5.2.2.	Hülegü'nün İran'a Gelişi ve Rükneddin Hürşah ile Anlaşma Çabaları 114	
5.2.3.	Rükneddin Hürşah'ın Boyun Eğmesi	119
5.2.4.	Alamût'un Sonu	121
5.2.5.	Nizârî İsmâîlîleri'nin Sonu.....	122
5.3.	Ortadoğu Seferi.....	125
5.3.1.	Hülegü Han'ın Seferi Öncesinde Ortadoğu'nun Genel Durumu ...	125
5.3.2.	Irak Seferi.....	128
5.3.2.1.	Savaş Hazırlıkları ve Müsta'sım Billâh'ın Tutumu.....	128
5.3.2.2.	Bağdat'ın Düşüşü.....	135
5.3.2.3.	Hülegü'nün Kararı.....	138
5.4.	Suriye Seferi ve Mısır Seferi	143
5.4.1.	Ön Hazırlıklar.....	143
5.4.2.	Halep ve Şam'ın Zaptı	145

5.4.3.	Ketbuka Noyan'ın İlerleyişi ve Aynicâlût Savaşı	147
5.5.	Anadolu Yönünde İlerleme	150
5.5.1.	Meyyafarikin Şehrinin Ele Geçirilmesi	150
5.5.2.	Mardin Şehrinin Zaptı.....	151
5.5.3.	Türkiye Selçuklu Devleti ile Münasebetler	153
5.6.	Kafkasya Seferi.....	159
5.6.1.	İlhanlı-Altın Orda İlişkileri ve Mücadelenin Gelişmesi	159
5.6.2.	İlişkilerin Gerilmesi ve Fiili Mücadele Safhası.....	163
5.6.3.	Terek Muharebesi	164

III. BÖLÜM

HÜLEGÜ HAN'IN ŞAHSİYETİ, ÖLÜMÜ VE İLHANLI DEVLET TEŞKİLATI

1.	Hülegü Han'ın Şahsiyeti	167
1.1.	Hülegü Han'ın İdari Anlayışı	167
1.2.	Hülegü Han'ın Kültürel Tutumu ve Şehircilik Anlayışı	168
1.3.	Hülegü Han'ın Dini Anlayışı ve Politikası.....	170
2.	Hülegü Han Dönemi İlhanlı Devlet Teşkilatı	175
2.1.	Hülegü Han Dönemi Bürokrasi	175
2.1.1.	Hülegü Han Dönemi Bürokratik Birimler	177
2.1.1.1.	Dîvân-ı Saltanat Makamı	177
2.1.1.2.	Niyâbet-i Saltanat Makamı.....	178
2.1.1.3.	Dîvân-ı Bozork ve Sâhib-i Dîvân-ı Memâlik Makamı	178
2.1.1.4.	Vezâret veya Sâhib-i Dîvân Makamı.....	178
2.1.1.5.	Dîvân-i İstifâ, Defterdâr-i Memâlik veya Müstevfi Makamı ...	179
2.1.1.6.	Dîvân-i İshrâf, İshrâf-i Memâlik Makamı.....	179
2.1.1.7.	Nâzır-ı Memâlik Makamı.....	180
2.1.1.8.	Uluğ Bitikçi ve Münşî-i Dîvân-ı Bozork Makamı.....	180
2.1.1.9.	Niyâbet-i Hazret Makamı.....	181
2.1.2.	Hülegü Han Dönemi Bürokratlar	181
2.1.2.1.	Şemseddîn Cüveynî	181
2.1.2.2.	Alâeddin Atâ Melik Cüveynî	183

2.1.2.3.	Seyfeddin Bitikçi	185
2.1.2.4.	Taceddin Mu'tez.....	185
2.1.2.5.	Cemâleddin Has Hâcib.....	186
2.1.2.6.	Hüsâmeddin.....	186
2.1.2.7.	Hindu Bitikçi	187
2.1.2.8.	Karakay Bitikçi.....	187
2.1.2.9.	Melik Giray Bitikçi.....	188
2.1.2.10.	Tükel Bahşi.....	188
2.1.2.11.	Köke Bitikçi.....	188
2.2.	Hülegü Han Dönemi Ordu.....	189
2.2.1.	Hülegü Han Dönemi Ordu Birimleri.....	190
2.2.1.1.	Keziktân/Geziktân/Keşiktân (Hassa Birliği).....	190
2.2.1.2.	Menkalay/Mengkalay (Öncü Birlik).....	190
2.2.1.3.	Gecige/Sâka.....	191
2.2.1.4.	Yezek/Karavul (Keşif Birliği).....	191
2.2.1.5.	Haşerî (Toplama) Birlikleri.....	191
2.2.1.6.	Yardımcı Kuvvetler	192
2.2.1.7.	Ağruk	192
2.2.2.	Hülegü Han Dönemi Komutanlar.....	192
2.2.2.1.	Baycu Noyan	192
2.2.2.2.	İlkan Noyan	195
2.2.2.3.	Buka Timur.....	197
2.2.2.4.	Alıncak Noyan.....	199
2.2.2.5.	Şiremün Noyan.....	201
2.2.2.6.	Ketbuka Noyan	203
2.2.2.7.	Uruktu Noyan	204
2.2.2.8.	Prens Balagay	205
2.2.2.9.	Kuli	207
2.2.2.10.	Hoca Noyan.....	208
2.2.2.11.	Celâleddin Devaddar.....	209
2.2.2.12.	Engürek Noyan.....	210

2.2.2.13.	Sali Noyan	211
2.2.2.14.	Böri Noyan	212
2.2.2.15.	Bayan Noyan	212
2.2.2.16.	Kadağan Noyan	213
2.2.2.17.	Çağatay Noyan	213
2.2.2.18.	Bulagan Noyan	214
2.2.2.19.	Karabuka Noyan	214
2.2.2.20.	Katar Noyan.....	215
2.2.2.21.	Kaik Noyan.....	215
2.2.2.22.	Kühüdey Noyan.....	215
2.3.	Hülegü Han Dönemi Yargı.....	215
2.3.1.	Hülegü Han Dönemi Yargıçlar	217
2.3.1.1.	Samagar Noyan.....	217
2.3.1.2.	Nâsıreddin Tûsî.....	219
2.3.1.3.	Suncak Noyan.....	220
2.3.1.4.	Baynal Yarguci	221
2.4.	Hülegü Han Dönemi Maliye.....	222
2.4.1.	Hülegü Han Dönemi Para Politikası.....	225
2.4.2.	Hülegü Han Dönemi Hazine	227
2.4.3.	Hülegü Han Dönemi Vergi ve Vergi Çeşitleri	228
2.4.3.1.	Tagar Vergisi	229
2.4.3.2.	Kopçur Vergisi	230
2.4.3.3.	Kalan Vergisi.....	230
2.4.3.4.	Cizye Vergisi	231
2.4.3.5.	Tamga Vergisi	231
2.4.3.6.	Bîgâr ve Nüzûl-i Eclâl Vergisi	231
3.	Hülegü Han'ın Ölümü.....	231
	SONUÇ	235
	KAYNAKÇA.....	238

KISALTMALAR LİSTESİ

TTK	Türk Tarih Kurumu
Ed.	Editör
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
Nşr.	Neşreden
Çev.	Çeviri
S.	Sayı
C.	Cilt
Yay.	Yayımları
Haz.	Hazırlayan
b.	Bin, ibn
bkz.	Bakınız
Vol.	Volume
pp.	Pages
no.	Number
vr.	Varak
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Trans.	Translation

ÖN SÖZ

Eserimizin ilk bölümünde Hülegü Han'ın ilk yıllarına ve ailesindeki bireylere etraflıca değinmek büyük önem teşkil etmiştir. Bu hususlar bütün çalışmamızın en mühim kısmını ihtiva etmektedir. Nitekim modern zaman tarihçileri Hülegü Han ile ilgili çalışmalarında çoğunlukla onun askerî ve politik yönünü değerlendirmeye tabi tutmuş, bu bağlamda araştırmalar ve yayınlar üretmiştir. Yine modern tarihçilerin Hülegü Han ile ilgili çalışmalarında değindikleri diğer konuları, İlhanlı Devleti ve teşkilat birimleri ile yine bu konularla ilintili araştırma sahaları oluşturmuştur. Günümüze kadar onun Moğolistan'daki yaşamı ve ailesi hususları incelenmemiş, bu araştırma alanı oldukça bakir kalmıştır. Bu bağlamda bahsedilen eksikliği gidermek tezimizin temel çıkış kaynağı olmuştur. Bu nedenle çalışmamızın birinci bölümünü Hülegü Han ve ailesi konusuna ayırdık. Bu çerçevede bölümümüzü Hülegü Han'ın ataları ve Çingiz Han'a, anne, anneleri (üvey), baba ve kardeşlerinin tümüne (öz-üvey), Hülegü Han'ın kendisine, eşleri ve çocuklarına odaklanarak yazdık. Hülegü Han'ın diğer akrabalarını (kuzen vb.) ailesi kapsamında değerlendirmedik ve araştırmamıza dahil etmedik.

Hülegü Han, Ön Asya coğrafyasının kaderini tamamıyla değiştirmesi, güçlü ve köklü bir devlet geleneğine sahip olan İlhanlı Devleti'nin temellerini atması bağlamında tarihsel anlamda çok önemli bir şahsiyettir. Hülegü Han, ağabeyi Möngke Han'dan Ön Asya'nın istilası görevini almış, bu kapsamda Nizârî İsmâilîler ve Abbâsî Halifeliği ile yürüttüğü mücadele neticesinde İran ve Orta Doğu'da büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklerin birincisi, bu coğrafyada yüzyıllardır etkisini sürdüren, yaptığı büyük suikastlar ile bölgenin istikrarına darbe vuran Nizârî İsmâilî fırkasının ortadan kaldırılmasıdır. Bunların ikincisi ise uzun bir müddet İslâm aleminin sembolik olarak manevi merkezi olan Bağdat'ın istilası ve halife ailesinin katlidir. Çalışmamızın ikinci bölümünü, zikredilen bu hususlar ve Hülegü Han'ın daha sonra yaptığı seferleri ihtiva etmiştir. Bu nedenle ikinci bölümde 1253 batı seferi bağlamının dışına çıkmadık, bütün seferi kronolojik bir şekilde ele aldık. Bu çerçevede Hülegü Han gözetiminde olsun ya da olmasın, bu dönemin bütün savaşları ve kuşatmalarını kronolojik kaygı güdülerek olabildiğince detaylı aktarmaya çalıştık. Bu hususların dışında Hülegü Han'ın sefer boyunca söz konusu siyasî muhatapları ile

politik ilişkilerini, bunların daha öncesinde Moğollarla olan siyasî geçmişlerini de değerlendirdik.

1253 batı seferi sonrası Hülegü Han, bölgeye tam anlamıyla hâkim olmuş ve bir anlamda burada “Pax Mongolica” tesis etmek için İlhanlı Devleti’nin teşkiline çalışmıştır. Hülegü Han bu konuda, Möngke Han’ın yanına hizmet için verdiği noyanlardan, yargıçlardan ve bürokratlardan faydalanmıştır. Yine devletin kurulması sırasında askerî ve malî konularda merkez hanlığının uygulamalarını esas alırken, bürokrasinin oluşturulması için İranî unsurlardan istifade etmiştir. Biz çalışmamızda bu konuyu üçüncü bölümde değerlendik ve çalışmanın bütünlüğünü bozmayacak şekilde kaleme aldık.

Önceliklerin hepsini hak eden kişi... Yaklaşık bir buçuk yıllık süre zarfı boyunca gerek kaynak araştırma, gerekse tez yazım sürecimde emeğini ve desteğini hiç eksik etmemiş; hayat ve ilim tecrübesinin yanı sıra abiliğini sakınmamış tez danışmanım sayın Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ’a şükranlarımı ne kadar sunsam az olacaktır.

Dahası, iş hayatımda, yayın çalışmalarımında, tez yazım sürecimde kıymetli önerileriyle bana destek olan, bilim insanı sıfatları ile pek çok pencere açan sayın hocalarım Prof. Dr. Ayşe DUDU KUŞÇU’ya ve Prof. Dr. Bekir BİÇER’e derin saygılarımı ve şükranlarımı sunarım.

Ayrıca beni bugünlere getiren, eğitim ve iş hayatım boyunca desteklerini bir an olsun esirgemeyen “kendilerinden uzaktaki hayatıma” pek çok açıdan katkı sağlamış çekirdek ailem... Annem Melek ÇELİK, Babam Satı ÇELİK, komik mizacıyla her zaman bizleri güldürmüş kardeşim Metin ÇELİK, iyi ki varsınız ve daima olacaksınız.

Kıymetli dostum Akif BAYĞIN’a da çalışmam süresince kendisinden gördüğüm destekleri ve teknik hususlardaki önerileri için teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak bu tezi, 2020 şubatında kaybettiğim dedem Emin ÇELİK’in kıymetli anısına adıyorum... Tezimi doğaya, insanlara ve hayvanlara gösterdiği sevgi ve saygısıyla bana pek çok şey öğreten dedemden başkasına ithaf edemezdim.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yaşadığı dönemden günümüze dek tarihin en tartışmalı karakterlerinden Hülegü Han, gerek İran üzerinde gerekse Ortadoğu'daki faaliyetleri ve bu coğrafyalarda bıraktığı derin etkileri ile mühim bir Moğol şahsiyettir. Onun siyasi hayatı ve görüşleri ile ilgili meseleler, araştırmacılara geniş bir çalışma sahası sunmuş, çeşitli konu başlıkları altında incelenmiş, hakkında pek çok şey yazılmıştır. Araştırmamızda konu aldığımız Hülegü Han'ın hayatı hakkındaki en mühim konuyu, birinci olarak üst soy ailesinin etrafıca açıklanması oluşturmuştur. Hülegü Han'ın nasıl ve ne tür bir aile çevresinde yetiştiği, ağabey, erkek kardeş ve kız kardeşlerinin kimler oldukları, eğitim hayatının niteliği ve gençlik devresinin nasıl olduğu soruları büyük ehemmiyet arz etmiştir. Bu yüzden tezimizde sorularımızı bu yönde sorduk ve ilk bölümde elimizden geldiğince bu konuya açıklık getirmeye gayret ettik. Bunu yaparak Hülegü Han'ın 1253 batı seferi esnasındaki faaliyetlerinin, bu faaliyetlere etki eden politik duruşunun ve İlhanlı Devleti'nin kuruluşunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Çalışmamızda İslâm âleminin hayli karışık bir dönemine karşılık gelen XIII. yüzyılın ortalarında yaşanan süreci, döneme en yakın kaynakların rehberliğinde, onların bakış açılarıyla ortaya koymaya gayret ettik. Amacımız Hülegü Han'ın hayatını bir bütün olarak ortaya koyabilmekle birlikte özellikle en önemli konu üst soy ailesi hususunun açıklanması olmuştur. Nitekim böylece sonraki süreçte gerçekleştirdiği 1253 batı seferi ve İlhanlı Devleti'nin kuruluşu daha anlaşılır ve sağlam bir zemine oturmuştur.

Hülegü Han, teşkil ettiği İlhanlı Devleti çerçevesinde hem batılı hem doğulu yazarlarca ele alınmış, çeşitli incelemelere konu olmuş önemli bir karakterdir. Ancak dünya genelinde ve Türkiye'de Hülegü Han araştırmaları askerî hayatı ve İlhanlı Devleti özelinde incelenmiş, bu bağlamda çalışmalar üretilmiştir. Bahse konu olan çalışmalar tarihin en tartışmalı dönemlerinden birine ışık tutmakla birlikte Hülegü'nün özel yaşamına, ebeveynlerine ve kardeşlerine, yani kısacası gençlik devresi ve büyüdüğü ortama değinmemişlerdir. Bu nedenle Hülegü Han, hayatının

tamamı bir bütün halinde ele alınmamıştır. Tezimizin önemi, Hülegü Han'ın askerî ve politik yaşantısının yanı sıra hususi hayatını da ihtiva ediyor olmasıdır.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Metodu

Araştırmamızda konuya bütüncül bir yaklaşım sergilenmiş, Hülegü Han ile doğrudan alakalı bütün hususlara toplam üç bölümde değinilmiştir. Birinci bölümün içeriğinde onun ailesi detaylıca açıklanmış, burada sadece alt ve üst soy meselesi açıklığa kavuşturulmuştur. Bu çerçevede Hülegü Han'ın ataları, dedesi, kendi hayatı, baba, anne, üvey anneleri, kardeşleri, eşleri, odalıkları ve çocuklarından bahsedilmiştir. Bundan bahisle bu kısımda onun kuzenlerinden, amca, dayı, teyze ve halalarından konu açılmamıştır. İkinci bölümde ise Hülegü Han'ın askerî kariyerine değinilmiştir. Bu kapsamda 1253'ten 1260'lı yıllara kadar yaptığı sefer, savaş ve kuşatmalar kronolojik bir şekilde aktarılmış, İran, Ortadoğu, Suriye, Kafkasya ve Irak seferleri zikredilmiştir. Üçüncü bölüm ise İlhanlı Devleti'nin genel teşkilat yapısının anlatıldığı bir kısım olmuştur. Bu bölümde İlhanlı Devleti'nin idarî, malî, adlî ve siyasî çehresi oluşturulurken Hülegü Han'ın devlet politikasına da değinilmiştir.

Araştırmamızın metodunu sırasıyla tarama, tasnif, tahlil, tenkit ve terkihtiva etti. Tarama esnasında öncelikle kaynaklar, dolaylı kaynaklar ve başucu niteliğindeki araştırma eserler literatür dahilinde tarandı, tespit edildi ve listelendi. Tasnif kısmında ise kaynaklar ve araştırma eserleri dönemlerine ve ilgili oldukları konuya göre sınıflandırıldı. Tahlil aşamasında ise eserlerde geçen olayların ele alınış biçimi ve yazarın konuya hangi amaçla yaklaştığı değerlendirilerek gereken tespitler yapıldı. Tenkit sırasında rivayetler içinde meydana gelen çelişkiler, dönemin siyasî ve politik havası bağlamında düşünülerek incelemeye tabî tutuldu. Terkihtiva esnasında ise gerekli karşılaştırmalar yapılarak elde edilen bilgiler özgün bir şekilde araştırmamıza dahil edildi.

3. Kaynaklar

Câmiu't-Tevârih

Câmiu't-Tevârih, XIII. yüzyılın ortalarında İran'ın Hemedan şehrinde dünyaya gelen Ebü'l Hayr (Ebü'l-Fazl) Hâce Reşîdüddîn Fazlullâh b. İmâdiddevle Ebi'l-Hayr b. Muvaffakiddevle Âlî et-Tabîb el-Hemedânî tarafından kaleme alınmıştır. Hekimlikle uğraşan bir aileden geldiği anlaşılan Reşîdüddîn Fazlullah, otuzlu yaşlarındayken Müslümanlığı benimsemiştir. İlk defa tabîb olarak Abaka Han döneminde İlhanlı hizmetine giren Reşîdüddîn, yetenekleri ile zamanla Moğolların gözüne girmiş, Gâzân Han döneminde kendisine vezirlik tevdi edilmiştir. Olcâyâtü ve Ebu Said'e de vezirlik yaptığı bilinen Reşîdüddîn, Farsça literatürde İlhanlı ve Moğol tarihi için en kapsamlı kaynak olan *Câmiu't-Tevârih*'i kaleme almıştır. *Câmiu't-Tevârih* modern anlamda ilk genel dünya tarihi olarak kabul edilen bir Orta Çağ eseridir. Eseri İlhanlı hükümdârı Gâzân Han'ın emriyle yazmaya başlayan Reşîdüddîn Fazlullâh, eserinde Hülegü Han'ın 1253 batı seferine çıktığı tarihten öldüğü zamana kadar yaşanan hadiseleri detaylı ve kronolojik bir şekilde bize aktarmıştır.¹ Hülegü Han'ın diğer devletlerle olan ilişkilerinden dini tutumuna ve tebaa ile münasebetlerine kadar birçok bilgi aktaran eseri, çalışmamızın birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerinde başucu kaynağı olarak kullanılmıştır. Tezimizde eserin Muhammed Rûşen ve Mustafa Mûsevî tarafından hazırlanan edisyonundan, İsmail Aka, Mehmet Ersan, A. Hesamipour Khelejani tarafından TTK yayımlarından çıkan İlhanlılar kısmı Türkçe çevirisinden ve John Andrew Boyle'nin *The Successors of Genghis Khan* adıyla yayımlanan İngilizce tercümesinden istifade ettik.²

---

¹ Ramazan Şeşen, "Câmiu't-Tevârih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 132-134; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, ss. 19-21; Reşîdu'd-din Fazlullâh Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih*, C. I, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafâ Mûsevî, I-IV, Neşr-i Elburz, Tahran (1373/1994).

² Reşîduddin Fazlullah Hemedânî, *The Successors of Genghis Khan*, Trans. John Boyle, Columbia University Press, New York and London 1971; Reşîduddin Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, A. Hesamipour Khelejani), TTK Yay., Ankara 2013.

Târîh-i Cihângüşâ

Târîh-i Cihângüşâ, 1226 yılında İran'daki Cüveyn İli'nin, Âzâdvâr Kasabası'nda dünyaya gelen Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ' Melik b. Bahâiddîn Muhammed el-Cüveynî tarafından kaleme alınmıştır. Cüveynî çok meşhur bir aileden gelmekle birlikte ataları Büyük Selçuklular ve Hârizmşahlara resmi hizmette bulunmuşlardır. 1257 yılında Hülegü Han, Bağdat'a ilerlerken maiyetinde olan Cüveynî, bir süre sonra, 1259'da Irâk-ı Arab ve Hûzistan eyaletlerinin idaresini üstlenmiştir.³ Cüveynî eserinde, Çingiz Han'ın zuhuru, Hülegü Han'ın İran'daki faaliyetleri ve Nizârî İsmâilî problemi hadiselerini anlatmış, çalışmasını 1257 yılı olayları ile bitirmiştir. Biz bu eserden bilhassa çalışmamızın birinci ve ikinci bölümünde başucu kaynağı olarak istifade ettik. Bu eserin Mürsel Öztürk tarafından yapılan Türkçe tercümesinden faydalandık.⁴

Muizzü'l-Ensâb

Farsça hanedan şeceresi olarak düzenlenen ve özellikle Timurlu Teşkilat Tarihi açısından çok önemli bilgiler içeren *Muizzü'l-Ensâb*, Emir Timur'un soyunu Çingiz Han ailesi ve öncesine dayandırdığı, hanların eşleri ve yakın maiyetleri ile ilgili bilgiler aktardığı için birinci bölümde başucu kaynağı olarak faydalandık.⁵ Özellikle *Muizzü'l-Ensâb*'ın, Toluy ve Hülegü Han'ın hatun ve cariyeleri, çocukları kapsamındaki bilgilerinden istifade ettik. Çalışmada birçok nüshası bulunan eserin Paris'teki orijinal yazma nüshasını kullandık.⁶

Şu'ab-i Pençgâne

Şu'ab-i Pençgâne, XIII. yüzyılın ortalarında İran'ın Hemedan şehrinde dünyaya gelen Ebü'l Hayr (Ebü'l-Fazl) Hâce Reşîdüddîn Fazlullâh b. İmâdiddevle Ebi'l-Hayr b. Muvaffakiddevle Âlî et-Tabîb el-Hemedânî tarafından kaleme alınmıştır. Birtakım yazarlara göre *Şu'ab-i Pençgâne*, *Câmiu't-Tevârîh*'in bir

³ Orhan Bilgin, "Cüveynî, Atâ Melik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 140-141.

⁴ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2013.

⁵ Hayrunnisa Alan, "Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", *BELLETEREN*, C. 78, Ş. 282, 2014, ss. 527-546.

⁶ *Muizzü'l-Ensâb*, Bibliotheque Nationale Paris, Department Des Manuscrits, Persian 67.

kısmından alınmış bir eser olup Moğol, Türk, Arap ve İbranî hükümdârların seçeresini ihtiva etmektedir.⁷ Tezimiz için önemli bir başucu eseri olan *Şu'ab-i Pençgâne*'nin, Toluy ve Hülegü Han'ın hatun ve cariyeleri, çocukları kapsamındaki bilgilerinden istifade ettik. Tezimizde eserin Khamidova tarafından yapılan İngilizce tercümesini kullandık.⁸

Moğolların Gizli Tarihi

Moğolların Gizli Tarihi, yazarı belli olmayan, Moğol tarihi ve dili hakkında Moğolca kaleme alınan ilk eserdir. 1240 yılında yazıldığı bilinen *Moğolların Gizli Tarihi*'nin günümüze gelen kopyaları, Çince yazılmıştır. Orijinalinin Uygurca yazıldığı düşünülen eser, on iki bölümden meydana gelmektedir. Eser, Çingiz Han ve Moğolların ilk dönemleriyle ilgili bilgiler ihtiva etmesi yönüyle çok ehemmiyetlidir. Çalışmamızda çalışmanın Hülegü Han'ın atası Çingiz Han ve babası Toluy'un hayatı ve seferleri bağlamında aktarılan bilgilerden faydalandık. Tezimizde eserin Ahmet Temir tarafından yapılan Türkçe tercümesini kullandık.⁹

Hudûdü'l-âlem

Hudûdü'l-âlem, Afganistan'ın Cûzcân Bölgesi'nde hâkim olan Ferîgûnîler Hanedanı'ndan Emir Ebü'l-Hâris Muhammed b. Ahmed'e ithaf edilmiştir. Yazarı belli olmayan ve 982 yılında kaleme alınan bu eseri Vladimir Fedorovich Minorsky İngilizce'ye tercüme etmiştir.¹⁰ Çalışmamızda Minorsky'nin İngilizce tercümesinden istifade ederken özellikle çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde Türkçe terminolojide hakkında pek kayıt bulunmayan coğrafi yerlerin, şehirlerin ve terimlerin açıklanmasında faydalandık.¹¹

⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Târih-i Cihângüşâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, 77-79.

⁸ CH. I., Khamidova, Rashid al-Din. *Shu'ab-i Panjganah. 2. The Mongols and Turks* (3). *Zolotoordynskoe obozrenie=Golden Horde Review*, 2017. Vol. 5, no. 4, pp. 846-865; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin", ss. 19-21.

⁹ Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi I. Tercüme*, (Çev. Ahmet Temir), TTK Yay., Ankara 1986.

¹⁰ Rıza Kurtuluş, "Hudûdü'l-Alem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 304; Christine Woodhead, "Vladimir Fedorovich Minorsky", C. 30, İstanbul 2005, ss. 116-117.

¹¹ *Hudûdü'l-Âlem, "The Regions of the World" A Persian Geography 372 A.H.– 982 A.D.*, (Trans. V. Minorsky), Cambridge University Press, Cambridge 1982.

Tabakât-ı Nâsırî

Tabakât-ı Nâsırî, 1193 yılında Fîrûzkûh'ta dünyaya gelen Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâceddîn Muhammed el-Cûzcânî tarafından kaleme alınmıştır. Sirâceddin ilim ve edebiyatla meşhur bir aileden gelip, aynı zamanda dönemin önde gelen ilim adamlarındandı. Delhi Memlûk Sultanlığı'nda çeşitli hizmetlerde de bulunan Sirâceddin, ilim hayatının zirvesindeyken en yüksek dinî ve hukukî kurumların başına getirildi.¹² Onun birçok eseri bulunmakla birlikte çalışmamız açısından büyük önem taşıyan *Tabakât-ı Nâsırî* adlı eserinin biz özellikle Bağdat şehrinin zaptıyla ilgili verilerinden istifade ettik. Çalışmamızda eserin Mustafa Uyar tarafından yapılan Türkçe tercümesini kullandık.¹³

Ebû'l-Ferec Tarihi

Ebû'l-Ferec Tarihi, 1225 yılında Malatya'da dünyaya gelen Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddîn Ehrûn (Hârûn-Aaron) el-Malatî tarafından kaleme alınmıştır. Yahudi bir aileden gelen *Ebû'l-Ferec*'e, batılılar Barhabreus, Süryaniler ise Bar İbrâyâ demişlerdir. Hıristiyanlığın Ya'kûbî mezhebine bağlı olan Barhabreus, tabîplik mesleği ile meşgul olmuştur.¹⁴ Moğol istilasî döneminde yaşadığı için eserinde Moğollar ve Hülegü Han hakkında pek çok bilgi aktarmıştır. Çalışmamızda eserden birinci ve ikinci bölümünde Çingiz Han ve Hülegü Han'ın seferleri bağlamında yoğun bir şekilde istifade ettik. Eserin Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılan Türkçe tercümesini kullandık.¹⁵

Genceli Kiragos'un Kroniği (1220-1265)

Aslen Genceli olan ve burada rahiplikle uğraşan Kiragos'un eseri iki kısma ayrılmıştır. Eserinin birinci kısmını kendinden önceki müelliflerin eserlerinden derlemiştir. Kaynağın ikinci kısmını daha geniş ve detaylı yazan Kiragos, eserine II. Leon'un saltanatıyla başlamış, kendi dönemindeki olayları da anlatarak bitirmiştir.

¹² A. S. Bazmee Ansarı, "Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 98-99.

¹³ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, (Çev. Mustafa Uyar), Ötüken Yay., İstanbul 2016.

¹⁴ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul 2000.

¹⁵ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi C. II*, (Çev. Ö. R. Doğrul), TTK Yay., Ankara 1987.

Çalışmamızda eserden Hülegü Han'ın hayatı, dini tutumu ve Ön Asya seferleri kapsamında faydalandık. Eserin Mahmut Kemal Bey tarafından yapılan Türkçe çevirisinden istifade ettik.¹⁶

Okçu Millet'in Tarihi

Okçu Millet'in Tarihi, Kilikya'nın Akneri-Vank Manastırı'nda rahiplik yapan Grigor tarafından 1270'li yıllarda kaleme alınmıştır. Doğum tarihi bilinmeyen Grigor, 1335 yılında ölmüştür. Çalışmamızda eserden Hülegü Han'ın hayatı, dini tutumu ve batı seferi kapsamında faydalandık. Eserin Hrand D. Andreasyan tarafından yapılan Türkçe çevirisini kullandık.¹⁷

Vardan'ın Türk Fetihleri Tarihi

Cihan Tarihi adıyla da bilinen bu meşhur eseri, pek çok okul ve manastır kurucusu olmasının yanında Ermeni edebiyatına da önemli katkıları bulunan Vardan yazmıştır. Eserde Türk, Moğol, Ermeni, Rum ve Gürcülerin tarihi ile ilgili çok önemli bilgiler verilmiştir. Kaynak ilk defa Hrand D. Andreasyan tarafından 1937 yılında Türkçe tercüme edilmiştir. Çalışmamızda eserden Hülegü Han'ın hayatı, dini tutumu ve batı seferi kapsamında faydalandık. Eserin Hrand D. Andreasyan tarafından yapılan Türkçe çevirisini kullandık.¹⁸

Marco Polo Seyahatnamesi

1254 yılında Venedik'te doğan ve hayatı hususunda çok az şey yazılan Marco Polo, bilinene göre babası ve amcası ile 1270'li yıllarda Çin'e uzanan ticari faaliyetlerde bulunmuş, bir süre Kubilay Han'ın yanında kalmıştır. Uzun yıllar hanın sarayında kalarak birçok dil öğrenen Marco Polo, bunun yanı sıra Kubilay Han'ın resmi görevlerini de yerine getirmiştir. Tezimizde eserden Hülegü Han'ın atası Çingiz ve babası Toluy'un hayatı ve seferleri bağlamında istifade ederken Polo'nun

---

¹⁶ Genceli Kiragos, *Moğol İstilasası 1220-1265*, (Çev. Mahmut Kemal Bey), Post Yay., İstanbul 2018.

¹⁷ Aknerli Grigor, *Okçu Millet'in Tarihi*, (Çev. H. D. Andreasyan), Yeditepe Yay., İstanbul 2012.

¹⁸ Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, (Çev. H. D. Andreasyan), Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2017.

Hülegü-Berke mücadelesi kapsamındaki kayıtlarını da değerlendirdik. Eserin Işık Ergüden ve Z. Zühre İlkelen tarafından yapılan Türkçe çevirisinden faydalandık.¹⁹

el-Bidâye ve'n-Nihâye

el-Bidâye ve'n-Nihâye, 1301-1302 yıllarında Busrâ'da dünyaya gelen Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî tarafından kaleme alınmıştır. İbn Kesîr, eserinde kâinatın yaratılışı, peygamberler ve geçmiş milletlerinin tarihi, Cahiliye dönemi, Hz. Muhammed'in hayatı vb. konuları zikrettikten sonra 1365-1366 yıllarına kadar bütün olayları kronolojik biçimde aktarmıştır. Özellikle eserden Çingiz Han'ın zuhuru ve Hülegü Han'ın batı seferi kapsamında istifade ettik. Eserin Mehmet Keskin tarafından yapılan Türkçe çevirisini kullandık.²⁰

Çengiz-Name

Çengiz-Name, İlbars Han'ın hizmetinde kâtiplik görevi yürüten Ötemiş Hacı b. Muhammed Dostî tarafından kaleme alınmıştır. Eser, XVI. yüzyılın ilk yarısında Şeybanî İş Sultan'ın emriyle Çağatay Türkçesi ile kaleme almıştır. Ötemiş Hacı eserinde Altın Orda Devleti ile ilgili en temel bilgileri zikretmiş, Batu Han'dan Toktamış Han'a kadar yaşanan hadiseleri kronolojik bir şekilde yazmıştır. Çalışmamızda eserden Hülegü Han ile Berke Han'ın mücadelesinin anlatımında istifade ettik. Kaynağın İlyas Kemaloğlu tarafından yapılan günümüz Türkçesine uyarlanmış tercümesinden faydalandık.²¹

4. Araştırmalar

Hülegü Han'ın hayatı hakkında yaptığımız kaynak araştırması sürecinde konuyla ilgili birçok araştırma eserine rastladık. Çalışmamızın yazımı boyunca kimi araştırma eserinden muhtevanın zenginliği nedeniyle başucu kaynağı olarak istifade

¹⁹ Marco Polo, “*Dünyanın Hikâye Edilişi, Harikalar Kitabı*”, (Çev. Işık Ergüden – Z. Zühre İlkelen), Ötüken Yayınevi, İstanbul 2019.

²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi C. 7*, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yay., İstanbul 2000; Abdülkerim Özaydın, “İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul 1999; Abdülkerim Özaydın, “el-Bidâye ve'n-Nihâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992.

²¹ Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, (Haz. İlyas Kemaloğlu), TTK Yay., Ankara 2009.

ederken kimi kaynaktan da yer yer faydalandık. Kullanılan telif eserler içerisinde çalışmamızla alakalı en önemli bilgileri Abdülkadir Yuvalı'nın İlhanlı sultanlarını ve İlhanlı Devlet teşkilatını anlattığı *İlhanlılar Tarihi*²² oldu. Ayrıca Bertold Spuler'in muhteva yönünden geniş, İlhanlıları bütün yönleri ile ele alan eseri *İran Moğolları*²³ da kullanılan diğer bir başucu eseri idi. Bununla birlikte çalışmamızın birinci bölümünde Çingiz Han'ın ve Toluy'un seferleri anlatılırken d'Ohhson'un *Moğol Tarihi*'nden²⁴ ve Rene Grousset'nin *Cihan Fatihi ve Bozkır İmparatorluğu*²⁵ adlı teliflerinden faydalandık. Mustafa Akkuş'un yazdığı *Moğollar'da Din ve Siyaset* eseri²⁶, üçüncü bölümde Hülegü Han'ın dini yönü ve şahsiyeti açıklanırken bize rehber olan diğer önemli bir kaynaktı. İkinci bölümde Hülegü Han'ın Kafkasya politikası ve Berke Han ile mücadelesi açıklanırken İlyas Kamalov'un *Moğolların Kafkasya Politikası*²⁷ adlı eseri de istifade ettiğimiz diğer bir çalışmaydı. Yine ikinci bölümde Hülegü Han'ın Ortadoğu politikası ve Halife Müs'tasım ile mücadelesi zikredilirken Hacı Ahmet Özdemir'in *Moğol İstilasası*²⁸ adlı geniş muhtevalı eserini kullandık. Ayrıca birinci bölümde Hülegü'nün ailesi yani Toluy'un eşi, üvey eşleri, oğulları ve kızları ile onların da kendi aileleri hususları, George Qingzhi Zhao'nun başta Yüanshi'ye ve çeşitli Çin kaynaklarına dayanarak kaleme aldığı *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression*²⁹ adlı eseri çalışmamıza önemli katkılar sağladı.

---

²² Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I. Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994.

²³ Bertold Spuler, *İran Moğollar'ı Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara 1957.

²⁴ A. Konstantin d'Ohhson, *Moğol Tarihi, Denizler İmparatoru Cengiz*, (Çev. Bahadır Apaydın), Nesnel Yay., İstanbul 2008.

²⁵ Rene Grousset, *Cihan Fatihi Cengiz Han*, (Çev. İzzet Tansu), Ötüken Yay., İstanbul 2001; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*, (Çev. M. Reşat Uzmen), Ötüken Yay., İstanbul 1996.

²⁶ Mustafa Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset İlhanlı Hanlarının Dini Kişiliği ve Uygulamaları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2020.

²⁷ İlyas Kamalov, *Moğollar'ın Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yay., İstanbul 2003.

²⁸ Hacı Ahmet Özdemir, *Moğol İstilasası ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı, Cengiz ve Hülagu Dönemleri (612-656/1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

²⁹ George Qingzhi Zhao, *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression, Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty*, Peter Lang Publishing, New York 2008.

Çalışmamızın yazım sürecinde Christopher P. Atwood'un *Encyclopedia of Mongolian*³⁰ ve Timothy May'in *The Mongol Empire a Historical Encyclopedia*³¹ adlarındaki muhtevası zengin ansiklopedik eserlerinden Türkçe'de yer almayan birtakım şahıs, yer adları ve terimlerin açıklanmasında istifade ettik. Bununla birlikte *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* de tez çalışmamızda faydalandığımız diğer bir ansiklopedik eser oldu. Ayrıca Moğol terim, kişi ve yer adlarının anlamlarının bulunması, kelimelerin etimolojik yönlerinin ortaya çıkarılabilmesi için Ferdinand D. Lessing'in *Mongolian-English Dictionary*³² adlı eserini kullandık.

---

³⁰ Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Fact On File Inc., New York 2004.

³¹ Timothy May, *The Mongol Empire A Historical Encyclopedia Volume I*, (Ed. Timothy May), ABC-CLIO, Santa Barbara 2017.

³² Ferdinand D. Lessing, *Mongolian-English Dictionary*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1960.

I. BÖLÜM

HÜLEGÜ HAN'IN HAYATI VE AİLESİ

1. Hülegü'nün Hayatı

1.1. Hülegü'nün Doğumu ve Eğitimi

Kerayit kökenli baş hatun Sorkaktani Beki'den doğan Hülegü, Toluy'un Möngke, Kutuktu, Çörike ve Kubilay'dan sonra beşinci oğlu olarak 1217 yılında³³ dünyaya gelmiştir.³⁴ Hülegü Han'ın ilk yılları ve gençliği hakkında muasır kaynaklar açıkça sessiz kaldıkları için onun gençliği hakkında bilinenler bir hayli azdır. Buna karşılık elimizde bulunan kısıtlı bilgiler ile fikir yürütebileceğimiz pek çok husus vardır. Bir Moğol prensi için doğduktan sonraki en önemli süreç eğitimi devresidir. Bu eğitimin niteliği öncelikle geleneksel ve sonrasında ise formal olarak ikiye ayrılabilir. Geleneksel eğitim imparatorluğun erkek prensleri için henüz iki üç yaşlarından itibaren yoğun bir şekilde başlar, daha bu yaşlarda iken prensler at sürme eğitimi almışlardır. Öyle ki step toplumunda at çok önemli bir araçtı. Prensler biraz daha büyüdüklerinde küçük kuşlar ve diğer hayvanlar ile atış eğitimine tabî tutulmuşlardır. Bununla birlikte prenslerin onlu yaşlarında zorlu atlara binme, eğerleme, dizginleme, köstekleme konularında çok iyi olmaları beklenmiştir. Hülegü'nün 1232 yılına kadar babası Toluy'un gözetiminde geniş bir askerlik ve liderlik eğitimi aldığını söyleyebiliriz. Zira babası Moğol Hanlığı'nın en büyük askerî dehalarından biriydi. Hülegü'nün 1253 batı seferinde açık bir şekilde izlenen kavgacı ve sinirli mizaç özellikleri de muhtemelen babası Toluy'dan tevârüs etmiş olmalıdır.³⁵

---

³³ David Nicolle, *The Mongol Warlords Genghis Khan, Kublai Khan, Hülegü, Tamerlane*, pla. Richard Hook, Firebird Books, United Kingdom 1990, s. 100; Christopher P. Atwood, "Hüle'ü" *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Fact On File Inc., New York 2004, s. 225; Moğol tarihçisi Henry Howorth eserinde, Hülegü'nün 1216 senesinde doğduğunu ileri sürmektedir. Ancak Howorth'un bu bilgiyi hangi kaynaktan aktardığı anlaşılammaktadır. Henry H. Howorth, *History of the Mongols From the 9th to the 19th Century Part III the Mongols of Persia*, Yale University Press, New York 1888, s. 90.

³⁴ Khamidova Ch.I. Rashid al-Din. Shu'ab-i Panjganah. 2. The Mongols and Turks (3). *Zolotoordynskoe obozrenie=Golden Horde Review*. 2017. Vol. 5, no. 4, pp. 861; *Muizzü'l Ensâb*, Bibliotheque Nationale Paris, Department Des Manuscrits, Persian 67, vr. 46; Atwood, "Hüle'ü", s. 225.

³⁵ Atwood, "education, traditional", s. 159.

Geleneksel eğitimin ardından Moğol prensleri resmi eğitime tabi tutulurlardı. Hülegü'nün esaslı bir formal eğitim alması annesinin riyasetinde gerçekleşmiş olmalıdır. Sorkaktani Beki, dört oğlunun da her birini hükümdâr olacak şekilde eğitime muhatap kılmıştır. Sorkaktani, evlatlarının, kuzenleri ve diğer akrabalarından üstün ve başarılı olmalarına büyük ehemmiyet göstermiştir. Sorkaktani, yalnız Hülegü'nün değil aynı zamanda bütün evlatlarının eğitimi için Çingiz Han'dan, Toluy'un hizmetine tahsis olunan, onun ölümüyle de Sorkaktani Beki'nin *ordasına* tevârüs eden Uygur kökenli müşavir ve devlet adamları eliyle gerçekleştirmiştir. Bu bilgin ve devlet adamları hatunun kendi mülkü Chenting vilayetinde ikamet etmişlerdir. Sorkaktani Hatun, bu kişilerden evlatlarının eğitimlerinin yanı sıra sivil idarede de istifade etmiştir.³⁶ Bunlardan Müslümanlığı seçen Sevinç Tuğrul, gençlik zamanlarında Uluğ Ayguçluk³⁷, daha sonraları ise Chenting'te Baş Dârûgacılık³⁸ ve valilik görevleri idame ettirmiştir. Ayrıca Sevinç Tuğrul, oğullarından Sukunçar'ı da 1253 batı seferi için Hülegü Han'ın emrine tahsis etmiştir.³⁹ Bir diğer önemli müşavir ise Polat Kaya'dır. Askerlik mesleğinde bir hayli ünü bulunan Polat Kaya, önceleri Çin'de vergi işleri ile daha sonra Chenting'de Dârûgacılık mesleğiyle uğraşmış ve bu sayede Moğol ülkesinde adlî ve idarî işlerde de ünlenmiştir.⁴⁰ Yine bir dönem Chenting vergi tahsildarlığı ile meşgul olan Mungsuz'da epey nüfuzlu bir diğer Uygur müşavirdir.⁴¹ Bütün bu zikredilenlerin yanı sıra asker kökenli bir aileden gelen Töre Kaya⁴², diplomatlıkla meşhur Şiban⁴³, bir dönem Çaruğaçılık⁴⁴ göreviyle meşgul olan Tanguçi de Hülegü Han'ın diğer müşavirlerdendir.⁴⁵

³⁶ Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki", *Turkish Studies*, C. 3, S. 1, 2008, s. 253.

³⁷ Uluğ Ayguçluk, eski Türk devletlerinde bakan ya da kağan yardımcısı konumundaki birinci vezire verilen bir unvandır. Ayguçlar, hanedan dışından olmak üzere, halkın sevdiği kişiler arasından seçilmişlerdir. Ali Öztürk, *Ötüken Türk Kitabeleri*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1973, s. 34.

³⁸ Farsça'dan Moğolca'ya geçen ve *basamak*, *sıkmak*, *daraltmak* anlamlarına gelen Dârûhu kelimesinden türetilen Dârûga, Türkçe'de *yargan*, *baskak*, Arapça'da *hâkim* ve *şahne* ile aynı anlama gelmektedir. Moğol idarî teşkilatında çok önemli bir yere sahip olan Dârûgacılar, yeni ele geçirilen bölgelerde hem sivil hem de askerî işlerden sorumlu tutulmaktalardı. Bahsi geçen sorumlulukları nüfus sayımı, yerel orduyu düzenlemek, posta teşkilatını teşkil etmek gibi görevler oluşturmaktadır. Abdülkadir Yuvalı, "Daruga", C. 8, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, ss. 505-506.

³⁹ Bahaeddin Ögel, *Sino Turcica, Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Kültürsanat Yay., İstanbul 2002, ss. 59-66.

⁴⁰ Ögel, *Sino Turcica*, ss. 79-90.

⁴¹ Ögel, *Sino Turcica*, ss. 92-98.

⁴² Ögel, *Sino Turcica*, ss. 106-108.

1.2. Hüleğü'nün Gençliği ve İlk Av Hadisesi

Geleneksel eğitim İç Asya steplerinde çocukluktan ergenliğe geçişi sağlamış, bunun en zorlu kısmını ilk av meselesi teşkil etmiştir. İç Asya step kültüründe çok önemli bir aşama olan ilk av konusu, kişinin bozkır toplumunda artık erkek olarak nitelendirilmesi ile eş değer bir durumu ihtiva etmiş, ona bu duruma bağlı haklar kazandırmıştır. Öyle ki ilk avını başarıyla yakalayan ve eğitimi tamamlayan söz konusu çocuk bir kişinin canını alma, isim elde etme ve bir kadınla evlenebilme haklarını elde etmiştir. Nitekim bozkır kültüründe erkek çocuklar ergenliğe on-on bir yaşlarında girseler bile ilk avları ve av sonrası töreni yapılmadan bu çocuk evlenemiyor, isim alamıyor ve savaşlara iştirak edemiyordu.⁴⁶ Hüleğü'nün ilk avı ve av töreni ile ilgili Henry H. Howorth bize hangi kaynaktan aktardığı anlaşılamayan ancak çok değerli bir bilgi sunmuştur. Ona göre 1224-25 yıllarında Hüleğü ve ağabeyi Kubilay, ilk kez geyik avına çıkmışlar, sonrasında ise avları ile seferden dönen dedeleri Çingiz Han'ı İmil Nehri kenarında avları ile karşılaşmışlardır.⁴⁷ Hüleğü İmil Nehri kenarında karşıladığı dedesi Çingiz Hân'a ilk avı olan bir yaban keçisini sunmuştur. Toluy'un iki oğlu vurdukları ilk avları nedeniyle Çingiz Han tarafından taltif edilmiş, yine bizzat onun tarafından Moğol geleneklerince orta parmaklarından kan alınarak yemeklerine karıştırılmıştır.⁴⁸ Kanlı yemeği yiyen çocuklar için değerli Moğol tarihçilerinden Yuvalı, eserinde bu aşamadan itibaren onların yalnızca tek başlarına avlanma haklarını elde ettikleri gibi yorumda bulunmuşsa da durum bu şekilde değildir.⁴⁹ *Yağlamıştı* olarak da bilinen ve bir-üç gün arası şölen şeklinde yapılan bu tören ile artık Hüleğü, isim alma, bir kadınla evlenme

---

⁴³ Ögel, *Sino Turcica*, ss. 161-164.

⁴⁴ Çarugaçılık aynı zamanda *yarguci* olarak da bilinir. Volker Rybatzki, *Die Personennamen Und Titel Der Mittelmongolischen Dokumente Eine Lexikalische Untersuchung*, Yliopistopaino Oy, Helsinki 2006, s. 317.

⁴⁵ Ögel, *Sino Turcica*, ss. 178-181.

⁴⁶ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yay., İstanbul 1998, s. 175.

⁴⁷ Howorth, *the Mongols of Persia*, s. 90.

⁴⁸ Howorth, *the Mongols of Persia*, s. 90; Timothy May, "Hüleğü", *The Mongol Empire A Historical Encyclopedia Volume I*, (Ed. Timothy May), ABC-CLIO, Santa Barbara 2017, s. 155.

⁴⁹ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I. Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994, s. 47.

ve savaşlara katılabilme haklarını elde etmiştir.⁵⁰ Buradan çıkarılabilecek ilk sonuç Hülegü'nün ismini bu olaydan sonra dedesi vasıtasıyla almış olmasıdır. Nitekim şenliği başlatan ve ilk av törenini eda eden kişi olarak ona ve Kubilay'a ismini muhtemelen Çingiz koymuştur. Moğol lisanındaki asıl şekli “*İlegy, İlygy, Yleggy*”⁵¹ olan Hülegü ismi, bu dilde “*çok fazla, aşırı, gereğinden fazla, fazlalı,*”⁵² anlamlarına isabet etmektedir. “*açık, bariz, aşikâr*” gibi vb. anlamlara gelen “*ile*”⁵³ fiil kökünden türeyen *İlegy* ismini Çingiz Han, büyük olasılıkla ya seferden galibiyetle dönmesine ya da Hülegü'nün avladığı ava atıf olarak koymuş olmalıdır.⁵⁴

Steplerde doğmuş bir çocuğun ilk avı sonrası edindiği haklardan diğeri ise bir kadın ile evlilik bağı kurabilme hakkını elde etmesidir. Bu durum açık şekilde çocuk statüsündeki kişinin ergenliğe geçtiğini göstermesi açısından önemli bir husustur. Hülegü'nün ilk evlilikleri Yesüncin ve Küyik Hatun ile olmuş olmalıdır. Bu evlilikler *yağlamış* töreninin olduğu 1224/25-1233 devresine tekabül etmiştir. Zira Yesüncin Hatun'dan 1234 doğum tarihli Abaka dünyaya gelmiştir. Ardından bir ay sonra dünyaya gelen Cumukur'un annesi Küyik Hatun'u ve babası Toluy'un ölümüyle birlikte Dokuz Hatun'u gelin almış olmalıdır.⁵⁵

Kaynaklar Hülegü hakkında çok bilgi aktarmasalar da ilk av hususu 1224/25'li yıllarda gerçekleşmiş ve artık bu devreden sonra Hülegü, savaşlara katılabilme hakkını kazanmıştır. Ancak Yuvalı, Âbû'l Farac'ın *Muhtasarü'd-Düvel* adlı eserinde Hülegü'ye 1251 kurultayında batı memleketlerinin iktisadî meselelerinin bağlanması kaydına atıfla onun daha önceleri de vergi işleri ile uğraştığı yorumunda bulunmuştur. Hatta bu işlerinden dolayı II. Deşt-i Kıpçak Seferi'ne katılmadığı şeklinde bir yorum da yapmıştır.⁵⁶ Ancak bizce kaynakların sessiz kalmasına rağmen 1253 batı seferine memur kılınan ve seferi başarıyla idare

⁵⁰ Roux, *Türkler ve Moğollar*, ss. 175-176.

⁵¹ Ferdinand D. Lessing, *Mongolian-English Dictionary*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1960, s. 405.

⁵² Lessing, *Mong.-Eng. Dic.*, s. 405.

⁵³ Lessing, *Mong.-Eng. Dic.*, s. 404.

⁵⁴ Nicolle, *The Mongol Warlords*, s. 100.

⁵⁵ Reşidüddin Fazlullah Hemedanî, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, A. Hesamipour Khelejani), TTK Yay., Ankara 2013, ss. 4-5.

⁵⁶ Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, s. 47.

eden Hülegü'nün askerî seferlere ki bilhassa batıya yapılan seferlere katılmış olmama olasılığı çok düşüktür. Nitekim Mönge Han'ın kardeşi Hülegü'yü batı seferiyle görevlendirmesinin en önemli nedenlerinden biri de bu olmalıdır.

Fakat Hülegü, geçmişte Moğol İmparatorluğu bünyesinde vergi işleri ile uğraşmış olabilir. Abdülkadir Yuvalı'nın, Abû'l-Farac'ın *Muhtasarü'd-Düvel*'deki Hülegü'nün vergi işleri ile görevlendirilmesi hakkındaki bir kaydına⁵⁷ ve dönemin kaynaklarının Hülegü hususundaki sessizliklerine atıfta bulunmuştur. Buna göre Hülegü gençlik devresinde savaş ve sefer işleri ile değil, Karakorum'daki sarayında kalarak başkent ya da başkente bağlı civar bölge yahut şehirlerde vergi işleri ile ilgilendiği iddiasında bulunmuştur. Yukarıda değinildiği üzere sefere çıkmamasına imkânı bulunmayan Hülegü bununla birlikte seferlerden dönüşte özellikle de İkinci Kıpçak Seferi'nden sonraki dönemde bu işlerle ilgilenmiş olabilir. Bir prence vergi tahsildarlığı vs. küçük işler verilemeyeceğinden tahminimizce Dârûgacılık gibi büyük bir unvanla çalışmıştır. Bu ihtimalî göz ardı etmezsek Hülegü muhtemelen Sorkaktani Beki'ye ait Chenting vilayetinde görevlendirilmiştir. Belki de vilayet yönetiminde vali olarak çalışmıştır. Bunlar tam anlamıyla açık hususlar değil ancak burası onun bu adlî, idarî ve malî işleri öğrenmesinde en uygun şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yukarıda anıldığı üzere Toluy Ulusu'nun hizmetinde çalışan dönemin ünlü devlet adamlarından Töre Kaya, Polat Kaya, Mungusuz, Tanguçi, Şiban, Sevinç Tuğrul bu şehirde ikamet etmişlerdir.⁵⁸

2. Hülegü'nün Ataları, Dedeleri ve Ninesi

2.1. Ataları

Hülegü'nün dedesi Temüçin'in ataları efsanelere göre Bozkurt ile Dişi Geyik'ti. Onların neslinden gelen Dobun-Mergen, ardında Alanhoa adlı bir kadın bıraktı. Alanhoa denilen bu kadın, Kurlut kabilesinden bir adamla evlendirildi ancak bir türlü çocuk sahibi olamadı. Kocasının ölümünden sonra Alanhoa, bir gün hamile kaldığını anladı ve kabilesine olayın mucizevî bir ışık tarafından meydana geldiğini

⁵⁷ Bar Habreus, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, (Nşr. Sâlhânî), Beyrut 1890, (Çev. M. Şerafettin Yaltkaya), Maarif Matbaası Yay., İstanbul 1941, s. 25.

⁵⁸ Mustafa Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset İlhanlı Hanlarının Dini Kişiliği ve Uygulamaları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2020, ss. 118-119; Bar Habreus, *Muhtasarüddüvel*, s. 25; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 47.

söyledi. Üç oğul doğuran Alanhoa'nın en küçük evladı Bodançar, Temüçin'in sekiz kuşak yukarıdan atasıydı. Muhtemelen bu tarih X. yüzyıla denk düşmekte ve şimdiki Moğolların hepsinin bu üç çocuğun soyundan geldiğine inanılmaktadır. Bodançar'a geri döndüğünde onun Doutoum-Menen adlı bir oğlu oldu. Doutoum-Menen, Munulun adlı bir kadınla evlendi ve bu hatundan dokuz oğlu dünyaya geldi. Doutoum-Menen'in ölümlerinde geride bıraktığı oğullarından sekizi o dönem kuvvetli bir sülale olan Celâyirliiler tarafından katliama uğradı. Kaydu, bahsi geçen katliamdan kurtulan tek kişiydi. Zor bir yaşam sürdüğü düşünülen Kaydu, büyüdüğüde güçlenerek amcalarından destek gördü ve nihayetinde Calayırlılardan ailesinin intikamını aldı. Kaydu'ya büyük oğlu Tunneli Han halef oldu. Tunneli Han ise kendinden sonra altıncı oğlu Kabul'u halef bıraktı. Kabul Han zamanında bir ara Tatarlar ile Moğollar arasında kan davası çıktı. Dönemin Tayciut reisi olan Kaydu'nun torunlarından Ambukay Han, Tatarlar tarafından yakalanarak Kinlere teslim edildi. Ambukay'ın oğlu Kubilay, babasının intikamı için Temüçin'in babası Yisügey Bağatur ile birleşerek Curcalar üzerine yürümeyi planladı. Ambukay, yapılan sefer sonrasında onları mağlup ederek birçok ganimetle geri döndü.⁵⁹

2.2. Çingiz Han

2.1.1. Hayatı ve Gençlik Yılları

Orta Çağ'ın kuşkusuz en güçlü devletlerinden biri, küçük kabileler şeklinde örgütlenmiş Moğolların, tek bir çatı altında toplandığı Moğol Hanlığı'dır. Moğol⁶⁰ Hanlığı'nın kurucusu, 1206 senesi kurultayı ile elde ettiği Çingiz unvanından önceki adıyla Temüçin'dir.⁶¹ Babası Yisügey Bağatur,⁶² genç Temüçin'e adını 1155

⁵⁹ Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi I. Tercüme*, (Çev. Ahmet Temir), TTK Yay., Ankara 1986, ss. 1-19; Şîrîn Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, (Çev. Mustafa UYAR), TTK Yay., Ankara 2015, ss. 113-117; Konstantin A. d'Ohhson, *Moğol Tarihi, Denizler İmparatoru*, (Çev. Bahadır Apaydın), Nesnel Yay., İstanbul 2008, ss. 37-41.

⁶⁰ Moğol kelimesi kaynaklarda ilk defa, VII. yüzyılda kaleme alınmış T'ang sülalesi resmi kaynaklarından Chiu T'angshu ve Hsin T'angshu'da, "Mêng-wu" veya "Mêng-wa" şeklinde zikredilmiştir. Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, s. 225; Kaynaklar Moğol kelimesinin anlamını genellikle *saf* ve *temiz* olarak ifade etmişlerdir. Çingiz Han'dan sonra Moğol kavramı, bütün Moğolları içinde barındıran etnik bir tabir haline gelmiştir. Abdrasul İsakov, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2014, s. 131.

⁶¹ Türkçe bir kelime olan Temüçin ismi, *demirci* anlamına gelmektedir. Lessing, *Mong.-Eng. Dic.*, s. 800.

yıllarında Tatarlar⁶³ ile yaptığı bir savaştan zaferle ayrılmasına atıf olarak koymuştur.⁶⁴

Baba soyundan Kiyat⁶⁵ kabilesine mensup olan Temüçin, 1155 yılında doğdu. Kabilesinin düşmanları Tatarlar, Temüçin henüz on üç yaşındayken babası Yisügey Bağatur'u zehirleyerek öldürdü ve Temüçin için zorlu bir hayat başladı. Temüçin, o dönem askerî ve politik gücü çok az olduğundan dolayı babasına ait bütün mal varlıkları, koyun ve at sürülerini Tatarlar'a kaptırdı. Esaret hayatından sonra çok sevdiği hatunu Börte Uçin, Merkitlerin⁶⁶ yaptığı baskında esir alındı. Temüçin'in talihi, Kerayit⁶⁷ hanı Ong Han⁶⁸ ile dostluk kurduğu dönemden itibaren askerî anlamda lehine döndü. Onun ilk büyük başarısı birkaç yıl önce Merkitler tarafından esir edilen eşi Börte Uçin'i⁶⁹ kurtarması, Merkitleri mağlup etmesidir.⁷⁰

⁶² Yisügey Bağatur, suikast sebebiyle ölmeden önce, Moğollar arasında bugün dahi baskınlığını koruyan Kiyat kabilesinin o dönem önde gelen liderlerinden biri olarak karşımıza çıkmıştır. Yisügey Bağatur, bir Tatar karargâhında durdurulmuş ve zehirlenerek öldürülmüştür. Atwood, "Yisügei Ba'atur", s. 601.

⁶³ Tatar kelimesi, Moğol ve Türk topluluklarına verilen genel bir addır. Faruk Sümer, "Tatarlar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, ss. 168-170.

⁶⁴ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, s. 41; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi C. 7*, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yay., İstanbul 2000, s. 243.

⁶⁵ Kiyat Kabilesi aynı zamanda *Börçigid Kabilesi* olarak da anılmaktadır. İç Asya membaında soylu bir sülale olarak karşımıza çıkan Kiyatlar, kendi soylarını Türklerin efsanevi mitlerinde olduğu gibi hayvan motifleriyle meşrulaştırmış, soylarını Börte Çine'ye (Gök Kurt) ve Goa Maral'a (Ala Geyik) dayandırmışlardır. Atwood, "Börçigid", ss. 44-45.

⁶⁶ Çingiz Han'ın İç Moğolistan'da nüfuz kazanmaya başladığı dönemde ona en çok direnen kabile Merkitler olmuştur. Merkitler, ilk defa Kuzey Çin'deki Kitanların, Liao Hanedanı'na ait kayıtlarında geçmiştir. Bahsedilen dönemde Merkitler, Orhon ile Kilok nehirlerinin bulunduğu bölgede yaşamaktaydılar. Atwood, "Merkit", s. 347.

⁶⁷ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, s. 44; Tula Nehri üzerindeki Kara Orman membaında yaşayan ve Tatarların bir kolunu ihtiva eden Kerayitler, Çingiz Han'ın hükümdarlığı boyunca en baskın Moğol kabilelerinden biri olmuştur. Ciringir, Tungayit, Tumulut, Sakiyat, Eliyat gibi sülalelerden meydana gelen bu kabileye, VIII. yüzyılın sonlarında bölgede misyonerlik faaliyetleri amacıyla gelen Suriye Nestûri papazları tarafından Hıristiyanlık öğretilmiş, bu din Kerayitler arasında hızla yayılmıştır. Atwood, "Kereyid", s. 295.

⁶⁸ Müellif Crucis, Ong Han'ı, Hıristiyan olmasına atıfla *Johannes* olarak anmıştır. Ricoldus de Monte Crucis, *Doğu Seyahatnamesi, Bir Dominikan Keşiş'in Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*, (Çev. A. D. Altunbaş), Kronik Yay., İstanbul 2018, s. 56; Abû'l-Farac ise eserinde Ong Han'ı, *Hıristiyanlar Kralı John Krit* olarak anmıştır. Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi C. II*, (Çev. Ö. R. Doğrul), TTK Yay., Ankara 1987, s. 531; Ong Han, Kerayit Hanı Gurcagus-Buyruk Han'ın oğludur. Babasının vefatının ardından andaları Merkitli Toktoğa Beki ve Kiyat sülalesinden Yisügey Bağatur'un desteğiyle Kerayitlerin hanı olmuştur. Atwood, "Ong Khan", s. 425.

⁶⁹ Cüveynî, Börte Uçin'i, güzelliğine bir iltifat olarak, Moğolca *güzel kadın* manasına gelen *Yesuncin* lakabıyla anmıştır. Yazar aynı zamanda Börte Uçin'den doğan çocukların, annelerinin itibarının yüksek olması nedeniyle aynı ölçüde itibarlı olduklarını aktarmıştır. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2013, s. 94; Kongiratlardan Dey

2.1.2. Step Kavimlerini Birleştirmesi ve Moğol İmparatorluğunun Teşkili

Temüçin ata mirasının peşinde büyük eziyetler çekmiş ancak zamanla bu zorlukların üstesinden gelerek güçlenmiştir. 1190'lı yıllara kadar çok az olan taraftar sayısını kurduğu stratejik ittifaklar ile büyüttü. Sonunda kan davası güttüğü Tayciut'lara⁷¹ karşı zafer elde etmiş ve İç Moğolistan'da şöhreti artmıştır. Bu süreçte Moğol kabileleri ve Moğol halkı onun etrafında toplanmaya başlamıştır. O günlerde Temüçin'in her an savaşmaya hazır asker sayısı on üç bin kişidir. Temüçin, bunca ordu miktarına ve şöhrete kolay ulaşmamıştır. Zira onun zorlu step koşullarında çekmiş olduğu ıstırap dolu yaşam ona büyük bir tecrübe katmıştır. Bu yıllarda liderlik ve teşkilatçılık kabiliyeti kazanmış, Moğol hanlığının temellerini atmıştır.⁷²

Temüçin, 1194 ve 1195 yıllarında yakın müttefiki Ong Han ile yürüttüğü savaşların çoğundan galip geldi. Ong Han ile Temüçin arasında kurulan ittifak ve hususi dostluk zamanla derinleşti. İkili, kurdukları ittifaktan, birçok düşman kabilenin birleşip onlara saldırdıkları 1201 yılında dahi vazgeçemedi. Nihayetinde andası⁷³ Camuka⁷⁴ liderliğindeki muhaliflere karşı yapılan savaşta Temüçin kazandı. 1202'de yakın müttefiki Ong Han ile oğullarına kız istemesinden dolayı aldığı ret

Seçen'in kızı olan Börte Uçin 10 yaşındayken, 9 yaşındaki Temüçin ile evlendirilmiştir. Atwood, "Börte Üjin", s. 46.

⁷⁰ Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, ss. 22-49; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 41-42; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*, (Çev. M. Reşat Uzmen), Ötüken Yay., İstanbul 1996, s. 192.

⁷¹ Tayciut kabilesi, Çingiz Han'ın İç Moğolistan'daki hakimiyeti öncesinde Moğollar arasındaki ileri gelen kabilelerden biri olarak öne çıkmıştır. Meşhur Moğol hanlarından Hambukay, Tayciut kabilesine mensuptur. Tayciutlar, Hambukay'ın ölümünden sonra Yisügey Bağatur gibi ünlü liderlere sahip Kiyat kabilesiyle rekabete girmişlerdir. Büyük rekabet neticesinde Tayciutlar, Çingiz Han tarafından önce köleleştirilmiş, sonra da ortadan kaldırılmışlardır. Atwood, "Tayichi'ud", s. 530.

⁷² d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, s. 43; Rene Grousset, *Cihan Fatih Cengiz Han*, (Çev. İzzet Tansu), Ötüken Yay., İstanbul 2001, ss. 39-80.

⁷³ Çingiz Han'ın Moğolistan'a hâkim olduğu dönemden önce Moğol kabile sisteminde baba soylu akrabalar, doğal olarak müttefik kabul edilmişlerdir. Aralarında akrabalık ilişkisi olmayanlar ise doğal olarak düşman görülmüşlerdir. *Kan kardeşlik* olarak da adlandırılan bu sistem, beraberinde İç Asya steplerindeki kabilelerin aralarındaki müttefiklik ilişkilerine esneklik kazandırmıştır. Her iki farklı soydan ferden kanlarını aynı bardağa akıtıp içmeleri ritüelini barından *andalık* ilişkisi ya da diğer adıyla *kan kardeşlik*, genelde İç Moğolistan'daki Türk-Moğol kabile toplumunda sık sık görülmüştür. Atwood, "anda", s. 13.

⁷⁴ Camuka, kendini Kiyat kabilesine akraba sayan ve onlarla ortak ataya sahip olduğuna inanan Cacirat kabilesine mensuptur. Gençlik yıllarında Camuka ile Temüçin, anda olmuşlardır. Camuka, 1180'li yıllarda İç Moğolistan'ın tümündeki faaliyetleriyle ve Temüçin ile olan ilişkisiyle önemli bir şahsiyet olarak tarihe geçmiştir. Atwood, "Jamugha", s. 259.

cevabı sonrası arası bozuldu. Müttefikliğin son bulmasından sonra Temüçin'in eski dostu Camuka, Ong Han ile yakınlaşmaya başladı. Sonuçta Temüçin ve Ong Han arasında gidip gelen arabulucular yetersiz kaldı ve 1203 yılında Onon⁷⁵ membaında Temüçin önderliğinde toplanan Moğol ordusu Kerayitler üzerine ilerledi. Muharebede, Kerayitli Ong Han Moğollara yenilerek mağlup oldu. Ong Han ve oğlu, savaştan kaçıp Nayman⁷⁶ topraklarına firar ettiler. Temüçin, elde ettiği bu zaferle bütün Kerayit kabilesini itaat altına aldı ve İç Moğolistan'daki en güçlü liderlerden biri oldu.⁷⁷

Temüçin, Ong Han'ı da ortadan kaldırınca geriye bütün Moğolları tek bir çatı altında toplama işi kaldı. 1206 yılına dek bütün Tataristan'ı,⁷⁸ ele geçirdiğinde bu gayesine ulaşmış oldu. Aynı yıl doğduğu yer Onon Nehri'nin kıyısında, büyük bir kurultay düzenledi. Burada çok saygı duyduğu ve yanından ayırmadığı Kökötçü⁷⁹ adlı kam⁸⁰ tarafından ona Çingiz⁸¹ unvanı verildi. Temüçin de bu fikri çok yerinde bularak o tarihten itibaren Çingiz unvanını kullandı ve bütün halk onu Çingiz Han olarak anmaya başladı.⁸² Moğollar, 1206 kurultayında önemli sefer kararları aldılar

⁷⁵ Çingiz Han, Onon Nehri'nin üst kısımlarındaki geniş düzlüklerde dünyaya geçmiştir. 808 kilometre boyunca süren Onon Nehri, günümüzde Rusya ve Moğolistan arasında yer almaktadır. Kerülen Nehri ile Onon Nehri civarı Moğolların anavatanı olarak bilinmektedir. Atwood, "Onon River", s. 425.

⁷⁶ Hıristiyanlık başta olmak üzere çeşitli dinlere mensup olan Naymanlar, göçebe karakterdeki Moğollar ile benzer kültürel özelliklere sahip olmakla beraber onlardan daha ileri bir idarî mekanizmaya sahiptiler. Moğolların aksine Naymanların, tek bir yönetici hanedanları olmuştur. Atwood, "Naiman", s. 397.

⁷⁷ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 43-51.

⁷⁸ Tataristan, günümüzde Rusya'ya bağlı Tataristan Özerk Cumhuriyeti'ni de kapsayan, *İdil-Ural* olarak da adlandırılan bir bölgedir. Bu bölge diğer Türk kavimleriyle birlikte Sibiryadan göçüp buralara yerleşmiş çeşitli Türk topluluklarını barındırmaktadır. İsmail Türkoğlu, "Tataristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, ss. 163-168.

⁷⁹ Teb Tenggeri, Çingiz Han'ın, Tanrı tarafından ilahi bir görevle donatıldığını iddia etmiştir. O, Çingiz Han'ın saygısını ve hürmetini dul annesi ile evlendirerek gösterdiği Münglig'in 7 oğlundan ortancasıdır. Atwood, "Teb Tenggeri", ss. 530-531.

⁸⁰ Şamanizm, Şamancılık ve Kamcılık olarak da bilinen, İslâm öncesi Türk toplulukları arasında bir hayli yaygın olan dini anlayışın uygulayıcısı veya din adamıdır. Harun Güngör, "Şamanizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 325-328.

⁸¹ Aslında Çingiz isminin ne anlama geldiği üzerine ortak bir uzlaşma yoktur. Ancak en yakın tahminlerimiz onun Moğol ve Türk dilinde ortak bir kelime olan *Tenggis*'den yani *Deniz*'den geldiğini düşündürmektedir. Lessing, *Mong.-Eng. Dic.*, s. 802.

⁸² d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 51-55; Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş, Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar*, (Çev. S. İnan Kaya), Seç Yayın Dağıtım, İstanbul 2006, ss. 151-158.

ve savaş hazırlıklarına başladılar. Karluklar⁸³ ve Turfan Uygur⁸⁴ Devleti kısa sürede Moğol hâkimiyetine girdi. 1207 yılına gelindiğinde Çingiz, oğlu Cuci'yi⁸⁵ kuzeyde orman halkı olarak tabîr edilen kabilelerin üzerine gönderdi, Oyrat⁸⁶, Buryat⁸⁷ ve Kırgızlar⁸⁸ gibi pek çok kavim ve kabile itaat altına alındı.⁸⁹

2.1.3. Hârîzm ve Çin Seferleri

Moğolistan ve civarında hâkimiyetini pekiştiren Çingiz Han, 1211 yılında, Kuzey Çin'deki Kin⁹⁰ hükümetine savaş açmıştır. Dört-beş yıl süren savaşlar sonucunda Tangutlar⁹¹ üzerinde hâkimiyet kurup 1215'te Pekin'i⁹² ele geçirmiş,

⁸³ Orta Asya'da önemli roller üstlenen Türk kavimlerden biri olan Karluklar, Moğol istilası esnasında Altay Dağları'nın batısında yaşamaktaydılar. Hüseyin Salman, "Karluklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 509-510.

⁸⁴ Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde devletler kurmuş olan Uygurlar, bir Türk kavmidir. Çingiz Han zamanına kadar Hitayların ve Tangutların idaresi altında yaşayan Uygurlar, günümüzde Çin sınırındaki *Doğu Türkistan* olarak adlandırılan bölgede yaşamaktadırlar. Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygurlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 242-244.

⁸⁵ Çingiz Han'ın ilk oğlu Cuci, 1169 senesinde doğmuştur. Çingiz Han, oğulları arasında ülkeyi taksim ederken Cuci'ye Hârîzm'in bir bölümü ile İrtiş'ten İtil'e kadar olan Batı Sibirya Bölgesi'ni vermiştir. Cuci, erken yaşta ölünce mirası oğlu Batu'ya kalmış, o ise günümüzde *Deşt-i Kıpçak* olarak da bilinen Karadeniz'in kuzeyinde Altın Orda Hanlığı'nı kurmuştur. Mustafa Kafalı, "Cuci Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 78-79.

⁸⁶ *Kalmuklar, Oyratlar* ya da *Çungarlar* olarak da adlandırılan bu halk, Çingiz Han zamanında Altay Dağı eteklerinde yaşamaktaydılar. Hülegü'nün batı seferinde ona eşlik eden bu halk, İlhanlıların kurulmasında önemli roller üstlenmiştir. Muallâ Uydu Yücel, "Kalmuklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 267-268; Kalmuklar, 1202 yılında Kutuga Beki tarafından yönetilmekteydi. Atwood, "Oirats", s. 419.

⁸⁷ Buryatlar, İç Moğolistan'ın en kuzeyinde yer alan Moğol kökenli bir kabiledir. Buryatlar, Baykal Gölü'nün her iki yakasında, Güney Sibirya Bölgesi'nde yaşamaktaydılar. Atwood, "Buriats", s. 60.

⁸⁸ Kırgızlar, Moğollara ilk itaat eden Türk kavimlerindendir. Ancak yer yer isyan etmeleri yüzünden iyice güçten düşmüşler, 1217'den itibaren Toluy'un yönetimine bağlanmışlardır. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 1998, s. 134.

⁸⁹ Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, ss. 159-160; Çingiz Han'ın kızı Al-Hatun ile evlenerek aileye damat olan Barçuk, adamlarıyla beraber Çingiz'in seferlerine katılmış pek çok başarı ve zafer elde etmiştir. Turfan Uygur Devleti 1368'e değin Moğollara bağlı kalmışlardır. Gülçin Çandarlıoğlu, *Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, TDAV, İstanbul 2004, s. 36.

⁹⁰ Kinler, *Curca* olarak da bilinen göçebe bir Türk-Tatar kavmidir. Kore'nin kuzey taraflarını anayurt edinen Kinler, XII. yüzyılın başlarında Kitanlara ve Çin'e karşı etkili bir mücadele yürütmüşler, aynı yüzyılın sonlarına doğru etkili bir güç haline gelerek Güney Çin ve Tataristan'da etkin olarak Pekin'de yerleşmişlerdir. d'Ohsson, *Denizler İmparatoru*, ss. 66-68.

⁹¹ Tangutlar Hanedanı, Kuzeybatı Çin'de 1038'den 1227'ye kadar hüküm sürmüştür. 1205 ve 1209 yıllarında Çingiz Han'ın sistematik seferlerine maruz kalmışlardır. Kinlere karşı Moğollar ile tesis ettikleri kısa süreli müttefikliklerinden sonra tekrar Moğollar ile araları bozulmuştur. Çingiz Han'ın ölümünden sonra halkı ve soyluları Moğollar tarafından katliama uğratılarak yok edilmişlerdir. Atwood, "Xia Dynasty", 590-591.

⁹² Pekin adı, *Kuzey Şehir* anlamına gelmektedir. Kinlerin Çin'i istila etmelerinden önceki adı ise Yen-King idi. Tatarlar buraya *Hanbalık* adıyla anmışlardır. d'Ohsson, *Denizler İmparatoru*, s. 70.

böylelikle Tangutlar sindirilmiştir.⁹³ Çin'in kuzey bölgelerindeki harekât sonrası başkent Karakorum'a⁹⁴ dönen Çingiz Han, bir süre Moğol Hanlığı'nı idarî ve malî açıdan ıslah etmekle uğraşmıştır. 1219 yılına gelindiğinde Moğol Hanlığı'nı tarihe "Otrar Faciası" olarak geçen hadise sarsmıştır. Bu hadise özellikle Türkistan coğrafyasını derinden etkilemiş ve bahsedilen coğrafyadaki siyasî hayatın niteliğini temelden değiştirmiştir. Çingiz Han Otrar'da tüccârlarının ölümünü haber aldığı anda, çevresindekilerin çoğu onun bu kadar sinirlenebileceğini tahmin etmemiştir. Moğol Han'ı hadisenin başında önce uğranılan zararın tazminini ve sorumluların teslimini istemiştir. Ancak talebi Hârizmşahlar⁹⁵ nezdinde karşılık bulmayınca büyük bir kurultay toplamıştır. Çingiz, 1219 yılı kurultayından savaş kararı çıkartarak aynı yıl sefer hazırlıklarını başlatmıştır. Tabiiyetinde bulunan bütün devletlere sefere ordularının başında katılmaları yönünde emirler gönderdi.⁹⁶

Hazırlıklarını tamamlayan Çingiz Han'ın ilk hedefi Otrar'ı zapt etmek olmuştur. Bu gayeyle sefere önce Otrar Kuşatması'yla başlanmış, Ögedey ve Çağatay⁹⁷ buraya gönderilmiştir. Çingiz Han aynı dönem diğer oğlu Cuci'yi, Siriderya'nın⁹⁸ sol kıyısından ilerleme emriyle yollamış, kendi ise oğlu Toluy ile Mâverâünnehir Bölgesi'nin⁹⁹ önemli şehirlerinden Buhara'ya¹⁰⁰ ilerlemiştir. Önce

⁹³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, ss. 220-227; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, s. 138.

⁹⁴ Bar Habreus, Karakorum'u, *Urdubalık* olarak zikretmiştir. Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 531; Karakorum, *kara kaya, kara taş* anlamlarına gelmektedir. Kaynaklarda genellikle *Ordubalık* ya da *Mubalık* adlarıyla geçmektedir. Moğol hanlığının ilk başkenti olan Karakorum, Orhon Nehri'nin sol kıyısındaki Ügeynor Gölü'nün güneydoğusunda kurulmuştur. Osman Gazi Özgüdenli, "Karakorum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek-2, İstanbul 2016, ss. 22-23.

⁹⁵ 1097 yılında Harizm Bölgesi, Selçuklulara bağlı bir yer olarak Kutbüddin Muhammed'in idaresine verilmiştir. Kutbüddin Muhammed ölünce Atsız liderliğindeki Harizmşahlar, iç isyanlarla uğraşan Sultan Sancar'a karşı istiklâl ilan ederek bağımsız olmuşlardır. Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 255-262.

⁹⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 116-122; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, ss. 174-181; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, s. 190; Abû'l-Farac, *Tarih II*, ss. 495-496; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, ss. 232-233; Atwood, "Otrar Incident", s. 431.

⁹⁷ Çingiz Han'ın, eşi Börte'den doğan ikinci oğludur. Çingiz Han, çocuklarına kabiliyetlerine göre vazife verirken Çağatay'a yasayı düzenleme ve uygulama görevi vermiştir. Çağatay, kendi adıyla anılan Çağatay Hanlığı'nın kurucusudur. Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 176-177.

⁹⁸ Siriderya, 2865 kilometre uzunluğuyla Orta Asya'nın en uzun nehirlerinden biridir. Günümüz Özbekistan'ı kuzeyden çevreleyen Siriderya Nehri'nin bir diğer adı da Seyhun'dur. Türkçe *iki su arası* anlamına gelmektedir. Abdullah Muhammedcanov, "Siriderya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 272.

⁹⁹ Mâverâünnehir, Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında kalan, Buhara ve Semerkant başta olmak üzere birçok şehri kapsayan geniş coğrafi bölgedir. Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 2003, s. 177.

yakın mevkideki Zernûk¹⁰¹ Kasabası'na gelen Çingiz, şehri savaşız ele geçirmiş ve sonra kasabanın gençlerini ordusunda istihdam ederek Buhara'ya yürümüştür. Buhara önlerine gelen Çingiz Han, şehir halkının aman istemesi üzerine burayı barış yoluyla ele geçirmiştir. Çingiz Han, Buhara'dan yoluna devam ederek 1220 başlarında Semerkant'ı¹⁰² zapt etmiştir. Babalarından aldıkları görevleri tamamlayan oğulları da Semerkant'ta onunla birleşmişlerdir. Bir müddet sonra Semerkant, şiddetli Moğol kuşatmasına dayanamayarak düşmüştür. Semerkant'ın zaptının ardından Çingiz Han, ordusuyla Semerkant ile Nahşeb¹⁰³ arasında bir bölgede konaklayıp yaz ayını geçirmeye karar vermiştir.¹⁰⁴

Çingiz Han, 1220 yılının sonbahar aylarında Belh'e¹⁰⁵ ilerleme kararı almıştır.¹⁰⁶ Belh'ten ayrılmadan dört oğlundan Cuci, Çağatay ve Ögedey'i Hârizmşahlrın merkezi Ürgenç'i¹⁰⁷ kuşatmaya yollamıştır. Belh'in başarılı bir şekilde zaptıyla Tirmiz'e¹⁰⁸ ilerleyen Çingiz Han, yola koyulmadan Toluy'u Horasan¹⁰⁹ zaptıyla görevlendirmiştir. Çingiz'in 1219 batı seferiyle çevre

¹⁰⁰ Buhara, Mâverâünnehir Bölgesi'nin dini, iktisadî ve kültürel açıdan önemli bir kentidir. Ramazan Şeşen, "Buhara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 363-367.

¹⁰¹ XV. yüzyılda mevcut olduğu bilinen Zernûc (Zernûk/Zürnuk), bugünkü Kazakistan'ın güneyindeki Kızılkum İlçesi'ne bağlı Mayakum Köyü'nün 5 kilometre kuzeyinde yer almaktadır. Mehmet Faruk Bayraktar, "Zernûcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, ss. 294-295.

¹⁰² Günümüzde Özbekistan sınırları içinde kalan Semerkant, Zerefşân Nehri'nin güney kıyısında vadiye hâkim yüksek bir mevkide yer almaktadır. Osman Aydın, "Semerkant", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 484-486.

¹⁰³ *Hudûdü'l-âlem*'de *Nesef* olarak da geçen bu yer, tarımla uğraşan, içinden nehir geçen çok güzel ve zengin bir kent olarak tasvir edilmiştir. *Hudûdü'l-Âlem*, "The Regions of the World" *A Persian Geography 372 A.H. – 982 A.D.*, (Trans. V. Minorsky), Cambridge University Press, Cambridge 1982, s. 114.

¹⁰⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 129-137; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 505; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, ss. 190-191; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 101-102; Grousset, *Cihan Fatih*, ss. 209-212; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 19.

¹⁰⁵ Belh, Amuderya'nın güneyindeki Dehâs Irmağı üzerinde ve Kûhibâbâ Dağı'nın eteğinde kurulmuştur. Günümüzde bu yer Afganistan'ın kuzeyinde kalmaktadır. Tahsin Yazıcı, "Belh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 410-411.

¹⁰⁶ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, s. 113.

¹⁰⁷ Arapların *Cürcaniye* olarak andığı, Türkistan'ın kapısı konumundaki Ürgenç/Gürgenç, Amuderya'nın sol kıyısında yer almaktadır. Burası Harizmşahlr Devleti'nin idarî ve ekonomik başkenti olmuştur. Aydın Taneri, "Gürgenç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, ss. 321-323.

¹⁰⁸ Tirmiz, Özbekistan'ın güneyinde, Amuderya (Ceyhun) Nehri'nin sağ yakasında, Afganistan sınırına çok yakın bir noktada bulunmaktadır. Abdullah Muhammedcanov, "Tirmiz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 200-202.

¹⁰⁹ Horasan, Eski Farsça'da *güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi, doğu ülkesi* anlamlarına gelmektedir. Tarihte İran'ın kuzeydoğusundaki çok geniş bir coğrafi alanı nitelemiştir. Merv, Nesâ, Serahs, Herat

bölgelerdeki şehirler bir bir Moğol nüfuzuna girmiştir. Bir süre sonra Ögedey, Çağatay ve Cuci de Ürgenç ve civarını ele geçirmişlerdir. Toluy da Horasan Bölgesi'nin en önemli şehirlerini iki-üç ay gibi kısa bir zaman diliminde istila ederek Moğol hâkimiyetine katmıştır. Bu arada Çingiz Han, Tirmiz şehrini idaresi altına almış fakat Tâlekan'da¹¹⁰ zorlanmıştır. Tâlekan'da iken Çingiz Han, oğlu Cuci'ye, Ürgenç ve civarında kalmasını buyururken diğer iki oğluna karargâha dönmeleri emrini vermiştir. 1221 yılı sonbaharında Çingiz Han istilaya devam etmeyi planlamıştır. Çingiz, o sıralar Gazne'de¹¹¹ olan Sultan Celâleddin'i¹¹² yakalamayı hedeflemiştir. Bu amaçla hareket eden Çingiz Han, Hindikuş Dağlarını¹¹³ aştıktan sonra ilk olarak Bamyân¹¹⁴'ı kuşatmış ve burayı zapt etmiştir. Hindistan ve Sind'de¹¹⁵ Sultan Celâleddin'i yakalamak için dolaşan Çingiz Han, geçtiği her yerde büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Ancak bir müddet sonra Tangutların isyanından dolayı Sultan Celâleddin'in peşini bırakmıştır. Konu, Tangutların isyan etmiş olmalarıydı. Bu nedenle 1224'te Hindistan'tan ayrılan Çingiz Han, Karakorum'daki ordasına¹¹⁶ dönmüş ve yeni bir Çin Seferi'nin hazırlıklarına başlamıştır.¹¹⁷

---

ve Belh, Horasan Bölgesi'nin önemli şehirlerdendir. Osman Çetin, "Horasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, ss. 234-235.

¹¹⁰ Günümüzde Afganistan'ın kuzeydoğusunda yer alan Tâlekan, Tirmiz'in güneyinde ve Cüzcan sınırına yakın bir yerdedir. *Hudûdü'l-âlem*'de çok güzel bir yer olarak tasvir edilen Tâlekan, şarap ve keçe üretimiyle meşhur olmuştur. *Hudûdü'l-âlem/Minorsky*, s. 107; İbn Hurdazbih'e göre buranın o dönemki haracı 21400 dirhemdir. İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yay., İstanbul 2008, s. 42.

¹¹¹ En parlak zamanlarını Gazneliler devrinde yaşayan Gazne şehri, Gaznelilerin yıkılmasının ardından Selçuklu Devleti'nin nüfuzu altına girmiştir. Afganistan'daki Kâbil şehrinin 145 kilometre güneybatısında yer almaktadır. Enver Konukçu, "Gazne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, ss. 479-480.

¹¹² Hârizmşahlar Devleti'nin son hükümdârı Celâleddin Hârizmşah, Moğolların Müslüman batı dünyası üzerine başlattığı sefer sıralarında hükümdâr olarak tahta çıkmıştır. Uzun bir müddet boyunca Moğollara direnerek İran'a, oradan da Hindistan'a gitmiş, Çingiz Han'ı cengaverliği ile kendine hayran bırakmıştır. Aydın Taneri, "Celâleddin Hârizmşah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 248-250.

¹¹³ 800 kilometre boyunca Pakistan'ın kuzeyini çevreleyen yüksekliği ortalama 6000-7500 metre arası değişen dağlar sırasındır. Hindu Kush, <http://www.iranicaonline.org/articles/hindu-kush>. (Erişim Tarihi: 02.05.2020)

¹¹⁴ Güzgan ile Horasan bölgelerinin sınırı üzerinde bulunan ve tarımla geçimini sağlayan bir yerleşim yeridir. Bamyân yöneticilerine *Şir* denmektedir. *Hudûdü'l-âlem/Minorsky*, s. 109.

¹¹⁵ Sind, Pakistan'ın güneydoğu tarafındaki İndus Nehri çevresini kapsayan tarihi bir bölgedir. Azmi Özcan, "Sind", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 242.

¹¹⁶ *Hordu*, *horda* ve *orda* da denilen orda kelimesi, Moğol soylu ve aristokratlarının özel çadırdan oluşturulmuş merkezi saraylarını ifade etmektedir. Soylular için ordalar, çekirdek güçlerinin bulunduğu yer, bütün yönetsel organizasyonun merkeziydi. Atwood, "orda", s. 426; Paul D. Buell,

Çingiz'in Tangutlar üzerine sefere gitmesinin birçok sebebi mevcut olmakla birlikte esas sebep Tangutların Çingiz Han'a bir türlü itaat etmemesi ve hali hazırda bir isyan başlatmalarıdır. Çingiz Han, Moğollara yönelik bu isyan nedeniyle 1226 yılında sefer hazırlıklarını tamamlamış, Tangutlar üzerine yürüyerek birçok yeri tahakkümü altına almıştır. Seferin sonlarında Tangutların elinde yalnızca başkentleri Ning-Hia¹¹⁸ kalmıştır. Fakat Çingiz, sefer öncesi bir av sırasında kaza geçirmiş, kazanın etkileri kendini burada göstermeye başlamıştır. Güçten düşmeye başlayan Çingiz, günden güne zayıflamış, yaşlılığının ve geçirdiği sakatlığın da etkisiyle daha fazla hayatta kalamayacağını fark edince komutanlarına kuşatmayı şiddetlendirmelerini emretmiş ve böylece Ning Hia'yı sağlığında zapt edebilmiştir. Şehrin düşmesinin ardından Çingiz Han, hastalığının ağırlaşması nedeniyle Ning Hia'nın güneyindeki Liupaşan dağları ile Vey Irmağı¹¹⁹ arasında kalan Tsing-Çuey adlı bir yer yakınlarında 24 Ağustos 1227'de vefat etmiştir. Han henüz vefat etmeden oğullarını huzurunda toplayarak 1219'da ilan ettiği veliahdın kendinden sonra tahta oturmasını, diğer kardeşlerinden de ona itaat etmeleri sözünü almıştır.¹²⁰

2.3. Börte Uçin

Hülegü Han'ın büyük annesi Börte Uçin, Kongirat kabilesinden Dey Seçen ve eşi Çotan'ın kızı olarak 1161 senesinde doğmuştur. Börte, ailesi ve kabilesi ile Çekçer ile Çikurgu dağları arasında yaşamıştır. Babası Dey Seçen, bu bölgede yerleşmiş Kongirat kabilesinin lideridir. Börte'nin, Alçi ve Nuku Noyan adlı iki erkek kardeşi daha mevcuttur. Cüveynî, Börte'nin güzelliğine atfen Moğolca "güzel

---

Historical Dictionary of the Mongol World Empire, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland and Oxford 2003, s. 207.

¹¹⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 147-165; Reşiduddin/Boyle, *The Successors of Genghis Khan*, (Trans. John Boyle), Columbia University Press, New York and London 1971, s. 165; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 24; d'Ohsson, *Denizler İmparatoru*, s. 132.

¹¹⁸ Marco Polo'nun *Egrigaia* olarak da adlandırdığı ve birçok dini içinde barındırdığını zikrettiği zengin bir Tangut eyaletidir. Buranın merkezi yine onun *Calacian* olarak adlandırdığı günümüzdeki Yinchuan'dır. Muhtemelen *Ning-hia* olarak adlandırılan yer de Yinchuan'dır. Zira Tangutların başkenti Yinchuan'dı. Marco Polo, "*Dünyanın Hikâye Edilişi, Harikalar Kitabı*", (Çev. Işık Ergüden – Z. Zühre İlkelen), Ötüken Yayınevi, İstanbul 2019, ss. 157-158.

¹¹⁹ Çin'in batı taraflarında, *Sarı Çay* olarak da adlandırılan bu nehir, 860 kilometrelik bir uzunluğa sahiptir. Wei River, <https://www.britannica.com/place/Wei-River-Gansu-and-Shaanxi-provinces-China>. (Erişim Tarihi: 08.05.2020)

¹²⁰ Abû'l-Farac, *Tarih II*, ss. 522-523; Bertold Spuler, *İran Moğollar'ı Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara 1957, ss. 42-43; d'Ohsson, *Denizler İmparatoru*, s. 143.

kadın” anlamına gelen Yesuncin lakabıyla anmıştır. Onun güzelliği dillere destandır. Cüveynî, yine onun soy ve güzelliğinden dolayı, çocuklarının annelerinin itibarının yüksek olması nedeniyle aynı ölçüde itibarlı olduklarını zikretmiştir.¹²¹ Yaklaşık on yaşındayken Dey Seçen’in kabilesine ziyarette bulunan Yesugey Bağatur tarafından oğlu Temüçin’e istenmiştir. Aslında Yesugey Bağatur, oğluna kendi hanımının kabilesi Olkunutlardan kız istemek amacıyla yola çıkmıştır. O sırada yolda Çekçer ve Çikurgu Dağlarının olduğu yere geldiğinde hayvanlarını sulayan Kongiratlardan Dey Seçen’e rastlamıştır. Aralarında geçen diyalogta Yesugey Bahatur, oğluna kız bakmak için Olkunutlara gittiğini Dey Seçen’e söylemiştir. Dey Seçen’de bunun üzerine bir rüya gördüğünü zikrederek bunun manevi bir alamet olduğunu bu yüzden kendi kızına bir bakmasını rica etmiştir. Bundan sonra Börte’yi beğenen Yesugey Bahatur onu Dey Seçen’den istemiş, Dey Seçen bunu kabul edeceğini ancak geleneklerince oğlunu bir müddet burada bırakması gerektiğini söylemiştir. Yesugey Bahatur bunu uygun görerek oradan ayrılmıştır.¹²²

Temüçin ve Börte bir müddet aynı kabilede yaşamışlardır. Ancak bir süre sonra Temüçin, babasının ölümüyle annesinin yanına dönmek zorunda kalmıştır. Bu noktadan sonra bir müddet ayrı yerlerde yaşamışlardır. Bu sürede Börte, resmî olarak Temüçin’in nişanlısı olarak hayat sürmüştür. Bir süre sonra Temüçin onunla evlenmek için Dey Seçen’in yanına gitmiş, fakat bu noktada Dey Seçen, Börte’yi, Temüçin’e vermek istememiştir. Onlar, ileride imparatorluğun dayısı lakabını alacak Börte’nin erkek kardeşi Alçi’nin araya girerek evliliklerini sağlaması ile olabilmişlerdir. Börte Uçin ve Temüçin’in ilk evlilik yılları hakkında pek bir bilgi yoktur ancak Merkitler ile yaşanan esir alınma hadisesi Temüçin için önemli bir kırılma noktası ihtiva etmiştir. Nitekim Börte Uçin evlilikten bir müddet sonra Merkitler ile yaşanan savaşta Temüçin’in yenilmesi üzerine esir alınmış ve Merkitlerden Çiledu’ya hanım olarak verilmiştir.¹²³

---

¹²¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 94.

¹²² Saadettin Yağmur Gömeç, “Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han’ın Soyu ve Mogol Tarihinin İlk Devirleri”, *BELLETEREN*, C. 82, S. 294, 2018, ss 451-453; Atwood, “Börte Üjin”, s. 46; May, “Borte”, s. 134.

¹²³ Gömeç, “Çingiz-Nameler Üzerine”, s. 468; May, “Borte”, s. 134.

Börte Uçin'in esirlik hayatının nasıl geçtiği bilinmemektedir. Ancak o, Temüçin'in, Kerayitlerden Ong Han'ın yardımını alarak 1203 yılında Merkitler üzerine bir baskın yapıldığında onların elinden kurtarılmıştır. Bundan sonra ise Temüçin, Çingiz unvanını alıp Moğol Hanlığı'nın teşkil ettiğinde Börte de imparatorluğun ilk prensesi sıfatını kazanmıştır.¹²⁴

Börte Uçin ile Temüçin'in evliliği daha sonraları Moğol Hanlığı içinde yaygınlaşacak politik evliliklerin ilkinin ihtiva etmiştir. Börte'nin Temüçin ile ilişkisi çok yönlü olmuştur. Nitekim o yalnızca çocuk doğurmamış aynı zamanda kocasının idarî ve diplomatik pek çok konuda bir nevi danışmanı gibi hareket etmiştir. Börte kendi kızlarını da siyasi amaçlar ile yapılacak evlilikler için çok önemli bir eğitime tabi tutmuştur. Örneğin Ceceken Beki'ni Oyrat kabilesinden Törelçi ile evlendirilmesi hadisesi bunun en güzel örneklerden birini teşkil etmiştir. Nitekim Törelçi Küregen'in oğullarından Buka Timur ve pek çok Oyratlı asker Hülegü'nün batı seferinde orduya önemli bir katkı sağlamış, Buka Timur devletin büyük ümerasından olmuştur.¹²⁵ Zira Törelçi Küregen'in kızları Ölcey ve Küyik hatunlar Hülegü'ye eş olarak verilmiş bunlar da onun önemli eşlerinden olmuşlardır.¹²⁶ Börte Uçin, tipik bir Moğol seçkini olarak kocasının nüfuzunu onun daha da güçlenmesi için her türlü ilişkisinde kullanmıştır. Nitekim Börte'nin kabileler arası evlilik ilişkileri tesis etmesinin yanı sıra Çingiz Han'a büyük etkilerinin olduğunu biliyoruz. Bunlardan en önemlisi Çingiz Han'ın çok sevdiği arkadaşı Camuka'nın, Börte'nin ona tavsiyesiyle ortadan kaldırılması olmuştur. Dahası o imparatorluk önemli bir yere sahip olan Kökötçü'yü de Çingiz Han'ın en küçük kardeşi Temüge'ye hakaret ettiği için devre dışı kalmasına neden olmuştur. Çingiz Han bu sayede devletin düzenini sağlamış ve tekrar yetkilerini kuvvetlendirmiştir. Börte Uçin, Çingiz Han'ın ölümünden üç yıl sonra 1230 senesinde onun *ordasında* ölmüştür.¹²⁷

---

¹²⁴ Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, ss. 22-49; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 41-42; May, "Borte", s. 134.

¹²⁵ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 13-14; Reşidüddin/Boyle, *Successor*, s. 122.

¹²⁶ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 4-5; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

¹²⁷ May, "Borte", ss. 134-135.

2.4. Caka-gambu

Hülegü Han'ın dedesi Caka-gambu, Temüçin'in başlarda sıkı dostu, sonraları büyük düşmanlarından biri haline gelen Kerayit lideri Ong Han'ın kardeşidir. Caka-gambu, Hülegü Han'ın öz annesi Sorkaktani Beki'nin babasıdır.¹²⁸ Hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmayan Caka-gambu'nun, Hıristiyanlık dininin Nestûrî mezhebine mensup olduğu söylenebilir. Nitekim hem erkek kardeşi Kerayit lideri Ong Han hem de Sorkaktani Beki Hıristiyan Nestûrî idiler.

Caka-gambu'nun, ağabeyi Ong Han ile arasının 1201 yılında bozulduğunu anlamaktayız. Aralarındaki anlaşmazlığın ne olduğu bilinmemek ile hâkimiyet mücadelesi olduğu düşünülebilir. Nitekim bu hususta başarılı olamadığı anlaşılan Caka-gambu kendi halkını ve ordusunu alarak Kuzeybatı Çin'deki Hia imparatorluğuna kaçmıştır. Caka-gambu burada bulunduğu süre boyunca Temüçin ile görüşmeler sağlamış ve onunla ittifak kurmuştur. Ong Han'ın da bu noktada Caka-gambu'nun Temüçin ile ittifak kurmasına rağmen kendi müttefikliğini sürdürdüğünü görmekteyiz.¹²⁹ Caka-gambu, Temüçin 1203 senesinde kız isteme hadisesinden dolayı meydana gelen Ong Han-Temüçin savaşında ordusu ile Temüçin'in saflarında yer almıştır. Nayman topraklarına firar eden ağabeyi ve yeğeninin aksine Temüçin ile Moğol yağma ve tahribinden korunmak şartıyla anlaşarak onun saflarında kalmaya devam etmiştir.¹³⁰ Nitekim Caka-gambu bir müddet sonra Kerayit ileri gelenlerini toplayarak halkının bağımsızlığı için isyana kalkışmıştır. İsyanı 1204 yılında Nayman topraklarına kaçan halkından asker devşirerek ordu meydana getiren Caka-gambu, aynı yıl Temüçin tarafından yenilerek öldürülmüştür.¹³¹

---

¹²⁸ Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 159.

¹²⁹ Atwood, "Ong Han", s. 425.

¹³⁰ d'Ohson, *Denizler İmparatoru*, ss. 47-51.

¹³¹ Atwood, "Kereyid", s. 296.

3. Hülegü'nün Ebeveyni

3.1. Babası Toluy

3.1.1. Toluy'un Hayatı ve Gençlik Yılları

Çingiz Han'ın evlatları içinde, adı ve yaşamı ile alakalı en az detaya rastlanan, dönemin ana kaynakları tarafından kendisine en az değinilen kişi Toluy'dur. Çocukluğu hakkında bilgilerin azlığının yanı sıra Reşîdüddin'in aktardıklarıyla politik ve askerî hayatı ile son yılları ile ilgili geniş bilgiler edinilebilmektedir. Ölümünden yirmi beş yıl sonra Moğolistan, İran ve Çin'de kurulan hanedanların atası Toluy, Çingiz Han'ın Kongirat¹³² aşiretinden evlendiği Dey Seçen'nin kızı Börte Uçin isimli baş hatunundan doğan dördüncü ve son evladıydı. Reşîdüddin ve Cüveynî gibi müelliflerin ve yazarı belirsiz *Muizzü'l-Ensâb*'da, Tuli¹³³ olarak anılan Toluy ismi, Lessing'in Moğolca-İngilizce sözlüğüne göre Toli ya da Toli(n) şekliyle geleneksel Moğol dilinde kullanılmakta ve “ayna”, “metal tabaka”, “levha” anlamlarına gelmektedir.¹³⁴ Bu bakımdan dönemin meşhur tarihçilerinin ismi kullanma biçimleri, doğru telaffuz biçiminin Tuli olduğunu ortaya koymaktadır. Türkçe'nin çeşitli ağızlarında kullanılan 1-Toli, 2-Toli ve 3-Tolu kelimeleri pek çok sözlükten tespit edildiği kadarıyla “Dolu”, “Tam” anlamlarına gelmektedir.¹³⁵ Bu pencereden bakıldığında Cuci ismi hariç erkek kardeşleri ve babasının isimlerinin aksine onun adı dönemin dili Türkçeden etkilenmemiştir. Fakat ismin modern Moğol tarihçilerince kullanımı, tercih çokluğuna göre “Toluy”, “Tuluy”, “Tuli” ve “Toli” şeklindedir. Bu nedenle biz de ismin “Toluy” biçimini tercih etmekteyiz.¹³⁶

¹³² Başlarda sıradan bir Moğol kabilesiyken Moğolların büyük hanlarına eş olmaları sayesinde ün ve şöhret kazanmışlar, Yüan ve Altın Orda Devleti'nin siyasetinde etkili olmuşlardır. Mesela Kubilay'ın eşi Çabi ve oğlu Cingim'in karısı Kökeçin, Kongirat kabilesine mensuptur. Aynı şekilde Cuci'nin evlendiği iki prenses de bu kabileye mensuptur. Atwood, “Qonggirad”, ss. 456-457.

¹³³ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 46.

¹³⁴ Lessing, *Mong.-Eng. Dic.*, s. 821.

¹³⁵ Abû Hayyân, *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, (Çev. Ahmet Caferoğlu), Evkaf Matbaası, İstanbul 1931, s. 105; Tülay Çulha, *Karaycanın Kısa Söz Varlığı, Karayca-Türkçe Sözlük*, Dil ve Edebiyat Dizisi, İstanbul 2006, s. 110.

¹³⁶ Peter Jackson, *The Mongols and The Islamic World, from Conquest to Conversion*, Yale University Press, Liandysul 2017, s. 77; Atwood, “Tolui”, s. 542; George Qinghi Zhao, *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression, Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty*,

Toluy hakkında kaynaklar 1206'dan itibaren yoğunlukla bahsetmeye başlamışlardır. Doğum yılı tartışmalı olsa da pek çok yazar 1191 tarihi üzerinde birleşmişlerdir.¹³⁷ Hakkında 1206 yılından evvel iki defa bahsedilen Toluy, kaynaklara ilk kez beş yaşında suçlu bir tatar tarafından esir alınmaya çalışılması hadisesiyle yansımıştır.¹³⁸ Başından geçen sonraki vakıa ise 1203 yılında, yaklaşık on iki ya da on üç yaşlarındayken Kerayitli Sorkaktani Beki ile evlendirilme hadisesi olmuştur.¹³⁹

Reşîdüddin'e göre Toluy, diğer üç kardeşiyle beraber Moğol Hanlığı'nın "külüglerinden"¹⁴⁰ biriydi ve Çingiz Han'ın yasal varisidir.¹⁴¹ Çingiz Han'ın Börte Uçin'den doğan son evladı olduğundan Yeke¹⁴² Noyan (Büyük Noyan) unvanını taşımıştır. Bu sebeple yaşadığı dönemde Moğol Hanlığı'nın başkumandanlığı görevini üstlenmiştir.¹⁴³ Reşîdüddin, Çingiz Han'ın, Toluy'u nökeri¹⁴⁴ olarak gördüğünü aktarmış ardından; "Çingiz Han, genel ya da özel tüm meselelerde Toluy'u danışman olarak kullanırdı"¹⁴⁵ demiştir. Görevlerini ise; *Yurt*¹⁴⁶, *orda*, *refah*, *malîye*, *irakhta*¹⁴⁷, *emirler* ve *Çingiz Han'ın özel ordusu tümüyle ona bağlıydı*¹⁴⁸ diyerek sıralamıştır. Bundan açıkça Toluy'un, Moğol Hanlığı'nda çok

---

Peter Lang Publishing, New York 2008, s. 317; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 19; Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2008, s. 154.

¹³⁷ Atwood, "Tolui", s. 542; May, "Tolui Khan (1191-1232)", s. 189.

¹³⁸ *Gizli Tarih*, s. 109; May, "Tolui Khan (1191-1232)", s. 189.

¹³⁹ *Gizli Tarih*, s. 109; May, "Tolui Khan (1191-1232)", s. 189.

¹⁴⁰ Kölüg ya da Külüg, Moğol lisanında *güçlü* ve *hızlı at* anlamlarına gelmektedir. Reşîdüddin bu ifadeyi onların (Cuci, Çağatay, Ögedey ve Toluy) Çingiz Han'ın önemli oğulları oldukları ve hanlığın geleceğini ifade ettiklerini anlatmak için kullanmıştır. Ferdinand D. Lessing, *Mong.-Eng. Dic.*, s. 501.

¹⁴¹ Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, s. 159.

¹⁴² Yeke, Moğol dilinde *büyük* ve *ulu* anlamlarına gelmektedir. B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İctimâî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, TTK Yay., Ankara 1995, s. 157; Lessing, *Mong.-Eng. Dic.*, s. 688.

¹⁴³ Cüveynî, Toluy'u, *Uluğ Noyan* olarak anmaktadır. Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 453; Abû'l-Farac, *Tarihi II*, s. 478; Yeke, Moğol dilinde *büyük* ve *ulu* anlamlarına gelmektedir. Vladimirtsov, *Moğolların İctimâî Teşkilatı*, s. 157; Lessing, *Mong.-Eng. Dic.*, s. 688.

¹⁴⁴ Çingiz Han'ın özel maiyeti olarak hizmet eden Nökörler, daha sonraları kurumlaşmış, görev sahaları genişleyerek Çingiz Hanedanı üyeleri tarafından idarî ve askerî işlerde hizmete alınmaya başlanmışlardır. Buell, *Historical Dictionary*, s. 202; Atwood, "nökör", s. 406.

¹⁴⁵ Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, s. 163.

¹⁴⁶ *Orda* ile aynı anlama da gelen yurt kelimesi, *vatan* anlamına gelmektedir. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 227.

¹⁴⁷ Reşîdüddin'de rastladığımız bu kelimeyi başka bir yerde tespit edemedik. Metin içindeki dipnotta J. A. Boyle bu kelimenin *süvari* anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, s. 163.

¹⁴⁸ Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, s. 163.

önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Çingiz Han ile ilgili tüm meselelerin onun gözetiminden geçmiş, tam anlamıyla özel danışmanı olmuştur.

3.1.2. Askerî ve Siyasî Faaliyetleri

3.1.2.1. Çingiz Han Dönemi

3.1.2.1.1. Çin Seferi

Toluy'un katıldığı ilk sefer, 1211 yılında Kinlere karşı yapılan harekâttir. Seferde Çingiz Han'ın yanında görev alan Toluy, onunla Şantu'yu¹⁴⁹ aşmış ve devamında yapılan savaşta galip gelmişlerdir. Şantu muharebesi, Toluy'un katıldığı ilk savaştır. Ardından Toluy, Çingiz Han'ın riyasetinde Tai-tong-fu şehrinin kuşatmasında bulunmuş ve burası kısa sürede ele geçirilmiştir. Batı Sarayı düşünce Pekin yolu Moğollara açılmıştır. Çingiz Han'ın seddi aştığını ve ilerlediğini duyan Kitan¹⁵⁰ lideri Yelu Liuge¹⁵¹, Çingiz Han ile müttefik olmuş ve Tunking'i kuşatmıştır. Yelu Liuge'nin Tunking'i zaptıyla Çingiz Han, maiyetindeki orduyu ve hayvanları dinlendirmek için kamp kurmuştur. Ancak Kin başkentinde ihtilal yaşanmasını fırsat bilen Çingiz, hemen orduyu toplayarak Çin seddini aşmış, Kin başkentine yaklaşmıştır. Kinler ihtilalin ardından muhtemel bir saldırıya hazırlanmış, Moğollar'a iyi bir direniş göstererek onları bölgeden hızla çekilmeye mecbur etmişlerdir.¹⁵² O esnada Moğolların beklemediği bir müttefik, Hialar, Kin imparatorluğuna kuzeyden saldırmışlardır. Hiaların saldırısına eş bir saldırı düzenleyen Çingiz, Tunggon geçidi önlerine gelmiş ve burada kuvvetleriyle Kin ve Hula'an-Delegen düşman ordularına karşı kıyasıya savaşa tutuşmuştur. Muharebenin

¹⁴⁹ Şantu, Pekin'in 240 kilometre doğusunda yer alan kalabalık bir nüfusa sahip bölgedir. John W. Dardess, "From Mongol Empire to Yüan Dynasty: Changing Forms of Imperial Rule in Mongolia and Central Asia", *The History of Mongolia Volume I The Pre-Chinggisid Era Chinggis Khan and the Mongol Empire*, (Ed. David Sneath & Christopher Kaplonski), Global Oriental, Folkestone 2010, s. 372.

¹⁵⁰ Güneydoğulu Xianbilerin, Yuwen şubesine mensup olan Kitanlar, İç Moğolistan'ın doğu taraflarında yaşamış bir halktır. Kurdukları Liao Hanedanı'nın 907-1125 yılları arasındaki hakimiyet alanları Mançurya Bölgesi, Moğolistan ve Kuzey Çin sınırlarını kapsamaktadır. Atwood, "Kitans", s. 315.

¹⁵¹ Yelü Liuge, 1212'de Kinlerin üzerlerine yaptıkları baskılardan dolayı, Çingiz'in de Çin'e saldırmasını fırsat bilerek, Mançurya'da isyan etmiş Kitanlı Cürcen Hanedanı'ndan bir soyludur. Kısa sürede yüz bin asker toplayan Liuge, Çingiz Han'a sadakatını sunduktan sonra askerleriyle onun seferine iştirak etmiştir. Atwood, "Manchuria and the Mongol Empire", s. 341.

¹⁵² d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 69-72.

ilerleyen safhalarında Çingiz Han zorlanmaya başlamıştır. Tam o esnada Toluy ve eniştesi Çigü¹⁵³, yenilmek üzere olan Çingiz Han'a destek vererek düşman ordusuna yan taraftan saldırmış, Kinleri bozguna uğratmışlardır. Savaşın ardından Kin ordusundan kalanlar da yok edilmişlerdir. Sonuçta Moğolların aldıkları bu galibiyet, Kinleri Pekin'i terk ederek Nankin'e¹⁵⁴ çekilmek zorunda bırakmıştır. Moğolların neredeyse mağlup olacakları bir anda, destek saldırı ile Kinleri bozguna uğratan Toluy ve eniştesi Çigü, Çingiz Han tarafından ödüllendirilerek taltif edilmişlerdir.¹⁵⁵

Kin Seferi'nin detaylarını aktaran Reşidüddin, Toluy için “*Toluy Han, harplerin büyük bir muzafferiydi ve hiçbir şehzade onun kadar fazla ülke fethedememiştir*” demiştir.¹⁵⁶ Reşidüddin'in aktardığı bir hikâyeye göre Çingiz Han, Kıtay ülkesine savaşa gitmiş, Tayanfu'ya dayanmıştır. Burası güçlü ve müstahkem bir yer olmakla birlikte o dönem büyük bir nüfus barındırmaktadır.¹⁵⁷ Zira onun aktardığı bu bilgi Polo'nun Tayanfu hakkında söyledikleri ile de örtüşmektedir.¹⁵⁸ Muhasaraya döndüğümüzde, Tayanfu önlerindeki Toluy ve eniştesi Çigü, Tayanfu surlarına askerleriyle tırmanmışlar, bu şekilde şehri zapt etmişlerdir. Toluy ve Çigü gibi iki önemli hanedan üyesinin operasyonun başında bulunmaları, ordu içinde motive unsuru şahsiyetler olduklarını göstermektedir. Reşidüddin, Tayanfu Kuşatması'nı bitiren ordunun sonra Joju¹⁵⁹ Kasabası'nı da kuşatıp ele geçirdiğini aktarmıştır.¹⁶⁰

---

¹⁵³ Çigü, Çingiz Han'ın eşi Börte Üçin'in ağabeyi olan Alçi Noyan'ın oğludur. Çingiz Han'ın kızı Temülen ile evlenmiştir. Ayrıca Kubilay'ın baş eşi Çabi de Çigü'nün kız kardeşidir. Atwood, “Qonggirad”, ss. 456-457.

¹⁵⁴ Şangay'a üç yüz km uzaklıkta ve Yangtze Nehri'nde konumlanan Nankin Şehri, kısaca *Ning* olarak adlandırılır. Günümüzde Doğu Çin'deki Jiangsu Eyaleti'nin başkentidir. Nanjing (NJ), “The Foundations Laid in the Six Dynsties” http://english.nanjing.gov.cn/gynj/history/201403/t20140325_1946038.html. (Erişim Tarihi: 11/08/2020)

¹⁵⁵ *Gizli Tarihi*, ss. 172-173; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 72-73.

¹⁵⁶ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, s. 164.

¹⁵⁷ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, s. 164.

¹⁵⁸ Joju Kasabası'ndan çıktıktan sonra, at üzerinde yaklaşık on gün mesafe uzaklıktadır. O dönemde Şarap, Bağ ve İpek Böcekçiliği'yle meşhur ve bölgenin merkezi noktasıdır. Polo, *Harikalar Kitabı*, s. 232.

¹⁵⁹ Marco Polo, güzel bağ ve bahçelere, çok iyi işlenmiş tarlalara sahip güzel bir şehir olarak nitelendirdiği bu yerin halkının, genel olarak ticaret ve zanaatla geçindiğini aktarmıştır. Marco Polo, *Harikalar Kitabı*, s. 231.

¹⁶⁰ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, s. 164.

3.1.2.1.2. Hârîzm Seferi ve Horasan'ın Zaptı Görevi

Kaynaklar Kin Seferi'nden 1219 Otrar hadisesine kadar Toluy hakkında bilgi aktarmamışlardır. Neticeleri bağlamında genelde dünya tarihine, özelde ise İslâm âlemine etki eden Otrar Hadisesi, Karakorum'da duyulduğunda Çingiz Han aynı yıl büyük bir kurultay düzenlemiş, bu hadiseden sorumlu olarak gördüğü Hârîzmşahlara yönelik büyük bir sefer kararı almıştır. Karakorum'dan ilerleyen güçler 1220 yılında Otrar'da buluşmuş, Çingiz Han çevresindekilere çeşitli görevler tevdi etmiştir. Buna göre Otrar şehrini oğullarından Çağatay ve Ögedey, Barçınlğ Kend'i¹⁶¹ diğer oğlu Cuci kuşatacağı. Yanlarına Cebe¹⁶² ve Sübedey¹⁶³ Noyanları¹⁶⁴ alan Çingiz Han ve Toluy ise Mâverâünnehr'e doğru ilerlemişlerdir.¹⁶⁵ Buhara şehrinin alınması gayesiyle yola çıkan ordu, bir müddet sonra Zernûk Kasabası'na varmış ve burayı kuşatmıştır. Zernûk önlerinde karargâhtan kasabaya elçi gönderen Moğollar, teslim oldukları takdirde merhamet göstereceklerini Zernûk halkına bildirmişlerdir. Direniş gücü az Zernûklular teklifi kabul etmiş, Moğollara elçiler ile pek çok hediyeler yollamışlardır. Ancak Çingiz, şahsen huzuruna varmayan Zernûk ileri gelenlerine kızarak kasabayı yıktırma emri vermiş, askerliğe elverişli kişileri de Buhara Kuşatması için orduda istihdam etmiştir. Kasabadan ilerleyen Moğollar, 1220 senesi ilkbaharında Buhara önlerine gelmiş, şehri şiddetli bir kuşatma ile zapt etmiştir.¹⁶⁶

Çingiz Han ve Toluy, Buhara'dan çıkmadan şehri talan etmiş ve yakmışlardır. Kerpiç yapıların haricinde Buhara'nın tamamı birkaç gün içinde hızla kül olmuştur.

¹⁶¹ *Barşın-Kent* adıyla da bilinen Siriderya Nehri'nin batı yakasında yer alan bu kent, Oğuzlar tarafından kurulmuş, Harîzmşahlar Devleti'nin önemli bir ileri karakolu olmuştur. Bekir Deniz, *İpek Yolu Üzerinde Bulunan Eski Türk Şehirleri, İpek Yolunda Türk Kültür Mirası*, (Haz. Fahri Atasoy), Türk Yurdu Yay., Ankara 2014, ss. 391-393.

¹⁶² Çingiz'in, 1201 senesinde Tayciutları yendiği savaşta, atını vurarak öldüren askerlerden biridir. Maharetlerinden etkilenen Çingiz Han, onu affederek yanına almış ve süvarilerinin başkumandanlığı görevi ile dört köpek unvanlı komutanlarının arasına katmıştır. Atwood, "Jebe (Yeme)", s. 265.

¹⁶³ Çingiz'in en iyi ve en korkunç kumandanı olarak Kuzey Çin'den İran'a, Rusya'dan Macaristan'a kadar nam salan Sübedey Bağatur, demircilik zanaatıyla meşhur Uriyanghan adlı bir kabileye mensuptur. Babası Kaban, 1203 senesinde 100 kişilik saray halkıyla Çingiz'e bağlanmıştır. 1248'deki ölümüne kadar zamanla Çingiz'in gözüne girmiş ve Kubilay Noyan, Cebe ve Celme'nin aralarına girerek dört köpeği unvanıyla onurlandırılmıştır. Atwood, "Sübe'etei Ba'atur", ss. 520-521.

¹⁶⁴ Genelde askerî bir terim olarak görülsede, Araçlar ve Faraslardaki *emir* ünvanına eşit olup askerî ve sivil yetkileri de olmuştur. David Sneath, *The Headless State, Aristocratic Orders, Kinship Society, Misrepresentations of Nomadic Inner Asia*, Columbia University Press, New York 2007, s. 114.

¹⁶⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 131; Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 165; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 19.

¹⁶⁶ Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 505; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 131-134; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, ss. 190-191.

Akabinde şehrin önündeki düzlükte kurulan mancınıklardan Buhara'ya taşlar atıldığı zikredilmektedir.¹⁶⁷ Yaklaşık yüz elli yıl sonra buradan geçen ünlü seyyah İbn Battûta¹⁶⁸, Buhara'ya geldiğinde şehrin Mâverâünnehr'in merkezi olduğundan ve İslâm dini için büyük önem arz ettiğinden bahsetmiştir. Fakat İbn Battûta devamında Çingiz Han ve Toluy'un yaktığı Buhara'nın artık büyük bir virane haline geldiğini, şehrin zamanında âlim yatağıyken artık burada tek bir âlimin kalmadığını zikretmiştir.¹⁶⁹

Buhara şehrinde bir müddet konaklayan Moğol ordusu, dinlendikten sonra Semerkant'a ilerlemiştir. İlk olarak Zernûk'ta yapıldığı gibi Semerkant Kuşatması için Buhara halkından askerliğe elverişli kişiler orduya alınmıştır. İstihdamlar 1219 batı seferinin önemli bir unsuru olup, yeni işgal edilecek bölgelerde karşı tarafın gücünü kırmak için bir araç olarak kullanılmıştır.¹⁷⁰ Bu arada Buhara'nın düştüğü dönemde devam eden Otrar Muhasarası başarıyla sonuçlanmış, Otrar'ı ele geçiren Çingiz oğulları, Semerkant yolunda olan Çingiz Han ve Toluy'un yanına ulaşmışlardır.¹⁷¹

1220 senesi ilkbaharında Semerkant'a gelen Çingiz, şehri hızla zapt etmiştir.¹⁷² Ardından bahar ile yaz aylarını Semerkant ile Nahşeb arasında geçirmiştir. Çingiz Han ve Toluy'un gayesi bu aşamadan sonra Tirmiz, Belh ve Tâlekan'ın zapt edilmesi olmuştur. Çingiz Han, Tirmiz'e ilerlemeden oğullarını huzurunda toplamış ve yeni hedefler için müzakere etmiştir. Yapılan toplantıda Cuci, Çağatay ve Ögedey'in üstlendiği görev Harîzmşahların merkezi Ürgenç'in hâkimiyet altına alınması, çevresinin de Moğol nüfuzuna sokulması olmuştur. Ürgenç'e gidecek ordu ilerledikten sonra Nahşeb'e varan Çingiz Han ve Toluy, buranın ünlü bahçelerinde vakit geçirmişler, ardından Tirmiz'e ilerlemişlerdir. Moğollar henüz Tirmiz'e gelmeden teamüllerince elçi göndermişler, direniş olmazsa halka aman

¹⁶⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 136.

¹⁶⁸ A. Said Aykut, "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, ss. 361-368.

¹⁶⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, (Haz. Mümin Çevik), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 277.

¹⁷⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 136-137.

¹⁷¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 144.

¹⁷² Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 143-147; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, s. 113.

vereceklerini bildirmişlerdir. Gelen elçiyi dikkate almayan Tirmiz halkı süratle şehri istihkâm etmiştir. Moğolların on bir gün devam eden ağır kuşatması sonucunda Tirmiz ele geçirilmiş, halk katliama tabî tutulmuştur. Tirmiz meselesi halledildikten sonra Moğollar, Kongurt ve Şuman¹⁷³ taraflarına giderek kışı burada geçirmişlerdir.

174

Çingiz Han ve Toluy, askerler dinlendikten sonra ilerlemelerine devam ederek Belh'e gelmişler ve burayı kuşatmışlardır. Şiddetli Moğol kuşatmasına direnemeyen Belhliler, bir müddet sonra can derdine düşmüşse de şehir kanlı bir şekilde zapt edilmiştir. Çingiz Han bu esnada Çin Seferi'nde büyük başarıları bulunan Toluy'u, Horasan Bölgesi'ne göndermeye karar vermiştir. Kendisi ise kalan ordusu ile Tâlekan'a doğru ilerlemiştir.¹⁷⁵

Toluy'un görevi Horasan Bölgesi'nde Moğol nüfuzunun güçlendirilmesi olmuştur. Çingiz Han, bu iş için Toluy'un emrine merkez ordusunun onda birini tahsis etmiştir. Belh'teyken hazırlıklarını tamamlayan Toluy, orduyu sağ ve sol kol olarak hizaya soktuktan sonra merkez kuvvetlerinin başına geçerek ilerlemiştir. Toluy ilk olarak rotasını Mervcuk¹⁷⁶ ve Bağşur'a¹⁷⁷ çevirmiş ve bu bölgeye gelmiştir.¹⁷⁸ Bir müddet sonra yol üstünde Toluy'un karargâhına üzücü bir haber gelmiştir. Konu çok sevdiği komutanlarından Balkuş'un Nese¹⁷⁹ önlerinde öldürülmesi hadisesidir. Aslında Merv'e ilerlemeye karar verdiği bilinen Toluy, karargâhına gelen bu istihbarat sebebiyle, Balkuş'un intikamını almak için yönünü

¹⁷³ Şuman, bir dağ yamacına kurulmuş, çevresi duvarla çevrili, merkezi dağın zirvesindeki güçlü bir şehirdi. Burası Safran üretimiyle meşhurdur. *Hudûdü'l-âlem/Minorsky*, s. 115.

¹⁷⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 152.

¹⁷⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 152-154.

¹⁷⁶ *Hudûdü'l-âlem'e* göre dağ eteklerine kurulmuş, bol meyvelere sahip güzel ve zengin bir kasabaydı. O dönemde Belh'ten buraya kadar büyük bir kervan yolu gitmekteydi. Merv Nehri de buranın kenarından akmaktaydı. *Hudûdü'l-âlem/Minorsky*, ss. 39, 105; İbn Hurdazbih'e göre ise haracı neredeyse 800.000 dirhemdi ki *Hudûdü'l-âlem*'deki bilgiler onu doğrular niteliktedir. Buranın yöneticilerine *keylan* denmekteydi. İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, ss. 42-45.

¹⁷⁷ Cüveynî'nin de bahsettiği bu yer Bağşur olmalıdır. Nitekim *Hudûdü'l-âlem*'de de buradan bahsedilmiştir. Bozkır üzerinde kurulmuş bu küçük yerleşim birimi, Mervcuk'tan bir dağ ile ayrılmaktadır. Su ihtiyacını kuyulardan sağlamaktadır. Vullers'a göre Bağşur, gav-i ab-i şur yani *tuzlu su havuzu* anlamına gelmektedir. *Hudûdü'l-âlem/Minorsky*, ss. 104, 327.

¹⁷⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 164.

¹⁷⁹ *Hudûdü'l-âlem'e* göre kötü bir iklime sahip olan Nese, dağ eteklerinde kurulmuş, etrafı çöl ile çevrili çok güzel bir kasaba olup buradan akarsu geçmekteydi. *Hudûdü'l-âlem/Minorsky*, s. 103.

Nese'ye çevirmiş ve şehir önlerine dayanmıştır. Şehri çabucak çeviren Toluy, on beş günlük bir kuşatmayla burayı ele geçirmiştir.¹⁸⁰

3.1.2.1.2.1. Merv Muhasarası

Toluy'un ilk önemli hedefi İpek Yolu'nun¹⁸¹ buradan geçmesi sebebiyle Horasan'ın stratejik şehirlerinden Merv olmuştur.¹⁸² Toluy'un Nese Muhasarası'yla ilgilendiği esnada Merv'de birtakım hadiseler yaşanmıştır. Amuye valisi İhtiyârüddin, Merv hâkimi Mücirülmülk'ün huzuruna vararak Moğolların Kelat ve Nev kalelerini kuşattıklarını ek bir kuvveti de kendilerinin üzerine yani Amuye'ye yolladıklarını, bu nedenle kaçarak yanına geldiğini ifade etmiştir. Bundan ötürü Mücirülmülk, vali İhtiyârüddin'i şehirde meskûn Türkmen askerlerin arasına komutan olarak atamıştır. Ancak bir süre sonra İhtiyârüddin ve Türkmenler, Merv hâkimiyetine gözlerini dikmişler fakat Mücirülmülk tarafından başarıyla şehirden sürülmüşlerdir. Şehirden çıkarılmalarından sonra civardan ayrılmayan İhtiyârüddin ve kuvvetleri, çevre köy ve kasabaları yağmaya koyulmuşlardır. Merv'de bu taşkınlıklar sürerken Toluy ve ordusu henüz Abıverd ve Serahs şehirlerini zapt etmişler, buradan Merv Muhasarası için asker istihdam etmişlerdir.¹⁸³

Cüveynî'ye göre Toluy bölgeye geldiğinde dört yüz kişilik bir öncü kuvveti Merv yakınlarına göndermiştir. Bu kuvvetler Merv önlerine gelmişler ve İhtiyârüddin'in ordusuyla karşılaşmışlardır. Öncüler yağmacılarla yakınlaşmadan gizlenmişler, geceleyin ani bir baskın vererek çok az askerle İhtiyârüddin ve kuvvetlerini yok etmişlerdir.¹⁸⁴

Toluy, 25 Şubat 1221'de Merv'e dayanmış, Firuze Kapısı önünde karargâhını kurmuştur.¹⁸⁵ Beş yüz süvarisiyle altı gün surları gezen Toluy, yedinci günde önemli

¹⁸⁰ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 117-118; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, ss. 202-203.

¹⁸¹ Bu yolun ismi Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen tarafından verilmiştir. Ana güzergahı Çin'den başlar, Orta Asya ve İran üzerinden Mezopotamya'ya kadar ulaşırdı. Bu ticaret yolunun genel ürünü ipek malzemesiydi. Nebi Bozkurt, "İpek Yolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 369-370.

¹⁸² Chris Peers, *Genghis Khan and the Mongol War Machine*, Pen & Sword Military, Barnsley 2015, s. 213.

¹⁸³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 169-170.

¹⁸⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 170.

¹⁸⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 171.

gördüğü Dervaze-i Şehristan Kapısı'ndan saldırmıştır. Kapı önünde meydana gelen muharebede şehir iyice köşeye sıkıştırılmış ve dört bir taraftan çevrilmiştir. Olayların aleyhine ilerlediğini ve şehrin düşeceğini anlayan Mücirülmülk, teslim olmaktan başka çare bulamamış, İmam Cemâleddin'i yanına birçok hediye, katırlarla yiyecek, içecek ve nadir emtialar vererek Toluy'un huzuruna göndermiştir. Elçiyi huzuruna kabul eden Toluy, şehrin durumu hakkında ona sorular sormuş, Merv'deki zenginlerin ve bilginlerin listesini istemiştir. Önce listedeki iki yüz kişinin bütün malvarlığına el koyan Toluy, ardından orduyu şehre sokmuştur. Şehirden çıkartılan ahali uzun bir müddet sahrada tutulmuştur. Dört gün sonra Moğollar, sahrada topladıkları halktan sanatkârlar ile bazı kız ve erkek çocuklarından oluşan dört yüz kişiyi ayırdıktan sonra geriye kalan bütün ahaliyi kadın, çocuk ve yaşlı demeden katletmişlerdir.¹⁸⁶

3.1.2.1.2.2. Nîşâbur Muhasarası

Merv, Toluy'un şehre getirdiği felaketle uğraşırken Nîşâbûr halkı yaşananlardan habersizdi. Ahali Moğolların Nîşâbur'a kadar geleceğine ihtimal vermemiştir. Üstelik o sıralar Nîşâbûr, önemli bir misafirini, Sultan Muhammed'i ağırlamakla meşguldür. Hârizmşah Sultanı Muhammed, Nîşâbûr'a kısa bir süre önce kaçtığı Belh şehrinden 18 Nisan 1220'de gelmiştir. Muhammed, Nîşâbûrlulara Moğollara karşı konamayacağı şeklinde umutsuz bir konuşma yapmış, Moğolların bir gün Nîşâbûr'a ve civarına da geleceklerini eklemiştir. Bundan sonra Sultan Muhammed, Moğolların peşinde olduğu istihbaratını alınca alelacele şehri terk etmiştir.¹⁸⁷

24 Mayıs 1220'de Cebe, Sübedey Noyan ve Taysi liderliğindeki Moğol öncüleri, Nîşâbûr önlerine dayanmıştır. Fakat bu grup geldikleri Nîşâbur'dan sultanın yeriyle alakalı aldıkları bir istihbarat sebebiyle ayrılmış, ahaliye surları yıkmalarını tavsiye etmişlerdir. Moğolların ayrılmasının ardından şehre Moğolların sultan tarafından Irak'ta mağlup edildiği yönünde asılsız haberler gelmiştir. Moğolların

¹⁸⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 171-172 ; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, ss. 202-203.

¹⁸⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 178-180; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 105-106; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, s. 199.

Tûs¹⁸⁸ şahnesi birçok kez Şadyah'a elçi gönderip yalan haberlere itibar edilmemesini, itaatlerinde gösterecekleri bir zayıflığın Moğolları sınırlendireceği uyarısında bulunmuş ancak Nişâbûr'dan sert cevaplar almıştır. Bu haberlerin ardından Tûs askerlerinin başında bulunan komutan Siraceddin, Tûs'taki Moğol şahnesini öldürüp başını Nişâbûrlulara yollamıştır. Hadise çevredeki bir beldenin idarecisi tarafından o sıra üç yüz atlısıyla Moğol sürülerine çobanlık yapan Kuş-Timur'a bildirilmiştir. Kuş-Timur, emri altındaki noyanlara bilgi verdikten sonra süvarileriyle hızla Tûs'a gitmiş ve şehri yanındaki üç bin adamıyla ele geçiren Siraceddin'i öldürerek zapt etmiştir.¹⁸⁹

Bölgeden gelen isyan haberleri Çingiz Han'ın damadı Togaçar'a ulaşmıştır. Togaçar, Toluy'un öncüsü olarak yanında on bin kişilik bir kuvvetle alelacele Nişâbûr önlerine dayanmıştır. Ancak şehri teslim etmeyerek direniş kararı alan ahali sıkı bir savunma savaşına başlamıştır. Savaşın üçüncü gününde, Kara-kuş burcunda çarpışmalar şiddetlendiği sırada Çingiz Hanedanı'nın önemli damatlarından Togaçar, şehirden gelen kör bir okla vurularak öldürülmüştür. Kaynaklardan Nişâbûrluların Togaçar'ı öldürmelerine çok sevindikleri, önemli bir iş yaptıklarını zannettikleri anlaşılmaktadır. Bu sırada Moğol kuvvetleri Togaçar'ın ani ölümüyle geri çekilmiş, kuvvetlerin başına Togaçar'ın yerine Börkay Noyan atanmıştır.¹⁹⁰

Eniştesi Toğaçar'ın ölümüne çok üzülen Toluy, 1221 senesi başlarında Merv meselesini hallederek doğrudan buraya gelmiştir. Merv ile Nişâbûr arasında geçtiği bütün yerleri hâkimiyet altına alan Toluy, askerliğe yarar kişileri de orduda istihdam etmiştir. Bununla birlikte yanında yaklaşık üç bin mancınık, kaynar zift atan yedi yüz savaş aleti, dört bin merdiven, iki bin beş yüz araba taş mevcuttur. Çevredeki dağlarda ise kullanılmaya müsait pek çok taş vardır. Toluy'un ordusunun görüntüsü muazzam görüntüde olmalı ki şehir surlarından manzarayı izleyen ahali o andan itibaren olayın ciddiyetini anlayarak kadı'l-memalîk Rükneddin Ali b. İbrahim

---

¹⁸⁸ Müslümanlar tarafından ilk kez Hz. Osman devrinde ele geçirilen Tûs, günümüzde Horasan'ın Meşhed şehrinin 25 kilometre batısında bulunur. Orta Çağ'da Firdevsî, Ebû Ca'fer et-Tûsî, Esedî-i Tûsî, Nizâmülmülk, Gazzâlî, Şerefeddin et-Tûsî, Nasîrüddîn-i Tûsî ve Alâeddin et-Tûsî gibi ünlü şahıslar buradan çıkmıştır. Rıza Kurtuluş, "Tûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 431-432.

¹⁸⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 180-181.

¹⁹⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 181.

Mugisî'yi elçi olarak Toluy'un huzuruna yollamıştır. Elçi Mugisî, halkın bağışlanmasını dileyerek Toluy'a para ve mal vaadinde bulunmuş ancak Toluy tarafından dikkate alınmayarak tutuklanmıştır. Toluy işe önce Nişâbûr etrafındaki köy ve kasabaları tahrip ederek başlamıştır.¹⁹¹

7 Nisan'da başlayan Moğol taarruzu cuma sabahına kadar sürmüştür. Cuma günü Şuturbanân ve Karakuş kapılarında savaş şiddetlenirken o sırada bir Moğol eri, Hüsrev Köşk Suru'nun üzerine Moğol bayrağını çekmeyi başarmıştır. Bayrağın dikilmesi Moğol askerlerinin savaş şevkini arttırırken süratle duvarlara tırmanan erler Şuturbanân Kapısı'ndan şehre girmiş ve cumartesi akşamına kadar bütün surlar ele geçirilmiştir. Şehrin her tarafında yağma ve katliama başlanmıştır. Mücirülmülk işkenceden kurtulup hızla öldürülebilme gayesi ile Toluy'a ağır hakaretler etmiş fakat işkenceyle öldürülmekten kurtulamamıştır. Ardından Moğollar şehre hâkim olmuşlar ve ahaliyi toplayarak şehrin dışındaki boş alana sürmüşlerdir. Toluy, kayınbiraderi Togaçar'ın intikamı için şehrin ziraat yapılacak hale sokulması, kedi ve köpekler de dâhil olmak üzere şehirde nefes alan hiçbir canlı bırakılmaması fermanını vermiştir. Bu sırada Nişâbûr önlerine aynı zamanda Çingiz Han'ın kızı olan Togaçar'ın hanımı has ordusuyla katılmış ve sahrada toplanmış halkı toplu katliama tabî tutmuştur. Olay sonrasında yalnızca dört yüz kadar sanatkâr seçilmiş ve Türkistan'a götürülmüştür.¹⁹²

3.1.2.1.2.3. Çin Seferi

Toluy, üç aydan kısa bir zamanda bütün Horasan'ı ele geçirmiş ve Moğol nüfuzu altına almıştır. Aldığı bütün görevleri eksiksiz yerine getiren Toluy, Çingiz Han'ın yeni emri üzerine merkez ordusuna katılmak için Talekan yolunu tutmuştur.¹⁹³ Çingiz Han o esnada Talekan'da sıkı bir mücadele içindeydi ve bir türlü kendi idaresine katamamaktaydı. Toluy muhtemelen bu nedenle çağırılmıştır ki

¹⁹¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 182.

¹⁹² Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 183.

¹⁹³ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 165; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 165; *Gizli Tarih*, s. 183; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, s. 123.

dönemin yazarları Toluy geldikten sonra Çingiz'in ordusunun güçlendiğini onun sayesinde Talekan'ın düşürüldüğünü ifade etmişlerdir.¹⁹⁴

1221 yılı sonbaharında Çingiz Han yoluna devam etmeyi hedeflemiştir. Ancak o dönem Çingiz'in arzusu Gazne'de olduğu bilinen Sultan Celâleddin'i yakalamak ve Hârizmşah tehlikesine bir an önce son vermektir. Celâleddin'in ardından Hindikuş Dağlarını¹⁹⁵ geçen Çingiz Han, Bamyân Kasabası'nı muhasara etmiş ve zorlu bir mücadele ile burayı zapt etmiştir. Çingiz, Hindistan'da ve Sind'de Celâleddin'in yakalanması arzusuyla her yeri dolaşmış geçtiği her noktada büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Fakat doğudaki gelişmeler onu Hindistan'dan ayrılmak zorunda bırakmıştır. Nitekim Tangutlar, yeni bir isyan başlatmışlar ve bu konu Celâleddin'in yakalanamaması ile daha önemli hale gelmiştir. Çingiz Han, 1224 senesinde *ordasına* dönerek hazırlıklara başlamış¹⁹⁶ ancak 18 Ağustos 1227'de Tangut ülkesinde seferdeyken Domuz yılında ölmüştür.¹⁹⁷

3.1.2.2. Naiplik Yılları

Toluy'a, Çingiz Han'ın vefatının ardından, otçigin sıfatından dolayı Çingiz Han'ın Doğu Moğolistan'daki Tula ile Onon ve Kerülen ırmakları içerisinde kalan toprakları intikal etmiştir.¹⁹⁸ Bununla beraber Kerayit ve Moğol kabilelerinin de dolaylı olarak yöneticisi olmuş, adı geçen kabileler Toluy'a bağlanmıştır.¹⁹⁹ Babasının ölümüyle ağabeylerinin başına saltanat naîbi olarak geçen Toluy, Moğol Hanlığı'nı naîb olarak idare etmeye başlamıştır.²⁰⁰

Ülkenin paylaşılmasının ardından Çingiz'in dört oğlu kendi *ordalarına* dönmüş ve aradan iki yıl geçmiştir. Toluy, Moğol Hanlığı'na 1227-1229 yılları

¹⁹⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 154; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, s. 203.

¹⁹⁵ 800 kilometre boyunca Pakistan'ın kuzeyini çevreleyen yüksekliği ortalama 6000-7500 metre arası değişen dağ sırasındır. Encyclopedia Britannica (Britannica), "Hindu Kush", <https://www.britannica.com/place/Hindu-Kush/Geology> (Erişim Tarihi: 02.05.2020).

¹⁹⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 147-165; Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 165; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 24; d'Ohsson, *Denizler İmparatoru*, s. 132.

¹⁹⁷ *Gizli Tarih*, s. 190; Abû'l-Farac, Çingiz Han'ın, havanın kötü rutubetinden ileri gelen bir hastalığa yakalandığını ve bundan öldüğünü ileri sürer. Abû'l-Farac, *Tarih II*, ss. 522-523; Spuler, *İran Moğolları*, s. 42.

¹⁹⁸ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev. Osman Karatay), Ötüken Yayınevi, İstanbul 2013, s. 299; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 26.

¹⁹⁹ Cahun, *Asya Tarihine Giriş*, s. 203.

²⁰⁰ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 18.

arasında vekil olarak hükmetmiştir. Cüveynî'nin de aktardığı üzere Toluy vekillik dönemi boyunca Ögedey'e bağlı kalmış, onun han olması için büyük bir gayret sarf etmiştir.²⁰¹ Nitekim Çingiz Han'ın ölmeden önceki vasiyeti herkes tarafından işitilmiş, taht konusunun çözülmesi gerekmiştir. Neticede Toluy, Karakorum'da tertiplenecek bir kurultayın hazırlıklarına başlamıştır. Bürokrasinin işlerliği ve taht açmazının halledilmesi için ülkenin dört bir yanına elçiler yollanmıştır. İmparatorluğun her yerinden hanedan mensupları maiyetleri ile başkente gelmişlerdir. 1229 yılında başkentte toplanan soylular, büyük bir eğlence ile karşılaşmış, dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen kardeşleri ve akrabalarıyla tanışma fırsatı yakalamışlardır. Üç gün süren şenlikler sonrası kurultay toplanmıştır. Kurultayda çoğunluğun hem otçiginliği hem de savaşçılık becerisi nedeniyle Toluy'dan yana oldukları anlaşılmaktadır. Ancak yine de aktarılanlara göre vezir Yelüçutsay, Çingiz Han'ın vasiyetinin yerine getirilmesi ve Moğol Hanlığı'nın parçalanmaması için Toluy'dan Ögedey'in han ilan etmesini rica etmiştir.²⁰² Saltanat vekili Toluy, söze tereddütsüz: “*Ögedey'i Han seçmeliyiz*” diyerek lafa başlamış, ardından Çingiz Han'ın vasiyetini okumuştur. Buna karşılık Ögedey: “*Her ne kadar Çingiz Han'ın vasiyeti böyle ise de bu iş için daha uygun büyük kardeşlerim ve amcalarım var. Moğol âdetlerine göre bir evde büyük küçüğün babası sayılır, Uluğ Noyan, bu hanedanın en büyük oğludur. O, gece ve gündüz Çingiz Han'ın hizmetinde bulundu. Onun yasalarını, yönetim tarzını gördü, duydu ve öğrendi. O dururken ben nasıl hanlık tahtına otururum.*” diye cevap verip düşünmek için zaman talep etmiştir. Kırk gün boyunca konuyu düşünen Ögedey, meseleyi çözüme kavuşturmak istemiştir.²⁰³ Bütün ısrar ve çabaların neticesinde Ögedey tahtı kabul etmiştir. Taht töreninin tamamlanması için ağabeyi Çağatay sağ elinden, kardeşi Toluy sol elinden ve amcası otçigin belinden tutmuş ve Ögedey'i Öküz yılında tahta çıkarmışlardır. Toluy, Ögedey Han'a yönelerek kadeh kaldırmış, Çingiz ordasının içindeki ve dışındaki herkes diz çökmüşken “*Dünya hanlığıyla kutsansın*” demiştir.²⁰⁴

²⁰¹ Reşîdu'd-din Fazlullâh Hemedanî, *Câmi'u't-Tevârih* C. I, (Nşr. Muhammed Rûşen-Mustafâ Müsevî), I-IV, Neşr-i Elburz, Tahran 1373/1994, ss. 635-636; Abû'l-Farac, *Tarih II*, ss. 525-526.

²⁰² d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, s. 163.

²⁰³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 187-189.

²⁰⁴ Reşîduddin/Rûşen, *Câmi'u't-Tevârih Cilt I*, ss. 634-636; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 526.

3.1.2.3. Ögedey Han Dönemi ve Ölümü

Toluy'un naiplikten sonraki hayatı Ögedey Han'ın danışmanlığı ve komutanlık görevini üstlenerek geçmiştir. Ögedey Han, Toluy ölene dek Çingiz Han'ın yaptığı gibi onu yanından ayırmamış, başta askerî konular olmak üzere çeşitli meselelerde danışarak görüşlerini almıştır. 1229 senesi kurultayı ile han ilan edilen Ögedey, üç büyük muharebenin hazırlığına başlamıştır. Bunlardan biri Çormagon Noyan emrinde İran'a, diğeri ise Göktaç ve Sübedey emrinde Deşt-i Kıpçak Bölgesi'ne, üçüncüsü ise Ögedey Han'ın kendi idare edeceği Kin Seferi olmuştur. Aynı yıl Ögedey Han, kardeşi Toluy ve diğerkuzenleriyle birlikte sefer hazırlıklarına başlamıştır.²⁰⁵

1230 yılında hazırlığını bitiren Moğol ordusu Karakorum'dan ilerleyerek Çin Seddini geçmiştir. Görev dağılımına göre Ögedey Han tek başına Honan Eyaleti'ne, Toluy ise Kin başkentinin kuzeyindeki Şan-si'ye gitmiştir. Toluy, Şan-si ile buranın merkezi Funsian'ı süratle Moğol hâkimiyetine sokmuştur. Bunun yanı sıra Ögedey Han'ın, Honan Eyaleti'ni ele geçirmekte zorlandığı görülmüştür. Kuzey yönünden Sarı Çay, batı yönünden ise yüksek dağlar ve Tunkuan Kalesi'yle çevrili Honan Eyaleti'nin zaptı için Toluy, Ögedey Han'a, geçmişte babası Çingiz Han'ın uygulamak isteyip uygulayamadığı planı tavsiye etmiştir. Bu planı memnuniyetle karşılayan Ögedey Han, kardeşine bu planın uygulanması için yetki vermiştir. Hazırlıklar bitirildikten sonra Toluy, yaklaşık otuz bin süvari ile Şan-si'den geçmiş, Sung²⁰⁶ ülkesinin hududuna varmıştır. Toluy, Siçuan adlı bu sınırdan askerlerini geçirmek için Sunglar ile anlaşmaya varmış, rehberler temin etmiştir. Yüksek zirvelerden aşağı yönlü zor bir inişin ardından Moğollar, Honan Eyaleti'nin ucundaki Han Irmağı'na varmışlardır. Ancak Moğolları ırmağı geçtiklerinde hazırlıklı Kin kuvvetleri beklemektedir. Tun-hu Bölgesi'nde karaya çıkarma yapan Moğollar, taarruzu ilk başlatan taraf olarak Kin ordusuna hücum etmiş, fakat Kinlerin başarılı mukavemetiyle geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Takip eden günlerde ani

²⁰⁵ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, s. 165.

²⁰⁶ 960-1279 yılları arasında etkili olan bu hanedan, Tang Hanedanı'nın yıkılmasıyla ortaya çıkan birçok vali kökenli devletçiklerden biridir. Zamanla güçlenen Sunglar, ilk olarak Kitanlara daha sonra ise Tangutlara kendilerini tanıtarak bölgede etkili bir siyasî güç haline gelmiştir. Atwood, "Sung Dynasty (Sung)", s. 509.

baskınlar ve vur-kaçlar neticesinde Kinlerden epey mal kaçırılmış, iâşe edinilmiştir. Siçuan'dan Tunhu'ya süren yolculuk yorgun düşen ve erzakı azalan Moğollar, Tunhu'dan da geri çekilerek bir süre düşmandan saklanmışlardır. Han Irmağı'nda yaşanan ve Toluy'un hayatındaki ilk mağlubiyet olarak bilinen bu savaş sonrası Kai-fong-fu olarak adlandırılan başkent Nankin'de büyük sevinç yaşanmıştır. Kin idaresi, Moğol korkusuyla köylerinden başkente gelen Çinli ahaliye Moğolların bozgunu nedeniyle eğlence düzenleme izni vermişlerdir. Şenlikler sonrasında hükümet, Nankin'e sığınan bölge halkını Moğolların geri çekildiğine inandırarak köylerine geri göndermiştir.²⁰⁷

Olanlardan anlaşılan Çin Seferi Ögedey Han'ın umut ettiği gibi gitmemiş ancak yine de Moğollar yeni bir plan hazırlamışlardır. Buna göre Toluy, Tsinsu Eyaleti'ne doğru, Ögedey Han, Sarı Çay yönünde, amcası Otçigin ise Şantung'a giden yoldan ilerlemiştir. Ögedey Han komutasındaki Moğollar, Sarı Çay'ı hızla geçmişler Nankin'e yakın bir şehir olan Çinço'da karargâh kurmuşlardır. Bu sırada Tsinsu üzerindeki Toluy, onları çekilmek zorunda bırakan Kin güçlerini takip etmektedir. Çinliler, bu defa da Sarı Çay'ı aşan Ögedey Han karşı başkenti savunma amacıyla geri gelmişlerdir. Başarılı bir şekilde Kin ordusunu takip eden Toluy, Nançu'ya kadar ilerlemiş, bir müddet sonra Ögedey Han ile birleşerek Kin ordusunu kıstırmışlardır. Yapılan savaşta Kinler büyük bir bozguna uğramışlardır. Savaş sonrası Toluy, civarda bulunan Kionço'ya ilerlemiş ve burayı muhasara etmiştir. Kionço'nun düşürülmesinden sonra, kaynaklara yansıdığına göre Toluy, önemli bir komutan olduğu düşünülen Onyenhota'nın idamını onaylamıştır. Ögedey Han ile birleştiğinde özlem gideren Toluy, ona Funsian'dan beri yaşadıklarını anlatmıştır. Zira onun tamamı süvariden müteşekkil güçleri Funsian dağlarında çetin şartlarda ilerlemiştir. Zor günlerdeki duruşu nedeniyle ağabeyinin tebriklerini alan Toluy, mütevazı sayılabilecek bir cevapla Ögedey Han'a asıl minnettarlık duyulması gerekenin Moğol ordusu olduğunu ifade etmiştir. Moğollar artık Tataristan'a dönmeye karar vermiş, bu nedenle Kin imparatoruna barış teklif etmişlerdir. Fakat Moğollar bölgedeki etkili bir siyasî faktör Sunglularla anlaşmaya varınca barış

---

²⁰⁷ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, s. 166.

görüşmelerini sonlandırmışlardır. Sung elçileri Ögedey Han'a Kinlerin ortadan kaldırılması halinde Honan Eyaletini vereceklerini taahhüt etmişlerdir. Zaten müzakereler esnasında Nankin Kuşatması da devam etmekteydi ki barış görüşmeleri kesilince muhasaraya devam edilmiştir. Moğollar tarafından memnuniyetle karşılanan antlaşma sonrası şehir Moğollarca zapt edilmiştir. Böylece Çingiz Han'ın ataları için intikam güttüğü Kin imparatorluğu tarih sahnesinden kaldırılmıştır.²⁰⁸

1232 yılında Ögedey Han ve Toluy, mevcut durumu görüşerek geri dönme kararı vermişlerdir. Koupe Kean yolundan Çin seddini geçen iki kardeş kuvvetleriyle yol üzerindeyken Ögedey Han, çaresiz bir hastalığa yakalanmıştır. Toluy, hanın rahatsızlığı süresince onunla özenle ilgilenmiştir. Nihayetinde tedavi için şamanlara danışılmış onlar da Çingiz sülalesinden birinin hazırladıkları sihirli sudan içmesini tavsiye etmiştir. O an civarda sülaleden olan tek kişi Toluy buna talip olmuş, suyu alıp tanrıya dua ederek kardeşinin yerine kendisini almasını dilemiştir. Toluy, suyu içtikten bir müddet sonra Ögedey Han sağlığına kavuşmuştur. Moğollar tekrar hazırlanıp yola çıktıkları bir anda, Tula ve Onon ırmaklarının ayrımına gelindiğinde bu sefer Toluy hastalanarak vefat etmiştir. Ekim ayı gibi öldüğü bilinen Toluy'un içkiyle çok içli dışlı olduğu buna bağlı olarak öldüğü düşünülmektedir. Ayrıca Moğollarda acemi tıbbın yanı sıra hastalıkların dua ve dilek ile bir kişiden başka bir kişiye geçtiği düşüncesi öteden beri yaygındır. Bu olayda Ögedey Han, şiddetli hastalığı sırasında kendine sıkı sıkıya bağlı kalan Toluy tarafından kurtarılmış ve kardeşi hakkında bir efsane oluşturulmuştur. Toluy'un ölümünün böyle olduğu düşüncesi Moğol halkına bu şekilde aktarıldığı sanılmaktadır ki *Moğolların Gizli Tarihi* adlı esere de bu şekilde yansımıştır.²⁰⁹ Kaynaklara göre Toluy'un ölümünden dolayı Ögedey Han çok mustarip olmuş, yıllarca kardeşini üzüntüyle anmıştır.²¹⁰

²⁰⁸ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 167-171.

²⁰⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 195.

²¹⁰ *Gizli Tarih*, ss. 192-194; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 171-172.

3.2. Annesi Sorkaktani Hatun

Hülegü Han'ın öz annesi Sorkaktani²¹¹ Beki²¹², Kerayitlerden Caka-gambu'nun kızıydı. Caka-gambu, Temüçin'in önceleri yakın dostu sonraki yıllarda ise düşmanı olan Kerayit hanı Ong'un kardeşiydi.²¹³ Kaynaklar Sorkaktani Beki'nin hayatının ilk yılları ile ilgili sessiz kalmıştır. Hatun hakkında kaynaklara ilk yansıyan hadise Çingiz Han'ın İç Moğolistan'ı neredeyse tümüyle ele geçirdiği dönemde Toluy ile evlendirilme hadisesi olmuştur. Siyasî sebeple yapılan evlilik Çingiz Han'ın Kerayitleri bozguna uğrattığı 1203 yılında yapıldı.²¹⁴ Ayrıca Möngke, Kubilay ve Arık Böke'nin de annesi olan Sorkaktani Beki, Toluy'un baş hatunuydu.²¹⁵

Zeki ve kültürlü bir kadın olan Sorkaktani Beki, gençliğinde annesinin ve babasının gözetiminde ciddi bir eğitim almış olmalıdır. Nestûri²¹⁶ bir Hıristiyan ve Kerayit hanedanından olan hatunun ileri düzeyde okuma yazma bildiği ileri sürülebilir. Abû'l-Farac, oğullarını yetiştirme ve eğitim verme tarzının diğer hanedan üyeleri tarafından kıskanıldığını aktarırken, onu övmek için Mütenebbi'nin²¹⁷ dizelerini vermekten kaçınmamıştır.²¹⁸

Toluy'un, 1232 Kin Seferi dönüşünde ölümünden sonra Sorkaktani Beki, Ögedey Han'dan büyük ihtimam görmüştür. Zira bu durum Toluy'un, Moğollar arasında efsaneleşmiş olması ve ardında büyük bir manevi miras bırakmasından ileri gelmiştir. Kocasının manevi mirası, kaynakların sık sık değindikleri üzere kendini ağabeyinin hayatı için kurban etmesi olmuştur. Sorkaktani Beki, Ögedey Han ile her

²¹¹ *Yumuşak, sünen, yumuşak tenli* anlamlarına geldiği iddia edilir. A. Z. V. Togan, Çengiz Han (1155-1227), 1969-1970 Dönemi Ders Notları, s. 36.

²¹² Moğolca, beki kelimesi *güçlü, katı* anlamlarına gelmektedir. Lessing, *Mong.-Eng. Dic.*, s. 96.

²¹³ Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 159.

²¹⁴ Durak, "Sorkaktani Beki", s. 253.

²¹⁵ Reşiduddin/Khamidova, *Şu'ab-i Peçgâne*, s. 861; *Muizzü'l Ensâb*, vr. 46.

²¹⁶ *Doğu Süryânî* veya *Asurî Kilisesi* adlarıyla da bilinen bu mezhebe adını 382 yılında Maraş'ta doğan Nestûr vermiştir. Nestûriliğin diğer Hıristiyan mezheplerinden farkı, İsa'nın tek tabiatlı oluşunu reddetmeleri, İsa'nın hem tanrı hem insan olduğunu kabul etmeleridir. Kadir Albayrak, "Nestûrîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 15-17.

²¹⁷ Meşhur Arap Şairi Mütenebbi, 915-916 yıllarında Kûfe'de doğmuştur. Asıl ismi Ahmet'tir. Mütenebbi lakabının onu sevmeyenler tarafından takıldığı ileri sürülmüştür. İsmail Durmuş, "Mütenebbi", C. 32, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, ss. 195-200.

²¹⁸ *Kadın cinsi arasında buna benzer başka bir kadın görseydim, kadın cinsinin erkek cinsine üstün olduğunu söyledim.* Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 531.

karşılaşmasında bu vakayı ona hatırlatmıştır.²¹⁹ Hanlık yönetiminde Sorkaktani Beki'nin isteklerini tereddütsüz uygulayan Ögedey Han, idarenin hatunun isteklerine engel olmaması, sözlerini emir telakki etmesi yolunda ferman dahi çıkartmıştır.²²⁰

Reşîduddin Fazlullah'ın anlattığı bir hikâyeye göre Sorkaktani Beki, askerî meselelerde de bilgili ve görgülüydü. O askerî bilgisini Toluy'un yanında katıldığı batı seferlerinden edinmiş olmalıydı. 1232'den sonra yasaya göre Toluy ve Çingiz Han'ın has orduları kendine miras kalmıştı. Müellifin anlattıklarına göre bahsedilen ordu, savaş uğruna ölen Toluy ve Çingiz Han'a bağlı kalmayı şeref ve onur meselesi olarak görmekteydi. Bir gün Ögedey Han, kimseyle meşveret etmeden Toluy'dan, Sorkaktani Beki'ye tevârüs etmiş bir miktar askeri fermanla kendi evladı Kötên'in²²¹ uhdesine atamıştı. Durum daha han *ordası*nda dahi duyulmadan bahsi geçen birliklerin komutanları, Ögedey Han'ın fermanına karşı ortak nota düzenlemişler, Sorkaktani Beki'ye sunmuşlardı. Sorkaktani Beki'nin *ordası*na gelen komutanlar, ona ve dolayısıyla Toluy ile Çingiz Han'a bağlı olma şerefinden mahrum bırakılmamaları, Ögedey Han'ın çıkarttığı kararın iptali hususlarında hatundan yardım istemişlerdi. Onları sabırla dinleyen Sorkaktani Hatun, o esnada hitabetteki becerisiyle isyan etme eşiğindeki askerlerin kızgınlıklarını gidermiş, Ögedey Han'ın verdiği karara saygı göstermeleri ve itaat etmelerini tavsiye etmiştir. Sorkaktani Beki'nin yaptığı konuşma askerler arasındaki huzursuzluğu dindirmiş ve isyandan dönmelerine sağlamıştır.²²²

Reşîduddin eserinde hatunun zekâsını anlatmayla bitirememiş, onu dünyanın en önemli kadını olarak tanımlamıştır.²²³ Ona göre Sorkaktani Beki, özellikle kendini sivil idarede çok iyi yetiştirmiştir. Sorkaktani Beki, Moğol Hanlığı'nda öylesine meşhur olmuş ki Karakorum'a gelen elçiler ve haberciler yanına uğramadan, tazim ve saygıda bulunmadan diğer işlerini halletmemişlerdir.²²⁴ Başarılı bir idareci olarak

²¹⁹ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 39; Cahun, *Asya Tarihine Giriş*, ss. 214-216.

²²⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 454.

²²¹ Kötên, Ögedey Han'ın Töregene'den olma ikinci oğludur. Möngke Han zamanında Tangut Arazisinde bir yurt verilmiş ve oraya gönderilmiştir. Tibet Budizmi'ne giren ve bu dini himaye eden ilk Moğol soylusudur. Reşîduddin/Boyle, *Successor*, ss. 19-20; Atwood, "Kötên", s. 321.

²²² Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 169; Durak, "Sorkaktani Beki", s. 253.

²²³ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 168.

²²⁴ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 168.

Sorkaktani Beki, işlerini büyük titizlik ve disiplinle takip etmiş bu yüzden herkes tarafından saygı görmüştür. Hatunun yönetimindeki halk müreffeh bir yaşam sürmüştür. Hizmetlileri başta olmak üzere hatunun ihdas ettiği bütün memur kadroları ondan çekinerek işlerini hakkıyla takip etmişler, bu sebeple halka zulmedememişlerdir. Hatta bir defasında idarecilerden bir grup, halktan ağır vergi almayı kabul etmeyen vergi memurları ile tartışmış, olayın sonucunda Sorkaktani Beki kurduğu mahkemede kendi memurlarını suçlu bularak hepsini idam ettirmiştir.²²⁵

Ögedey Han bir müddet sonra bu tür meziyetler taşıyan Sorkaktani Beki'yi oğlu Güyük ile evlendirmek istemiştir. Bununla o, hem küçük kardeşi Toluy'un hatırasını onurlandırmak hem de böylesi saygınlığa sahip bir hatunu Ögedey hanesine kazandırmak istemiştir. Nitekim Toluy'un maddi manevi bütün mirası hala Sorkaktani Beki yoluyla Çingiz İmparatorluğunun iç politikasına etki etmekteydi. O, Toluy'un ölümü sonrası gücünü iyi şekilde yöneterek sağlam ilişkiler tesis etmiş, büyük saygınlık kazanmıştır. Ögedey Han, Sorkaktani Hatun'u bu sebeplerden dolayı kendi ailesine dahil etmek için harekete geçerek yengesinin *ordasına* bir elçi yollamıştır. Ancak bu talep Sorkaktani Beki tarafından reddedilmiştir. Reşiduddin'e göre Sorkaktani Beki, Ögedey Han'ın elçisine büyük hanın emrine karşı çıkmanın sonuçlarını bildiğini, Ögedey Han ısrar ederse teklifi kabul edebileceğini söylemiştir. Ancak ardından gönlünden geçen kimseyle evlenmek olmadığı, bundan sonraki hayatını oğullarının eğitimi ile ilgilenerken geçirmek istediğini kibar bir şekilde ifade etmiştir. Yazarın ifadesiyle Sorkaktani Beki, Güyük olsun ya da olmasın kimseyle evlenmek istememiş, bir tek oğullarının eğitime odaklanmak istemiştir.²²⁶

Bu evlilik talebinden bir müddet sonra Ögedey Han vefat etmiş, yerine ağaç²²⁷ olarak o dönem gücünün zirvesindeki Töregene Hatun geçmiştir.²²⁸ Ancak

²²⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 454; Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 168.

²²⁶ Reşiduddin/Boyle, *Successor*, ss. 169-170.

²²⁷ *Yaşça büyük* anlamına gelen bu terim nesep yoluyla hanedana mensup olmayan, evlenerek hanedana dahil olan kadınlar için kullanılmaktaydı. Zamanla unvan olarak kullanılan ağaçlığın, İslâm devletlerindeki karşılığı *naibe* idi. Durak, "Sorkaktani Beki", s. 254.

²²⁸ Ögedey'in 1241 senesindeki ölümünün ardından tahta vekil olarak çıkan Töregene Hatun, Moğolların ilk resmi naibesiydi. Onun naibeliği beş yıl sürmüştür. Onun idaresinin bu kadar uzun sürmesinin sebebi oğlu Güyük'ü tahta çıkarmaya uğraşmasıyla ilgiliydi. Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 33.

Çingiz Hanedanı'nın en yaşlısı ve bu nedenle en saygın kişisi Batu, destekçisi bir grup hanedan üyesi ile Töregene'nin iktidarına karşı çıkmışlardır. Batu ve destekçisi muhaliflere karşılık Töregene, Çağatay Ulusu'nun da desteğini alarak bu durumdan sıyrılabilmektedir. Ancak 1242 senesinde Çağatay'ın ölmesi siyasî dengeleri değiştirmiştir. Zira Töregene Hatun, Çağatay'ın ölümüyle daha da hırslanmış, önemli yerlerdeki Ögedey yanlısı memurları görevlerinden alarak yerlerine kendine yakın olanları yerleştirmiştir. Fakat Töregene Hatun'un bu tür faaliyetleri muhalefeti susturmaya yetmemiştir. Üstüne Kerayit, Nayman ve Karahıtaylardan bir grup halk da Sorkaktani Hatun'un emrine girmiştir. Buna karşılık Sorkaktani Beki, bu tür politik çekişmelerden olabildiğince uzak kalmaya çalışmıştır. Nitekim Cüveynî'ye göre Sorkaktani Beki ve Toluy Ulusu, olaylar boyunca yapılan yargılamalarda hiçbir suçlamaya hedef olmamış, kimsenin dikkatini çekmemiştir.²²⁹ Bu durum muhtemelen Toluy Ulusu'nun gücünden korkmalarından da ileri gelmiş, yahut Sorkaktani Beki'nin Ögedey Ulusu'nun eline fırsat vermemesi de buna sebep olmuş olabilir.

Sorkaktani Hatun'un gördüğü bu saygının temelinde siyasetteki ince zekâsı yatmaktadır.²³⁰ Nitekim hatun her iktidar değişiminde şahsının ve Toluy Ulusu'nun itibarını korumayı bilmiştir. Ayrıca her siyasî gelişmeyi dikkatlice analiz eden Sorkaktani Beki, gereksiz müdahalelere hiç girişmemiştir. Bu durum Güyük'ün tahta çıkışı sonrasında iyice gözlemlenmiştir. Zira 1246 yılında Karakorum'da toplanan olaylı kurultayda kapsamlı yargılamalar yapılmış, Toluy sülalesi, birçok soylunun suçlu bulunduğu yargılamalardan suçlama ve cezaya maruz kalmadan çıkmış, yasadan kıl payı bile sapmadıkları anlaşılmıştır.²³¹ Öyle ki Ögedey oğulları

²²⁹ Tutuklamaların birçoğu Fatıma adlı çok nüfuzlu bir saray hizmetlisinin dedikodularına dayanmıştır. Nitekim herkes tutuklanırken Toluy Ulusu'nun bu dedikodular içinde adı hiç geçmemiştir. Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 230-233; Durak, "Sorkaktani Beki", ss. 254-255.

²³⁰ Cüveynî onun hakkında: "O, kurultaylarda veya şehzadelerin toplandıkları günlerde, törenlerde ve bayramlarda, süslenme, ziynet eşyası takınma, incelik ve nezaket bakımlarından orada hazır bulunanların hepsinden daha çok göze çarpardı." demiştir. Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 454.

²³¹ Cüveynî bu konuyu şöyle anlatmıştır: "O sırada Han'ın ölüp yerine diğerinin geçmesi arasındaki zamanda bazı şehzadelerin yasa ve geleneklerin dışına çıkarak payza ve yarlıg dağıttıkları anlaşılmıştı. Güyük Han, Kaan'ın ölümünden sonra dağıtılmış olan bütün payza ve yarlıkların geri alınmasını emretti. Daha sonra vergi hükümlerine ve bildirgelerine aykırı hareket etmiş olan vergi memurlarının işten çıkarıldıklarını bildirerek, bu işlerden sorumlu olan şehzadelerin adlarını teker teker saydı. O sırada Sorkotani Beki'nin ve oğullarının yasalarından kıl kadar sapmadıklarını,

tarafından açıkça destek olarak algılanan bir hareketle Güyük'ün han ilan edildiği kurultaya katılan ilk zümre onlar olmuşlardır. Dahası Güyük Han, tahta çıkışıyla halka hazine ve hediye dağıtılması gibi önemli bir görevi Sorkaktani Hatun'a vermiş, Toluy sülalesini ödüllendirmiştir.²³²

Hayatının son yıllarında Sorkaktani Beki'nin şöhreti Moğol ülkesinin her yerine yayılmıştır. Toluy'un ölümüyle beraber ailenin başına geçen Sorkaktani Beki için başarıyla yürüttüğü politikasının meyvelerini alma zamanı gelmiştir. Nitekim en büyük oğlu Möngke'nin han olma süreci, Güyük'ün tahta çıkışı ve Sorkaktani Beki'nin bundan sonraki süreci başarılı bir siyasetle idare etmesinden ileri gelmiştir. Zira olaylı kurultay sonrası Ögedey sülalesine karşı Batu muhalefeti güçlenmiştir. Güyük Han, kurultay sırasında kendini desteklemeyen Batu'ya içten içe düşmanlık gütmüş, herkesten gizli sefer hazırlıklarına girişmiştir. Fakat konumu itibarıyla istihbarat gücü yüksek Sorkaktani Beki, Güyük Han'ın fikrini öğrenmiş ve bunu kendi politikasının aleyhinde bularak Batu'yu bilgilendirmek istemiştir. Hatun bu yüzden oğlu Möngke'yi, Batu'ya hasta ziyareti için yollamıştır. Sorkaktani Beki, Möngke eliyle Batu'yu, Güyük Han'a karşı tedbirli olması için uyarmıştır. Büyük bir savaş beklenmesine karşılık Güyük Han ordusuyla Batu'ya karşı yürürken aniden vefat etmiştir. Güyük Han'ın ölmesiyle büyük bir iç savaşın eşiğinden dönülmüş, Oğul Kaymış²³³ Moğol Hanlığı'nın yeni ağaçası olmuştur. Sorkaktani Hatun, Güyük'ün ani ölüm haberiyle uzun süredir yürüttüğü politikayı daha da geliştirmiş, bu süreçte yeni müttefikler kazanmıştır. Sorkaktani Hatun, artık açık açık oğlu Möngke üzerinden propaganda yürütmeye başlamıştır. Bu süreçte Ağaça Oğul Kaymış'ın hedefi oğlu Hoca'yı iktidara getirmek olmuştur. Ancak politik becerisi düşük Oğul Kaymış, hedefine ulaşamayınca eğer taht kendi oğluma kalmadıysa Ögedey sülalesinde kalsın gibi bir düşünceyle Şiremün'ü desteklemeye başlamıştır.²³⁴

---

onların ülke işlerini akıllı ve tecrübeli kimselerden daha iyi çevirdiklerini, bilgili, kabiliyetli ve disiplinli olduklarını söyledi.” Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 454-455.

²³² Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 233-234; Cahun, *Asya Tarihine Giriş*, s. 241.

²³³ Güyük Han'ın baş hatunudur. 1248'de Güyük'ün ölümü üzerine naîbe olmuş ve devleti üç yıl idare etmiştir. Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 175; Atwood, “Oghul-Qaimish”, s. 418.

²³⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 455; Reşîduddin/Boyle, *Successor*, ss. 120-121.

Oğul Kaymış'ın naîbeliği boyunca Sorkaktani Beki için en önemli husus, Cuci sülalesi ile aralarındaki ilişkinin güçlendirilmesiydi ki muhtemelen Güyük meselesi ile Sorkaktani artık Batu Han'ın da desteğini almaya başarmıştır. Bununla birlikte yukarıda bahsedildiği üzere Şiremün, artık Ögedey Ulusu'nun tek adayı olmuştur. Ancak Cuci sülalesi geçmişte olanlar yüzünden Ögedey sülalesinden birinin Çingiz tahtına oturmasını istememiştir. Bu amaçla Batu Han, Ögedey sülalesine karşı gelerek başkentten gelen kurultay taleplerini ısrarla reddetmiş, bunu yaparken hastalığını bahane ederek kurultayın kendine yakın bir yerde toplanmasını istemiştir. Batu Han'ın isteği Ögedey ve Çağatay sülaleleri tarafından şiddetle reddedilmiştir. Onlar kurultayın uzun zamandır yapıldığı gibi Çingiz Han'ın başkentinde yapılmasını istemişlerdir.²³⁵

Batu Han da Güyük Han'ın kendi üzerine yürüdüğü dönemde harekete geçmiş ve Isık Göl'ün²³⁶ kuzeyindeki Ala Kamak'a gelmişti. Neticede Ala Kamak'ta Batu Han liderliğinde bir kurultay yapıldı. Ögedey ve Çağatay sülaleleri bu kurultayı protesto ettiler ve iştirak etmediler. Bundan dolayı Oğul Kaymış'ın bir müddet daha hanlığı idare etmesine izin verildi. Ertesi yıl Batu Han'ın Kerülen Nehri kıyısında yaptığı kurultaya da muhalifler katılmadı. Ortada yasal anlamda bahane edilebilecek bir konu kalmayınca muhalifler kurultaydan çıkan kararlara mecbur kaldılar. Möngke Han, 1251 kurultayında Batu Han tarafından aday gösterildi ve resmen han ilan edildi. İkinci gün sözde kutlamalar bahanesiyle gelen, gerçekte kurultayı dağıtma amacı güden Şiremün ve yanındaki birtakım soylu amaçları anlaşılınca yakalanarak tutuklandılar.²³⁷

Sorkaktani Hatun, durumdan memnun ancak olanlardan dolayı yine de dikkatliydi. Hatun önce muhalefeti kabule yaklaştırmaya, gönüllerini almaya, nasihat ve iyi davranışlarla desteklerini çekmeye çalıştı. Fakat Ögedey sülalesi Möngke'nin han olmasını bir türlü kabullenememiş hatta kurultayın iptal edilmesini talep etti.

²³⁵ Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 199.

²³⁶ Kırgızistan'ın kuzeyinde bulunan büyük bir göldür. Suyunun ılık olmasından ötürü *Isık Göl* denmiştir. Kalmuklar, Kırgızların bu yörede demir ürettiklerini gördüklerinden dolayı, *Temurtu-Nor* (Demirli Göl) olarak da anmışlardır. Ahmet Taşağıl, "Isık Göl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, ss. 135-137.

²³⁷ Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 170; Cüveynî, *Cihan Güşâ*, ss. 457-463.

Ögedey sülalesi iktidarın kendi hakları olduğunu savunarak kamuoyu oluşturma girişimlerine başladı ve ülkenin her yerine elçiler gönderdiler. Öyle ki birkaç kere de Batu'nun huzuruna çıkarak karara karşı çıktıklarını, Möngke Han'ı tanımadıklarını bildirdiler. Muhalefetin iyi niyetle mutlu edilemeyeceğini gören Möngke Han ve Sorkaktani Beki, ikinci safhada tehdit yoluyla onları susturmaya çalıştı. Tehditle istediklerini elde edemeyen Möngke Han, yargılama başlatarak ciddi olduklarını gösterdi. Oğul Kaymış ve ileri gelen bazı kimseler ortadan kaldırılırken geriye kalan muhalifler sürgüne gönderildi.²³⁸ Oğlunun iktidara gelmesinden sonra da hanlık işleriyle ilgilenen Sorkaktani Beki, Möngke Han tahta çıktıktan birkaç yıl sonra rahatsızlandı ve Şubat 1252'de öldü.²³⁹

3.3. Üvey Anneleri

3.3.1. Dokuz Hatun

Dokuz Hatun, Çingiz'in en küçük oğlu Toluy ile evlendirilmiştir. Daha sonra onun ölümünün ardından Hülegü'ye baş hatun olarak verilmiştir. Bundan dolayı hakkındaki bilgiler Hülegü'nün hayatı kısmında açıklanmıştır.

3.3.2. Lingkun Hatun

Muizzü'l-Ensâb ve Reşîduddin'in *Şu'ab-i Pencgâne*'sinde Toluy'un önemli hatunları içinde gösterilen Lingkun Hatun, son Nayman Hanı, Karahıtay tahtını zapt eden Küçlük Han'ın kızıydı.²⁴⁰ Lingkun Hatun ve Toluy evliliği 1205 yılı ve sonrasında meydana gelmiş olmalıdır. Zira Çingiz Han bu yıllarda Naymanların mağlup etmiş ve topraklarını ele geçirmiştir. Savaşın ardından Küçlük Han, ülkeden beraberinde az bir askerî güçle ayrılırken savaş meydanında kalan babası Tayang esir edilmişti.²⁴¹ Muhtemelen Küçlük Han, ülkeden ayrılırken ailesini yanına alamamış, babası Tayang'a ek ailesi de Moğolların esiri olmuştur. Naymanlarla yapılan savaş

²³⁸ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, ss. 170-171; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 463-484; Durak, "Sorgaktani Beki", ss. 256-257; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 56-57.

²³⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 455-456; Reşîduddin/Boyle, *Successor*, ss. 199-200; Spuler, *İran Moğolları*, s. 276; Durak, "Sorgaktani Beki", s. 257.

²⁴⁰ Reşîduddin/Khamidova, "*Şu'ab-i Pencgâne*", s. 861; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 46; Zhao, *Royal Marriages*, s. 133.

²⁴¹ Yavuz Delibalta, "Karahıtay Devleti'nin İnhitatu ve Nayman Velihtı Küçlük'ün Doğu Türkistan Tahakkümü", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, 2019, ss. 33-54.

sonunda Çingiz Han, Kerayit misalinde olduğu gibi Lingkun'u Toluy ile evlendirmiş, bu kavimle akrabalık tesis ederek onların yakınlığını kazanmak, üzerlerinde Moğol nüfuzunu hâkim kılmak istemiştir. Reşîduddin *Câmiu't-Tevârih* adlı eserinde Toluy'un, Lingkun Hatun'dan bir oğlan ve bir kız evladı olduğunu söylemiş oğlunun adının Kutuktu, kızının ismini ise El Temür olarak zikretmiştir.²⁴²

Lingkun'dan olma Kutuktu, Toluy'un diğer tüm oğulları arasında üçüncü olduğundan muhtemelen Cörike ile Kubilay'ın arasında, 1209-1215 yıllarında doğmuştur. Bu yüzden Toluy ve Lingkun'un Karahıtayların çöktüğü ve Küçlük Han'ın öldürüldüğü 1218 yılından²⁴³ sonra evlendirilmeleri imkânsızdır. İlk verilen tarih, yani 1205 yılı daha dikkate değer bir tarihtir. Lingkun Hatun, Nayman Hanedanı'na mensup olması nedeniyle muhtemelen Nestûrî bir Hıristiyandı. Reşîduddin eseri *Câmiu't-Tevârih*'te zeki ve yetenekli bir kadın olarak anlattığı Lingkun'un *ordasının*, ölümünün ardından büyük hanın emri doğrultusunda Arık Böke oğlu Melik Timur'un emrine tahsis edildiğini aktarmıştır.²⁴⁴

3.3.3. Saruk Hatun

Nayman kökenli Saruk Hatun, Toluy'un erken yaşlarda ölen ikinci oğlu Cörike'nin²⁴⁵ ve sekizinci oğlu Möge'nin²⁴⁶ annesiydi. Ailesi ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmayan Saruk Hatun'un, *Muizzü'l-Ensâb*'ta yalnızca ismi zikredilmiştir.²⁴⁷ Nayman kavminden olduğu bilgisi göze alındığında Saruk Hatun büyük olasılıkla Lingkun Hatun ile akrabadır ve Lingkun ile aynı zamanda Toluy ile evlendirilmiştir. Nitekim Toluy'un ikinci oğlu Cörike'nin ardından Lingkun Hatun adlı eşinden doğan oğlu Kutuktu dünyaya gelmiştir. Nayman kavminden ve muhtemelen Küçlük Han'ın sarayından olduğunu düşündüğümüz Saruk Hatun, bu nedenle Nestûrî bir Hıristiyan olmalıdır. Saruk Hatun, Reşîduddin'in eserinde zikrettiğine göre Kubilay doğduğunda onun sütanneliğini de üstlenmiştir.²⁴⁸

²⁴² Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 312.

²⁴³ Delibalta, "Karahıtay Devleti", ss. 49-51.

²⁴⁴ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 312.

²⁴⁵ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 160.

²⁴⁶ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 241.

²⁴⁷ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 46.

²⁴⁸ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 312.

3.3.4. Bumur Hatun

Bumur Hatun, Reşîduddin'in *Şu'ab-i Pencgâne*'sine göre Toluy'un önemli hatunlarından zikredilip Kerayit kabilesinden Ong Han'ın oğlu Angu'nun kızıydı.²⁴⁹ Bumur Hatun ile ilgili Çin kaynakları ve *Muizzü'l-Ensâb* sessiz kalmış isminden de bahsetmemişlerdir. Bu durum muhtemelen hatunun erken yaşta vefat ettiğini veya Toluy Ulusu içinde önemli bir şahsiyet olmadığını göstermektedir. Bumur Hatun, muasırı kaynaklara yansımaya da Sorkaktani Beki ile aynı yıl, Çingiz Han'ın Kerayitleri mağlup ettiği 1203'lü yıllarda Toluy ile evlendirilmiş olmalıdır. Kerayit hanedan üyesi olması nedeniyle Bumur Hatun, muhtemelen yakın akrabası Sorkaktani Beki gibi Nestûrî Hıristiyandı. Nesebi ve dini görüşü bakımından düşünüldüğünde, diğer hanedan üyesi Kerayitli hatunlar gibi sağlam bir devlet geleneği kültürüne sahip olduğu ve iyi bir tadrîsten geçmiş olduğu açıktır. Eldeki kaynakların verdiği bilgiler kadarıyla Toluy'un, Bumur Hatun'dan herhangi bir oğlu ya da kızı olmamıştır.

3.3.5. Nayan Hatun

Toluy'un hatunlarından Nayan Hatun'un, Reşîduddin'in *Şu'ab-i Pencgâne* adlı eserinde yalnızca ismi zikredilmiştir.²⁵⁰ Onun hakkında *Muizzü'l-Ensâb* ismini ve Kongirat kabilesinden olduğu bilgisini aktarmıştır.²⁵¹ Anılan kaynaklar açıkça belirtmese de Nayan Hatun büyük olasılıkla Toluy'un dayısı, Kongirat kabilesinden Alçi Noyan sülalesinden idi.²⁵² Moğollar tarafından "*İmparatorluğun Dayısı*" namıyla meşhur olan Alçi Noyan, Börte Uçın'ın ağabeyiydi. Nayan Hatun'un kardeşlerinden ya da akrabalarından Çigü, Çingiz Han'ın kızı Temülün ile evliyken Çabi Hatun, Yüan sülalesinin kurucusu Kubilay Han ile evliydi.²⁵³ Sülale bağları açısından Toluy ailesinin önemli kişilerinden biri olduğu düşünülen Nayan Hatun'un Toluy'dan hiç çocuğu olmadı. Reşîduddin, *Câmiu't-Tevârih'te* Nayan Hatun'un Sorkaktani

²⁴⁹ Reşîduddin/Khamidova, "*Şu'ab-i Pencgâne*", s. 861.

²⁵⁰ Reşîduddin/Khamidova, "*Şu'ab-i Pencgâne*", s. 861.

²⁵¹ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 46.

²⁵² Zhao, *Royal Marriages*, s. 211.

²⁵³ Atwood, "Qonggirad", s. 456.

Beki'nin isteği ile Arık Böke ile evlendirildiği, Arık Böke vefat ettiğinde diğer eşleri gibi kendi *ordasından* geri başkent Karakorum'a döndüğünü bildirmiştir.²⁵⁴

4. Hülegü'nün Kardeşleri

4.1. Erkek Kardeşleri

4.1.1. Möngke

Baş hatun Sorkaktani Beki'den doğan Möngke, Toluy'un ilk oğlu olarak 10 Ocak 1209'da doğmuştur.²⁵⁵ İlk yıllarında Toluy ve Sorkaktani Beki, bakımını üstlenmesi için Möngke'yi, Ögedey'in kendisinden çocuğu olmamış eşi Anguy'a teslim etmiştir. Möngke'nin ilk yılları için bu kayıt dışında hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Möngke Han'ın gençlik yılları ile ilgili bilinen en önemli husus, *yağlamışı* (ilk av) töreninden sonra Teb Tenggeri'nin yıldızlarda onun hakkında büyük bir gelecek gördüğünden isim olarak "sonsuz" anlamına gelen Möngke'yi koymasındadır. İlk avından sonra Möngke, Ağustos-Eylül 1230'da ilk sefer hareketine iştirak etmiştir. Ögedey Han ve Toluy riyasetinde Kuzey Çin'deki Kin hükümetine karşı giriştiği bu sefer ile ilk muharebesine katılmıştır. Daha sonra Ögedey Han, 1235 yılında Möngke'yi, kendi oğlu Güyük'ü, Çağatay'ın oğlu Buri'yi ve birçok Cuci prensini Batu'nun riyasetinde Kıpçaklar, Ruslar, Osetler ve diğer Doğu Avrupa halklarının üzerine düzenlenen sefere yollamıştır. Möngke'nin askerî ve politik alanda yükselişi de bu sefer sırasında gerçekleşmiştir. Zira o dönemin meşhur Kıpçak direnişçi lideri Bacman'ı kaçırdığı Volga Delta'sının ortasındaki adada Möngke ele geçirmiştir. Öyle ki onu deniz yoluyla taşıırken ada ile anakara arasındaki büyük fırtınayla başa çıkmış, sonraki dönemde Ruslara ait şehirlerin kuşatmasında elinde kılıçla birebir savaşmıştır. Bu ve bunun gibi hadiseler nedeniyle Möngke'nin Kıpçak Seferi sırasında askerler arasında ünü hayli artmıştır. Bu devrelerde Güyük ve Buri yani Ögedey ve Çağataylıların temsilcileri Cuci Ulusu'yla rekabetçi bir ilişki havası başlatmışlarken Toluy Ulusu'nun temsilcisi yani Möngke, Cuci Ulusu'yla iyi ilişkiler tesis etmiştir.²⁵⁶

²⁵⁴ Reşiduddin/Boyle, *Successor*, ss. 311-312.

²⁵⁵ Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 197; Atwood, "Möngke Khan", s. 362.

²⁵⁶ Atwood, "Möngke Khan", s. 362.

Ögedey Han 1240'larda orduyu geri çağırdığında Möngke, Toluy Ulusu'nun önde gelen prenslerinden biri olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla 1246 kurultayına değin Möngke, Ögedey Ulusu ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Nitekim Töregene'nin iktidarı devresinde pek çok memurun kovuşturmayaya uğradığı karışık yıllarda Çingiz Han'ın kalan son kardeşi otçigin Temüge tahta darbe girişiminde bulunmuş, ancak başarısız olmuştur. Bu olayın üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra 1246 kurultayı tertip edilmiş, anılan darbe olayını araştırmak üzere Möngke ve Hordu görevlendirilmiştir. Dahası o dönem muhalifleri sindirmek için yapılan yargılamalarda Toluy Ulusu herhangi bir suçlamaya hedef olmamıştır. Ancak Güyük Han, kurultaydan birkaç yıl sonra Kıpçak Seferi sırasında ilişkilerinin bozulduğu Batu'nun üzerine yürümek isteyince işler değişmiştir. Sorkaktani Beki ve Möngke, bu hususu Toluy Ulusu'nun politikasına aleyhte bularak Batu'yu bilgilendirmişlerdir. Batu ve Güyük, neredeyse ordularıyla birbirlerine yaklaştıkları bir anda Güyük aniden ölmüştür. Batu bu sırada henüz kendi bölgesi sayılan Ala Kamak'tadır ve burada Güyük'ün ölümü nedeniyle bir kurultay toplamak için ülkenin dört yanına elçiler yollamıştır. Yapılan kurultayda Batu'nun adayı Möngke han ilan edilmiş, Ögedey ve Çağatay Ulusları buna muhalefet ederek gerçek bir kurultayın Moğolistan'ın kalbinde yani başkentte yapılması gerekliliğini bildirmişlerdir. Sonuçta muhaliflerin isteği kabul edilerek ertesi yıl Kerülen Nehri yakınlarında bir kurultay daha toplanmış ve Möngke burada 1 Temmuz 1251'de han ilan edilmiştir. Sekiz yıl tahtta kalarak Çin'de ve İran'da Yüan ve İlhanlı hanedanlarının kurulmasına öncülük eden Möngke Han, 11 Ağustos 1259'da Çin Seferi sırasında Chongqing surları önünde hastalanarak ölmüştür.²⁵⁷

4.1.2. Çörike

Muizzü'l-Ensâb'a ve Reşîduddin'in *Câmiu't-Tevârih* adlı eserine göre Saruk adlı hatundan doğan Çörike, Toluy'un Möngke'den sonra doğan ikinci oğludur.²⁵⁸ Kubilay'ın ve Möngke'nin doğum tarihleri göz önüne alındığında 1209-1215 yılları arasında doğmuş olmalıdır. Hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunan Çörike, Zhao'nun Çin kaynaklarından aktardığına göre Börte Uçin'in ağabeyi Alçi Noyan'ın

²⁵⁷ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, ss. 200-206; Atwood, "Möngke Han", ss. 362-364.

²⁵⁸ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 46; Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 160.

kızı Bulga Hatun ile evlenmiş, fakat bu evlilikten hiç çocukları olmamıştır.²⁵⁹ Ayrıca teyzesi olan Bulga Hatun ile olan evlilikleri 1238 yılında Ögedey Han'ın iktidarı sırasında meydana gelmiştir. Nitekim Çörike'nin, Bulga Hatun ile evliliği, kız kardeşi Yesübuha ile Alçı Noyan oğlu Voçen'in 1238'de yılında yapılan evliliklerine karşılık olarak meydana gelmiştir.²⁶⁰ Evlilik tarihinden onun Ögedey Han zamanında hayatta olduğunu anlayabilir, en azından yirmi üç yaşına kadar yaşadığını belirtebiliriz. Ne zaman ve nerede öldüğü ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

4.1.3. Kutuktu

Lingkun Hatun'dan doğma Kutuktu, Toluy'un Cörike'den sonra doğan üçüncü erkek çocuğuydu.²⁶¹ Annesi yoluyla aynı zamanda Küçlük Han'ın da torunu olan Kutuktu uzun bir ömür sürmedi. Kutuktu, Buta Ekeçi isimli Kıpçak bir cariyeye evlendi ve bu kadından Tükel Buka adlı bir oğlu oldu. Fakat bu oğlu henüz ergenlik çağlarında vefat etti.²⁶² Kutuktu'nun Buta Ekeçi adlı hatunundan ayrıca iki kızı daha oldu. Büyük kızının ismi Kelmiş Aka'dır. Kutuktu'nun ikinci kızı ise Şirin Aka'dır. Üshin kavminden Tukçi Küregen ile evlenen Şirin Aka'nın hayatı hakkında pek bilgi bulunmamaktadır.²⁶³ Kutuktu, Lingkun Hatun başlığı altında açıklanırken söylendiği gibi muhtemelen 1259'dan önceki bir tarihte ölmüştür.

4.1.4. Kubilay

Baş hatun Sorkaktani Beki'den doğan Kubilay, Toluy'un dördüncü oğlu olarak 1215'te dünyaya gelmiştir.²⁶⁴ Çingiz Han'ın en sevdiği torunu olarak bilinen Kubilay'ın hayatının ilk yıllarında ciddi bir eğitim almıştır. Möngke Han döneminde iktidarın genişleme siyasetinden dolayı kardeşi Hülegü, İran'ın ele geçirilmesi ile görevlendirilirken Kubilay'ın ise Çin'de hâkimiyet kurmasına karar verilmiştir. Kısa

²⁵⁹ Zhao, *Royal Marriages*, s. 118.

²⁶⁰ Zhao, *Royal Marriages*, s. 103.

²⁶¹ Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 160; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 48; Reşiduddin/Khamidova, “*Şu'ab-i Pençgâne*”, s. 861.

²⁶² Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 312.

²⁶³ Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 312; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 48; Reşiduddin/Khamidova, “*Şu'ab-i Pençgâne*”, s. 861.

²⁶⁴ Reşiduddin/Khamidova, *Şu'ab-i Pençgâne*, s. 861; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 48; Atwood, “*Qubilai Khan*”, s. 457.

bir sürede Güney Çin'i ele geçiren Kubilay, Moğol idarî ve ekonomik kurumları dâhilinde büyük reform hareketleri başlatmıştır.²⁶⁵ 1260 yılında Möngke Han'ın ölümüyle kendine karşı uzun süre devam edecek taht mücadeleleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunun ilk evresi Arık Böke ile aynı anda kendini büyük han ilan etmesiyle başlamış, giriştiği taht mücadelesinde galip gelen Kubilay Han, büyük han unvanını alarak tarihte Çin'i yönetmiş ilk yabancı hükümdâr unvanını kazanmıştır.²⁶⁶ Kubilay Han'ın en önemli faaliyeti Moğol başkentini Karakorum'dan Hanbalık'a taşımak olmuştur. 1268 senesinde yine iç savaşlar ile uğraşmak zorunda kalan Kubilay Han, bu sefer kendine başkaldıran Ögedey'in torunu Kaydu ile mücadeleye girmiş ve ortadan kaldırmıştır.²⁶⁷ 1276 senesinde uzun süredir mücadele ettiği Song sülalesini yaktığında Çin'in tek hâkimi unvanını elde etmiştir. Kubilay Han böylece Çin tarihindeki yirminci resmi sülale olan Yüan Hanedanı'nı kurmuştur. Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e ve Doğu Avrupa'ya ulaşan toprakların hepsinde tek hâkim sıfatını kazanan Kubilay Han, 18 Ekim 1294 yılında vefat etmiştir. Evliliklerinden kırk yedi oğlu ve çok sayıda kızı olmuştur. Reşîduddin onun birçok eşi ve cariyesi olduğunu aktarmıştır. Fakat onun baş hatunu Kongiratlardan Alçi Noyan'ın kızı Çabi Hatun'du. On iki evladının olduğu bu hatun Maymun yılında (1283-1284) vefat etmiştir.²⁶⁸

4.1.5. Arık Böke

Toluy'un Sorkaktani Beki'den doğan en küçük oğlu ve tüm oğulları arasında altıncıdır. Arık Böke gençliğinden itibaren bozkır kültürüyle sıcak bir bağ kurmuştur. Öyle ki erken yaşlardan itibaren Çin kültürüyle samimiyet kuran ağabeyi Kubilay, 1248'de Arık Böke için annesi Sorkaktani Beki'ye Konfüçyüs felsefesini benimsemiş eğitimci tavsiye etmiş ancak Arık Böke'nin Kubilay'ın aksine Çin geleneklerine uzak duruşu sebebiyle kabul edilmemişti. Sorkaktani Beki'nin vefatının ardından onun *ordası* en küçük oğul olması nedeniyle Arık Böke'ye miras kaldı. Arık Böke, Möngke Han'ın 1259 yılındaki Çin Seferi'nde ölümüyle

²⁶⁵ Özgüdenli-Prazniak, "Kubilay", ss. 88-89.

²⁶⁶ Morris Rossabi, *Kubilay Han*, (Çev. Özgür Özöl), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2015, ss. 58-60.

²⁶⁷ Rossabi, *Kubilay Han*, ss. 103-111.

²⁶⁸ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, ss. 241-300; Atwood, "Qubilai Khan", ss. 457-460.

Karakorum'da kurultay teşkil ederek kendini han ilan ettirmiştir. Bu olay karşısında ağabeyi Kubilay da Çin'de bir kurultay düzenleyerek kendini han ilan ettirmiştir. Bu sebeple Arık Böke, ağabeyi ile bu davranışından ötürü iktidar mücadelesine girişti. Daha sonraki yaşamının büyük çoğunluğu Kubilay Han'la mücadele ederek geçti. Kubilay ile olan mücadelesinden ötürü 1264'te yargılanarak hapsedilen Arık Böke 1266 yılında ölmüştür. Onun oğulları sırasıyla Yobugur, Melik-Timur, Kutuga, Tamaçi ve Nayrahu Buga'dır.²⁶⁹

4.1.6. Böcek

Hangi hatundan doğduğu bilinmeyen Böcek, Toluy'un yedinci oğludur.²⁷⁰ Ögedey Han'ın ikinci kurultayda çıkardığı Deşt-i Kıpçak Seferi'ne Möngke ile Batu'nun emri altında katılmıştır.²⁷¹ Böcek ve Möngke 1235'te, Deşt-i Kıpçak Bölgesi'nde Moğol ordusuna karşı şiddetli bir gerilla hareketi yürüten Kıpçak kökenli komutan Bacman'ı²⁷² ortadan kaldırdılar. Hatta muasırı yazarlar Reşiduddin ve Cüveynî, Bacman'ı bizzat Toluy oğlu Böcek'in kendi eliyle öldürdüğünü zikretmişlerdir.²⁷³ Reşiduddin *Câmiu't-Tevârih* adlı eserinde Böcek'in birçok hatunu ve bu hatunlardan yüzlerce çocuğu olduğunu zikrederek en önemli oğlunun Sebilger olduğunu eklemiştir.²⁷⁴

4.1.7. Möge

Nayman kavmine mensup Saruk Hatun'dan doğan Möge, Toluy'un sekizinci oğludur.²⁷⁵ Dönemin kaynaklarından anlaşıldığına göre Möge, Möngke Han'a en yakın kardeşlerinden biriydi. Möngke'nin tahta çıktığı 1251 kurultayında en büyük destekçilerinden olan Möge, Möngke'nin iktidara gelmesinde de büyük çaba sarf etmiş ve çeşitli propagandalarda bulunmuştur. Nitekim Möge 1251 yılında yapılan kurultay sırasında, görüşmeler bir hayli ısınmışken ağabeyi Möngke'nin tahta oturma hususundaki tereddütlerinden dolayı ayağa kalkarak konuşma yapmıştır. Möge

²⁶⁹ Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 161; Atwood, "Ariq-Böke", ss. 21-22.

²⁷⁰ Reşiduddin/Khamidova, *Şu'ab-i Peçğâne*, s. 861; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 46.

²⁷¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 246.

²⁷² Atwood, "Qıpçaq", s. 455.

²⁷³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 456-457; Reşiduddin/Boyle, *Successor*, ss. 56-59.

²⁷⁴ Reşiduddin/Boyle, *Successor*, s. 161.

²⁷⁵ Reşiduddin/Khamidova, *Şu'ab-i Peçğâne*, s. 861; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 48.

konuşmasında: “Burada toplanmadan önce hepimiz Batu Kaan’ın emrinden çıkmamak, onun gösterdiği yoldan sapmamak ve onun dediklerini aynen uygulamak konularında senet imzaladık. Fakat şimdi Möngke Kaan’ın alınan kararı bozduğu ve verdiği sözden döndüğü görülmektedir. Eğer burada bulunan büyük küçük herkes daha önce verilmiş olan kararda ısrar ederse, Möngke Kaan’ın ona itiraz etmeye ve karşı gelmeye gücü yetmez.” diyerek kurultayda bulunan herkesin Sayın Han’ın²⁷⁶ kararınca Möngke’yi tahta çıkarmalarını, bağlılık yemini etmelerini talep etmiştir.²⁷⁷ Möge ayrıca kurultay sonrasında ağabeyini ortadan kaldırmayı amaçlayan Şiremün’ü yakalayan ordunun komutanıdır.²⁷⁸ Möge, 1259 yılında Kubilay Han ve Moğol ordusunun Yangze boylarında Songlar üzerine yapılan harekâta görev almıştır. Möge, Kubilay’a o günlerde meydana gelen Möngke Han’ın vefatı haberini vererek, yaptığı seferi durdurmasını ve cenaze merasimine katılmasını tavsiye etmiştir. Kubilay Han, Möge’nin cenazeye katılma tavsiyesine uymayarak sefere devam etmiştir. Möngke’den sonra Kubilay Han’a bağlanan ve sadık adamlarından biri olan Möge, Kubilay Han’ın Songlar üzerine yaptığı bir sefer sırasında 1260’lı yıllarda öldüğü sanılmaktadır.

4.1.8. Sübegey

Hangi hatundan hangi tarihte doğduğu bilinmeyen Sübegey, Toluy’un dokuzuncu oğludur. Sübegey, Möngke Han eliyle 1253 batı seferinde ağabeyi Hülegü’nün hizmetine tahsis edilmiştir. Ancak Sübegey, Hülegü ile İran yolunda, henüz Semerkant civarlarındaiken ölmüştür.²⁷⁹ *Muizzü’l-Ensâb*’a göre bir oğlu ve bir kızı vardır. Kızının adı *Tuday* oğlunun adı Tok Temür’dür. Tok Temür’ün *Togan* adlı bir oğlu vardır.²⁸⁰ Reşîduddin’in *Şu’ab-i Pencgâne* adlı eserine göre Sübegey’in Tok Temür adlı bir oğlu vardır. Tok Temür’ün ise *Tuday* adında bir kızı *Togan*

²⁷⁶ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 107.

²⁷⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 462.

²⁷⁸ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, ss. 202-209.

²⁷⁹ Reşîduddin/Khamidova, *Şu’ab-i Pencgâne*, s. 862; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 501.

²⁸⁰ *Muizzü’l-Ensâb*, vr. 48.

adında bir oğlu vardır. Togan'ın ise *Kadgasun* isimli bir evladı olduğu anlaşılmaktadır.²⁸¹

4.1.9. Sübegetey

Hangi hatundan ne zaman doğduğu bilinmeyen Sübegetey, Toluy'un onuncu ve en küçük oğluydu. Sübegetey hakkında Reşîduddin'in *Şu'ab-i Pencgâne* adlı eseri ve *Muizzü'l-Ensâb* ağabeyi Möngke Han'ın yanında kaldığı ve hiç çocuğu olmadığı bilgisini vermişlerdir.²⁸² Reşîduddin'in *Câmiu't-Tevârih* adlı eserinde yalnızca ismi zikredilmiş, hakkında bilgi notu verilmemiştir.²⁸³ Evlenip evlenmediği hakkında herhangi bir bilginin olmadığı Sübedey, Toluy'un en küçük oğlu olduğundan dolayı en azından 1227-1229 yıllarında doğsa Möngke'nin iktidarının başlarında otuz iki-otuz dört yaşlarında, en çok kırk yaşlarında olmalıdır. Ne zaman ve nerede öldüğü ile konusunda hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

4.2. Kız Kardeşleri

4.2.1. Eltemür (Yantemür)

Reşîduddin'in *Câmiu't-Tevârih'ine* göre Toluy'un Lingkun Hatun'dan doğan Eltemür adlı bir kızı mevcuttur. Müellife göre Eltemür ismindeki bu kız Oyrat kabilesinden Törelçi Küregen'in üçüncü oğlu Pars Buka Küregen ile evlendirilmiştir.²⁸⁴ Eltemür ile Pars Buka Küregen'in Emegan adlı bir kızları, Arık Böke'nin ikinci oğlu Melik Timur ile evlenmiştir.²⁸⁵ Onun ismi bilinmeyen bir oğlundan gelen Tok Temür adlı torunu ise Melik Timur'un kızı Emegen ile evlenmiştir.²⁸⁶ Büyük olasılıkla bu evlilikler karşılıklı olarak aynı zamanlarda gerçekleştirilmişlerdir. Pars Buka Küregen'in ayrıca Beklemiş ve Şirap adlı iki oğlu, Kubilay'ın önemli memurlarından olup, sarayında görev almışlar ve Yüan sülalesine mensup isimleri bilinmeyen prenseslerle evlenmişlerdir.²⁸⁷ Pars Buka'nın Arık Böke ile dünür olması Kubilay Han ile kurduğu sıcak temas çerçevesinde düşünüldüğünde,

²⁸¹ Reşîduddin/Khamidova, *Şu'ab-i Pencgâne*, s. 862.

²⁸² *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 48; Reşîduddin/Khamidova, *Şu'ab-i Pencgâne*, s. 861.

²⁸³ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 162.

²⁸⁴ Reşîduddin/Boyle, *Successor*, s. 312.

²⁸⁵ Zhao, *Royal Marriages*, s. 141.

²⁸⁶ Zhao, *Royal Marriages*, s. 133.

²⁸⁷ Zhao, *Royal Marriages*, s. 133.

Möngke Han iktidarı boyunca ya da ondan daha evvel gerçekleşmiştir. Nitekim Arık Böke zamanı veya sonrasında Pars Buka Küregen, oğullarının yaptığı evlilikler nedeniyle Kubilay destekçisi hizipte yer almış ve Arık Böke aleyhine çalışmış olmalıdır. Eltemür ve Pars Buka Küregen'in hakkında kaynaklarda daha fazla bilgi bulunmamakla beraber onlar hayatlarının büyük bir bölümünü Kubilay'ın emrinde geçirmiş olmalıdırlar. Eltemür, George Zhao'nun Yüanşi tarihinden aktardığına göre Yantemür adı ile de anılmıştır.²⁸⁸

4.2.2. Yesubuha

Zhao'nun Çin kaynaklarından aktardığına göre, Toluy'un Yesubuha adlı bir kızı daha vardır.²⁸⁹ Ancak biz ne Reşîduddin'in *Şu'ab-i Pencgâne*'si ya da *Câmiu't-Tevârih'in* de ne de *Muizzü'l-Ensâb'ta* Yesubuha adlı bir hatuna rastlamadık. Zhao'nun Yüanşi'den alıntılacağına göre Yesubuha, Alçi'nin torunu Bulga Hatun ile evlenen Cörike'ye karşılık, Kongirat kavminden Alçi Noyan'ın ikinci oğlu Voçen ile evlendirilmiştir.²⁹⁰ Voçen ile Yesubuha'nın düğünleri, Voçen'in Ögedey Han zamanında, hanedan tarafından "*Wanhu*" yani "*Tugay Komutanı*" unvanı aldığı 1238 yılında meydana gelmiştir. Fakat aynı yıl Voçen öldüğünde unvanı en küçük kardeşi Naçen'e tevârüs etmiştir.²⁹¹ Yine Çin kaynaklarından aktarıldığı üzere Yesubuha, Yüan saray prensesleri içinde zikredilmiş ve "*Lu devletinin en yüce prensesi*" lakabı ile anılmıştır.²⁹² Büyük olasılıkla 1253-1259 yıllarında Kubilay Han'ın yanına Çin'e göçmüş ve orada kalmıştır.

4.2.3. Tümügen (Dumugan)

Dumugan²⁹³ adıyla da bilinen bu hatuna *Muizzü'l-Ensâb* ve *Şu'ab-i Pencgâne* isimli eserlerde tesadüf edemedik. Tümügen, Zhao'nun *Yüanshi* adlı Çin kaynağından ve Budist bir rahibin tabletinden aktarılanlara göre "*Yu Prensi*" unvanlı Nükeday ile evlenmiştir. Nükeday, Çingiz Han'ın kızı Alahay Beki ile onun Öngüt

²⁸⁸ Zhao, *Royal Marriages*, s. 133.

²⁸⁹ Zhao, *Royal Marriages*, s. 131.

²⁹⁰ Zhao, *Royal Marriages*, s. 211.

²⁹¹ Zhao, *Royal Marriages*, s. 103.

²⁹² Zhao, *Royal Marriages*, s. 115.

²⁹³ Zhao, *Royal Marriages*, s. 289.

kavminden kocası Cenu'nun oğluydu.²⁹⁴ Budist bir rahibin adına 1252 yılında yazılmış tablete göre Budistlerin “*budist günışığı*” olarak yücelttiği hatunun Öngüt kavminin çok mühim şahsiyetlerinden biri olduğu, sarayda ve halk üstünde büyük bir etkisi bulunduğu ve önemli bir askerî güce sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁵ Öngütlerin büyük oranda Nestûrî Hristiyan olmaları göz önünde bulundurulduğunda Budist Tümügen'in Öngütler içinde bu derece baskın olması, 1252'de kardeşi Mönge'nin han olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Tümügen'in eşi Nükeday, Güney Song Seferi sırasında ölmüştür.²⁹⁶ Bundan sonra Tümügen yine Öngütlerden Çahu isimli biriyle evlenmiştir.²⁹⁷ Çahu'nun kimliği belirsiz olmakla birlikte, onun Nükeday'ın oğlu ya da kardeşlerinden biri olma olasılığı bir hayli yüksektir.

5. Hüleğü'nün Eşleri

5.1. Hatunları

5.1.1. Dokuz Hatun

Dokuz Hatun, Kerayitlerden Ong Han'ın oğlu İku'nun çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.²⁹⁸ Dokuz Hatun, ilk evliliğini Toluy ile gerçekleştirmiş, bu evliliklerinden hiç çocuğu olmamıştır. Hayatının bu kısmıyla alakalı bilgiler oldukça kısıtlı olan Dokuz Hatun, kocası Toluy'un 1232'de Kin Seferi'nden dönüşte vefat etmesi üzerine onun beşinci oğlu Hüleğü'ye eş olarak verilmiştir.²⁹⁹ Hüleğü'nün ilk eşi olmamasına ve hiç çocuk sahibi olamamasına karşın Dokuz Hatun, zamanla bir eş olmaktan ziyade önemli bir politik figür haline gelmiştir. Zira hatunun konumu muhtemelen Hüleğü Han'ın babası Toluy ile evlilik geçirmesi ve Kerayit hanedan ailesine mensup olmasından ileri gelmiştir. Bu yüzden Dokuz Hatun Hüleğü'nün diğer hatunlarından itibar yönüyle daha üstündür. Dedesi Tuğrul Han, Avrupalılar tarafından Kral Johannes olarak nitelendirilirken Dokuz Hatun'da daha sonraki

²⁹⁴ Zhao, *Royal Marriages*, s. 151.

²⁹⁵ Zhao, *Royal Marriages*, s. 158.

²⁹⁶ Zhao, *Royal Marriages*, ss. 158-159.

²⁹⁷ Zhao, *Royal Marriages*, s. 289.

²⁹⁸ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60; Khamidova Ch.I. Rashid al-Din. Shu'ab-i Panjganah. 2. The Mongols and Turks (4). *Zolotoordynskoe obozrenie=Golden Horde Review*. 2018. Vol. 6, no. 1, pp. 175; Durak, “Sorgaktani Beki”, s 127.

²⁹⁹ Reşîduddin/Khamidova, “*Şu'ab-i Pençgâne*”, s. 861.

dönemde düşünce ve davranışlarıyla Hıristiyan dünyanın gönlünü fethetmiştir.³⁰⁰ Dokuz Hatun'un ismi çeşitli tarihi kayıtlarda Toluz Xat'un, Tawvus Xat'unn, Toxua Xat'un, Toxuz xat'un, T'oxuz Xat'unn biçimlerinde de geçmiştir ki bunlar Dokuz kelimesinin yalnızca diğer formlarıdır.³⁰¹

Dokuz Hatun hakkında Möngke'nin tahta geçtiği yıllara kadar herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Onun hayatı Hülegü Han'ın 1251 kurultayı ile batı diyarına gönderilmesi hadisesi ile değişmiştir. Öyle ki Möngke Han, kardeşi Hülegü'yü yola çıkmadan huzuruna kabul ederek sefer boyunca Dokuz Hatun'un fikirlerinden faydalanması tembihinde bulunmuş, bu husus Dokuz Hatun'un değerini artırmıştır. Zira hatun zamanla İran'da Hülegü Han tarafından teşkil edilen İlhanlı Devleti'nin siyasî bakımdan önemli bir şahsiyeti olmuştur. Hıristiyan Nestûrî olan Dokuz Hatun'un ehemmiyeti sefer boyunca yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Dahası 1253 batı seferi başladığında hatunun yanında ailesinin de geldiği ve daha sonraları İlhanlı Devleti'nin idarî işlerinde görev aldıkları bilinen bir husustur. Bununla beraber Moğol ordusu saflarına pek çok Nestûrî Hıristiyan da iştirak etmiştir. Müslümanlara karşı kutsal bir savaş ruhuyla hareket eden Moğol ordusunun içinde pek çok Nestûrî'nin bulunmuş ve askerleri etkilemiş olması işten bile değildir. Bağdat şehrinde yaşanan vakıalar özellikle bu etkiyi gösterir mahiyettedir. Müslümanlar Bağdat'ın yıkılmasıyla büyük bir manevi çöküntü yaşarlarken Hıristiyanlar bu durumu ilahi bir intikam olarak yorumlamışlardır. Daha önce belirtildiği üzere Moğollar yalnızca ordularındaki Nestûrî askerleri himaye etmekle kalmamış, aynı zamanda Bağdat şehrinin Hıristiyan halkını da himaye etmişlerdir. Nestûrîler ise kendilerine verilen bu özel imtiyaz nedeniyle Bağdat Müslümanlarına zarar verebilmek için kıyasıya mücadele etmişlerdir.³⁰²

Dokuz Hatun'un bu dönemden itibaren sistematik bir şekilde Hıristiyan âlemini, rahiplerini ve teşkilatını himaye ve korumasına aldığını ayrıca çevre bölgelerdeki dindaşları ile de etkileşimde bulunduğunu görmekteyiz. Hatunun bu

---

³⁰⁰ Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, C. 2, S. 1, 2002, s. 127.

³⁰¹ Durak, "Dokuz Hatun", s. 128; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 50; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 556.

³⁰² Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 4; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 230-231; Durak, "Dokuz Hatun", ss. 129-131.

ilgisi Hıristiyanlar tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış, anılan dönem âdeta Hıristiyanlığın ihyası dönemi olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemde Hülegü Han'a başkentlik eden Tebriz ve Merağa şehirlerinde Dokuz Hatun'un tertiplediği ayinler takip edilebilmektedir. Bu şehirlerde onun himayesinde vuku bulan ayinlerde Hıristiyanlar bezden bir çadırdaki toplanmışlardır. Bu çadır kilisede çan, rahip ve diyakoz her zaman bulunmuş, ana çadırın etrafındaki diğer çadırlarda yerel Hıristiyan gençlerin eğitimleri görülmüştür. Anılan çadır kilise her bölgeden ve her dilden Hıristiyanlara açık olmuştur. Çeşitli bölgelerden gelen rahipler de dönüşlerinde kıymetli hediyeler ile memleketlerine uğurlanmışlardır. Hülegü Han'ın kendisi bile ara sıra eşi Dokuz Hatun'un tertiplediği ayinlere katılmış ve Hıristiyan tebaasını şerefletirmiştir.³⁰³

Dokuz Hatun'un etkisi bunlarla sınırlı kalmamıştır. Hatun, Hülegü Han'ın ülkede yerleşik hayata geçilmesinin ardından inşa ettirdiği Budist mabetlerinin yanı sıra Nestûrî mezhebine uygun kiliseler de inşa ettirmiştir. Bu yolla kurduğunu en mühim yapılardan birisi Alatağ yakınlarındaki büyük bir Hıristiyan kilisesidir. 1259 yılı sonlarına gelindiğinde Hülegü Han, İran'ın tamamına hâkim olurken Dokuz Hatun'un Hıristiyanlık faaliyetleri de meyvelerini vermeye başlamış, Hıristiyanlara verilen özel imtiyazlar daha da arttırılmıştır. Bu durum yerel Müslümanların hareket alanını epey kısıtlamıştır.³⁰⁴

Hülegü Han, 8 Şubat 1265'te Merağa'da vefat etmiştir. Bu noktada Hülegü Han'ın ölümü henüz ilan edilmeden Dokuz Hatun, onun için Ermeni papazlardan bir kilise ayininin icra edilip edilemeyeceği hakkında bilgi talebinde bulunmuştur. Ermeni papazlar, Hülegü Han'ın 1259'da kendi patrikleri tarafından takdis edilmiş olmasına rağmen tam bir Hıristiyan olmadığı için böyle bir tören yapamayacaklarını ancak onun için dua edebileceklerini bildirmişlerdir. Ancak hatun aynı talebi

---

³⁰³ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 75-76; Spuler, *İran Moğolları*, s. 231; Durak, "Dokuz Hatun", ss. 131-132.

³⁰⁴ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 124-125; Durak, "Dokuz Hatun", s. 133; Atwood, "Toghuz Khatun", ss. 541-542.

Süryanilere bildirmiş, onlar bunu kabul ederek Hülegü için bir ayın düzenlenmişlerdir.³⁰⁵

Dokuz Hatun ölmeden bir süre önce Ağustos 1265'te Makkika'dan sonra II. Denha'yı da Nestûrî Katalikosu olarak takdis ettirmiştir. Bu husus onun Hülegü Han öldükten sonra dahi devlet içindeki tesirini devam ettirdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Dokuz Hatun, Hülegü Han'ın vefatının ardından yaklaşık 4 ay sonra ölmüştür.³⁰⁶

5.1.2. Ölcey Hatun

Hülegü Han'ın diğer bir eşi de Moğolların Oyrat kavminden Çingiz Han'ın damadı Törelçi Küregen'in kızı Ölcey Hatun'dur. Hülegü, 1253 Seferi'ne başladığında harekete geçen ordunun ön saflarında gördüğümüz hatun ile henüz Moğolistan'da olduğu dönemde evlenmiştir. Ölcey Hatun'u *Muizzü'l-Ensâb* önem sırası bakımından ikinci sırada göstermiş, ismini ise *Acay* olarak aktarmıştır. Hatun'u ilk kez Bağdat Kuşatması sırasında bir kişinin hayatını bağışlama hadisesiyle görmekteyiz. Nitekim Bağdat Kuşatması bittikten ve şehir zapt edildikten sonra halife ve ailesinin öldürülmesi olayında halifenin küçük oğlu Mübarek Şah öldürülmekten Ölcey Hatun'un ricası sayesinde kurtulmuştur. Ölcey Hatun'un bu hareketi neden yaptığı kaynaklara yansımamıştır.³⁰⁷ Hülegü Han'ın, Ölcey Hatun'dan Mönge Timur adlı bir oğlu ve Camay, Mönkelü Kan ve Baba adlı üç kızı dünyaya gelmiştir.³⁰⁸

Hülegü Han vefat ettikten sonra Ölcey Hatun, Moğol âdetlerince Abaka ile evlenmiştir. Tahta yeni cülus eden han ona bazı vilayetler tahsis etmiş, gelirlerini bağlamıştır. Hülegü Han zamanında yönetimde bir hayli etkisi bulunan Ölcey Hatun'un bu etkiyi Abaka devrinde de sürdürmeye devam ettiğini anlaşılmaktadır. Nitekim hatun Abaka devrinde usulsüzlük ile suçlanarak yargıya sevk edilen

³⁰⁵ Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, (Çev. H. D. Andreasyan), Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2017, ss. 118-119; Durak, "Dokuz Hatun", s. 136.

³⁰⁶ Durak, "Dokuz Hatun", s. 136; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 74; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 230-231; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, ss. 339-340.

³⁰⁷ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 77-78.

³⁰⁸ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 4-5; *Muizzü'l-Ensâb*'ta Ölcey Hatun önem sırasına göre ikincidir. *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin canını araya girmesi ile kurtarmıştır.³⁰⁹ Ölcey Hatun'un etkisi sadece Hülegü ve Abaka döneminde kalmamış ayrıca Ahmed Teküdar döneminde de devam etmiştir. Nitekim bu durum kendini Abaka'nın ölümüyle yaşanan taht değişikliğinde göstermiştir. Abaka'nın vefatı üzerine han seçmek üzere toplanan kurultayda Ölcey Hatun, Möngke Timur'dan yana olmuştur. Bu konuda ortaya çıkan anlaşmazlık Möngke Timur'un ölümüyle son bulmuştur. Ancak bu defa da Argun-Ahmed mücadelesi vuku bulmuştur. Olaylar sırasında Ölcey Hatun, evine sığınmak isteyen Buka'yı reddetmiştir. Ancak hatunun otağında görevli Emir Zengi adlı bir memur, Buka'yı içeri alarak saklamıştır. Argun'un adamları Buka'nın Emir Zengi ile olduğu istihbaratını alınca buraya baskın vererek tutuklamalar gerçekleştirmişlerdir. Argun'un bizzat yargılaması sırasında Emir Zengi, Buka'nın saklanması suçunu Ölcey Hatun'un üzerine atma cesareti bulmuştur. Esasen Argun'un tarafında mı yoksa hatunun kendi politik gücünden mi anlaşılacakla beraber bu suçlama sonucunda Emir Zengi'nin başı, Ölcey Hatun tarafından kestirilmiştir.³¹⁰ Bu tür taht mücadeleleri ve yargı işlerine müdahaleleriyle dikkat çeken Ölcey Hatun'un ne zaman ve nerede öldüğü ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

5.1.3. Kutay Hatun

Hülegü Han'ın, diğer bir eşi Kongirat kavminden hanedan soylusu Kutay Hatun'dur. Kutay Hatun, Hülegü Han'ın Tukşin ve Teküdar adlı iki evladının annesidir. Bu hatunun *ordasında* Hülegü'nün çocuk sahibi olduğu birçok odalık ve kuma hanımlar olmuştur. Sarayda büyük itibarı bulunan Kutay Hatun'un bilhassa Abaka Han döneminde dini etkileri ile öne çıktığı anlaşılmaktadır. Abaka onu babası Hülegü'nün 1265 yılındaki ölümünden sonra Moğol geleneklerince kendine eş almıştır. Hatun Nestûrî Hıristiyanlığına büyük bir bağlılık beslemektedir. Nitekim Müslümanlarla yapılan savaşlar nedeniyle Hıristiyanların son zamanlarda nehir sularını takdis için ayin yapamamışlar, Kutay'da kışın şiddeti nedeniyle Merağa'ya giderek orada ayin yapmış, suları takdis ettirmiştir. Ona göre böyle yapınca mevcut

³⁰⁹ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 75, 119; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 27-28.

³¹⁰ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 163, 165.

soğğun şiddeti azalmış, çayırlar ortaya çıkmış ve kış, otların çıkmasına müsaade eder hale gelmiştir.³¹¹

Reşîdüddin'in anlatımına göre Kutay Hatun, Hülegü Han'ın ölüm haberini aldığıında çok üzölmüş, hemen iki oğlu Tekşin ve Teküdar'ın yanına gitmiştir. Abaka Han tahta cölus ettikten sonra hatunu huzuruna kabul etmiş, ona Diyabekir ve Meyyafarikin vilayetleri ile birkaç mevki daha tahsis etmiştir. Her sene anılan vilayetlerden yüz bin dinâr vergi tahsil eden hatunun epey zenginliğe malik olduğu anlaşılmaktadır.³¹²

Hatun, Abaka'nın ölümünden sonra kendi oğlu Ahmed Teküdar yerine Argun'u desteklemiştir. Bunda muhtemelen oğlu Ahmed Teküdar'ın Müslüman olmasının önemli bir etkisi olduğu, eğer Müslüman bir idareci başa gelirse Hıristiyanlık propagandasını rahatça sürdüremeyeceği endişesinin hâkim olduğu söylenebilir. Fakat işler Kutay Hatun'un planladığı gibi gitmemiş, Teküdar, han ilan edilince o da Aladağ'a çekilmiştir.³¹³ Her ne kadar hatun Aladağ'a çekilse de Ahmed Teküdar ve devlet işleri üzerinde etkisi sürdürmeye devam etmiş nitekim birkaç yıl sonra Teküdar'ın yanına geri dönmüştür. Hatun'un merkeze geldikten sonra saray teşrifatı konularıyla ilgilendiği anlaşılmaktadır.³¹⁴ Kutay Hatun yalnızca başkentteki işlerle değil aynı zamanda Kirman Bölgesi'nin idaresi hususlarında da etkili olmuştur. Nitekim Kirman yönetiminde bulunan Türkan Hatun ile politik uyuşmazlıktan olsa gerek onu bu pozisyondan azlettirerek yerine Soyurgatmış Hatun'un atanmasına vesile olmuştur. Fakat Türkan Hatun, bunu kabul etmeyerek Teküdar'ın karşısına çıktığında Teküdar burayı her ikisinin yönetimine paylaşmıştır.³¹⁵

Abû'l-Farac'ın bir kaydına göre başlarda Argun destekçisi olarak karşımıza çıkan Kutay Hatun artık Müslüman oğlu Ahmed Teküdar ile ilişkilerini ilerletmeye

³¹¹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 4-5; *Muizzü'l-Ensâb*'ta Kutay Hatun önem sırasına göre üçüncüdür. *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³¹² Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 82.

³¹³ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 129.

³¹⁴ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 133.

³¹⁵ Sümeyye Melek Öncel, *Moğollarda Kadın*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019, s. 98.

başlamıştır. Nitekim Teküdar, Argun'u ortadan kaldırmak için kurduğu komplo meydana çıktığında o sırada annesi Kutay Hatun ile beraberdir. Öyle ki Teküdar, Argun destekçileri tarafından tutuklanırken annesinin *ordası* da askerler tarafından yağmaya tabî tutulmuştur. Bu yağma hareketi Kutay Hatun'un da Argun'a karşı düzenlenen komploda yer aldığını gösterir mahiyettedir.³¹⁶ Hatun'un ölüm tarihi ve yeri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

5.1.4. Küyik Hatun

Hülegü Han'ın diğer bir eşi ise Moğolların Oyrat kabilesinden Çingiz Han'ın damadı Törelçi Küregen ve kızı Ceceken'in kızı Küyik Hatun'dur. Küyik Hatun aynı zamanda Hülegü Han'ın önemli emir ve komutanı Buka Timur ile kardeştir. Hülegü Han'ın Küyik Hatun'dan Cumukur adında bir oğlu ve Bulukan adında bir kızı olmuştur. Ölcey Hatun ile de farklı bir anneden kardeş olan Küyik Hatun ile Hülegü, Moğolistan'da iken evlenmişlerdir. Küyik Hatun, Hülegü henüz daha Moğolistan'da iken ölmüş, *ordası* Hülegü tarafından o öldükten sonra evlendiği Kutay Hatun'a intikal ettirilmiştir.³¹⁷

5.1.5. Yesüncin Hatun

Hülegü Han'ın diğer bir eşi Süldüsler kavminden Yesüncin Hatun'dur. Hülegü Han, Yesüncin Hatun ile Moğolistan'da yaşadığı dönemde evlenmiştir. Yesüncin Hatun, Hülegü Han ile evlenmeden önce Küyik Hatun'un *ordasında* hizmet vermiş, buradan gelin olarak alınmıştır. Hatun, Hülegü'nün ilk oğlu ve halefi olan Abaka'nın annesidir.³¹⁸

5.1.6. Tukiti Hatun

Hülegü Han'ın diğer bir eşi de tutuculuk derecesinde Nesturî bir Hıristiyan olan Tukiti Hatun'dur. Kerayit hanedan mensubu olan hatun, Dokuz Hatun'un yeğeni olmakla beraber Hülegü'nün kumasıdır. Abaka Han, tahta çıktıktan sonra Dokuz Hatun'un *ordasını* Tukiti Hatun'a bağışlamış, kendisini Moğol âdetlerince

³¹⁶ Abû'l-Farac, *Tarih II*, ss. 614-615.

³¹⁷ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 4-5; *Muizzü'l-Ensâb*'ta önem sırasına göre dördüncüdür. *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³¹⁸ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 4-5; *Muizzü'l-Ensâb*'ta Yesüncin Hatun, önem sıralamasında beşinci sıradadır. *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

yanına almıştır. Hatun'un, Dokuz Hatun'un *ordasının* kendisine tevârüs etmesi ve Abaka'ya eş olması bakımından önemini Hülegü sonrasında da koruduğu anlaşılmaktadır. Hatun Vardan'ın aktardığına göre Rum imparatorunun kızı Despina'yı Abaka'ya zevce olarak getirmiştir.³¹⁹ Tukiti Hatun 20 Şubat 1292 senesi perşembe günü vefat etmiştir.³²⁰

5.2. Odalıkları

5.2.1. Nukaçin Ekeçi

Hıtay kökenli olduğu bilinen Nukaçin Ekeçi, başta Kutay Hatun'un *ordasında* hizmetliyken Hülegü Han'ın odalığına alınmıştır. Nukaçin Ekeçi, Hülegü Han'ın, Yaşmut ve Tubşin adlı oğullarını doğurmuştur.³²¹

5.2.2. Borakçin

Kökeni bilinmeyen Borakçin, başta Kutay Hatun'un *ordasında* hizmetliyken Hülegü Han'ın odalığına alınmıştır. Borakçin, Hülegü Han'ın Turgay adlı oğlunu doğurmuştur.³²²

5.2.3. Arıkak Ekeçi

Kutay Hatun'un *ordasında* hizmette bulunan Tengiz Küregen'in kızı Arıkak Ekeçi, Hülegü Han'ın odalığı olarak alınmış oğullarından Acay, kızlarından Tudukaç ve Tarakay'ı doğurmuştur.³²³

5.2.4. Ecuce Ekeçi

Başlarda Dokuz Hatun'un *ordasında* hizmette bulunan Ecuce Ekeçi, Hülegü Han'ın odalığı olarak alınmış, onun Kongurtay adlı bir oğlunu doğurmuştur.³²⁴

³¹⁹ Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, s. 119.

³²⁰ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 4-5; *Muizzü'l-Ensâb*'ta Tukiti Hatun önem sırasına göre altıncıdır. *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 340.

³²¹ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 7; *Muizzü'l-Ensâb*'ta önem sırasına göre yedincidir. *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³²² Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 7; *Muizzü'l-Ensâb*'ta Borakçin, önem sırasına göre sekizincidir. *Muizzü'l-Ensâb*'ta, vr. 60.

³²³ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 8; *Muizzü'l-Ensâb*'ta Arıkak Ekeçi, önem sırasına göre dokuzuncudur. *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³²⁴ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 8; *Muizzü'l-Ensâb*'ta Ecuce Ekeçi, önem sırasına göre onuncudur. *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

5.2.5. Yişicin Ekeçi

Başlarda Kutay Hatun'un *ordasında* hizmette bulunan Kurluut kavminden Karayengi'nin kız kardeşi olan Yişicin, Hülegü Han'ın, Yisudar adlı oğlunu dünyaya getirmiştir.³²⁵

5.2.6. Mengli Kaç Ekeçi

Kökeni bilinmeyen Borakçin, başta Kutay Hatun'un *ordasında* hizmetliyen Hülegü Han'ın odalığına alınmıştır. Borakçin, Hülegü Han'ın Kutluk Han adlı bir kızını dünyaya getirmiştir.³²⁶

6. Hülegü'nün Çocukları

6.1. Erkek Evlatları

6.1.1. Abaka

Yesüncin Hatun'dan 1234'te Moğolistan'da doğan Abaka, Hülegü Han'ın ilk oğludur.³²⁷ Ona babası tarafından Horasan valiliği verilmiş ve Abaka Irak, Horasan ve Mázenderan şehirlerinin yönetimi bırakılmıştır.³²⁸ Abaka, Hülegü Han'ın 1265 yılındaki vefatıyla birlikte tertiplenen han seçilecek kurultay tarafından tahta çıkarılmıştır. Abaka tahta oturmasına rağmen o günün teamülleri gereğince hükümdârlığı büyük han Kubilay Han tarafından ancak beş yıl sonra onaylanabilmiştir.³²⁹ Abaka Han'ın hükümdârlığı devrinin ilk yıllarında Altın Orda Hanı Berke ölmüş, onun vefatı Cuci Ulusu ile Toluy Ulusu arasındaki husumet ve mücadeleye son vermiştir. Bu devreden itibaren İlhanlı Devleti'nin yeni rakibi Çağatay Ulusu olmuştur. Bunun nedeni Çağatay hükümdârı Barak Han'ın, Horasan'da büyük çaplı bir istila hareketine girişmesi, Merv ve Nişâbûr şehirlerini Çağatay topraklarına katmış olmasıdır. Çağatay Hanı Barak'ın yaptığı bu hareket üzerine büyük bir ordu toplayarak harekete geçen Abaka Han, 1270 senesinde

³²⁵ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 8; *Muizzü'l-Ensâb'ta* Yişicin Ekeçi, önem sırasına göre on birincidir. *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³²⁶ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 11; *Muizzü'l-Ensâb'ta* Mengli Kaç Ekeçi, önem sırasına göre on üçüncüdür. *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³²⁷ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 6.

³²⁸ Kurban Durmuşoğlu, "Abaka Han Dönemi (1265-1282) İlhanlılar'da Dış Siyaset (Altın Orda, Çağatay ve Memlûk Örneği)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 65, 2019, s. 223.

³²⁹ Faruk Sümer, "Abaka Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 8.

Çağatay Hanı Barak'ın ordusu ile karşılaşmış, vukua gelen savaşta onu hezimete uğratmıştır. Abaka Han, anılan galibiyetin ardından orduları Mâverâünnehir'de büyük bir tahribat gerçekleştirmiş, bölgeyi neredeyse bir daha hiç kalkınamayacak hale sokmuştur. Savaşın ardından ayrıca Horasan valiliği görevine de kardeşi Yesudar'ı tayin etmiştir.³³⁰

Abaka Han, babası Hülegü gibi Şamanizme mensup olmuştur. Ancak o, devlet politikası olarak hükümdârlık dönemi boyunca siyaseten Hıristiyan tebaası ile iyi ilişkiler tesis etmiş, bununla da kalmayarak Avrupa ile Hülegü Han devrinde başlatılmış müzakereleri devam ettirmiştir.³³¹ Abaka Han, Ağustos 1281 yılında Memlûklerin üzerine büyük bir ordu ile gönderdiği kardeşi Möngke Timur'un, Suriye'nin Humus şehrinde Memlûkler tarafından mağlup edilmesine çok üzölmüş, kendini içkiye ve eğlence düçâr etmiştir. Bu alkol ve eğlence hayatı onun durumunu iyiden iyiye kötüleştirmiş, 1 Nisan 1282'de hastalanarak ölümüne sebebiyet vermiştir.³³²

6.1.2. Cumukur

Küyük Hatun'dan 1234 senesinde henüz Abaka'nın doğumundan birkaç ay sonra Moğolistan'da doğan Cumukur, Hülegü Han'ın ikinci oğludur.³³³ Hülegü Han, 1253 batı seferi için ordusuyla Karakorum'dan hareket ettiği esnada kendi *ordası* ile Cumukur'u, Möngke Han'a hizmet etmesi için bırakmıştır. 1259 senesinde Möngke Han vefat edince Kubilay Han ve Arık Böke arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesinde başlarda Arık Buka'nın tarafında olduğunu anladığımız Cumukur'un birkaç kez Kubilay Han orduları ile çarpıştığı aktarılmıştır.³³⁴ Cumukur, babası Hülegü'nün araya girmesi ve telkinleri ile Karakorum'da taht iddiacısı Arık Buka'dan yüz çevirmiş ve Kubilay Han'ın destekçileri arasında yerini almıştır. Cumukur, taht mücadelesi ile uğraşmayı bırakarak Hülegü Han'ın önemli

³³⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 351.

³³¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, ss. 349-350.

³³² Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 6; Sümer, "Abaka", s. 8; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 352.

³³³ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 6.

³³⁴ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 6.

eşlerinden Kutay Hatun'a katılmış, babasının karargâhına doğru yola çıkmıştır. Ancak o, 1263-1264 tarihlerinde Semerkant yakınlarında vefat etmiştir.³³⁵

Cumukur yalnızca iki hatun ile evlenmiştir. Bunlardan birisi Hülegü Han'ın bir hayli önemli emirlerinden olan Buka Timur'un kızı Nulun Hatun'dur. Cumukur'un kayınpederi olan Buka Timur, aynı zamanda Cumukur'un annesi Küyik Hatun ile de kardeşler. Cumukur'un diğer hatunu ise büyük hatun Bulukan'ın büyük kız kardeşi Çavurçi Hatun'dur. Muhtemelen Reşîdüddin'in eserinde bahsettiği Bulukan Hatun, Börte Uçın'ın kız kardeşi Bulga'dır.³³⁶ Cumukur'un bu sayılan hatunlar dışında ismi bilinmeyen pek çok kuması da olmuştur. Onun bütün evlendiği hatunlardan iki oğlu ve iki kızı doğmuştur. Dört evladından iki kızının annesi Nulun Hatun'dur. Cumukur'un Çavurçi Hatun adlı eşinden hiç çocuğu olmamıştır. Nitekim Çavurçi Hatun'un çocuğu olmadığından Cumukur'un ölümüyle Moğol geleneklerince oğullarından Cuşkab ile evlendirilmiştir. Cumukur'un büyük kızı Nulun Hatun'dan doğma Urgudak, Hülegü Han'ın önde gelen emirlerinden Suncak Noyan'ın oğlu Şadi Küregen ile evlendirilmiştir. Cumukur'un Nulun Hatun'dan doğma küçük kızının ismi bilinmemektedir. Cumukur'un, ayrıca Cuşkab ve Kingşu adında iki de oğlu olup bunların annelerinin isimleri bilinmemektedir.³³⁷ *Muizzü'l-Ensâb*'a göre Cumukur'un yalnızca Cuşkab adında bir erkek evladı olmuştur.³³⁸ Cumukur'un oğullarından Cuşkab'ın anlaşıldığı kadarıyla Abaka'nın ölümüyle yaşanan taht rekabetinde Ahmed Tegüder'den yana olduğunu anlamaktayız. Cuşkab daha sonraki yıllarda Ahmed Tegüder tahttan indirildiğinde, Cuşkab, Hemedan şehrinde Hülacü ile anlaşmalı olarak Tegüder'e isyan hazırlığına girişmiş ancak Ahmed Tegüder ölünce bundan vazgeçilmiştir. Nitekim Cuşkab, önemli emirlerden Aruk'un taht üzerindeki adaylarından biri olmuştur. Ancak Argun'un tahta çıkmasıyla Hülacü ile ona tabî olmuşlardır.³³⁹

³³⁵ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 82.

³³⁶ Zhao, *Royal Marriages*, s. 118.

³³⁷ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 6-7.

³³⁸ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³³⁹ İlhan Erdem, "İlhanlılarda Ahmed Tegüder Dönemi ve Selçuklular", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 35, 2004, ss. 104, 110.

6.1.3. Yaşmut

Kutay Hatun'un *ordasında* hizmet veren Hıtay kökenli Nukaçin Ekeçi adlı kumadan doğan Yaşmut, Hülegü'nün üçüncü oğludur. Yaşmut'un, Zembu, Kara Nokay ve Sukay adlı üç evladı olmuştur. batı seferinin her safhasında gördüğümüz Yaşmut'un en mühim başarıları Meyyafarikin ve Mardin şehirlerinin Moğol hâkimiyeti altına alması olmuştur.³⁴⁰ Yaşmut babası Hülegü ile yakın bir ilişkide ona bağlı bir hayat sürmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla Hülegü Han'ın ölümü sonrasında Yaşmut tahta çıkma konusunda heveslidir. Ancak yeterli destek göremediğinden onun yerine ağabeyi Abaka, han seçilmiştir.³⁴¹ Abaka'nın han seçilmesinden sonra ağabeyi tarafından Berke'nin Nogay komutasında yolladığı orduya karşı savaşması göreviyle gönderilen Yaşmut, buradan zaferle ayrılmıştır. Bundan sonra Abaka Han Yaşmut'a Derbend, Şirvan ve Mugan taraflarından Aladağ sınırlarını bırakmıştır.³⁴² Yaşmut, Abaka Han'ın hükümdârlık devresinde, 1271 senesinde ölmüştür.³⁴³ Oğullarından Zembu'nun da 1292'de vefat ettiği anlaşılmaktadır. Diğer oğulları Sukay ve Kara Nokay ise isyanda buldukları için öldürülmüşlerdir.³⁴⁴ *Muizzü'l-Ensâb*'a göre Yaşmut'un, Kara Buka, Söke ve Zenbur adlarında üç oğlu olmuştur.³⁴⁵

6.1.4. Tukşin

Kutay Hatun'dan doğan Tukşin, Hülegü Han'ın dördüncü oğludur. Tukşin'in idrar kaçırma hastalığına sahip olduğu, bu hastalığının tedavisi üzerinde netice alınamayınca vefat ettiği anlaşılmaktadır. Tukşin'in erken yaşta vefat ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim öldüğü seneler Cumukur'un Nulun Hatun ile evlendiği döneme isabet etmektedir.³⁴⁶ *Muizzü'l-Ensâb*'ta Tekşi olarak anılan Tukşin'in, *Câmi'u't-Tevârîh*'in aktardığının aksine bir oğlu ve bir kızı olmuştur. *Muizzü'l-Ensâb*'a göre Tukşin'in oğlunun ismi Tubit, kızının ismiyse Antimur'dur.³⁴⁷

³⁴⁰ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 60-62.

³⁴¹ Durmuşoğlu, "Abaka Han Dönemi", s. 224.

³⁴² Durmuşoğlu, "Abaka Han Dönemi", s. 226.

³⁴³ Atwood, "Hüle'ü", s. 225.

³⁴⁴ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 7.

³⁴⁵ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³⁴⁶ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 7.

³⁴⁷ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

6.1.5. Turgay

Kutay Hatun'un *ordasında* hizmetli Borakçin adlı kumadan doğan Turgay, Hülegü Han'ın beşinci oğludur. Hülegü Han'ın Moğolistan'da olduğu dönemde doğan Turgay, batı seferi sırasında, muhtemelen 1253-1256 yıllarına isabet eden bir dönemde, yıldırım çarpması neticesinde vefat etmiştir. Turgay'ın oğulları batı seferi sırasında Moğolistan'da kalmışlardır. Daha sonra bu çocuklar 1263-1264 yıllarında Kutay Hatun *ordasına* katılarak onunla İran'a gelmişlerdir. Turgay'ın oğullarından en mühimi Karakçin adlı eşinden doğan Baydu'dur. Baydu'nun Geyhatu Han'a kısa süren bir isyan girişimi başlattığı, oğlu Kıpçak ile öldürüldüğü anlaşılır. Turgay'ın iki oğlu daha mevcuttur. Bunlar Şah Âlem'den doğan Kıpçak, diğeri ise Tuladay Ekeçi'nin kızından doğan Muhammed'dir. Kaynaklara bakılırsa Turgay'ın İşil adında bir kızı da olmuş, İşil, Abdullah Aka'nın oğlu Tok Temür'le evlendirilmiş, Tok Temür de vefat edince onun kardeşi ile evlenmiştir.³⁴⁸ *Muizzü'l-Ensâb*'ta Turgay'ın iki oğlu gösterilmiştir. Bunlar Kıpçak ve Muhammed'dir.³⁴⁹

6.1.6. Tubşin

Kutay Hatun'un *ordasında* hizmetli Hıtay kökenli Nukaçin Ekeçi adlı kumadan doğan Tubşin, Hülegü Han'ın altıncı oğludur. Tubşin'in yaptığı evlilikler bilinmemekle birlikte Satı adında bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁰ *Câmiu't-Tevârih*'in bize aktardığı bu kayıt ile *Muizzü'l-Ensâb* uyuşmaktadır.³⁵¹ Tubşin, Abaka Han döneminde önemli bir görevle Horasan, Mazenderan ve Amuderya kıyılarını da yönetme görevi almıştır.³⁵²

6.1.7. Tegüder (Ahmed)

Kutay Hatun'dan 1247 yılında doğan Tegüder, Hülegü Han'ın yedinci oğludur.³⁵³ Kongirat Beyi'nin kızı Nestûrî Hıristiyan Kutay hatun tarafından yetiştirilen Tegüder, iyi bir Hıristiyan terbiyesi almıştır. Tegüder çocukluk ve gençlik

³⁴⁸ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 7.

³⁴⁹ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³⁵⁰ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 8.

³⁵¹ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³⁵² Durmuşoğlu, "Abaka Han Dönemi", s. 226.

³⁵³ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 8; Hamid Algar, "Ahmed Tegüder", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 139.

yıllarını babasının öldüğü 1265 yılına kadar Moğolistan'da geçirmiş, Hülegü'nün ölümü ile Kubilay Han tarafından kardeşi Abaka'nın yanına yollanmıştır.³⁵⁴ Abaka Han'ın iktidarı boyunca Nihavend ve Dinever taraflarında kendine verilen yerleri idare eden Tegüder, bu dönemde Budist, Hıristiyan ve Müslüman pek çok kimseyle tanışmış, bu dinler arasındaki çekişmelere şahit olmuştur. Bu sırada onun İslâma karşı meyli artmış, Ahmedî dervişlerinden Şeyh Kemaleddin Abdurrahman'ın tesiriyle Müslüman olup Ahmed ismini almıştır.³⁵⁵ Tegüder, Abaka öldüğü dönemde ortaya çıkan taht iddiacıları arasında güçlü bir rakip değildir. Ancak tahta çok yakın olduğu anlaşılan ve pek çok destekçisi bulunan Mönğke Timur'un ani ölümü ile Tegüder, Argun'a karşı güçlü rakip olarak ortaya çıkmıştır. Bu rekabet esnasında han seçmek için kurultay tertiplenmiş, kurultayda Şişî Bahşi, Argun'u taht iddiasından vazgeçirmiştir. Böylece Teküdar taht için tek aday haline gelerek Moğol ileri gelenlerince 6 Mayıs 1282'de tahta çıkmıştır. Taht iddiasından vazgeçen Argun ise Horasan valiliği ile taltif edilmiştir.³⁵⁶

Tegüder'in, tahta çıktığındaki gerçekleştirdiği bir iki ufak icraattan sonra devlet işleriyle bağlantısı epey zayıflamıştır. Nitekim Tegüder gençliğinde tanışmış olduğu Şeyh Abdurrahman adındaki bir Türkmen şeyhiyle günlerini geçirmeye başlamıştır. Sık sık Şeyh Abdurrahman'ın Arran'daki dergâhına giden Ahmed Tegüder, onun semahlarına da iştirak etmeye başlamıştır. Devlet ileri gelenleri ve emirler, Ahmed Tegüder'in bu tavrından ve sık sık şeyh ile görüşmesinde rahatsız olmaya başlamış ve Horasan Valisi Argun ile gizlice planlar tertip etmişlerdir. Bu sırada ise Ahmed Tegüder olanlardan habersiz bir şekilde Şeyh Abdurrahman ile günlerini geçirmektedir.³⁵⁷

Onun Şeyh Abdurrahman ve Arran semahları Ahmed Tegüder'i Memlûklerle barış tesis etmeye itmiştir. Nitekim kaynaklar onun bu konudaki politikasını etkileyenler arasında Şeyh Abdurrahman ve vezir Şemseddin Cüveynî'yi

³⁵⁴ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 148-149; Faruk Sümer, "Teküdar", *İslâm Ansiklopedisi*, Meb Yay., C. 12, S. 1, İstanbul 1989, s. 139; Spuler, *İran Moğolları*, s. 202.

³⁵⁵ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 149-150.

³⁵⁶ Erdem, "İlhanlılarda Ahmet Tegüder Dönemi", s. 104.

³⁵⁷ Erdem, "İlhanlılarda Ahmet Tegüder Dönemi", ss. 104-105; Algar, "Ahmet Tegüder", s. 139; Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 150-151.

göstermektedir. Ahmed Tegüder nihayetinde anılan isimlerin teklifi ile Kutbeddin Şirazî ve Emir Bahaeddin isimli şahısları 25 Ağustos 1282'de sulh isteyen bir mektupla Mısır'a göndermiştir. Fakat Mısır'daki Memlûk hükümeti onların Müslümanlık konusunda samimi olmadıkları gerekçesi ile sert üsluplu bir cevabi mektup göndermişlerdir.³⁵⁸ Bu mektup üzerine Ahmed Tegüder de bu defa Şeyh Abdurrahman'ı göndermeye karar vermiştir. Hükümetin Memlûklere yaklaşma politikası Moğol ileri gelenleri arasında epey hoşnutsuzluk yaratmıştır.³⁵⁹ Taht için önemli adaylardan Argun bu durum karşısında ve destekçilerine duyduğu güvenle Horasan'dan 1282 kışını geçirmek üzere Bağdat'a gelmiştir. Argun Bağdat'ta birtakım şehzade ve emirlerle görüşmüştür. Bununla birlikte hassa ordusunun başında bulunan şehzadeler Kongurtay ve Keyhatu'da Argun'u desteklemeye başlamışlardır. Ahmed Tegüder her şeyin farkında olarak bu yakınlaşmayı uzaktan izlemiştir. Bağdat'taki Argun, 1283 baharında Rey'e gelerek buradaki şihneyi dövdürmüş, cezalandırması için Tegüder'e göndermiştir. Bununla İlhanlı sarayındaki Argun endişesi iyiden iyiye büyümüştür. Rey'deki Argun Mâzenderan'a geldiğinde buradaki önemli birkaç komutan da ona katılmıştır. Argun o sıralar Hindu Noyan'a da kendi ordusuna katılma emri vermiş olsa da Hindu Noyan, Arguna İlhan Tegüder ile arasını düzeltmesi tavsiyesinde bulunarak isteğini reddetmiştir.³⁶⁰

Bu esnada İlhanlı başkentinde bulunan Teküdar durumun çığırından çıktığını görmüş, tahtını sağlama almak amacıyla tutuklatmalara başlamıştır. Tegüder evvela Anadolu'dan Memlûkler ile barış için tertiplenen kurultaya çağırıldığı fakat isyancı Argun ile hediyeleştigi söylentisi kulağına gelen Kongurtay'ı ortadan kaldırmıştır. Teküdar, sonrasında Cumukur oğlu Çuşkab ve ileri gelen ümerâdan Togaçar, Konçkabal, Doladay, Çuşi ve Çavgur'u tutuklatmıştır. Diğer Argun taraftarlarından Keyhatu ise bir yolunu bularak Argun'un yanına kaçmıştır. Bundan sonra Ahmed Teküdar, Alıncak Noyan'ı Argun'u yakalama görevi ile yollamıştır. Ancak Alıncak Noyan ve ordusu karşısına çıkan Argun ordusu tarafından hezimete uğratılmıştır. Bundan sonra Ahmed Teküdar'ın kendisi bizzat büyük bir orduyla yola çıkmıştır.

³⁵⁸ Abû'l-Farac, *Tarih II*, ss. 53-54.

³⁵⁹ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 156-160.

³⁶⁰ Erdem, "İlhanlılarda Ahmet Tegüder Dönemi", s. 106; Algar, "Ahmet Tegüder", s. 139.

Argun, Ahmed Tegüder'in üzerine gelmesinden korkarak onun yanına Keyhatu'yu yollasa da Tegüder katında iltifat görmemiştir. Bu olaylar sürerken bazı devlet ileri gelenleri Ahmed Tegüder'i sulhe iknaya çalışmış, savaştan alıkoymuşlardır. Sultanın bunun iyi niyetli bir hareket olmadığını anlaması geç olmamıştır. O, bu nedenle şüphelendiği Buka'yı kumandanlıktan almıştır. Buka bu hareket nedeniyle Argun'un tarafına geçmiş ancak bir süre sonra Argun, Alıncak Noyan tarafından kısıtılarak yakalanmış, Tegüder'e götürülmüştür. Ahmed Tegüder, herkesin sandığının aksine huzuruna kabul ettiği Argun'u affetmiştir.³⁶¹

Bir müddet sonra Ahmed Tegüder annesi Kutay Hatun'un *ordasına* ziyarete gitmiştir. Buka ve Argun taraftarı ileri gelen emir ve beyler onların öldürüleceği korkusuyla gizlice Argun'un tutulduğu yerden almışlardır. Argun ve taraftarları hızla kalabalıklaşmış, Alıncak Noyan'ı bularak onu öldürmüşler, İlhanlı karargâhını ele geçirmişlerdir. Sonra ordu Ahmed Tegüder'i de takibe koyulmuş, kısa sürede ele geçirmiştir. Ahmed Tegüder'i huzuruna kabul eden Argun, aslında onu affetmek istemiştir. Lakin Tegüder'in öldürdüğü Kongurtay'ın ailesinin feryatları ve Çuşkab ve Hülacü'nün Hemedan'da isyan hazırlığında oldukları haberi yüzünden Argun, Tegüder'i 11 Ağustos 1284'te öldürtmüştür.³⁶²

6.1.8. Acay

Kutay Hatun'un *ordasında* hizmetli Tengiz Küregen'in kızı Erikan Ekeçi adlı kumadan doğan Acay, Hülegü Han'ın sekizinci oğludur. Hülegü Han, 1253 batı seferine çıktığında oğlu Acay'ı, Kutay Hatun'un *ordasının* yönetimine tayin etmiştir. Acay'ın hangi eşinden doğduğu bilinmeyen İlder adında bir oğlu mevcuttur. İlder, Gâzân Han'ın iktidarının ilk yıllarında Anadolu sınırında öldürülmüştür.³⁶³ *Câmiu't-Tevârih*'in bu kaydı ile *Muizzü'l-Ensâb* adlı eser uyumaktadır.³⁶⁴ Acay'ı, Abaka döneminde Anadolu'ya Memlûklere karşı direnç oluşturması amacıyla yollandığını görmekteyiz. Acay'ın Anadolu topraklarına girişi başta Muinüddin Süleyman

³⁶¹ Erdem, "İlhanlılarda Ahmet Tegüder Dönemi", ss. 108-109.

³⁶² Erdem, "İlhanlılarda Ahmet Tegüder Dönemi", s. 110; Algar, "Ahmet Tegüder", s. 139; Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 151-152.

³⁶³ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 8.

³⁶⁴ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

Pervâne olmak üzere Anadolu halkına da epey sıkıntı vermiştir. Nitekim Acay'ın Süleyman Pervâne'den istekleri o denli şiddetliydi ki Pervane bir noktadan itibaren karşılık veremez olmuş ancak Acay, Anadolu'nun yetersizliğine rağmen onu tehdit etmiştir. Pervâne bu tehditlerden usanıp bıkararak ve ölüm korkusuyla Abaka katına çıkarak onu şikâyet etmiştir.³⁶⁵ Bu şikâyet Abaka katında gizli tutulmak ile Abaka bir müddet daha Acay'ı serbest bırakmıştır. Ancak Pervâne, İlhanlı sarayından iltifat göremeyince bu kez de Mısır'daki Memlûk hükümeti ile irtibata geçmiş, Baybars'a Anadolu'nun durumunu izah ederek Anadolu'ya davet etmiştir. Pervâne Anadolu'nun durumunu bu şekilde de halledememiş ancak ani bir kararla Abaka Han, Acay'ı Anadolu'dan merkeze çekmiştir. Abaka Han onun yerine Toktu Bitikçi'yi Anadolu'ya yollamış ve böylece hem Süleyman Pervâne hem de Anadolu halkı rahat bir nefes almıştır. Ancak bu rahat dönem uzun sürmemiş birkaç yıl sonra Acay, tekrar Abaka emriyle Anadolu topraklarına girmiştir. Fakat Acay, Anadolu halkına tekrar eziyet etmeye başlayınca bu sefer Pervâne, Rum'da bulunan pek çok ileri gelen devlet adamının imzalarıyla İlhanlı hükümdarı Abaka'nın huzuruna çıkarak Acay yüzünden gördükleri eziyetleri anlatmış, kendi canının tehlikede olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Abaka Han, Acay'ı yanına çağırarak, onunla birlikte gelen adamlardan yedi kişiyi de öldürmüştür.³⁶⁶

6.1.9. Kongurtay

Dokuz Hatun'un *ordası*nda hizmetli Ecuze Ekeçi adlı bir kumadan doğan Kongurtay, Hülegü Han'ın dokuzuncu oğludur. Kongurtay'ın bilindiği kadarıyla İsen Timur, İldar, Çerik Timur, Taştımur, Işığ Timur ve Giray adlarında altı tane oğlu olmuştur.³⁶⁷ *Muizzü'l-Ensâb*'ta onun beş tane oğlu gösterilmekte, adları ise Işık Timur, İlder, Taş Timur, İsen Timur ve Çerik Timur olarak verilmektedir.³⁶⁸ Kongurtay'ın ilk ciddi işi Abaka Han tarafından 1277 yılında Anadolu'da çıkan

³⁶⁵ Durmuşoğlu, "Abaka Han Dönemi", s. 236.

³⁶⁶ Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, TTK Yay., Ankara 1970, ss. 38-41.

³⁶⁷ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 8.

³⁶⁸ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

Karamanoğulları isyanını bastırma görevi olmuştur.³⁶⁹ Kongurtay'ın ordularıyla Anadolu'ya yürüdüğü haberini alan Aksaray çevresindeki Türkmenler bu haberi alınca ortalığın karışmasını fırsat bilerek Kızıl Hamit isyanını çıkarmışlardır. Öncelikli görevi Karamanoğulları isyanını bastırmak olan Kongurtay, Kızıl Hamit isyanını haber alınca öncelikle bunu bastırmaya yönelmiştir.³⁷⁰ Süratle ilerleyen Kongurtay ve askerleri Aksaray civarındaki Eyüphanisâr vilayetinde Kızıl Hamit ve taraftarlarını köşeye kısırmış ve kuşatmıştır. Yazar Aksarayı'nin kıyamet günü olarak aktardığı bu savaş sırasında Kızıl Hamit kuşatmayı yarmak isterken öldürülmüştür. Kongurtay, Kızıl Hamit isyanını başarıyla bastırdıktan sonra Aksaray şehrine girerek büyük tahribatta bulunmuş, burayı yağma etmiştir. Kızıl Hamit isyanı bastırılması ve şehrin yağması neticesinde Aksaray ve çevresinde içlerinde ileri gelen din âlimlerinin de bulunduğu altı bin kişi öldürülmüştür.³⁷¹ Kızıl Hamit isyanını bastıran Kongurtay, Aksaray'dan Konya'ya yönelmiştir. Kongurtay'ın Konya'ya yöneldiği istihbaratını alan Karamanlı Türkmenler bu devrede Konya şehrine girmeye çalışmış, ancak şehir mukavemetinin gücü nedeniyle başaramamışlardır. Bu nedenle Karamanlı isyancılar Ermenek vilayetine çekilmişlerdir.³⁷² Kongurtay komutasında bulunan müşterek Selçuklu-Moğol müşterek kuvvetleri kendilerinden kaçarak Ermenek vilayetine çekilmiş olan Türkmenleri takip etmek için Ermenek'e doğru yola çıkmışlardır. Ancak yoğun kış şartları engel teşkil etmesi sebebiyle Kongurtay, Kazova kışlağına çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Fahreddin Ali Moğollardan destek alarak Karamanoğullarını takibe koyulmuşlar, bölgede meydana gelen savaşta Karamanoğlu Mehmet Bey'i ağır yaralamışlar ve ölümüne sebebiyet vermişlerdir. Bununla birlikte Karamanoğlu

---

³⁶⁹ Mustafa Akkuş, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu - II*, Konya 2016, s. 331.

³⁷⁰ Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmet Celayir", *BELLETEREN*, C. 52, S. 206, 1989, s. 182.

³⁷¹ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000, ss. 97-99.

³⁷² Büşra Bağcı, *Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019, s. 77.

Mehmet Bey'in kardeşleri olan Tanu ve Zekeriya da önce yakalanmışlar sonra da idam edilmişlerdir.³⁷³

Kongurtay, Abaka Han'ın ölümünden sonra İlhanlı başkentine gelmiş, burada yaşanan taht mücadelesinde Ahmed Tegüder'i desteklemiştir. Nitekim Teküdar tahta çıkarken o onun sağ elinden tutmuştur. Tegüder'in cülus töreninden sonra Kongurtay, Tegüder tarafından taht hususundaki büyük emeklerine binaen ikinci kez Temmuz 1282'de Anadolu'ya vali olarak atanmıştır. Bu sırada Tegüder, Emir Akbuka'yı da Kongurtay'a yardımcı olması için yola çıkarmıştır.³⁷⁴ Bu esnada III. Gıyâseddin Keyhüsrev de Erzincan yöresinde karargâh kurmuş, Anadolu onun baskısından bir hayli kurtulmuş gözükmetedir. Keyhüsrev'in ortalığı boş bırakmasını fırsat bilen Eşrefoğlu ve Karamanoğlu Türkmenleri, isyan hazırlıklarını bitirmiş, Konya ve Akşehir vilayetlerine saldırmaya başlamışlardır. Karamanoğlu ve Eşrefoğlu Türkmenlerinin isyanı hızlı bir şekilde Ahmed Tegüder'e haber verilmiştir. Tegüder, o anda valilikle taltiflendirdiği Kongurtay'a yol üzerinde haber vermiş onu isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. Erzincan'da birleşen Kongurtay ve Keyhüsrev orduları büyük bir tenkil hareketi başlatmışlar, Mut, Ermenek, Karaman ve Konya'da bulabildikleri her Türkmen'i kılıçtan geçirmişlerdir.³⁷⁵ Fakat Kongurtay'ın bu denli büyük bir tenkil hareketine girişmesi Anadolu halkını Memlûklerden yardım istemeye itmiş, onlar ise bu durumu İlhanlı hükümdârı Ahmed Tegüder'e bildirerek Kongurtay'ı şikâyet etmişlerdir.³⁷⁶ Sultan Ahmed Tegüder'in bu devrede ne pahasına olursa olsun Memlûkler ile antlaşma tesis etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu sebeple Kongurtay, Anadolu'dan İlhanlı başkentinde Memlûkler ile barış tesis etmek için tertiplenen kurultaya çağrılmıştır. Kongurtay, başkentteki kurultaya doğru hareket ederken Çerik adındaki bir adamını o sıralar isyan hazırlığındaki şehzade Argun'a hediyelerle yollamıştır. Ahmed Tegüder bu haberi istihbarat alınca Kongurtay'dan şüphelenmiştir. Nitekim o kendisine açıkça isyan etmiş birine hediye gönderme gafletinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra aldığı diğer istihbarat ise Kongurtay'ın,

³⁷³ Akkuş, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", s. 331; Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 54.

³⁷⁴ Erdem, "İlhanlılarda Ahmet Tegüder Dönemi, s. 104.

³⁷⁵ Akkuş, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", s. 333.

³⁷⁶ Algar, "Ahmet Tegüder", s. 139.

Ahmed Teküdar'ı hapsedmek amacıyla Argun ile anlaştığıdır. Bu nedenle Ahmed Teküdar, Kongurtay'ı güvendiği birkaç adamına tutuklattırılmış, huzuruna getirterek 18 Ocak 1284'te öldürmüştür.³⁷⁷

6.1.10. Yesudar

Kutay Hatun'un *ordasında* hizmetli, Kurluut kavminden Karayengi'nin kız kardeşi Yisiçin adlı kumadan doğan Yesudar, Hülegü Han'ın onuncu oğludur. Yesudar'ın adı bilinmeyen bir kızı olmuş, anılan kız Nukay Küregen'in oğlu İsen Buka Küregen ile evlendirilmiştir.³⁷⁸ Yesudar, Abaka döneminde Horasan'da vukua gelen Çağatay-İlhanlı mücadelesinde 1270'de İlhanlılar üstünlük sağlayıp Herat şehri ele geçirildiğinde Abaka tarafından buranın valiliğine getirilmiştir. Yesudar, bir müddet sonra Abaka tarafından aldığı görevle Mâverâünnehir Bölgesi'ne ordusuyla girmiş Buhara ve çevresini yakıp yıkarak büyük tahribatta bulunmuştur.³⁷⁹

6.1.11. Möngke Timur

Ölcey Hatun'dan 23 Ekim 1256 tarihinde, Nizârî İsmâîlîlerin üzerine düzenlenen sefer esnasında doğan Möngke Timur, Hülegü'nün on birinci oğludur. Möngke Timur, 1277-1278 yıllarında Gürcü ve Ermeni Krallıkları kuvvetlerinin de iştirak ettiği bir ordunun başında evvela Anadolu topraklarına girip Pervane ile birleşerek Hatıroğlu Şerafeddin ve birtakım Türkmenlere tenkil hareketinde bulunmuştur. O daha sonra 1281'de Abaka Han tarafından Memlûklere karşı savaşa yollanmıştır. Möngke Timur komutasındaki Abû'l-Farac'ın elli bin olarak aktardığı³⁸⁰ Moğol ordusu Suriye'nin Humus kenti yakınlarında Memlûkler ile karşılaşmış, meydana gelen savaşta Moğollar hezimete uğramıştır.³⁸¹ Bozguna uğrayan Möngke Timur, buradan Diyarbekir sınırına kadar gelmiş burada yeni bir ordu toplamak için hazırlıklara başlamıştır. Ancak bir yıl sonra Abaka'nın ölümüyle tahtın namzetlerinden biri haline gelmiş, ancak bu esnada aniden 26 Nisan 1282'de

³⁷⁷ Erdem, "İlhanlılarda Ahmet Tegüder Dönemi", ss. 107-108.

³⁷⁸ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 8; *Muizzü'l-Ensâb*'ta Yesudar ismi zikredilmemekte bunun yerine Hülegü'nün Cukday isimli bir oğlu gösterilmektedir. *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³⁷⁹ Sümer, "Abaka", s. 8.

³⁸⁰ Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 607.

³⁸¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 105; Durmuşoğlu, "Abaka Han Dönemi", s. 238.

henüz yirmi altı yaşındayken vefat etmiştir.³⁸² Onun kaynaklara göre *Anbarcı, Tayçu* ve *Giray* isimlerinde üç oğlu ve birçok kızı olmuştur.³⁸³ *Muizzü'l-Ensâb*'a göre ise üç oğlu ve üç kızı olmuştur.³⁸⁴

6.1.12. Hülacü

Dokuz Hatun'un *ordasında* hizmetli Kongirat kavminden İl Ekeçi adlı kumadan doğan Hülacü, Hülegü Han'ın on ikinci oğludur. Hülacü'nün Süleyman, Küçük, Hâce ve Kutluğ Buka adında dört oğlu ve Tukta, Tokuz ve Ölcey Kutluk³⁸⁵ adında üç kızı olmuştur.³⁸⁶ *Muizzü'l-Ensâb*'a göre ise onun beş oğlu ve iki kızı mevcuttur. Buna göre oğulları Küçük, Süleyman, Hâce, Kölüğ Buka ve Tokta'dır. Kızları ise Merkun ve Ölcey Hatun'dur.³⁸⁷ Hülacü, Môngke Timur komutasında Memlûk ordusuyla Humus'ta karşılaşan Moğol kuvvetlerinin sol kanadında yer aldığını görmekteyiz.³⁸⁸ Hülacü, Abaka Han'ın 1282'deki ölümüyle birlikte Ahmed Tegüder'in tahta çıkmasını isteyen zümrede yer almıştır. Bir süre sonra Ahmed Teküdar'ın tahttan indirilme hadisesinin yaşandığı günlerde Tekna tarafından taht namzeti olarak desteklenmiştir. Hülacü bu dönemde Hemedan'da Çuşkab ile bir isyan hazırlığına girişmiş ancak Argun'un Ahmed Teküdar'ı öldürtmesi ile bu iş neticelenememiştir. Hülacü ve Çuşkab bir müddet sonra Argun katına çıkarak bağlılıklarını bildirmişlerdir.³⁸⁹ Argun, onu tahta çıktığı sırada Geyhatu ile Anadolu'ya yollamış, ikisi 1285'te Erzincan'a gelerek, karargâhlarını kurmuşlardır.³⁹⁰ Burada onlar Anadolu halkını epey zorlamış olan isteklerini Fahreddin Ali'ye bildirdiler ve ondan karşıladılar. Karşılanan meblağ 400.000 dirhem etmekle birlikte Aksarayî'nin aktardığına göre Anadolu halkı neredeyse

³⁸² Abû'l-Farac'a göre Môngke Timur zehirletilerek öldürülmüştür. Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 609.

³⁸³ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 9; Erdem, "İlhanlılarda Ahmet Tegüder Dönemi", s. 104; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, ss. 42, 56.

³⁸⁴ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³⁸⁵ Bu isimler, *Şueb-i Enbiya ve Hülefa* adlı eserde geçmektedir. Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 10, 10 nolu dipnot.

³⁸⁶ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 10.

³⁸⁷ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³⁸⁸ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 124.

³⁸⁹ Erdem, "İlhanlılarda Ahmet Tegüder Dönemi", s. 104.

³⁹⁰ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 152; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 115.

sefalete sürüklenmiştir.³⁹¹ Bununla birlikte Hülacü ve Geyhatu, istedikleri meblağı karşılamakta Fahreddin Ali ile iş birliğine gitmemiş Mücireddin Emir Şah ile Beğlerbeği Azizeddin'i yargılamışlardır.³⁹² Hülacü bir yıl sonra, 1286'da gelen yarlıkla Erzincan'dan geri İlhanlı ülkesine dönmüştür. Hülacü'nün ayrıca kızını III. Aleaddin Keykubad ile evlendirdiğini, Selçuklularla akrabalık tesis ettiğini görmekteyiz.³⁹³

6.1.13. Şibavçi

Dokuz Hatun'un ordasında hizmetli Kongirat kavminden İl Ekeçi adlı kumadan doğan Şibavçi, Hülegü'nün on üçüncü oğludur. Şibavçi, Abaka Han ile aynı yıl vefat etmiştir.³⁹⁴ Ne *Muizzü'l-Ensâb* ne de *Câmi'u't-Tevârih*, Şibavçi'nin çocukları hakkında bilgi vermemektedirler.³⁹⁵

6.1.14. Togay Timur

Kutay Hatun'un ordasında hizmetli, ancak soyu ve ismiyle ilgili bir bilgi olmayan kumadan doğan Togay Timur, Hülegü Han'ın on dördüncü oğludur. Togay Timur'un, Kurumuşi ve Hacı adlarında iki tane oğlu olmuştur.³⁹⁶ *Muizzü'l-Ensâb*'ta verilen evlat bilgisinin *Câmi'u't-Tevârih* ile uyduğu görülmektedir.³⁹⁷

6.2. Kız Evlatları

6.2.1. Bulukan Aka

Küyük Hatun'dan doğan Bulukan Aka, Küyük Hatun'un kızı olması bakımından aynı zamanda Hülegü Han'ın en önemli emirlerinden Oyrat kavminden Buka Timur ve Ölcey Hatun'un yeğenidir. Bulukan Aka, ağabeyi Abaka Han'ın baş

³⁹¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 115.

³⁹² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 115.

³⁹³ Melek Göksu Erdeğer, "III. Aleaddin Keykubad'ın Fikirleri ve Şahsiyeti", 5. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Diyarbakır 2020, s. 793; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 226.

³⁹⁴ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 10.

³⁹⁵ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³⁹⁶ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 10.

³⁹⁷ *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

hatunu Tatar kavminden Çuçi'nin kızı Nukdan Hatun'un kardeşi Cürme Küregen ile evlendirilmiştir.³⁹⁸

6.2.2. Çamay

Ölcey Hatun'dan doğan Çamay, Hülegü'nün bir diğer kızı olup Bulukan Aka'nın vefatıyla birlikte kardeşinin kocası Cürme Küregen ile evlendirilmiştir.³⁹⁹

6.2.3. Mönkelü Kan

Ölcey Hatun'dan doğan Mönkelü Kan, Hülegü Han'ın bir diğer kızı olup Oyrat kabilesinden Buka Timur'un oğlu Çakır Küregen ile evlendirilmiştir. Buka Timur onun Ölcey Hatun yoluyla amcası, Çakır Küregen vasıtasıyla da kayın pederi olmaktadır.⁴⁰⁰

6.2.4. Tudukaç

Kutay Hatun'un *ordasında* hizmetli Tengiz Küregen'in kızı Erikan Ekeçi'den doğan Tudukaç, Oyrat kabilesinden Tengiz Küregen ile evlendirilmiştir. Tengiz Küregen İran Moğolları arasında epey önemli bir emirdir. Nitekim Abaka öldükten sonra emirler arasında ortaya çıkan karışıklıklarda Abaka'nın vasiyetinden bahsetmiş ortalığı biraz yatıştırmıştır.⁴⁰¹ Tudukaç aynı zamanda Kongirat kavminden Toga Timur ile evlendirilen Tarakay ile kardeşir.⁴⁰²

6.2.5. Tarakay

Kutay Hatun'un *ordasında* hizmetli Tengiz Küregen'in kızı Erikan Ekeçi adlı kumadan olan Tarakay, Hülegü Han'ın bir diğer kızıdır. Tarakay, Çingiz Han'ın kızının torunu, Müslüman olduktan sonra Musa ismini alan Kongirat kavminden Toga Timur ile evlendirilmiştir. Tarakay aynı zamanda Oyrat kavminden önemli bir emir olan Tengiz Küregen ile evlendirilmiş Tudukaç ile kardeşir.⁴⁰³

³⁹⁸ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 10; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

³⁹⁹ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 11; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

⁴⁰⁰ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 11; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

⁴⁰¹ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 146.

⁴⁰² Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 11; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

⁴⁰³ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 11; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

6.2.6. Kutluk Han

Hülegü Han'ın Mengli Kac Ekeçi adındaki cariyesinden olma bir kızı da Kutluk Han'dır. Kutluk Han, Hülegü Han'ın Durban kabilesinden önemli emiri Uruktu Noyan'ın oğlu Yesu Buka Küregen ile evlendirilmiş, Yesu Buka ölünce de onun oğlu Tükel ile evlendirilmiştir.⁴⁰⁴ Onun ilk kocası Yesu Buka Küregen'e ilk defa Aleaddin Ata Melik'in soruşturmasında rastlamaktayız. Nitekim Yesu Buka, Aleaddin'in Mısırlılar iş birliği yaptığı dedikodusunu bizzat Abaka Han'a iletmiştir. Bununla birlikte o, Ahmet'in, Argun'u saraya hapsedtiği dönemde ondan yüz çevirerek Argun'a meyleden zümredendir. Nitekim Argun iktidar olduğu sırada Tegüder'i affedecek iken Çuşkab ile Hülacü'nün isyan hazırlığında olduğu haberini Argun'a vermiş, bu yüzden Ahmed'in öldürülmesi gerekliliğini savunmuştur.⁴⁰⁵ Yesu Buka Küregen, 1286 yılında ölmüştür.⁴⁰⁶

6.2.7. Baba

Ölcey Hatun'dan doğan Baba, Hülegü'nün bir diğer kızı olup Oyrat kabilesinden bir dönem batı malîyesi ile ilgilenen Argun Aka'nın oğlu Lekzi Küregen ile evlendirilmiştir. Baba aynı zamanda Oyrat kavminden Buka Timur'un ve Hülegü'nün önemli hatunlarından Küyik'in yeğeni olup, Möngke Timur, Çamay ve Möngkelü Kan ile kardeştir. Baba'nın kocası Lekzi'nin önemli bir komutan olduğunu anlamaktayız. Nitekim Lekzi, ilk kez Abaka sonrasında vuku bulan taht mücadelesinde karşımıza çıkmıştır. Burada Alıncak Noyan'ın, Argun tarafından esir edilme hadisesi sonrası Argun tarafından bağışlanma talep eden bir mektup ile Ahmed Tegüder'e gönderilmiştir. Ancak bir süre sonra Lekzi ve hatunu Baba, Ahmed Tegüder'in safına geçmişler hatta Kutluk Hatun'un *ordasını* yağmalamışlardır.⁴⁰⁷ Lekzi bu noktada Argun'un emirlerinden Nevruz'u da Tegüder saflarına katmaya uğraşmış ancak başaramamıştır. Böyle olunca yağmalanan hazine ile Tegüder katına çıkmış onunla kazandıklarını paylaşmıştır. Bundan sonra Tegüder'in Argun'dan şüphelenmeye başlaması nedeniyle saraydan çıkarken

⁴⁰⁴ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 11.

⁴⁰⁵ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 143-148.

⁴⁰⁶ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 157.

⁴⁰⁷ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 11.

maiyetinde bulunmuştur.⁴⁰⁸ Bu olaylardan sonra ismi bir dönem kaynaklara yansımayan Lekzi, ileriki dönemde Baydu'nun Geyhatu'ya karşı isyanında yer almıştır.

---

⁴⁰⁸ Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 141-145.

II. BÖLÜM

HÜLEGÜ HAN'IN FAALİYETLERİ

1. Ögedey Han'dan Möngke Han'a Kadar Moğol Tarihi

Çingiz Han'ın 1227 yılında Tangut Seferi sırasında vefatı üzerine tahta vekil olarak Toluy geçmiştir. Fakat Çingiz Han tahtın asıl sahibini henüz ölmeden Otrar Olayı'nın yaşandığı 1219 yılında belirlemiştir. Üstelik vasiyetini oğullarına son bir kez de ölüm döşeginde, Tangut topraklarında tekrarlamıştır. Bu yüzden Toluy'un naipliği çok uzun sürmemiş, bu noktada o, han seçilecek bir kurultay tertiplemeyi ve Çingiz Han'ın son arzusunu yerine getirmeyi amaçlamıştır.⁴⁰⁹

İki yıl süren saltanat vekilliği sırasında Toluy, Çingiz ailesine karşı olumlu bir politika yürüterek birçok konuda ağabeyleri ve kardeşleri ile meşverette bulunmuştur. Saltanat naipliği ile geçen iki yılın ardından herkesin beklediği kurultayın toplanması için Toluy, elçilerle hanlığın dört bir yanına Karakorum'da düzenlenecek kurultaya davet mektupları yollamıştır. Nihayet 1229 yılı baharında bütün soylular ve komutanlar Kerülen kıyısındaki Toluy'un ordasında toplanmışlardır. Cuci Ulusu, Çağatay Ulusu, Ögedey Ulusu ve Toluy'un kendi hanesi başta olmak üzere, Moğol Hanlığı'nın büyük ve küçük bütün soyluları burada bir araya gelmişlerdir. Kurultayın bir süre eğlenceyle devam etmesinin ardından konu temel meseleye gelmiş ve vekil Toluy, bir konuşma yaparak hanlığın başına babaları Çingiz Han'ın vasiyetince Ögedey'in geçmesi gerektiğini aktarmıştır. Ögedey ilk başta düşünmek için biraz zaman istese de kırk gün sonra, 1229 yılında Büyük Han olmayı kabul etmiş bizzat kardeşleri tarafından tahta çıkarılmıştır.⁴¹⁰

Tahta oturan Ögedey'in ilk icraatı, Çingiz Han zamanından beri hapisanede olan suçlulara genel af getirmek olmuştur. Bunun ardından kendisine yakınlığı ile bilinen Çinli danışmanı Yelüçutsay'ın tavsiyeleriyle askerî alanda bir nizamname ve ekonomik alanda vergi düzenlemelerine gitmiştir. Bu işlerini takiben politik konulara

⁴⁰⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 185; Abû'l-Farac, *Tarih II*, ss. 522-523; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 190; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, s. 144.

⁴¹⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 189; Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, s. 32; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 162-164.

yönelen Ögedey Han, Çingiz Han'ın başlattığı istila hareketini devam ettirmek istemiş ve han seçildiği 1229 kurultayından üç büyük sefer kararı çıkartmıştır. Bu seferlerden biri Çormakan Noyan komutasında dört tümen yani kırk bin askerle İran'da sekiz dokuz sene evvel yapılan seferi tekrar yapmaktır. Diğeri ise Çingiz Han'ın Cuci'ye 1220'li yıllarda emrettiği ancak hiç gerçekleşmeyen Kıpçak Seferi olmuştur. Kıpçak Seferi için Göktaş ve Sübedey komutasında bir ordu hazırlanmıştır. Sonuncu sefer ise kendisinin ve kardeşi Toluy'un iştirak edeceği Kin Seferi olmuştur. Ögedey Han gerçekleştirilen bu seferle Kinlerin başkenti Nankin'i ele geçirmiş, Kin imparatorluğunu ortadan kaldırmıştır.⁴¹¹

Ögedey Han, 1235 yılında Kin Seferi'nden başkent Karakorum'a döndüğünde bir kurultay daha tertiplemiştir. 1235 kurultayından çıkan ilk karar Songların sindirilmesi, ikincisi ise Korelilerin⁴¹² üzerine yürünmesidir. Ayrıca tertiplenen kurultay sırasında 1230'lu yıllarda başlayıp epey genişlemiş bir coğrafyada süregelen Kıpçak Seferi de istişare edilmiştir. Ögedey Han, öncelikle ordunun başında Kıpçak Seferi'ne katılmak ve harekâtı idare etmek istediye de danışmanları ve yakınları onu bu hevesinden vazgeçirmişler, görev Cuci oğlu Batu'ya havale edilmiştir. Bununla birlikte Kıpçak Seferi, Moğol Hanlığı için kolay bir harekât olmamıştır. Nitekim Bacman adındaki bir Kıpçak önderin gerilla direnişi geniş bir sahaya yayılmış, bu husus çok ciddi bir hale gelmiştir. Bu kararların dışında 1235 yılı kurultayından posta teşkilatının geliştirilmesi ve yeni vergiler üzerine de kararlar çıkmıştır. Kurultayda görev alan soylu ve emirler aldıkları görevlerin başına geçmiş, ilk olarak 1236'da Songlar üzerine yürünmüştür. Ancak Song Seferi, Ögedey Han'ın arzuladığı şekilde gitmemiş, Songlarla yapılan savaşlarda Moğollar tam bir üstünlük sağlayamamıştır. Öyle ki Song meselesi, Ögedey Han'ın ölümüne kadar çözüme kavuşturulamamıştır.⁴¹³

---

⁴¹¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 191-194; Reşidüddin/Boyle, *Successor*, s. 33; Atwood, "Ögedei Khan", s. 417; d'Ohson, *Denizler İmparatoru*, ss. 164-172; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 1.

⁴¹² X. yüzyılın başlarında Kore'de Koryo Krallığı hüküm sürmüştür. Moğol istilası ile yaklaşık bir buçuk asır daha Cengizli boyunduruğunda yaşayan Koryo Krallığı, 1392'de sona ermiştir. Rıza Kurtuluş, "Kore Cumhuriyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2002, ss. 198-199.

⁴¹³ d'Ohson, *Denizler İmparatoru*, ss. 172-175.

Kore üzerine gönderilen Moğol ordusu ise üstün bir başarı yakalamış, Koreliler ile yapılan büyük savaşta Moğollar tarafından bozguna uğratılan Kore Kralı, oğlunu Ögedey Han'a rehin göndererek itaat arz etmiştir. 1236 senesinde Deşt-i Kıpçak sahasına düzenlenen harekât da iyice genişlemiş, Bacman adlı yerel direnişçi o sene ortadan kaldırılmıştır. Bacman'ın ortadan kaldırılmasının ardından, 1237-1240 yıllarında İdil Bulgarları ve Ruslar üzerinde Moğol denetimi güçlü bir şekilde sağlanmıştır. Ardından 1241 senesine kadar Doğu Avrupa'ya başarılı akın faaliyetleri gerçekleştirilmiş, hatta Orta Avrupa'ya uzanacak bir istila hareketi bile düşünülmüştür. Avrupa'ya yönelik bu harekâtların başarıyla sonuçlandırılmamasının temel nedeni, Ögedey Han'ın ani bir şekilde ölümü olmuştur. On iki yıl süren iktidarının genel bir değerlendirmesini yapmak için 1240 yılında tekrar kurultay tertipleyen Ögedey Han, yedi ay süren kurultayın ardından 11 Aralık 1241'de alkol komasına girerek ölmüştür.⁴¹⁴

Ögedey Han'ın ölümüyle birlikte tahta Naymanlı baş eşi Töregene Hatun naibe olarak geçmiştir. Töregene Hatun, çocuk yaşlarında babası tarafından Merkit lideri Toktoga Beki'nin en büyük oğlu Kudu'ya eş olarak verilmiştir. Hatun sonradan, Çingiz Han tarafından Merkitlerin 1204'te ortadan kaldırılması ve Toktoga Beki'ye boyun eğdirilmesiyle beraber, Ögedey'e ikinci eş olarak verilmiştir. Moğollarda ikinci eşin ilk eşe nazaran daha az değerli olduğu bilinmesine karşın bu durum Töregene Hatun için pek geçerli olmamıştır. Nitekim Hatun, ilk karısından hiç çocuğu olmayan Ögedey Han'a beş oğul vermiştir. Bu etmenler ve Çağataylıların da kendisine desteği ile kocasının ölümünden sonra 1242'de tahta vekil olarak çıkmış, Moğol Hanlığı'ndaki ilk kadın naibe unvanını almıştır. Fakat Töregene hatunun tahta çıkış süreci sancılı olmuştur. Nitekim Ögedey Han, ölmeden evvel çok sevdiği üçüncü oğlu Köçü'yü veliaht olarak ilan etmiştir. Taht namzedi Köçü'nün ani ölümüyle ise han bu sefer de torunu Şiremün'ü veliaht tayin etmiştir.⁴¹⁵

⁴¹⁴ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, ss. 65-75; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, s. 258; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 175-176; Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 343; Atwood, "Ögedei Khan", s. 417; Özgüdenli, "Ögedey", s. 21.

⁴¹⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 228-229; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 205-206.

Töregene Hatun'un amacı ise kendi oğlu Güyük'ü tahta çıkarmak olmuştur. Dolayısıyla birtakım planlar tertip eden Töregene Hatun, ilk olarak Ögedey Han'ın önde gelen memurlarını tutuklatmaya çalışmıştır. Ülkenin en önemli devlet adamlarından Mahmud Yalavaç⁴¹⁶ ve Çinkay⁴¹⁷, Töregene'nin hedefindeki memurlar arasında başı çekmişlerdir. Bu yüzden ikisi, Töregene'nin haklarındaki kararını sezdiklerinde Ögedey Han'ın Tangut ilinde valilik yapan oğlu Köten'in yanına sığınmışlardır. Bununla birlikte Mâverâünnehir ve Türkistan genel valisi Mahmud Yalavaç'ın oğlu Mesud Bey de yakalanmak üzere iken Batu'ya iltica etmiştir. İran valisi Körgüz⁴¹⁸ise, Argun Aka tarafından tutularak Töregene Hatun'a teslim edilmiş, yakalanan diğer memurlar ile ortadan kaldırılmıştır. Körgüz'ün yerine Argun Aka yeni İran valisi olmuştur. Kuzey Çin taraflarında ise Ögedey Han'a yakınlığı ile bilinen birçok devlet adamını ortadan kaldıran hatun, görünürde bunları Güyük'ün tahta çıkması hırsı ile yapmıştır. Ancak Töregene Hatun buna karşılık han seçimi yapılacak kurultayı birkaç yıl daha ötelemiştir. O günlerde Çingiz Han'ın en küçük kardeşi Temuge, mevcut düzendeki karışıklığı fırsat bilerek tahtı ele geçirmek istemiş, başarısız bir darbe girişimi sonrasında hızla bölgeden uzaklaşmıştır. Çingiz Hanedanı'nın soyluları son olanlardan ötürü büyük bir kurultayın tertiplenmesi gerekliliğini anlamış, Töregene'ye baskı yapmışlardır. Nitekim toplantıyı daha fazla erteleyemeyeceğini anlayan Töregene talepler neticesinde 1246'ta bir kurultay tertiplemiştir. Teşkil edilen kurultay nihayetinde Güyük'ü, Toluy Ulusu ve Töregene Hatun'un desteğiyle 1246 yılında han ilan etmiştir.⁴¹⁹

⁴¹⁶ 1254 yılında Pekin'de vefat eden Mahmud Yalavaç, Uygur kökenli bir aileye mensup olmakla birlikte Urumçili idi. Çingiz Han zamanında malî konulardaki başarılarıyla Moğolların gözüne giren Mahmud Yalavaç, ilk kez Çingiz Han devrinde Cungdu'ya tayin edilmiş, Ögedey Han döneminde ise Türkistan genel valiliğine getirilmiştir. Ganizhemal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları, *Bilig*, S. 42, 2007, ss. 229-231.

⁴¹⁷ 1169 yılında doğan ve Uygur kökenli bir Hristiyan olan Çinkay, yirmili yaşlarında Çingiz Han'ın hizmetine girmiştir. Çinkay'ın ailesi o dönemde bölgenin tanınmış ve zengin tacir ailelerdendir. Atwood, "Chinkai", s. 103.

⁴¹⁸ Uygur topraklarında doğan ve Uygur kökenli olan devlet adamı Körgüz, ilk zamanlarda Cuci'nin çocuklarının hizmetinde, onların baş danışmanı ve eğitmeni olarak çalışmıştır. Atwood, "Körgüz", s. 320.

⁴¹⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 230-235; Atwood, "Töregene", s. 544; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 206-208.

Güyük Han'ın ilk icraati, büyük amcası Temüğe'nin kısa bir süre önce yapmaya çalıştığı darbeyi kuzenleri Möngke ve Hordu'ya araştırtmak olmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda Temüğe'nin yüksek kademeli birçok memuru idam edilmiştir. Güyük Han, daha sonrasında Çağatay'ın kendine veliyaht bıraktığı torunu Kara Hülegü'yü makamından alarak yerine arasının çok iyi olduğu Yesü Möngke'yi⁴²⁰ atamıştır. Bununla beraber Güyük Han, Ögedey Han'ın ölümünden kendi zamanına kadarki hükümdarlar döneminde akrabaları ve kuzenlerinin serbestçe dağıttığı payza⁴²¹ ve beratları geri istemiştir. Daha sonra askerî meselelere yoğunlaşan Güyük Han, Moğol hâkimiyetinden çıkan Hıtay'ın Menzi vilayetine Sübedey ve birtakım komutanlar ile ordu yollamıştır. Başka bir kalabalık orduyu da Elçiğedey komutasında Nizârî İsmâîlîlerin üstüne göndermiştir. Bu esnada Töregene Hatun'dan kaçarak Köten'e sığınan Mahmud Yalavaç ve Çinkay'ı da eski görevlerine iade etmiştir. Bunlardan sonra Güyük Han, 1248 yılında başkentten ayrılarak en büyük rakibi olarak gördüğü Batu'yu ortadan kaldırmak için üzerine yürümüştür. Güyük Han'ın üzerine yürüdüğünü duyan Batu Han, karşılık vermek üzere yola çıkmıştır. Ancak henüz kanlı bir savaş yaşanmadan Güyük Han, daha Beşbalık'a yedi günlük mesafedeyken Semerkant yakınlarında ölmüştür.⁴²²

Güyük Han'ın ölümünün ardından 1250 yılında Isık Göl yakınlarındaki Ala Kamak'ta Batu önderliğinde bir kurultay toplanmıştır. Toluy oğlu Möngke'yi tahta layık gören Batu Han, kurultayda diğer prensler tarafından han ilan edilmek istenmiştir. Ancak Batu Han, Toluy'un oğlu Möngke'yi tahta çıkarmakta pek istekli olmuştur. Buradaki kurultayda Möngke, han ilan edilmiştir. Çağatay ve Ögedey Ulusları bu hızlı kararı hemen protesto ederek çıkan neticeyi kabul etmediklerini bildirmişlerdir. Batu Han, muhalefet nedeniyle han seçilecek yeni kurultay toplanana dek Güyük'ün eşi Oğul Kaymış'ın hükmetmesine izin vermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Batu'nun tek isteği açık bir şekilde Toluy Ulusu'nun iktidarını görmektir.

---

⁴²⁰ Yesü Möngke, Çağatay'ın ilk oğludur. Annesi köle bir kız olduğundan dolayı diğer kardeşlerine nazaran Çağatay ona daha az toprak ve asker vermiştir. Reşidüddin/Boyle, *Successor*, s. 136.

⁴²¹ Rütbe veya unvan verildiğine dair bir belge. Spuler, *İran Moğolları*, s. 315.

⁴²² Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 233-241; Reşidüddin/Boyle, *Successor*, ss. 176-188; Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 343; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru*, ss. 209-214; Atwood, "Güyük Khan", s. 212

Buna karşılık Oğul Kaymış'ın amacı ise oğlu Hoca ya da Şiremün'ü tahta geçirmektir. Oğul Kaymış, bu nedenle büyük kurultayı Güyük Han'ın sarayına yakın Emil'de⁴²³ düzenlemek istemiştir. Sonuçta naibenin isteği diğerlerince kabul edilmemiş, ertesi yıl Kerülen yakınlarında bir kurultay daha yapılarak bütün itirazlara rağmen 1 Temmuz 1251'de Möngke, han ilan edilmiştir. Bu yüzden Ögedey hanesinden Şiremün, Hoca, Naku, Kaydu ve Kadan gibi bazı muhalif prensler Möngke Han'a darbe yapıp tahttan indirmek istemişlerdir. Anılan soyluların planları önceden haber alınınca kısıklı yakalanmışlar ve çeşitli bölgelere sürgüne yollanmışlardır. Olayın mimarları Yesü Möngke ve Oğul Kaymış hemen idam edilmişlerdir. Yesü Möngke Han'ın yerine de Çağatay'ın, Mötügen'den olan torunu Kara Hülegü getirilmiştir. Çinkay, Kadak⁴²⁴ ve Elçigedey Noyan gibi daha önceden Moğol Hanlığı'na büyük hizmetleri bulunan şahıslar da işledikleri suçlar oranında cezalandırılmışlardır. Artık fiili anlamda iktidar Toluy ve Cuci sülalelerinin eline geçmiştir. Moğol Hanlığı'nın sırasıyla Töregene, Güyük ve Oğul Kaymış'ın iktidarı boyunca yaşadığı genel duraklama devri sona ermiş, Möngke Han ile Moğol genişlemesinde yeni bir sayfa açılmıştır.⁴²⁵

2. Möngke Han'ın Batı Siyaseti ve Hülegü'nün Görevi

2.1. Möngke Han'ın Merkezîyetçi Siyaseti

Ögedey Han'ın iktidar döneminden, Möngke Han'ın tahta çıkışına kadar Moğol İmparatorluğu bir duraklama ve karışıklık devresi içine girmiştir. Nitekim çeşitli dönemlerde tertiplenen büyük kurultaylar kimseyi memnun etmemiş, sürekli ortaya yeni muhalifler çıkmıştır. Doğal olarak bu muhaliflerin arasında soyluların yanı sıra yüksek kademeli memurlar da olmuş, iç çekişmelere katılan bu memurlar

⁴²³ Emin de denen bu yer, günümüzde Kazakistan'daki Tarbagatay şehri ile Manas Gölü arasındaki nehirlerin yakınında bulunmaktadır. Atwood, "Xinjiang Mongols", s. 594.

⁴²⁴ Nestürî bir Hıristiyan olan Kadak, Güyük'ün siyasî işlerde en güvendiği adamlardanıdır. Nitekim Batu, Möngke ve Sorgaktani için muhalefetten başka bir şey ifade etmediği için Möngke Han'ın tahta çıkışı sonrası idam edildi. Dilber İlimli Uslu, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2016, s. 50.

⁴²⁵ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, ss. 200-206; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 459-469; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, (Çev. Mustafa Uyar), Ötüken Yay., İstanbul 2016, ss. 140-141; Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Mesâlikü'l-Ebsâr*, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2014, ss. 66-68; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 39-40; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 56-57.

yerine göre merkezden bağımsız hareket etmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte Moğolların batıdaki siyasî tabileri de başkent Karakorum'un kendilerine uzak olmasından dolayı bağılıklarını azaltmışlardır. Özellikle Karadeniz'in kuzeyi yani Deşt-i Kıpçak, Kafkasya ve Azerbaycan Bölgesi'nin meşhur emir ve hâkimleri başkent Saray'daki Batu Han'ı ziyaret etmişler, onun himayesini Karakorum'daki hükümetten daha çok önemsemişlerdir. Bu konu Moğol başkentinde doğal olarak rahatsızlık oluşturmuştur. Bu gibi sebeplerden Moğol Hanlığı'nın merkeziyetçi yapısı bozulmaya yüz tutmuş, bu durum yeni hükümete kendini iyice göstermiştir. Bütün bu sebepler, Möngke Han'ı tahta çıktıktan itibaren merkeziyetçi bir politika gütmeye itmiştir. Muhtemelen Möngke Han, artık anılan bölgelerdeki Moğol hâkimiyetini, soylu olmadıkları için siyasî gücü az valiler eliyle değil, bizzat kardeşleri yoluyla kontrol etmek istemiştir. Büyük Han, İran ve civarı için tereddütsüz Hülegü'yü düşünmüştür. O, 1251 kurultayında aldığı ve resmîleştirdiği kararlar ile İran ve civarı bölgeleri Hülegü'ye tabi kılmıştır. Bu kararlara göre Hülegü de merkeze bağlı olmuştur. Benzer bir görevi diğer kardeşi Kubilay'ı Çin'e göndererek uygulamış olan Möngke Han, bununla hedeflediği merkeziyetçi karakterdeki imparatorluğu inşa etmeyi planlamıştır. Görevler daha sahiplerine takdim edilmeden çeşitli adımlar atılmıştır. Örneğin Möngke Han, batı bölgelerinde birtakım idarî düzenlemelere gitmiş, bölgeyi kısımlara bölerek her birine yöneticiler atamıştır. Özellikle bunun Hülegü'yü ilgilendiren kısmı Argun Aka'nın yönettiği yerler olmuştur. Möngke Han, Argun Aka'nın idaresine Horasan, Mâzenderan, Hindistan, İran, Irak, Fars, Kirman, Lur, Arran, Azerbaycan, Gürcistan, Musul ve Halep bölgelerini vermiştir.⁴²⁶

Merkeziyetçi yapının zayıflamasının Moğol Hanlığı'na verdiği diğer bir önemli zarar da gelirlerin yani vergilerin azalması ya da hiç gelmemesi olmuştur.

---

⁴²⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 426; Möngke Han şöyle düşünmüştü: “Kendisi bizzat memleketlerin ortasında eski yurtlarda rahat ve huzurluca otursun, gönül rahatlığıyla günlerini geçirerek adaleti yayma işlerini yerine getirsin ve isyan eden bazı yakın ülkeleri merkezin civarında bulunan ordularla bastırıp ele geçirsün diye, Çingiz Han döneminde bazı ülkelerin ele geçirildiğini ve bazılarının henüz zapt edilmediğini ve dünya arsasının uçsuz bucaksız bir alan olduğunu düşündüğünden, oraların her tarafını kendi kardeşlerinden birine verdi.” Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 13; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 52-53; Spuler, *İran Moğolları*, s. 59; Thomas T. Allsen *Mongol Imperialism The Policies of The Grand Qan Möngke In China, Russia, And The Islamic Lands, 1251-1259*, University of California Press, California 1987, ss. 47-52.

Büyük hanın yönetsel hususlardaki ilk faaliyetlerinin, yani yeni atamalar yapmasının temel sebebi dolaylı yoldan vergi akışını düzenlemek, ekonomiyi daha şeffaf hale getirmektir. Bunun dışında Möngke Han, merkez hazinesine borcu olanların borçlarını da tahsil ettirmiş, hanlık hazinesine girecek yeni vergi ve gelir kalemleri ortaya çıkartmıştır. Ayrıca Çingiz Han'dan sonra verilmiş bütün payza ve yarlıklar toplatılmıştır. Tüm bu faaliyetlerde Möngke Han'ın kullandığı iki önemli adamı vardır. Bunlar doğu memleketleri için Mahmud Yalavaç, batı memleketleri için ise Argun Aka'dır. Bu iki şahsiyet Möngke Han'ın siyasî ve ekonomik faaliyetlerinde birinci derece rol oynamışlardır. Özellikle Mahmut Yalavaç, daha mühim bir adam olarak karşımıza çıkmaktadır. Möngke Han'ın iktidarına kadar Mahmud'un en büyük rakibi, Ögedey Han'ın bir numaralı adamı Yelüçutsay olmuştur. Bu adam, Möngke Han döneminde gözden düşmüş, artık hanlığın ikinci adamı Mahmud Yalavaç olmuştur. Vergi sisteminde şahıs başı vergi alınmasını esas alan "Dink" vergisini Möngke Han'a kabul ettiren de Mahmud Yalavaç'tır. Daha önceleri Yelüçutsay döneminde, bu vergi hane başı olarak tahsil edilmiştir. Batıda ise Argun Aka, Moğol Hanlığı'nın lehine birçok iş gerçekleştirmiştir. Argun Aka'nın ilk işi bölgede nüfus sayımı yaptırarak alınacak vergi kalemlerini tespit ettirmek olmuştur. Argun, bu vesile ile vergi konusundaki karışıklıkları da gidermiştir. Daha sonra toprak sahiplerinin incelenmesi için Horasan, Mâzenderan ve Azerbaycan'da çeşitli komisyonlar kuran Argun, bu işi yürütmeleri için ferman ve payzalar ile pek çok Baskak⁴²⁷ görevlendirmiştir. Möngke Han'ın Asya'nın Ön Asya ile alakalı icraatları bunlarla bitmemiş, bu faaliyetlere ek olarak adı geçen bölgelerde posta teşkilatını da geliştirmiş, yeni posta menzilleri ihdas ederek ulaklarla ilgili genel kanunlar çıkarmıştır.⁴²⁸ Son yapılan faaliyetler doğrultusunda batı bölgeleriyle Karakorum arasındaki haberlerin hızlı akması sağlanmış, doğu-batı ticareti daha da geliştirilmiştir.

⁴²⁷ Vergi Tahsildarı. Spuler, *İran Moğolları*, s. 87.

⁴²⁸ Wilhelm Von Rubruck, Hülegü Han, İran'a gönderilmeden önce bölgeden Argun başta olmak üzere Möngke Han'ın atadığı diğer önemli devlet adamlarının geri çekildiğini (ya da Hülegü'nün hizmetine girdiği) söyleyerek Hülegü'nün hâkimiyetini pekiştirmek istediğine dikkat çekmektedir. Wilhelm Von Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat, 13. Yüzyılda İstanbul'dan Karakorum'a Yolculuk* (Çev. Ergin Ayan), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 185; Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, (Çev. H. D. Andreasyan), Yeditepe Yay., İstanbul 2012, s. 45; Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, s. 103; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 40-42; Allsen, *Mongol Imperialism*, ss. 72-73.

Yukarıda açıklandığı üzere belli rahatsızlıklar yüzünden birtakım faaliyetler gerçekleştirilmiş, çeşitli çözümler üretilmişti. Ancak Möngke Han'ın huzurunu en çok kaçıran husus Cuci Ulusu'nun bölgedeki siyasî baskınlığıydı. Nitekim bu konu bize Hülegü'nün İran'a olan yolculuğunun neden uzadığını anlatır mahiyettedir. Neyse ki Batu Han, uzun süredir mustarip olduğu hastalığı nedeniyle 1255-1256 yıllarında ölmüştü. Bu durum Cuci Ulusu'nun bölgede daha fazla güçlenmesini engelleyerek coğrafyayı Toluy Ulusu'nun nüfuzu altına sokmak, Karakorum'un İran ve Azerbaycan'daki hâkimiyetini güçlendirmek için önemli bir fırsat olmuştur. O yıllarda Möngke Han'ın, Batu'nun ölümü üzerine yerine atadığı Altın Orda Hanları Sartak⁴²⁹ ve Ulağçı⁴³⁰ da çok yaşamamış ve hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu nedenle Altın Orda Hanlığı Müslüman olan Berke'nin eline geçmiştir.⁴³¹

2.2. Nizârî İsmâîlîleri Meselesi

Çingiz Han, yirmi-otuz yıl önce, Asya'nın batı bölgelerini büyük bir istila hareketi neticesinde ele geçirmiştir. Moğol ilerlemesi ne kadar bölge, şehir ve kasabayı hakimiyeti altına alsada da bölgenin yerleşim yerlerindeki Moğol nüfuzu beklendiği oranda yayılamamıştır. Çingiz Han'ın ölümüyle ortaya çıkan siyasî boşlukta olaylar fırsattan istifade çoğunlukla çığırından çıkmış, Moğollar Ön Asya'daki karışıklıklara müdahale edememişler ya da çok geç kalmışlardır. Karışıklık çıkaran grupların arasında en önemli zümre Nizârî İsmâîlîleri⁴³² olmuştur. Çünkü uzun bir süredir başkent Karakorum'da daima onların ismi anılmakta, insanlar üzerinde yarattıkları korku havası konuşulmaktaydı. Suikastlar ve

⁴²⁹ Kiragos, Sartak'ın, Berke tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü belirtirken, Vardan da sadece zehirlenerek öldürüldüğünü ifade etmiştir. Genceli Kiragos, *Moğol İstilasası 1220-1265*, (Çev. Mahmut Kemal Bey), Post Yay., İstanbul 2018, s. 127; Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, s. 105. Kamalov, Ermeni yazarların Sartak'ın zehirlenme iddialarını öne sürmeye itenin Berke'nin Müslüman olması ve tahtta gözü olduğunu düşünceleri olduğunu zikreder ki bizce de mantıklıdır. İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yay., İstanbul 2003, ss. 38-39.

⁴³⁰ Ulağçı, Sartak'ın iki oğlundan biridir. Detaylı bilgi için bkz. Reşidüddin/Boyle, *Successor*, ss. 108, 122.

⁴³¹ Allsen, *Mongol Imperialism*, ss. 59-63; Mustafa Kafalı, "Batu Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 208-210.

⁴³² İmamîyye Şiası'nın önde gelen isimlerinden Hasan Sabbâh tarafından kurulan ve 1090-1256 yılları arasında etkin olan terörist zümredir. Yine bu zümre Hasan Sabbâh'ın kurduğu, İsmâîlîyye mezhebinin Nizârîyye koluna bağlıdır. Mustafa Akkuş, "Nizamü'l-Mülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması", *USAD*, S. 8, 2018, s. 170; Abdülkerim Özyayın, "Hasan Sabbâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, ss. 347-350.

ölümler birbiri ardına devam ederken Moğol Hanlığı'nın çeşitli kademelerinden memurlar ve bürokratlar ölüm korkusu ile yaşamaktaydılar. Zira başkent Karakorum'a sürekli İran'ın Müslüman halkından Mülhidlere karşı yardım talepleri gelmekteydi. Dolayısıyla bu konu Möngke Han'ın, Hülegü'yü İran'a gönderme sebepleri arasındaki en önemlilerinden biri olmuştur. Nizârî İsmâilî konusunu son raddesini teşkil eden olay ise Möngke Han'ın hizmetindeki Kazvinli Kâdi'l-Kudât Şemseddin'in, hanın karşısına tam tekmil zırh kuşanarak çıkması olmuştur.⁴³³ Kendisine bunun sebebi sorulduğunda cevaben Mülhidlerden korktuğu için böyle bir zırh kuşandığını ifade etmiştir. Bu olay o dönem Nizârî İsmâilîlerin ne kadar çekinilen bir örgüt olduklarını anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bununla beraber Kadı Şemseddin'i Möngke Han'a gönderenler ise Alamut'a yakın bir yerde yaşayan Sünnî mezhebe bağlı Kazvin⁴³⁴ halkıdır. Şehir halkı tarafından desteklenen Kadı Şemseddin onların iletceceği mesajın elçisi olmuştur. Bu hareket açıkça Möngke Han'ın Bâtınîlere karşı sefer düzenlemesine yetmiş ve İran ve civarındaki Moğol yerleşmesini Müslümanlar cihetinde meşrulaştırmıştır.⁴³⁵

Moğollar sayılan bütün bu sebeplerin yanı sıra ilk defa Nizârî İsmâilîlere karşı tavır almış değillerdi. Bâtınîlerin ortadan kaldırılması konusu Güyük Han

---

⁴³³ Cüzcâni bu olaydan şöyle bahseder: “*Dürüst bir imam, doğru bir alim olan Kadı Şemsü'd-din Kazvîni, birkaç kez Kazvîn'den Hitay tarafına yolculuk yapmıştı. Vatandan ayrı kalmanın acısına tahammül ederek Menkü Han'ın hükümdarlığı döneminde bir kez daha onun yanına gitmiş, imkân bulduğunda yardım talep etmiş ve mülhitlerin İslam memleketlerindeki şer ve fesadını anlatmıştı. Şöyle rivayet ettiler: Menkü Han'ın huzurunda, Müslümanlığın ve dinin heybeti ile katı sözler edince, Menkü Han'ın öfkesini ve meliklik kibrini tahrir etti. Onun hükümdarlık tasarrufunun ve idaresinin aciz ve zayıf olduğu hakkında sözle söyledi. Menkü Han: 'Kadı memleketimizde ne acizlik görmüş ki böyle korkunç laflar ediyor?' dedi. Kadı Şemseddin 'Acizlik ve endişe şudur: Mülhitler cemaati birkaç kale inşa ettiler; bu cemaatin dini, Hıristiyanlık, Müslümanlık ve Moğol dinlerine karşıdır; parayla sizi aldatıyorlar. Devletiniz biraz zayıflık gösterdiğinde o topluluk kalelerden ve kaleler arasından çıkarak İslam ehlinin geri kalanları devirip Müslümanlıktan bir iz bırakmamayı beklemektedirler.' diye cevap verdi. Bu husus Menkü Han'ın zihnini, mülhitler ülkesi kalelerini ve Kuhistân'ın Alamût Kalesi'ni yıkmaya teşvik ve tahrir etti.*” Cüzcâni, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 144.

⁴³⁴ Hudud'a göre o dönem su problemi çekmekte olan ve etrafı çepçevre surlarla çevrili, Elburz Dağları'nın güney eteklerinde ve Tahran'ın 150 kilometre batısında bulunan şehirdir. *Hudüdülâlem/Minorsky*, s. 136; Cüzcâni halkın tedirginliği anlatırken o dönemde herkesin tam teçhizat bir halde silahlarla gezmekte olduğunu ve daima fedailerle savaşmakta olduklarını ifade eder. Cüzcâni, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 144; Marcel Bazin, “Kazvin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul 2002, ss. 154-155.

⁴³⁵ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 12. Cüzcâni, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 144; Spuler, *İran Moğolları*, s. 59; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 54; Murtaza Çevik, “Hülagu'nun Batı'ya Gönderilme Meselesi ve batı seferinin Anadolu'ya Etkileri”, *Cappadocia: Journal Of History And Social Sciences*, S. 5, 2015, s. 144.

zamanında da konuşulmaktaydı. Ancak Moğolların aralarındaki iç çekişmelerden dolayı bu konu halledilememiş, ötelenmişti. Yapacağı seferde Hülegü'ye ağabeyi Mönge Han tarafından verilen ilk görev de bu konunun hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulmasıydı. Hülegü, olayın araştırılması ve çözülmesi için Baycu Noyan'ın raporlarından faydalanmıştı. Nitekim Baycu Noyan, batıdaki görevine geldiği günden beri merkeze sürekli Mülhidler ve Abbâsî Halifeliği hakkında şikâyet raporları yollamaktaydı.⁴³⁶

Bunlarla birlikte Nizârî İsmâîlîlerin açıkça Mönge Han'ın iktidarına karşı oldukları anlaşılmaktadır. Bu Wilhelm Von Rubruck'un bir kaydında net bir şekilde görülmektedir. Nitekim Mayıs 1254'te Karakorum'a, Mönge Han huzuruna vardığında başkentte yoğun güvenlik önlemleri alındığını, kendilerine sert bir şekilde nereli oldukları, ne amaçla geldikleri ve tekliflerinin neler olduğunun sorgulandığını aktarır. Nitekim anlattığına göre bu sorgulama Mönge Han'ı öldürmek için çeşitli kıyafetler ile gönderilen dört yüz Nizârî İsmâîlî olduğu istihbaratına dayanılarak yapılmıştır.⁴³⁷ Muhtemelen Mönge Han'ın, Hülegü Han'a ilk emrinin öncelikle İsmâîlîlerin ortadan kaldırılması olması, bu durumla doğrudan bağlantılıdır.⁴³⁸

2.3. Bağdat Halifeliği Konusu

Moğolları batıya yürümeye motive eden diğer bir husus ise İslâm dünyasının karışık bir halde olmasıdır. Bölgenin Müslüman devletlerinin, aralarındaki birlikten yoksun ve çekişme içindeki halleri asırlar boyunca bitmek bilmemiştir. Ön Asya'nın yerli hâkimleri uzun bir müddet Abbâsî Halifeliği'ne yalnızca dinen bağlı kalmışlardır. Mönge Han, kendi döneminde her ne şekilde olursa olsun Bağdat Halifeliği'nin hâkimiyet altına alınmasını önemsemiştir. Çünkü bu konu tam anlamıyla halledilmedikçe Müslümanlar bütünüyle Moğol Hanlığı'na boyun eğmeyeceklerdir. Mönge Han devrine yakın bir zamanda, Güyük döneminde Abbâsîler ile elçi teatileri yaşandığı görülür. Nitekim Bağdat'tan gelerek Güyük'ün huzuruna çıkan bir elçilik heyeti İran'daki Moğol komutanlarından şikâyetçi

⁴³⁶ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 12; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 239; Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, s. 153; Spuler, *İran Moğolları*, s. 59.

⁴³⁷ Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, s. 152.

⁴³⁸ Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, s. 153.

olduklarını bildirmiştir. Güyük Han, bu elçilik heyetine itimat etmeyerek huzurundan kovmuş, halifeye ise tehdit dolu bir mektup göndermiştir. Bununla birlikte Ermeni Kral Hetum'un Möngke Han'ın huzuruna çıkararak talep olarak sıraladığı yedi maddelik listedeki isteklerden biri, Bağdat Halifeliği ile savaşılması isteği olmuş ve Möngke Han da bunu kabul etmiştir.⁴³⁹ Halifelik Orta Doğu'da Moğol hâkimiyeti dışında kalan birkaç yerden biri olduğunda bu istek Möngke Han'ın politikasının lehine olmuştur. Halifelik, Irak ve Huzistan'da kesin olarak hüküm sürmekte, Sünnî İslâm'a mensup ülkelerde ise manevi olarak söz hakları bulunmaktaydı. Moğollar, Hülegü Han'ın bölgeye gelişinden çok önceleri halife merkezine akınlar düzenlemişler, ancak bir türlü bölgede kesin bir hâkimiyet kuramamışlardır. Bu akınlar sırasında birçok siyasi teşekkül varlıklarını sürdürmez hale gelirken halifelik bunların dışında kalmış, bağımsızlığını koruyabilmiştir.⁴⁴⁰

Bununla birlikte Abbâsî Halifesi, Möngke Han'ın tahta çıkışını müteakip kurultay devam ederken huzuruna elçiler göndermiştir. Rubruck bizzat halife elçisini Möngke Han'ın huzurunda gördüğünü aktarmıştır. Nitekim aktardığına göre elçi iki katır arasında tahtirevan üzerinde gelmiştir. Rubruck ayrıca halifelik elçisi ile Möngke Han arasında geçen diyalogtan da bahsetmiştir.⁴⁴¹

Ayrıca Moğollar bölgeye kıyı denizlere de ulaşmak istemiş, bunun önünde en büyük engel buradaki Müslüman hükümetlerin varlığı olmuştur. Bunun dışında Abbâsî Halifeliği'nin zengin oluşu da ayrıca onları bölgeye çeken faktörlerdendir. Hint ticareti, uzun zaman önce olduğu gibi o dönemde de hala halifeliğin en zengin gelir kaynakları arasındadır. Bağdat nüfusunun çok oluşu, kalabalık pazarları, ilim müesseseleri ile İslâm âleminin her açıdan en zengin şehri vasfını devam

---

⁴³⁹ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, İlyas Kamalov, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, ss. 129-130.

⁴⁴⁰ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 28; Çevik, "Hülagu'nun Batı'ya Gönderilme Meselesi", s. 147; Arda Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim Yay., İstanbul 2013, ss. 78-79; Spuler, *İran Moğolları*, s. 59.

⁴⁴¹ Özetle Rubruck şunları aktarmıştır: "Elçinin Moğollarla barış yapmaya ve ordusundan on bin kişiyi Moğolların hizmetine vermeye geldiğini ileri sürdüler. Buna mukabil başkaları da Möngke Han'ın onlara ancak bütün kalelerini yerle bir ettikten sonra barış yapacağını anlattığını söylüyorlardı. Bunun üzerine elçi şöyle söylemiş: "Eğer siz atlarınızın tümünün nallarını çıkartarsanız biz de kalelerimizi yıkarız." Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, s. 173.

ettirmektedir. Bu nedenle Moğolların Bağdat üzerindeki emellerinin, bölgenin ve bilhassa Bağdat şehrinin mevcut zenginliği ile alakalı olduğu kanaatine varılabilir.⁴⁴²

2.4. Hıristiyanların Tutumu

Batı seferinin dinî sebepleri arasında daha az etkili ancak üzerinde durulması gerektiğini düşündüğümüz konu Hıristiyanların Moğolları davetkâr halleridir. Çünkü bölgedeki Hıristiyanlar Moğollar ile daha önce anlaşmış ve onların metbuları olmuşlardır. Bunlar arasında en meşhuru ise Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'dur.⁴⁴³ Hetum, uzun bir yolculuktan sonra Möngke Han'ın huzuruna varmış, onunla talepleri doğrultusunda anlaşarak tabiiyetine giren ilk Hıristiyan hükümdar olmuştur.⁴⁴⁴ Ermeni kralının bu ziyaretinden fazlasıyla memnun kalan Möngke Han, hükümdarlığını kabul ve himaye ederek bir yarlık vermiş, şahsına ve Moğol Hanlığı'na karşı herhangi bir saldırı olmayacağına dair ferman çıkartmıştır. Bu arada Hetum'un istekleri arasında Bağdat halifeliğinin yok edilmesi, kutsal toprakların kendilerine tahsisi, eskiden Hıristiyanların ancak artık Müslümanların eline geçen toprakların krallığa geri iade edilmesi gibi istekler yer almıştır. 1253 yılında amacına ulaşan Hetum, Möngke Han ile anılan hususları içeren bir antlaşma imzalamış, daha sonra hanın teveccühleri ile kendi ülkesine geri dönmüştür.⁴⁴⁵

Hıristiyanların kendileri için özel imtiyaz talepleri ve Moğollara barışçıl yaklaşımları, Moğolların çoğunluğu Müslüman olarak görülen batı bölgelerinde işgalci olarak nitelendirilmesi gibi bir risk barındırmaktadır. Möngke Han'ın kendisi

⁴⁴² Spuler, *İran Moğolları*, s. 59; Çevik, "Hülagu'nun Batıya Gönderilme Meselesi", ss. 147-148; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 51-52; Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası*, s. 78.

⁴⁴³ Kilikya Ermeni Devleti'nin (1190-1375) 1226-1269 yılları arasında kralı olan I. Hetum, selefi II. Leon'un hanedanından değildi. Leon oğul bırakmadan ölünce kızı Zabel'le evlenmiş ve böylece birkaç asır önce bu bölgeye yerleşmiş, Hetum sülalesini iktidara geçirmişti. Bayarsaikhan Dashdondog, *The Mongols and the Armenians (1120-1335)*, Vol. 24, (Ed. Michael R. Drompp-Devin DeWeese), Koninklijke Brill NV, Leiden 2011, ss. 34-39.

⁴⁴⁴ Evvela Kars'taki Baycu Noyan'ın yanına uğrayan Hetum, buradaki emirleri ziyaret ettikten sonra Ararat taraflarında biraz oyalanmış, Derbent Kapısı'nda Batu ve oğlu Sartak'ı ziyaret etmiştir. Yaz aylarının başında Batu'nun izniyle buradan ayrılan Hetum, Karahıtay ve Tataristan'ı 3-4 ay içinde geçerek Möngke Han'ın huzuruna varmıştır. Kiragos, *Moğol İstilasası 1220-1265*, ss. 120-121.

⁴⁴⁵ Möngke Han'ın yanından ayrıldıktan sonra o sıralar İsmâîli meselesiyle ilgilenen Hülegü'ye de bağlılığını bildirmek için huzuruna varmıştır. Kiragos, *Moğol İstilasası 1220-1265*, ss. 122-123; Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, ss. 57-58; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, ss. 127-131; Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenga Yay., İstanbul 2007, ss. 277-279; Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, s. 124; Mustafa Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini, *SUTAD*, S. 31, 2012, s. 224.

Hıristiyan olmasa bile annesi Sorkaktani Beki, tutucu bir Nestûrîdir. Buna karşılık bölge halkı çoğunlukla Müslüman ve Sünnîdir. Ancak dönemin kaynakları ekseriyetle Toluy sülalesinin bütün dinler arasında hoşgörü politikası göttüğünü ve her dine nezaket gösterdikleri üzerinde birleşirler.⁴⁴⁶ Nitekim Nizârî İsmâîlîlerin, Sünnî halka yaptıkları zulüm ve Moğollardan diledikleri yardım talepleri anılan risk durumunu gölgelemiş, seferin siyasi ve sosyal gerekçelerini meşrulaştırmıştır. Ancak her halükârda özellikle Anadolu ve Ortadoğu Hıristiyanları, Moğolların, kendilerini o güne kadarki efendilerinden yani Müslümanlardan kurtaracaklarına inanmışlardır. batı seferinin temel sebebi Hıristiyanların bu tutumu olmasa bile bu yaklaşımın Moğollar açısından bir iç motivasyon unsuru olduğunu kabul edebiliriz.

2.5. Büyük Kurultay Sonuçları

Kaynaklar Toluy'un oğlu Hülegü'yü, dünya fatihliği ve devlet idaresi konularında çok istekli biri olarak yansıtmıştır. Kardeşinin zekâsını ve yeteneklerini gören Möngke Han da baştan beri özellikle Hülegü'ye ilgi göstermiş, kardeşinin o güne kadarki hal ve hareketlerinden daima memnun kalmıştır. Reşîdüddin, Möngke Han'ın kardeşi Hülegü'de, fatihlik, hükümdarlık, kut ve asalet gördüğünü ifade etmiştir.⁴⁴⁷

Zira bu konuda Cüveynî de şunları zikretmiştir: *“Cihan Padişahı Möngke Kaan, kardeşi Hülegü'nün davranışlarından ondaki dünyayı yönetme yeteneğini sezmiş ve onun hareketlerinde dünya fatihlerinde bulunabilecek hareketler görmüştü. Büyük kurultayda hanlık tahtına oturup garaz ve kin sahiplerinin kötülüklerini ortadan kaldırıncaya dünyanın doğusunda ve batısında bulunan ülkelerin fethi için kafa yormaya başladı. Önce, Hitay'dan ibaret olan doğu tarafına Kubilay'ı*

---

⁴⁴⁶ Örneğin bu husus Cüzcânî'de gayet açıktır. Zira o, Möngke Han'ın selefi Güyük'ten bahsederken zalim ve Hıristiyan hayranı demiş, Möngke'yi ise hakkında Müslüman olduğu iddiasını ortaya atacak kadar iyi anlamıştır. Ancak ileri de Dokuz Hatun kişisel görüşleri doğrultusunda Möngke Han'ın Müslümanlara karşı izlediği siyasetin tam tersine davranacak ve Hülegü'ye bu hususlarda tesir edecektir. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, ss. 140-141.

⁴⁴⁷ Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, s. 223; Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, s. 117.

gönderdi.1252-3 yılında diğer kardeşi Hülegü'yü çağırarak onu batı⁴⁴⁸ ülkelerinin fethine görevlendirdi."⁴⁴⁹

1252-1253 yıllarında Möngke Han, kardeşi Hülegü'ye yarlık vermiş, kendisine büyük bir ordunun başına geçtiğini, elinde bulundurduğu bu kuvvetin herhangi bir sınırının olmadığını söylemiştir. Ona atası Çingiz Han'ın töresini ve yasalarını Ceyhun kıyılarından Mısır'a kadar götürmesini, itaat edene himaye, etmeyene ise zorla boyun eğdirmeyi emretmiştir. Hülegü'nün, Irak'a da yönelmesini isteyen Möngke Han, yollarda haramilikle meşgul Kürt⁴⁵⁰ ve Lur⁴⁵¹ kavimlerini cezalandırma işini de onun görevleri arasında saymıştır. Halife hakkında ise eğer itaat etmezse cezasını Çingiz kanunu gereğince vermesini söylemiştir. Ayrıca Möngke Han, kardeşi Hülegü'ye, sefere ilkin Horasan'ın Kûhistan Bölgesi'nden başlamasını tavsiye ederek kendi önceliği olan Bâtınîleri ortadan kaldırmasını istemiş, Abbâsî Halifeliği meselesiyle daha sonra ilgilenmesini tavsiye etmiştir. Tüm istekleriyle Möngke Han, kardeşinden geçtiği yerlerde bayındırlık faaliyetlerinde bulunmasını ve halkla yakın temasta olmasını da istekleri arasında belirtmiştir.⁴⁵² Möngke Han, Hülegü'ye yapacağı bütün işlerde eşi Dokuz Hatun'un da fikrini almasını tavsiye etmiştir.⁴⁵³ Nitekim Möngke Han'ın Hıristiyanlığa tutuculuk derecesinde bağlı bir kadın olan Dokuz Hatun'a karşı Hülegü'ye böylesi bir sorumluluk tevdi etmesi ileri dönemde açıkça Müslümanlar aleyhinde sonuçlar doğurduğu görülmüştür.⁴⁵⁴

⁴⁴⁸ Batı İran, Şam, Mısır, Rum ve Ermen ülkeleri. Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 13.

⁴⁴⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 497.

⁴⁵⁰ Bölgede siyasî etkinlikleri olmayan Kürtlerin çoğunluğu, Doğu Anadolu'nun çeşitli dağlarında eşkıyalık ve çapulculuk yapmaktaydı ki bunun tepe noktası Nesevi'nin ve birçok muasır kaynağın birleştikleri üzere Moğol takibatından kaçmakta olan Sultan Celaleddin'i sırf hırsızlık için öldürmeleri idi. Nesevî, *Celâlüttin Harzemşah*, (Çev. Necip Asım), TTK Yay., İstanbul 1934, ss. 155-158.

⁴⁵¹ Perslerden çok önceleri İran'da yaşayan yerli halkın yavaş yavaş bölgeye gelen Türk, Kürt ve Arap milletleriyle karışmasından meydana gelen bir halktır. Genelde Ehli Sünnet dışı kalarak Şia mezhebini benimsemiş olan Lurların çeşitli dinlerde de mensupları vardır. Anlaşıldığı üzere Möngke Han döneminde bu bölgede eşkıyalık faaliyetleri yürütmektedirler. Osman Gazi Özgüdenli, "Lurlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. EK-2, İstanbul 2016, ss. 161-162.

⁴⁵² Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 14-15; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 274.

⁴⁵³ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 15.

⁴⁵⁴ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 15; Doğu Hıristiyanları için Moğollar âdeta birer kurtarıcı niteliğindediler. Vardan ve Kiragos gibi yazarların ifade ettiğine göre Bağdat şehri düştüğünde

Kısaca kararlara göre Hülegü, daima Karakorum'daki Büyük Han'a tabi olacak, emri altındaki bölgeleri merkez adına yönetecektir. Zira Mönge Han aynı statü ile kardeşi Kubilay'ı da Çin'e göndermiştir. Biz Hülegü'nün bu emre uyduğunu kendi adına bastırıldığı paralardan açık ve net bir şekilde görebilmekteyiz. Hülegü'den Gazan Han'a kadar geçen süre boyunca İlhanlı Devleti'nin yanında daima Büyük Han'ın bir temsilcisi bulunmuştur. Gazan Han ile merkezde bulunan Büyük Han'ın, İlhanlı Devleti üzerindeki nüfuzu azaldığında basılan paralarda artık Büyük Han'ın adına rastlanmadığı görülür.⁴⁵⁵ Hülegü'nün bundan sonraki faaliyetlerinde merkeze bağlılık gösterdiğinin diğer bir kanıtı ise Mönge Han'dan sonra tahta cülûs eden Kubilay Han'ın, Ceyhun Nehri'nden Suriye ve Mısır'a uzanan toprakların hâkimiyetini Hülegü'ye tevdi etmesi, mevcut statükoyu onaylaması olmuştur. Nitekim Hülegü'nün vefatından sonra veliahtı Abaka Han, tüm ısrarlara rağmen tahta geçmekte tereddüt etmiş, henüz cülûs gerçekleşmeden Kubilay Han'ın onayını alarak iktidarını meşrulaştırmıştır.⁴⁵⁶ Kubilay Han, 1270 senesinde Abaka'nın Hanlığı'nı onaylamış ve bundan sonraki süreçte İlhanlarının haleflerinde bu usulü takip etmelerini, bu yolla tahta çıkmalarını bildirmiştir. O yıllarda Deşt-i Kıpçak'ta hâkim olan Cuci Ulusu da böyle yaparak hanlıklarını Kubilay Han'a tasdik ettirmişlerdir.⁴⁵⁷

Mönge Han, Hülegü'nün ordusuna katılmaları için ferman çıkartmış, böylece anılan dönemde bütün Moğol ordusundaki her on kişiden ikisini Hülegü'nün emrine tahsis etmiştir. Bununla birlikte Mönge Han, her Çingiz sülalesine mensup aileden bir prensi kardeşi Hülegü'nün batı seferine eşlik etmesini zorunlu kılmıştır.⁴⁵⁸ Hülegü'nün ordusunun sayısı bu atamalar ile tam olarak belirlenemese de daha önce bölgeye yollanan Elçigedey ve Çormakan Noyanların ordularıyla birleştiğinde hayli kalabalık oldukları tahmin edilmektedir. Ayrıca Mönge Han'ın kardeşine bütün

---

şehirden bulunan Hristiyan ahali, Dokuz Hatun'un himayesiyle katliamdan canlarını kurtarmışlardır. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, ss. 339-341.

⁴⁵⁵ Nitekim Kubilay Han'ın vefatıyla o zaman tahta bulunan Gazan Han, kuzenleriyle akrabalık derecesi de bir hayli zayıflamış olduğundan tâbiyet bağlarını tamamen koparmıştır. Osman Gazi Özgüdenli, "İlhanlılarda Hükümlerlik Telâkkisi ve Hükümdar Algısı", *MUTAD*, C. 5, S. 1, 2018, s. 75.

⁴⁵⁶ Kaan Akar, "İlhanlı Devleti'nde Kullanılan Birtakım Unvan ve İstilahlar", *İRTAD*, S. 1, 2018, s. 74.

⁴⁵⁷ Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, s. 122.

⁴⁵⁸ Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, ss. 104-122.

görevlerini başarıyla yerine getirdikten sonra Karakorum'a geri dönmesi gibi bir emri daha olmuştur. Hülegü, Möngke Han'dan aldığı diğer tüm görevleri bütünüyle başarmıştır. Neticede Möngke Han'ın Hülegü'ye verdiği emirleri şöyledir:

- 1) İsmâîlilerin cezalandırılması ve boyun eğdirilmesi
- 2) Bölgedeki Lur ve Kürt halkının tedip edilmesi
- 3) Abbâsî Halifeliği'nin itaatinin sağlanması
- 4) Çingiz yasasını Ceyhun Nehri'nden Mısır'a kadar yayarken buraları ele geçirmesi
- 5) Bütün işler tamamlandıktan sonra başkent Karakorum'a geri dönmesi

İleride değinileceği üzere bütün görevlerini başarıyla tamamlayan Hülegü, yalnızca Karakorum'a büyük hanın huzuruna dönmemiş, elde ettiği topraklarda yeni bir devletin temellerini atmıştır.

3. Batı Seferi Öncesinde İran ve Çevresinde Durum

Hülegü'nün batı seferine değinmeden önce bölgenin siyasî dinamiklerine, devletlerin birbirleriyle olan münasebetlerine ve Moğolların buna nasıl karşılık verdiklerine bakmak gerekmektedir. Ögedey Han, zamanında batı meseleleri ile ilgilenmesi için Çormakan Noyan'ı⁴⁵⁹ batı bölgelerine genel idareci olarak atamıştı. Zira Çingiz Han'ın buradaki işlerini aniden bırakarak doğuya yönelmesi Moğolların batı hâkimiyetini zayıflatmıştı. Ordusuyla gelip Hârizmşahların kalan bakiyelerini tamamen ortadan kaldıran Çormakan, idaresindeki Moğol kuvvetlerini daha ileri harekât için sevk etmiştir. Bu güçler yoğun bir şekilde Kafkasya, Anadolu, Irak ve Kuzey Suriye'ye başarılı akınlarda bulunmuşlar, Türkiye Selçuklularını, Gürcüleri, Ermenileri ve Musul Atabegliğini, Moğollara bağlı hale getirmişlerdir. Bir süre sonra Çormakan Noyan, hastalığı sebebiyle yerini Baycu Noyan'a bırakmak zorunda kalmıştır. 1245'li yıllarda Baycu Noyan, Diyarbakır, Urfa ve Nizip'i ele geçirmiş ve Antakya hâkimini kendine bağlı kılmıştır. Bunu yaparak Baycu Noyan, Moğolların sonraki dönemde gerçekleştirecekleri Ortadoğu ve Bağdat seferlerine destek olmuştur. 1248'li yıllara gelindiğinde Baycu Noyan, Güyük Han'ın emriyle Nizâf

---

⁴⁵⁹ Sünit kabilesinden olan Çormakan Noyan, önceleri Çingiz Han'ın hizmetinde özel muhafız subaylığı, yani *keşik* görevini yürütmekteydi. Atwood, "Chormagan", s. 106.

İsmâîlîler konusuna eğilmesi için gönderilen Elçigedey Noyan'a yardım etmeye başlamıştır.⁴⁶⁰

Bölgenin ekonomik işleriyle ilkin Horasan ve Mâzenderan Genel Valisi Körgüz ilgilenmiştir. Ancak Körgüz, Töregene Hatun'un işlerine mâni olarak aleyhine hareket etmiş, birçok düşman kazanmıştır. Körgüz, Töregene Hatun'un hışmına uğrayarak merkeze çağrılmış, bir süre tutulduktan sonra 1243-1244 yıllarında idam edilmiştir. Körgüz'ün yerine Horasan Genel Valisi olarak geçen Argun Aka, doğuda harika işler yapan Mahmud Yalavaç'ın âdeti batıdaki örneği olmuştur. Merkezi Tebriz şehri olan Argun Aka, işlerini o kadar iyi yürütmüştü ki sonra gelen hanlar tarafından sürekli iltifat görmüştü. Nitekim Kafkasya Bölgesi'nin vergi işleri de ona havale edilmiştir. Argun Aka öncelikle bölgenin ekonomik durumunu düzeltmiştir. Bununla birlikte yerine geldiği Körgüz'ün adamı Şerefüddin Hârizmî⁴⁶¹ ile çalışmakta olan Argun, onun 1245'teki vefatıyla işlerinde ikiliği ortadan kaldırmış, bölge işlerinin düzeni ve tertibi daha iyi bir hale gelmiştir. Ancak zaman geçtikçe Argun Aka için yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Zira Güyük Han, tahta geçtiğinde emir çıkartarak onun yanına yeni memurlar atamıştır. Bu memurlar işlerinde zafiyet göstermişler bu nedenle 1249 yılında merkezin adamı Mönge Polat⁴⁶² tarafından görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Güyük Han'ın, Argun Aka'ya diğer bir emri de Elçigedey ile antlaşması ve beraber iş yapmaları olmuştur. Yalnız Elçigedey, daha Güyük Han'ın muteber adamı olduğundan zaman içinde çevreden büyük bir baskı görmüştür. Nitekim Mönge Han, 1251 Ekim'i ile 1252 Şubat ayları arasında Elçigedey'i idam ettirmiş ve böylelikle Baycu Noyan, Hülegü Han gelene kadar bölgenin tek askerî valisi olarak kalmıştır.⁴⁶³

---

⁴⁶⁰ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 51; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, ss. 200-202.

⁴⁶¹ Hârizmî bir Müslüman olan Şerefüddin, uzun süre Horasan Genel Valileri yanında bitikçilik yapmıştır. Tus şehrinde 1245'te eceliyle ölen Şerefüddin, muasır kaynaklar tarafından dönem dönem çeşitli Moğol hizipleri arasında gidip geldiği, bu yüzden kimse tarafından sevilmediği zikredilmiştir. Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 126.

⁴⁶² Çormakan tarafından Tebrizli sanatkârların başına Baskak olarak atanan Naymanlı memur Mönge Polat, daha sonraları Güyük tarafından emirlik ünvanı almıştır. Cüveynî'nin aktardığına göre Argun Aka ile pek anlaşamamışlardır. Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 422-423.

⁴⁶³ Spuler, *İran Moğolları*, ss. 50-54.

Ermeniler açısından Moğollar, bölgedeki yalnızlıklarından kaynaklanan güçsüzlüklerini azaltacağı için gerçek anlamda bir fırsat olmuştur. Dolayısıyla Ermeni Kralı I. Hetum ilk defa 1244'te Güyük Han'ın huzuruna çıkarak Moğollara tabi olmuş, aynı hareketi Möngke Han'ın cülûsu esnasında da yapmıştır. İleride görüleceği üzere Moğollara daima sadık kalan Ermeni Hetum, her işlerinde onlara yardım etmiştir. Gürcistan'da ise bir süre önce Kraliçe Rusudan⁴⁶⁴ hâkim olmuş ve ancak Batu ile savaşında esir alınmış ve bu esarete 1240'lı yıllarda vefat etmiştir. Bu dönemde Batu ve ordusu Gürcülere karşı üstün gelmiştir. Batu, kraliçenin ölüm haberini Güyük Han'a göndermiş, Han ise Rusudan'ın oğlunu IV. David lakabıyla, Rusudan'ın yeğenini V. David lakabı ile Gürcistan'da ortak hâkim kılmıştır. Bahsedilen düzen Hülegü'nün Ön Asya'ya girişine değin bu şekilde sürmüştür.⁴⁶⁵

Ortadoğu, XII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde huzuru sağlayan Kudüs Fatihî Selâhaddîn Eyyûbî'nin politikası ile birleşmişti. Onun ölümüyle Ortadoğu üç ya da dört parçaya ayrıldı. Selâhaddîn Eyyûbî'nin, 1244 yılında Mısır'a hâkim olan torunu es-Sâlih İsmail, Halep ve Kuzey Mezopotamya hariç bütün Ortadoğu'yu tekrar Eyyûbî nüfuz altında birleştirdi. Sâlih, 1248'de Halep emiri II. Yusuf'a karşı bir sefer hazırlığında Şam'da olduğu sıralarda, Fransa Kralı Saint Louis'in Mısır'a çıkarma yapmak için Dimyat'a sahillerinde olduğu haberini aldı, ancak herhangi bir girişimde bulunamadan 1249'da vefat etti. Ölümü, oğlu el-Melikü'l-Muazzam Turanşah'ın Mezopotamya'dan yanında Memlûkleriyle⁴⁶⁶ Mısır'a gelmesine kadar gizli tutuldu. Turanşah, Mısır'a geldikten sonra himayesindeki Memlûkler tarafından kendisine karşı komployla öldürüldü ve iktidarı Memlûkler tarafından ele geçirildi. Memlûkler, Fransızlara karşı beklemeden harekete geçerek Dimyat'ı geri aldılar ve Louis'yi esir ettiler. Ardından Turanşah'ın üvey annesi Türk asıllı Şecer'üd-Dür'ü tahta çıkarttılar.

⁴⁶⁴ 1223'te Gürcistan'da tahta çıkan Rusudan, kızını II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile evlendirmiştir. Kendisi ise bir süre sonra Selçuklu Hanedanı'ndan Erzurum hâkimi Mugîsüddin Tuğrulşâh'ın oğlu ile evlenmiş ve bu evlilikten *Tamara* adında bir kızı ile David isimli bir oğlu olmuştur. Ömer Subaşı, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara", *M.K.Ü.S.B.E.D.*, C. 13, S. 33, 2016, ss. 384-385.

⁴⁶⁵ Spuler, *İran Moğolları*, ss. 54-58; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, s. 202.

⁴⁶⁶ Eyyûbî hükümdarı Necmeddin Eyyûb'un Kıpçak ve Kafkasya ülkelerinden getirip Ravza adasında kışlalara yerleştirdiği, Nil Nehri'ne izafen *Bahri Memlûkler* olarak adlandırdığı Türk asıllı kölelerden oluşan özel bir birliktir. İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, İstanbul 2004, ss. 90-97.

Memlûklerin komutanı Aybek ile evlenen hatun, onun kendine karşı bir komplo içinde olduğunu suçlamasıyla onu öldürttü. Fakat her yerde nüfuzları artan Memlûkler, olay sonrasında Aybek'in oğlu el-Mansur Nureddin Ali'yi tahta çıkarttılar. Nureddin Ali'nin başında ise Atabegi ve Saltanat vekili olarak Seyfeddin Kutuz bulunmaktaydı. Bu sıralarda Turanşah'ın katlinde rol oynayan ve ceza almamak için Suriye'ye kaçan Baybars'da Mısır'a dönmüştü.⁴⁶⁷

Anadolu ahvali ise Hülegü'nün gelişinden çok önce karışmıştır. I. Alâeddin Keykubad'ın zamansız ölümüyle idarecilikten anlamayan oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev tahta geçmiştir. Bu dönemde onun tahta çıkmasına yardım eden Veziri Sâdeddin Köpek, büyük hayallere kapılmış ve kendini rakipsiz kılmak için önemli devlet adamlarını ortadan kaldırmıştır. 1240'ta yaşanan bu olaylar, Anadolu halkının dini ve ekonomik kaygıları sonucunda meydana gelen ve çoğunluğunu Moğollardan kaçarak bölgeye yerleşen Türkmenlerden bir grup halkın Babailer İsyanı'nı başlatmasına neden olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin zorlukla bastırdığı hadise, açıkça dosta ve düşmana devletin içine düştüğü zaafiyeti göstermiştir. Dolayısıyla 1241'de ilk kez Erzurum'un işgali ile Moğol akınları başlamış, bunu Köseadağ hezimetini izlemiştir. Anadolu Türklerinin kaderini büyük ölçüde etkileyen savaşta Baycu Noyan komutasındaki otuz bin kişilik Moğol kuvveti, seksen bin kişilik Selçuklu ordusunu 1243 senesinde Köseadağ'da hezimete uğratmıştır. Köseadağ Savaşı, Türkiye Selçuklularının siyasî çöküşünün kesin olarak başladığı olay olmuştur. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1246 yılındaki ölümü ile üç evladı⁴⁶⁸ iktidar için birbirleriyle mücadeleye girişmiş, zaten yıkıma uğramış Anadolu topraklarını iyiden iyiye güçsüzleştirmişlerdir. Bu dönemden sonra Anadolu, Moğolların müdahalelerine, askerî işgallerine ve ağır vergilerle devleti ezmelerine açık bir hale gelmiştir.⁴⁶⁹

---

⁴⁶⁷ Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Çev. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara 2002, 191-193; Cengiz Tomar, "Şecerüddür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 404-405.

⁴⁶⁸ II. İzzedin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Alâeddin Keykubad.

⁴⁶⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s. 228.

4. Hülegü'nün Batı Seferi Hazırlıkları

Möngke Han, sefer hazırlıkları kapsamında öncelikle Hülegü'nün emrine on iki bin kişilik öncü kuvvetiyle beraber Bavûrci⁴⁷⁰ Ketbuka Noyan'ı⁴⁷¹ tahsis etmiştir. Ketbuka Noyan, 1251 kurultayında alınan kararlar Hülegü'den önce İran'a girme ve buranın kolay zapt edilebilmesi için ön hazırlıklar yapma görevi almıştır. Ketbuka Noyan, kurultay biter bitmez ordusuyla ilerlemiş ve yaklaşık üç-dört aylık bir süre zarfında İran'a vararak Bâtınî kaleleri kuşatmaya başlamıştır. Bu esnada batı ordularının genel komutanı Baycu Noyan ve Keşmir civarındaki Tayir Buka ile Sali Noyan⁴⁷² da kurultay kararlarınca Hülegü'nün emrine verilmiştir.⁴⁷³

Möngke Han, kardeşinin ordusunu hazırlarken diğer Çingiz hanedan ailelerinden Hülegü'ye hizmet etmeleri için birer prens görevlendirmiştir. Ayrıca önceden Kubilay'ın yanına vermiş olduğu doğudaki en küçük kardeşleri Sögedey'i ve bütün Moğol ordusundaki askerlerin onda ikisini⁴⁷⁴ Hülegü'ye tahsis etmiştir. Bununla birlikte Möngke Han, askerleriyle birlikte Şiban'ın oğlu Balagay'ı⁴⁷⁵; Çağataylıların temsilcisi olarak Tutar Oğul⁴⁷⁶, Kuli⁴⁷⁷, Moci Oğul'un⁴⁷⁸ oğlu Tegüder

⁴⁷⁰ *Bukavul* olarak da bilinen Bavûrcilik, sabah-akşam yiyecek hizmetinde bulunan kişilere verilen bir ünvanıdır. Spuler, *İran Moğolları*, s. 298.

⁴⁷¹ Nayman kavminden olup Hıristiyan Nestûrî mezhebine mensup Ketbuka Noyan, Hülegü'nün seferlerinde önemli görevler almış, nihayetinde Memlûklerin, Moğollara ağır bir darbe vurduğu Aynicâlût Savaşı'nda, Moğol kuvvetlerinin başında savaşırken ölmüştür. Atwood, "Ked-Buqa", s. 295.

⁴⁷² Sali Noyan'ın askerlerinden bahseden Reşîdüddin, onların Gazan Han katında çok değerli olduklarını aktarmıştır. Bunların Sali Noyan'ın genç subayları olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda Sali Noyan'ın, Barak Han'ın, keşiki olduğunu ve İlhanlı Devleti'ne karşı savaştığını görmekteyiz. Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 101-102.

⁴⁷³ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 13; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 489.

⁴⁷⁴ Cüveynî sadece doğudaki orduların onda ikisi olduğunu ileri sürmüştür. Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 498.

⁴⁷⁵ Balagan, Batu hanesinin temsilcilerinden biridir. Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, s. 122.

⁴⁷⁶ Reşîdüddin'e göre Tutar Oğul da Batu hanesi tarafından gönderilmiştir. Tutar, Cuci'nin yedinci oğlu Boal'ın, Mingkadur adlı oğlunun oğludur. Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, s. 122.

⁴⁷⁷ Kuli, Batu'nun, Orda adlı oğlunun oğludur. Reşîdüddin'e göre Orda'nın hanesini temsilen Hülegü'nün ordusuna katılmıştır. Aldığı görev icabı Kuli, Hârizm yolundan Dihistan ve Mâzenderan bölgelerine 1 tümen orduyla gelmiş ve Hülegü Han'ın bölgeye avdetini beklemiştir. Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, ss. 104, 122.

⁴⁷⁸ Moci Oğul, Çağatay'ın, Yesülün Hatun'un sarayındaki bir köle kadından doğan ilk oğludur. Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, s. 136.

Oğul'u⁴⁷⁹; Çingiz'in ikinci kızı Ceceken Beki ve kocası Oyrat Şefi Törelçi'nin oğlu Buka Timur⁴⁸⁰ ve Oyrat askerlerini vermiştir. Cüveynî, eserinde isimlerin listesini⁴⁸¹ aktarırken aslında daha fazla soylunun olduğunu fakat hepsini zikretmediğini eklemiştir. Bu durum her haneden bir prensin hizmete alınması yönündeki karar doğrultusunda düşünüldüğünde mantıklı gelmekte, sefere daha fazla prensin katıldığını kanıtlamaktadır. Nitekim yukarıda sayılanlar tüm Çingiz sülalesi ailelerini kapsamamaktadır. Ayrıca Hülegü'nün emrine tahsis edilen bu prensler bir defalığına değil, hayat boyu ona hizmet için tahsis edilmişlerdir. Bununla muhtemelen anılan prenslerin soylarının da daimî surette İlhanlı Devleti'ne hizmet etmeleri amaçlanmıştır.⁴⁸² Düşüncemize göre Mönğke Han'ın bu kadar prensi bir araya toplaması ve Hülegü'nün emrine tahsis etmesinin iki sebebi vardır. Birincisi merkezîyetçi bir politika gütmesidir ki Mönğke Han, bu şekilde başta Cuci Ulusu olmak üzere diğer Çingiz Uluslarını kontrol altında tutmayı hedeflemiştir. Diğeri ise Mönğke Han'ın zayıflamış aile içi akrabalık ilişkilerini canlandırmak ve eskiye dönük düşmanlıkları bitirmek istemesi olmalıdır.

Mönğke Han, kardeşi Hülegü'nün yapacağı seferin etkili olabilmesi için çevre bölgelere elçiler yollayarak mancınık ve nefit atma aleti konusunda uzmanlar çağırılmış, bunları Hülegü'nün emrine tayin etmiştir. Neticede Hülegü'nün ordusuna yaklaşık bin kadar bu işlerden anlayan Çinli mancınık ve nefit ustası katılmıştır. Seferin ilerleyen safhalarında Hülegü, bu savaş teknolojilerinden yoğun bir şekilde faydalanmış, birçok kuşatma bu sayede süratle başarıya ulaşmıştır. Ayrıca Baycu Noyan'a, Anadolu'ya giderek ordu için asker başına bir tağar un ve bir tulum içki hazırlaması emredilmiştir. Hülegü bütün komutanların görev yerlerini belirledikten

⁴⁷⁹ Reşidüddin'in onun hakkında verdiği bilgiler Cüveynî'nin aktardıkları ile uyusmaktadır. Tegüder Oğul, Hülegü Han ile bölgeye gelmiş, burada Abaka zamanına kadar kalmıştır. Reşidüddin/Boyle, *Successor*, s. 136.

⁴⁸⁰ Oyratlardan olan Buka Timur'un ailedeki yeri büyüktü. Nitekim kız kardeşlerinden biri olan Köçü Hatun, Batu'nun oğlu Mönğke Timur ile evliyken, diğerkız kardeşi Ölcey Hatun, Hülegü Han ile evliydi. Reşidüddin/Boyle, *Successor*, ss. 109-110

⁴⁸¹ Grigor da kendi listesini vermiştir. Ona göre Hülegü'nün yola çıktığında yanında Kuli, Balagan, Tutar, Tegüder, Gatağan ve Bora Han'ın olduğunu zikretmekte, bununla beraber sayılanların hepsinin birbiri ile samimiyetsiz ilişkileri olduklarını ileri sürmektedir. Özellikle Kuli için ayrı bir paragraf açan Grigor, onun Hıristiyanlara yaptığı eziyetleri uzun uzun anlatmaktadır. Grigor, *Okçu Milletini Tarihi*, ss. 46-48; Abû'l-Farac da benzer isimleri zikretmektedir. Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 556.

⁴⁸² Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 13-14; Reşidüddin/Boyle, *Successor*, s. 122; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 556; Cüveynî, *Cihan Güşası*, s. 498.

sonra orduyu onluk sisteme göre dizayn etmiştir. Ayrıca Hülegü, oğlu Cumukur'u vekil komutan olarak ordunun başına atamış, abileri Abaka ve Yaşmut'u da emrine vermiştir.⁴⁸³

Soyluların dışında Hülegü'nün ordusuna devlet adamları ve komutanlarının kendileri yahut oğulları da katılmışlardır. Bunlardan en meşhuru ileride İran'da Celâyir Devleti'ni kurmuş Şeyh Hasan'ın dedesi İlkay Noyan ve kavmidir. Hülegü'nün İran'a giderken yanına aldığı ve İlhanlı Devleti'nin temelini atarken dayandığı ikinci grup ise Süldüzler olmuştur. Zira Hülegü'nün Baş Yargucusu olarak gördüğümüz Suncak Noyan, bu kabileye mensuptur. Bunlardan başka Kongiratlardan Abatay Noyan, Tatarlardan Durbay ve Giray Noyanlar ile ünlü Samagar Noyan, Sünit'ten Sünitay Noyan ve daha birçokları Hülegü'nün başkentten beraberinde yola çıktığı komutanlar arasındaydılar.⁴⁸⁴

Büyük ordu henüz Karakorum'dan hareket etmeden muhtemel rotalar planlanmış, yol üzerinde bulunan noktalara elçiler ve adamlar yollanmıştır. Elçiler Karakorum ile Beş Balık şehirleri arasındaki Kangay dağlarında ve diğer pek çok yerde Hülegü Han'ın kamp yapması, askerlerini ve sürülerini dinlendirmesi için otlak ve mera alanları tutmuşlardır. İşlerini ciddiyetle yapan görevliler şahıslara ait hayvanların sefer güzergâhlarında otlamamaları ve buraları çiğnememeleri için sağlam tedbirler almışlardır. Nitekim birçok dağ ve tepelerin giriş ve çıkışlarını kapatan memurlar yerlerde bulunan hayvan dişlerine kadar karargâh alanlarını temizlemişlerdir. Diğer bir karar ise Türkistan'dan Horasan'a kadar muhtemel rota içinde bulunan ot ve yeşilliklere kimsenin dokunmaması emredilmiştir. Yani Hülegü Han'ın sefer esnasında ihtiyaç duyacağı her şey rota üzerinde mevcut kılınmış, nehirlerle köprüler ve gemiler yerleştirilmiştir. Böylece Hülegü'nün geçtiği güzergâh,

---

⁴⁸³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 489-501. Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 14; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 556.

⁴⁸⁴ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 57; İran'a, Hülegü ile gelen komutanlar ve beylerin mevkileri o günlerde ihya edilmiş, ancak bu şahısların çoğu Hülegü, İran'a yerleştikten sonra, başarısızlıkları ve hatalı davranışları sebepleriyle ünvanlarından olmuştur. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilatı*, ss. 158-160.

ordusunu istediği her yerde ve her vakit dinlendirebileceği, karargâh kurabileceği yeşillik bir yer haline getirilmiştir.⁴⁸⁵

Ordunun gıda ve erzak ihtiyacı ise Hülegü Han'ın geçeceği yerlerin bölge halkına kişi başı vergiler konulması ile sağlanmıştır. Buna göre her bir asker için ahaliden ortalama 350 kg un, bir tulum şarap alınması şart koşulmuştur. Bir konaklama yerinden diğerine taşınan erzak, bölge valileri eliyle hazırlanıp götürülmüştür. Bu işler sefer güzergâhında bulunan bütün idarecilere daha önceden bildirilmiştir.⁴⁸⁶ İaşe ile ilgili bütün konular çözüldükten sonra Hülegü'nün adına vedalaşma törenleri düzenlenmiş, her bir kardeşi ona ayrı ayrı ziyafetler vermiştir. Bir müddet sonra Hülegü, kalan hazırlıklarını bitirmek ve yola çıkmak için Möngke Han'dan sarayına dönüş izni istemiştir. Cüveynî, Möngke Han'ın, hanımları ve oğullarını saraya yolladıktan sonra Hülegü ve maiyetindekilere kıymetli hazineler verdiğini aktarmıştır.⁴⁸⁷ Hülegü Han 2 Mayıs 1253'te kendi sarayına dönmüş ve yaz ayının bitmesini beklemiştir. Bu sırada yola çıkaracağı ordunun sayısı yaklaşık yetmiş bin olduğu tahmin edilir. Nihayetinde yaz ayları son bulup hava sıcaklığı biraz düşünce yanında küçük biraderi Sögetey, hanımları Dokuz Hatun, Ölcey Hatun, Küyik Hatun ve oğulları Abaka, Yaşmut, Cumukur olduğu halde 19 Ekim 1253 tarihinde ordusuyla Kangay Dağları'na doğru ilerlemiştir.⁴⁸⁸

5. Hülegü'nün Batıya İlerlemesi

5.1. Hülegü'nün Semerkant'a Gelişi ve Batı İdaresini Alması

Batı seferinin başlarında ordunun öncüsü Balagay ve Tutar bir süre Hülegü Han'ın önünden gitmiştir. Karakorum'dan hareketle Kangay Sıradağları aşıldıktan sonra Hoen-Muren Nehri geçilmiş, ardından ilk konaklama yeri Kızılbaş gölüne dökülen Urungu Nehri'ne varılmıştır. Bir müddet beklendikten sonra Urungu Nehri'nden Çin kaynaklarının Puhle dedikleri yere, Puhle'den Almalık'a kadar

⁴⁸⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 498-499; Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 14.

⁴⁸⁶ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 57.

⁴⁸⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 500.

⁴⁸⁸ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 14-16; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 554; Spuler, *İran Moğolları*, s. 440.

ilerlemişlerdir. Başta Kara Hülegü'nün hanımı Orkina Hatun⁴⁸⁹ olmak üzere Uluğ Ev'in bütün ahalisi Hülegü ve ordusunu karşılamış, şereflerine büyük ziyafetler tertip etmişlerdir. Hülegü Han'ın Çağatay bölgesindeki ilk ziyaretçileri, önceden beri yaptığı hazırlıklarla gelişini bekleyen Sâhib-i Azam (Baş Vezir) Mesud Bey ve Mâverâünnehr'in çeşitli emirleri olmuştur. Emirler huzura çıkarak yeni efendileri Hülegü'ye, daha doğrusu merkezin emirlerine bağlılıklarını bir kez daha yinelemişlerdir. Hülegü, çevredeki bir yaylakta 1254 senesi yazını geçirmiştir. Hava sıcaklığının tekrar düşmeye başladığı yaz aylarının sonuna doğru, muhtemelen ekim aylarında, yola tekrar devam etmiştir. Eylül-Ekim 1255'te, Semerkant civarındaki Kân-ı Gül'da konaklayan Hülegü Han, Almalık'ta olduğu esnada Sâhib-i Azam Mesud Bey'in konaklaması için hediye ettiği özel keçeden beyaz çadırında kırk gün eğlence ile meşgul olmuştur. Fakat buradayken Hülegü Han'ın huzuru iki kötü haberle kaçmış şenlikler durdurulmuştur. Nitekim Hülegü Han, Mönge Han tarafından Kubilay'ın yanından alınarak emrine verilen küçük kardeşi Sögetey'in ve aynı dönemde bir diğer kardeşinin daha öldüğünü öğrenmiştir.⁴⁹⁰

Hülegü Han henüz Almalık'ta olduğu esnada ilk siyasî tabisi Melik Şemseddin-i Kert⁴⁹¹ huzuruna gelmiş, herkesten önce Semerkant'da ona bağlılığını bildirmiş, Hülegü Han'dan iltifat almıştır. Ordu Keş'e kadar geldiğinde bölgenin idarecisi Argun Aka ve Horasan ileri gelenleri Hülegü Han'ın huzuruna çıkarak bağlılıklarını bildirmişler, hediyelerini sunmuşlardır. Argun Aka, şahane hediyelerinin yanında Hülegü'ye, Sâhib-i Azam Mesud Bey'in verdiği benzer özel bir çadır vermiştir. Eserlerdeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla sefer boyunca Hülegü Han, sürekli Argun Aka'nın verdiği yeni çadırı kullanmıştır. Bununla birlikte Argun Aka, Cüveynî'yi, Ahmet Bitikçi ve oğlu Giray Melik'i hizmet için Hülegü'nün emrine tahsis etmiştir. Keş'te iken Hülegü Han, Ön Asya'nın yerli emir

---

⁴⁸⁹ Orkina Hatun, o sıralar kocası Kara Hülegü'nün ölümü nedeniyle Çağatay Ulusu'nu oğlu Mübarek Şah namına yönetmekteydi. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 96.

⁴⁹⁰ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 16; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 501. Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 58.

⁴⁹¹ Cüveynî'ye göre Hülegü Han'ın huzuruna ilk avdet eden Muhammed b. Mikdat'dır. Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 501; Muhammed b. Mikdat, Kert Hanedanı'nın kurucusu ve Herat Bölgesi'nin yerel lideridir. Osman Gazi Özgüdenli, "Mihribâniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. EK-2, İstanbul 2016, ss. 269-270.

ve hâkimlerine genel bir mektup⁴⁹² yollamıştır. Zikredilen mektup sonrası Asya'nın batısındaki hâkimler ve emirler Hülegü Han'a bağlılıklarını bildirmek için âdeta yarışmışlardır. Anadolu o esnada iki sultan tarafından yönetildiğinden II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan iki ayrı temsilci göndermişler ve bağlılıklarını arz etmişlerdir. Ayrıca Fars Salgurluları Atabegi Ebûbekir'in oğlu Saad⁴⁹³, Irak, Azerbaycan, Horasan, Arran ve Gürcistan'dan birçok emir ve bey ile tanınmış meşhur kişiler Hülegü Han'ın huzuruna kıymetli hediyelerle gelerek bağlılıklarını bildirmişlerdir.⁴⁹⁴

Bir ay müddetince burada kalan Hülegü Han, nihayetinde Ceyhun'u geçmek için yola çıkmıştır. Henüz hareket edilmeden adamları, Ceyhun'a geldiğinde sorunsuz bir şekilde nehir geçilebilir diye su üstündeki gemilere el koymuşlardır. Hülegü Han, Ceyhun Nehri'ne geldiğinde gemi sahiplerine iltifat olarak üzerlerindeki Bac⁴⁹⁵ vergisini kaldırmış, uygulamayı bütün ülkeye yaymıştır. Hülegü, Ceyhun Nehri'ni 10 Ocak 1256 günü geçmiş, nehir geçilir geçilmez burada büyük bir av şenliği düzenlemiştir. Avın ardından kuvvetler Safurkan Otlığı denen yerde dinlenmişlerdir. Ordu, Safurkan Otlığı'ndan daha erken bir vakitte ayrılmayı planlamış ancak Kurban Bayramı'na denk gelen bir günde kış ayı şiddetini arttırınca Moğollar burada kışı geçirmek zorunda kalmışlardır⁴⁹⁶

---

⁴⁹² Mektup şöyleydi: “Biz mülahidelerin kalelerini yıktırmak ve o taifeyi yerinden söküp atmak için ve Kaan'ın yarlığı hükmüyle geliyoruz. Eğer siz bizzat gelip asker ve silah yardımında bulunursanız hüküm sürdüğünüz yerler, askerleriniz ve eviniz size kalacaktır. Sizin çabanız ve gayretiniz makbule geçecektir. Eğer bu fermana uymaktan yüz çevirirseniz Tanrı'nın gücüyle kendi işimizi hallettikten sonra özrünüzü dinlemeden size doğru gelip, sizin memleketinize ve evinize, aynen bunlara davrandığımız gibi davranacağız.” Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 16-18.

⁴⁹³ Asıl adları Salgurlular olup İran'ın, Fars Bölgesi'nde hüküm süren bir Türk hanedanlığıdır. Salgurların metbûuluğu o dönem bilinen bir durumdu. Onlar daha önceleri, Sa'd b. Zengî devrinde, Ögedey Han'a itaatlerini sunmuştu. Hülegü Han'ın istilası sırasında Salgurlu hâkimi Ebûbekir'dir. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 155; Erdoğan Merçil, “Salgurlular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 29-31.

⁴⁹⁴ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 16-18; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 501-503; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 348.

⁴⁹⁵ Bir çeşit yol vergisi. Ayrıca bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s. 467.

⁴⁹⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 502-503; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 17; Spuler, *İran Moğolları*, s. 60; Mustafa Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 2007, ss. 46-47.

5.2. Batı Seferi

5.2.1. Ketbuka Noyan'ın İran'a Gelişi ve Yaptıkları

Hülegü Han'ın, bölgeye geldiği 1256 senesinden üç-dört yıl kadar önce Ketbuka Noyan bölgeye girmiştir. Nitekim o, Ağustos 1252'de Hülegü Han'ın öncüsü olarak İran'a yola çıkmış, Mart 1253'te Ceyhun'u geçerek Mayıs 1253'te Horasan'a ulaşmıştır. Haziran ayında Kûhistan Bölgesi'nde faaliyetlerine başlayan Ketbuka Noyan, ilk olarak ordusunu üç eşit parçaya bölmüş, Karakorum'daki müzakerelerde alınması planlanmış çeşitli kaleleri muhasaraya göndermiştir. Kendisi de az bir kuvvetle aynı ay Girdkûh Kalesi'ni kuşatmıştır. Ketbuka Noyan'ın Girdkûh Kuşatması'nı pek önemsemediğini anlamaktayız. Nitekim Ketbuka Noyan, burada kendi askerlerinin etrafını hendeklerle çevirerek kimsenin dışarı çıkmasına izin vermemiş, kuşatmada zafiyet gösterilmemesini amaçlamıştır. Ketbuka Noyan Girdkûh'ta bu önlemleri aldıktan sonra Mihrin Kalesi'ni kuşatmaya gitmiş, Girdkûh Kalesi önünde askerlerin başına Böri adlı bir subay bırakmıştır. Mihrin Kalesi etrafına mancınıklar yerleştirdikten sonra 8 Ağustos'ta bu sefer Şahdiz'i kuşattırıştır. Ayrıca Terem ve Alamût kalelerini de muhasara ettiren Ketbuka Noyan, bir müddet sonra askerlerinin bir kısmını Mirgitay önderliğinde Tarım ve Rudbar kasabalarına, daha sonra da Mansuriye ve Alenişin'e saldırımları için göndermiştir. Anılan yerlerde Moğollar yaklaşık bir ay boyunca büyük katliam ve yağma yapmışlardır.⁴⁹⁷

Ketbuka Noyan'ın ele geçirdiği ilk kale Şahdiz Kalesi olmuştur. Temmuz başında Tun ve Tirşiz, eylülde Mihrin, kasımda da Kemah Kalesi zapt edilmiştir. Ancak bazı kalelerin zapt edilmesi, özellikle Girdkûh gibi olanlar, Moğollara hayli pahalıya patlamıştır. Çünkü Bâtınîler bir dönem Girdkûh Kalesi içinden hendekle çevrili kuşatmacılara ani bir baskın yapmışlar, burada bırakılan subay Böri ve yüz kadar askeri de öldürerek Moğol istihkâmlarını tahrip etmişlerdir. Başka bir olay da şu şekilde meydana gelmiştir: Girdkûh Kalesinde bir ara veba salgını çıkmış, kaledeki savunmacı sayısı hayli azalmıştır. Dönemin Nizârî İsmâilî İmamı Alâeddin Muhammed, buna karşılık kaleye Mübârizüddin Ali Turan ile Şücaüddin Hasan es-

⁴⁹⁷ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 18-19; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 60; Spuler, *İran Moğolları*, s. 60.

Serebânî'yi yüz on kişilik bir kuvvetle göndermiştir. Komutanlar hiç kayıp vermeden kaleye girmiş, operasyon esnasında yalnızca bir askerin hendekten geçerken ayağı kırılmıştır.⁴⁹⁸ Bu hadise İsmâîlîler'in gizlilik konusunda ne denli yetenekli olduklarını açıkça ortaya koymuştur.

O günlerde Nizârî İsmâîlî tahtında bir değişiklik meydana gelmiştir. İmam Alâeddin, Alamût yakınlarındaki Şirkuh Kalesi'nde, bir koyun ağılında, en yakın adamlarından Hasan Mâzenderanî tarafından öldürülmüştür. Alâeddin'in bu şekilde ölmesi aynı zamanda Rükneddin Hürşah'ın ona karşı darbe yapma hazırlığı içinde olduğu bir döneme denk gelmiştir. Nitekim Rükneddin Hürşah, babasının Moğollar konusuna yeterince önem göstermediğini savunmakta ve birtakım uygunsuz davranışlarını eleştirmiştir. Dolayısıyla imamın düşmanlığını üzerine çeken Rükneddin Hürşah, iktidarı elinden almak için hazırlıklara girişmiştir. Neyse ki fazla bir çaba göstermeye gerek kalmadan babasının ölümüyle yeni Nizârî İsmâîlî imamu olmuştur.⁴⁹⁹

Ketbuka Noyan'ın İran'da gerçekleştirdiği bu faaliyetler muhtemelen daha başkent Karakorum'da, 1251 kurultayında planlanmıştır. Nitekim bunu süratle bölgeye girişi ve doğrudan belirli kalelere yönelip kuşatmaya başlamasından anlamaktayız. O, yalnızca bununla kalmayarak Tarım, Rudbar, Mansuriye ve Alenişin bölgelerinde de yağma ve tahripde bulunmuştur. Bunu yapmasının temel sebebi ise Moğol dehşetini büyük ölçüde bölgeye yaymak olmuştur. Esasen Moğollar, yağma gibi eylemlerinin büyük çoğunluğunu hâkimiyetleri altına almayı planladıkları bölgede sosyal psikolojiyi etkilemek, böylelikle işgalleri kolaylaştırmak amacıyla yapmışlardır. Biz bölgeden Moğol dehşeti dolayısıyla çevre vilayetlere kaçanları felaketin sözlü taşıyıcıları olarak tanımlamaktayız. Zira bu etkinin en çok bölgeye yakınlığıyla bilinen Bağdat'ta karşılık bulduğunu düşünmekteyiz. Bunlarla birlikte Moğollar açısından herhalde öngörülemeyen tek hadise İsmâîlî tahtında yaşanan değişiklik olmalıdır. Ketbuka Noyan'ın ardından İran'a giren Hülegü

⁴⁹⁸ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 19; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 60.

⁴⁹⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 149; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 560; Aleaddin'in ölümüne giden süreç hakkında geniş bilgi için bkz. Ayşe Arayancan, *Hasan Sabbâh ve Alamût "Nizârî İsmâîlîleri"*, Yeditepe Yay., İstanbul 2017, ss. 102-103; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 60.

Han'ın, bir yıl içinde bütün Bâtınîleri yok etmesi, bizce Ketbuka Noyan'ın başarılı ön harekâtının bir neticesidir.

5.2.2. Hülegü'nün İran'a Gelişi ve Rükneddin Hürşah ile Anlaşma Çabaları

Hülegü Han, mart ayında Zave yönünde hareket etmiştir. Bu arada Hülegü, yol boyunca yerel halktan ordusuna askerliğe elverişli kişileri toplamıştır. Zave ve Haf'a gelen Hülegü Han, burayı geçtiği esnada birkaç Bâtınî kalesinin zaptı için İlkan Noyan ve Ketbuka Noyan'ı görevlendirmiştir. İlkan ve Ketbuka Noyanlar Kûhistan'dan ilerleyerek önce Tun Kalesi'ni kuşatıp ele geçirmişlerdir. İki komutan buradan hareketle Mayıs 1255'te, Tun şehrine gelmişler ve burayı da Moğol hakimiyeti altına almışlardır. Tun şehir halkı on yaşından küçük çocuklar ve genç kadınlar dışında tamamen kılıçtan geçirilmişlerdir.⁵⁰⁰

Tun şehrinin zapt edilmesinden sonra İlkan Noyan ve Ketbuka Noyan, Hülegü Han ile birleşerek Tûs şehrine yürümüşlerdir. Tûs şehri yakınlarındaki Cihn el-Fukara denilen yerde otağ kurulduğunda Hülegü Han'ı, ev sahipleri Argun Aka ve Sâhib İzzeddin Tahir'in hanımları ağırlandı. Ordunun bir müddet dinlenmesinin ardından toplanan kuvvetler Kuşan adıyla da bilinen Habuşan'a gelmiştir. Hülegü Han, bu şehirde Cüveynî'nin raporu ve tavsiyeleri doğrultusunda bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu işler için kendi hazinesinden Seyfeddin Aka'ya üç bin dinâr vererek şehre su getirmiş, Cuma Camisi'nin yanına bir bahçe yaptırmış, cami ve camiye bağlı mezarlığı tekrar canlandırmıştır. Hızla Ustu bölgesine gelen Hülegü Han, Ustu'dan Rükneddin Hürşah'a Cebehane komutanı Bek Timur Kurt, Bitikçi Sahireddin ve Şah Emir'den oluşan bir elçilik heyeti yollamıştır. Fakat Hülegü Han'ın elçilik heyetine Rükneddin Hürşah gereken ilgiyi göstermemiş, heyet eli boş bir şekilde Hülegü Han'ın huzuruna dönmüştür. Bir süre sonra hatasını anlayan⁵⁰¹ Rükneddin Hürşah, o sırada Hemedan'da bulunan Yasa'ur Noyan ile iletişime geçerek ne yapması gerektiğini sormuştur. Aldığı tavsiye doğrultusunda

⁵⁰⁰ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 20; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 503-505; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 61.

⁵⁰¹ Reşîdüddin bu noktada Hülegü Han'ın fikrini değiştirenlerin Nâsırüddin Tûsî önderliğindeki bilgin ve idarecilerden bir grup olduğunu ileri sürmüştür. Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 20.

kardeşi Şehinşah ve Asileddin Zuzeni önderliğindeki bir elçilik heyetini 27 Mayıs 1256'da Kazvin'de bulunan Yasa'ur'un yanına yollamıştır. Yasa'ur Noyan, elçilik heyetini yanlarına oğlu Moraka'yı da katarak Hülegü'ye göndermiştir.⁵⁰²

Rükneddin Hürşah'ın elçileri, kardeşi Şehinşah'ın liderliğinde kısa süren bir yolculuktan sonra Hülegü'nün huzuruna varmışlar, Rükneddin Hürşah'ın, Hülegü Han'a tabî olduğunu iletmişlerdir. Elçilerin getirdiği haberden mutlu olan Hülegü, yanlarına Sadreddin, Zahirreddin, Tülek Bağatur, Bahşi ve Mazuk'u da katarak, cevabî mektubuyla haziranın ikinci haftası Rükneddin Hürşah'a geri yollamıştır. Hülegü mektubunda Rükneddin Hürşah'tan elindeki kaleleri yıktırması ve yanına gelmesini emretmiştir. Muhtemelen Rükneddin Hürşah, bizce kış şartlarının ağır geçeceğine ve bunun Moğolların aleyhine olacağına güvenmiştir ki bu durumun ona vakit kazandıracağına inanmıştır. Nitekim Hülegü'nün bu isteklerini bir önceki mektubuna karşılık hakaret dolu bir mektupla reddetme cesareti göstermiştir. Mektuptan anlaşılan Rükneddin Hürşah, Hülegü'den gerçekten korkmamış, ancak yine de onu çok fazla öfkelenlendirmekten çekinmiştir. Kısa bir süre sonra Hülegü Han'ı az da olsa memnun etmek için birkaç kalesinin kapılarını söktürmüş, bazı önemsiz istihkâmlarını yıktırılmış ve içlerini boşalttırmıştır. Ayrıca Alamût, Meymundiz ve Lammasar'ın da kale kapılarını söktürmüştür.⁵⁰³

Hülegü Han'ın Rükneddin Hürşah'a çok sabır gösterdiği ve yine de ihtiyatı elden bırakmadığını anlamaktayız. Zira Yasa'ur Noyan'dan yaz aylarının sonuna doğru Rükneddin Hürşah'ın topraklarını terk etmesini, bölgedeki faaliyetlerini durdurmasını istemiştir. Hülegü, bir müddet burada dinlendikten sonra hareket etmiş ve ağustos sonu Şuhan'a varmıştır. Hülegü Han, Şuhan'da iken Rükneddin Hürşah, adamlarından biriyle Sadreddin'i, Hülegü'ye göndererek isteklerde bulunmuştur. Buna göre Rükneddin Hürşah, Hülegü Han'dan kalesini ve içindekileri terk etmesi, bunun için kendine bir yıl mühlet tanınması ve kalesine Baskak tayin etmesi gibi birtakım taleplerde bulunmuştur. Hülegü Han, bu taleplerle gelen elçilik heyetini

⁵⁰² Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 503-505, 583; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 20-22; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 61-62; Arayancan, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, ss. 105-106.

⁵⁰³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 584; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 20-22; Abû'l-Farac, *Tarih II*, ss. 560-561.

memnuniyetle karşılaşmış ve geri Rükneddin Hürşah'a yollamıştır. Hülegü, bir süre sonra yanında getirdiği hayvan sürülerine çevrede ot kalmamasından dolayı Harrakan şehrine gelmiştir.⁵⁰⁴

Hülegü Han, Nizârî İsmâîlileri kolay bir şekilde boyun eğdiremeyeceğini anlamış olmalı ki bir yandan Rükneddin Hürşah'a doğru ilerlerken, diğer yandan onunla diplomatik ilişkilerini koparmamıştır. Hülegü Han, ağustosun son günleri ve eylülün ilk günleri arasında Harrakan'da birtakım hazırlıklara girişmiştir. Hazırlıklar kapsamında Mâzenderan taraflarından İlkan Noyan ile Buka Timur, Huvar ve Simnan taraflarından Tegüder Oğul ile Ketbuka Noyan, Alamût yönünden ise oğullarını Bistam'da toplamış, eylül ayında ilerlemiştir. Yola çıkmadan önce Rükneddin Hürşah'a biat etmesini tavsiye eden bir mektup gönderen Hülegü Han, eğer isteğini kabul eder huzuruna çıkarsa geçmişteki hatalarını affedeceğini bildirmiştir.⁵⁰⁵

Rükneddin Hürşah, bu aşamadan itibaren işlerin iyice ciddileştiğini düşünmüş olmalıdır. Nitekim Veziri Keykubad önderliğinde bir elçilik heyetini Firuzkûh taraflarında olan Hülegü Han'a göndermiştir. Rükneddin Hürşah, mektubunda tekrar kendine bir yıl mühlet verilmesi, Alamût, Lammasar ve Lal kalelerinin yıkılmadan kalması, diğer kalelerin de zamanla teslim edileceği, böylece bütün isteklerin yerine getirileceğini bildirmiştir. Diğer yandan Rükneddin Hürşah, 9 Eylül'de Hülegü Han'a ciddiyetini göstermek için Veziri Şemseddin Gilekî'yi ve kuzeni Seyfeddin Sultan Melik b. Kaya'yı Moğollara göndermiş, Girdkûh ve Kûhistan'daki İsmâîlî valilerin de bir müddet sonra gelip biat edeceklerini bildirmiştir. Hülegü Han, Firuzkûh'tan ordusuyla Demavend'e geçince buradan Şemseddin Gilekî'yi, Rükneddin Hürşah'ın sözünü ettiği yerlere, idarecileri biat ettirmeye Girdkûh'a yollamıştır. Gilekî ile gelen birini de aynı görevle Kûhistan'a yollamış, Melik b. Kiya'yı da elçiyle Rükneddin Hürşah'a göndermiştir. Hülegü Han, Hürşah'a artık

⁵⁰⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 505; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 20-22.

⁵⁰⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 505-506; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 22; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 62.

Demavend'e geldiğini, derhal huzuruna çıkmasını eğer birkaç gün hazırlanmak istiyorsa oğlunu önden yollamasını bildirmiştir.⁵⁰⁶

Kış aylarının yaklaşması Hülegü Han'ı hızlı hareket etmeye itmiş olmalıdır. Zira 22 Eylül'de, Meymundiz Kalesi önlerinde ilk kez bir Moğol kuvveti görülmüş, kale önlerinde araştırma ve inceleme faaliyetleri yürütülmüştür. Bu dönemde Hülegü'nün, Hürşah'a yolladığı Melik b. Kiya da Meymundiz'de huzura çıkmış, imamı hayli zora sokacak yeni talepleri sıralamıştır. Hülegü Han, Hürşah'dan, kendi gelmesi dahi ailesinden birini yollamasını istemiştir. Hatalı bir davranışta bulunduğu farkında olmayan Hürşah, anlaşılabilir diyerek üvey kardeşi olan başka bir çocuk yollamıştır. 8 Ekim günü üvey kardeşini, kendi kardeşi Şehinşah'ı ve devlet büyükleriyle beraber öz çocuğu olduğu yalanıyla Hülegü Han'a yollamıştır. Bu sırada Abbasabad'da olan Hülegü, gelen çocuğun Rükneddin Hürşah'ın çocuğu olmadığını tespit etmiş, lakin kimseye sezdirmemiştir. Hülegü Han, çocuğun daha fazla annesinden ayrı kalmaması gerekçesiyle Meymundiz'e geri yollamıştır. Ancak çocuğu getiren heyet, Hülegü'nün yanında alıkonulmuştur. Devlet adamları ve kardeşinin Hülegü Han'ın yanında kalmasına bir hayli endişelenen Rükneddin Hürşah, onları geri alabilmek amacıyla 26 Ekim'de kardeşi Şiran Şah ile Hacı Asıleddin Zuzeni'yi üç yüz askerle Moğollara göndermiştir.⁵⁰⁷

Şiran Şah, 28 Ekim'de Rey şehrinin Pişkil Dara Kasabası'nda bulunan Hülegü Han'ın huzuruna çıkmıştır. O günlerde, daha önceleri Girdkûh'a gitmiş olan Şemseddin Gileki de yanında Girdkûh valisi Kadı Taceddin Merdan Şah ile Hülegü Han'ın yanına gelmiştir. 30 Ekim'de Pişkil Dara Kasabası'ndaki son hazırlıklar biterken Şehinşah, tekrardan Hürşah'a gönderilmiş, beş gün içinde tabiyetini bildirmesi aksi halde Moğolların saldırıya geçecekleri bildirilmiştir. Ancak gelen heyete Rükneddin Hürşah, eskisi gibi tutarsız ve acemice bir yaklaşım sergilemiştir. Hülegü Han, birkaç gün sonra, 31 Ekim 1256'da Pişkil Dara'dan çıkmış ve

---

⁵⁰⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 584-585; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 22-23; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 62-63.

⁵⁰⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 507-508, 585; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 23; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 561.

Tâlekan'a ilerlemeye başlamıştır. Bu arada yazılan bir fermanla Kazvin'deki Cemalabad Kasabası'nda tutulan Bâtînî esirler idam edilmişlerdir.⁵⁰⁸

Hülegü Han'ın Ceyhun'dan geçtiği ilk günden Tâlekan'a geldiği yedi aylık zaman zarfı içinde Nizârî İsmâilî zümresi ile bütün diplomatik yolları zorlamıştır. Diplomatik girişimleri Moğolların yalnızca önceden beri süregelen âdetleri olarak görmemek gerekiyor. Sulh teatileri, özellikle İsmâilîler gibi güçlü bir fırkanın zaiyatsız bağlılığını sağlamak için zorunluydu. Bâtînî fedailer, başlarında bulunan imama fanatizm boyutunda sevgi duymakta, onun için gözlerini kırpmadan ölümü göze almaktaydılar. Zeki bir komutan olan Hülegü, yaklaşık yüz bin kişilik askerî kuvvetinin, mevcudu yaklaşık yirmi bin etmeyen Nizârî İsmâilîlerini yenmeye yetmeyeceğini bilmekteydi. Nitekim örgütün kendi dönemlerinin süper güçleri Selçuklulara ve Hârizmşahlılara ne tür sıkıntılar çektirdikleri, Sultan Sencer'in yastığına bıçak koyup tehdit ettikleri gerçekleri bilinen bir durumdur. Ayrıca çok yüksek dağ zirvelerinde kurdukları müstahkem kalelere yerleşmişlerdir.

İsmâilî tarihinden haberdar olan Cüveynî gibi müverrihler, sefer boyunca meşvereti önemseyen Hülegü'nün çevresinde bulunmuş, batının yeni efendisine onlar hakkında detaylı bilgiler vermiş olmalıdır. Hülegü Han, aşağıda açıklandığı üzere bir ara Meymundiz'den çekilmeyi, hatta seferden vazgeçmeyi düşünmüştür. Bunlarla birlikte bu süre zarfında Hülegü, yanında devasa bir ordu ile gezmekte ve İran'ı talan etmektedir. Bu yağma ve talanlar Rükneddin Hürşah'ı yıldırma gibi bir amaç da taşısa asıl gaye ordunun iaşesidir. Nitekim Hülegü, iaşe konusunda oldukça sıkışmış olmalıdır. O, sonsuza dek İran'ı yağmalayarak bölgede var olamayacağını, orduyu ayakta tutamayacağını tespit etmiştir. Dahası eylül ayı da bitmekte, kış ayları yüzünü göstermek üzeredir. Bu nedenlerle Hülegü Han, Tâlekan'dan çıktığı ilk günden beri hızlı hareket etmiş, kuşatmaları sıklaştırmış, kış gelmeden Hemedan'a varmayı planlamıştır. Dönemin muasırı kaynakların acemi, tutarsız ve tecrübesiz olarak nitelendirdiği Rükneddin Hürşah, aslında kendi açısından en makul davranışı yapmış, Hülegü ve ordusunu kandırma yoluyla yedi ay geciktirmiştir. Casuslukla ünlü bu gürhunun Hülegü'nün sıkışık durumundan haberdar olmaması imkânsızdır.

---

⁵⁰⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 508; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 23.

Muhtemelen Hürşah, Moğolların asker sayısından komutanlarının isimlerine kadar her türlü bilgiden haberdardır. Dolayısıyla yine de tehdidin farkında olmakla beraber, kendisi için gözünü kırpmadan ölebilecek adamlarına, müstahkem kalelerine ve kışın yaklaşmasına güvenmektedir. Rükneddin Hürşah, bahsedilen bu avantajları sonuna kadar kullanmış, ancak kaçınılmaz sonu engelleyememiştir.

5.2.3. Rükneddin Hürşah'ın Boyun Eğmesi

Pişkil Dara'dan orduyu ilerleten Hülegü Han, artık meseleyi barışla çözmekten vazgeçmiştir. Tâlekan'a geldiği dönemde, çok az bir süre içinde, çevreye dağılmış bütün ordusuna haber yollamış ve harekete geçmelerini emretmiştir. Önce Sukuncak ve Tamgay Noyan idaresinde, Türklerden kurulmuş bir orduyu öncü olarak Meymundiz Kalesi'ne yollamıştır. Ustandar taraflarındaki İlkan Noyan ile Buka Timur deniz yönünden gelmişler, Meymundiz Kalesi ve civarındaki köylerin önüne yerleşmişlerdir. Hülegü, ayrıca Moğolların da desteklediği Kirman ve Yezd bölgeleri askerlerinden oluşan bir orduyu Alenişin, Mansuriye ve diğer kaleleri kuşatmaları için yollamıştır. Prensler Balagay ve Tutar da Alamût bölgesinde devriyelerinden gelen emir üzerine ayrılmış Meymundiz'e gelmişlerdir. Anılan prenslerden sonra kendi kuvvetleriyle Ketbuka Noyan ve Hülegü'nün yolladığı öncüler de gelmişlerdir. Hülegü Han, öncülerini çıktuktan bir gün sonra Tâlekan'dan ayrılmıştır. Cüveynî'nin çok tehlikeli olarak aktardığı Hazer Cem geçidinden ilerleyen Hülegü, 7 Kasım günü Meymundiz önlerinde ordularıyla birleşerek kuşatmayı tahkim etmiştir.⁵⁰⁹

8 Kasım günü Hülegü Han, kuşatma alanına hâkim Cuhan adlı tepeye çıkarak burada karargâhını kurmuştur. Cüveynî'nin de içinde olduğu devlet adamları ve memurlar da buraya çıkmışlardır. Hülegü Han, maiyeti ile kuvvetli Meymundiz Kalesi'ni incelemiştir. Rükneddin Hürşah'ın babası Alâeddin Muhammed tarafından yapılmış, çok yüksek ve sarp bir dağın eteklerine kurulmuş bu kale, öfkeyle gelen Hülegü'yü tereddüte sokmuştur. Bu nedenle Rükneddin Hürşah ile tekrar elçi teatisi başlamıştır. Hülegü Han, ona aldığı tedbirlere ve yanındakilerin yalanlarına inanmaması şayet aşağıya inerse onu ve halkını affedeceğini bildirmiştir. Ancak

⁵⁰⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 510-512; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 23.

Rükneddin Hürşah, kış aylarının yaklaşmasına ve oturduğu kalenin aşılmağına çok güvenmiş, adamlarıyla Hülegü'nün gönderdiği heyete Rükneddin Hürşah'ın kalede olmadığı, onun emri ve isteğı olmadan yerlerinden ayrılamayacaklarını söylemiştir. Kasımın ikinci haftasına girilirken mancınıklar kurulmuştur. Nitekim elçilerin kaleden dönmesiyle mancınıkların fırlatılması ve ordunun taarruza geçmesi emredilmiştir. Bu esnada karşı tarafta Moğollarla savaşa başlamıştır.⁵¹⁰

Ancak birkaç gün sonra Hülegü Han, hayvan yeminin çok azalmış olduğu ve kış aylarının yaklaşması nedeniyle kaleyi ele geçiremeyeceğini düşünmüş, kuşatmayı bir sonraki yıla bırakma fikrini müzakereye açmıştır. Hülegü'nün düşüncesi, çoğu adamı tarafından desteklenmiş, ancak karşı çıkanlar da olmuştur. Zira toplantı sırasında Buka Timur, kuşatmanın ertelenmemesi ve devam edilmesi hususunda görüş ortaya koymuş, Emir Seyfeddin, Ketbuka Noyan ve Tayir Buka da onu desteklemişlerdir. Çoğunluğu askerî hizibin desteklediğı Buka Timur'un fikri Hülegü Han tarafından kabul edilmiştir.⁵¹¹ Aslında savaşın başlarında Rükneddin Hürşah, makul bir şekilde şansını kullanmış ve Hülegü'yü oyalamıştır. Nitekim oturduğu Meymundiz Kalesi çok kuvvetli bir kaleydi ve kış ayı sertliğini bir anda bastırabilir, Moğolları zora sokabilirdi. Ancak aynı zamanda Rükneddin Hürşah'ı, kale önünde toplanmış en aşağı elli bin kişilik Moğol Ordusu psikolojik anlamda korkutmuş olmalıdır. Dolayısıyla biraz daha zaman kazanmak için birkaç gün sonra tekrar Hülegü'ye bir elçi göndermiştir. Rükneddin Hürşah bu mektubunda da Hülegü Han'ı oyalamaya çalışmış ve başarılı olmuştur. O mektupta, Hülegü'nün yanına gelecek kadar öfkeli olmadığını zannettiğini iddia ederek özrünü bildirmiş, askerlerine silah bırakma emri verdiğini ve bugün ya da yarın kaleden inerek teslim olacağını bildirmiştir.⁵¹²

Rükneddin Hürşah'ın sözlerine inanan Hülegü Han, savaşı ertesi gün devam ettirmemiş, çarpışmalar sona ermiştir. Bu arada Rükneddin Hürşah, savaşı geçiren gün bir elçi daha yollayarak canının bağışlandığına dair yarlık istemiştir. Hülegü Han bu isteğı de kabul ederek Cüveynî'ye bir mektup yazdırmış, Hürşah'ın istediğı

⁵¹⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 513-515. Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 24.

⁵¹¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 508-509.

⁵¹² Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 516-518, 586-587; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 24.

yarlığı elçilerle Meymundiz Kalesi'ne yollamıştır. Fakat Rükneddin Hürşah cevabî mektubunda Hülegü'ye, kaleden inmesine bir grup muhafazakâr fedainin izin vermediğini bildirerek oyalamaya devam etmek istemiştir. Gelen bu haberle Moğol ordusu, mancınıkların yerini değiştirerek farklı noktalardan Meymundiz Kalesi'ni şiddetli atışa tabî tutmuştur. 16 Kasım'da Moğol askerleri dağa tırmanmak için Meymundiz Kalesi eteklerine sokulmuşlardır. Rükneddin Hürşah, son yaşananlarla artık kar yağmasından ve Moğolların pes etmesinden ümidini kaybetmiş, hemen Hülegü'nün huzuruna büyük bir devlet ricali, öz oğlu ve kardeşi İran Şah'ı yollamıştır. Hülegü'ye karşı tavrı ve aleyhine girdiği işlerden dolayı özür dileyen Rükneddin Hürşah, 19 Kasım 1256'da Hülegü'den pek çok vaat almış olarak; akrabaları, fedaileri ve tüm hazineleri ile Meymundiz Kalesi'ni terketmiştir. Böylece Bâtınîler konusunu halleden Hülegü, Rükneddin Hürşah'ın hazinesinin çoğunu askerlerine, kalan kısmını da devlet ricaline vererek diğer kaleler üzerine yürümek için harekete geçmiştir.⁵¹³

Rükneddin Hürşah, kaleden indikten sonra Hülegü Han'ın eteklerini öperek tazimde bulunmuş ve hazinesinin en kıymetli eşyasını ona hediye vermiştir. Yapılan antlaşma ile Meymundiz Kalesi'nin tüm halkı ve halka ait taşınabilir mülkler yağmadan hariç tutulmuştur. Hadiseden bir müddet sonra, Moğol ordusunun kaleyi yıkma hazırlığına girdiği sırada onlarca fanatik fedainin direnişe geçtikleri anlaşılmıştır. Cüveynî birkaç gün kalenin sadece mancınıklarla dövüldüğünü, daha sonra bir miktar Moğol askerinin buraya çıkarak direnişçileri öldürdüğünü zikretmiştir.⁵¹⁴

5.2.4. Alamût'un Sonu

Rükneddin Hürşah, ilk olarak henüz Hülegü Han huzurundayken Moğol elçilerini kendi güvendiği adamlarla diğer kaleleri yıktırmak için yollamıştır. Hülegü de sarayına geri dönüş hazırlıklarını bitirerek yola çıkmış, yol üstünde, Rudbar civarlarında dokuz gün Meymundiz Kalesi'nin ve diğer kalelerin kutlamıştır.

⁵¹³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 516-518; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 24; Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, ss. 103-104; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, ss. 128-129; Arayancan, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, ss. 106-107; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 60-61.

⁵¹⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 519; Arayancan, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, s. 107.

Alamût'a yaklaşıldığında komutan Mukaddem'e bir elçi gönderen Hülegü, efendisi Rükneddin Hürşah gibi davranmasını ve teslim olmasını bildirmiştir. Direniş planı yapan Mukaddem'in, görüşmeler neticesinde Rükneddin Hürşah gibi Hülegü'yü oyalamaya çalıştığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla Hülegü, Lammasar'a hareket etmeden Balagay'a büyük bir kuvvet vermiş ve Alamût'u kuşatmaya aldırtmıştır. Ani bir kuşatmayla ile sarsılan Mukaddem ve kale halkı, ciddiyeti kısa bir süre içinde anlamış, Rükneddin Hürşah'tan Moğolların kendilerini affetmesi adına şefaati olmasını istemişlerdir. Bu haber Hülegü'nün kulağına gittiğinde hafif bir ceza verilmesi karşılığında af taleplerini onaylamıştır. Alamût Kalesi halkı mallarıyla beraber dağın aşağısındaki boş alana çıkarılmışlardır. Tahliyeden üç gün sonra Moğollar, evlerinden sahiplerinin taşıyamadığı malları alarak her şeyi ateşe vermiş, Alamût'tan eser bırakmamışlardır. Kasımın son haftası Kûhistan Kalesi valisi Şemseddin, Hülegü'den yarlıkla şefaati istemiştir. Deylem, Aşkavar, Tarum ve Harkam taraflarından birer birer kale komutanları Hülegü'nün huzuruna gelerek ona tabî olmuşlar, aldıkları yarlıklarla kalelerini yıkmışlardır.⁵¹⁵

Bir müddet sonra Lammasar Kalesi civarındaki bir kışlağa yerleşen Hülegü, kalenin teslim edilmesini emretmiş ve Lammasar sakinlerine biraz vakit tanımıştır. Fakat bu şekilde başarılı olamayacağını anlayınca komutanlarından Tayir Buka'yı, Tacik ve Moğollardan mürekkep bir orduyla kuşatması için Lammasar'a bırakmıştır. Lammasar'dan 2 Ocak'ta çıkan Hülegü Han, nihayet 15 Ocak 1257'de Hemedan'da bulunan *ordasına* gelmiştir. Rükneddin Hürşah, yıkım işlerini bitirdikten sonra tüm maiyetiyle Hülegü'nün ona yaşaması ve hayatını sürdürmesi için sağladığı Kazvin şehrindeki ikametgâhına yollanmıştır.⁵¹⁶

5.2.5. Nizârî İsmâîlîleri'nin Sonu

Kaleleri yıkılan ve ordusu dağıtılıp Moğol emirlerine pay edilen Rükneddin Hürşah, yakın maiyeti ile Kazvin'e yerleştirilmiştir. Bir müddet sonra muhtemelen gelen emirle Hürşah, Hülegü'nün sarayına gitmek için yola çıkmıştır. Rükneddin

⁵¹⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 587-588; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 25.

⁵¹⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 520-521, 589-590; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26; Arayancan, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, s. 108.

Hürşah, yol üzerinde ona refakat eden güvenilir iki üç kişiyi padişahın elçileriyle Şam kalelerinin komutanını getirmek, bölgenin hazinelerini deftere kaydetmek, anılan yerdeki civar kaleleri Hülegü'ye devretmek için yollamıştır. Hülegü, emrinin bu kadar çabuk yerine getirilmesinden çok hoşnut olmuştur. Hürşah'ın bundan sonraki yaşamı hayli ilginç ve aynı zamanda o oranda trajik olmuştur. Zira Hürşah, Hemedan'dan emrettiği bu işlerden sonra Hülegü'nün sarayında günlerini eğlence ile geçirmeye başlamıştır. Bir süre sonra bir Moğol kızına sıırlıklam âşık olduğu aktarılan Rükneddin Hürşah, Hülegü'nün iznini alarak o kızı kendine nikâhlanmış ve birkaç gün şenlikler düzenlenmiştir.⁵¹⁷

Rükneddin Hürşah, Cüveynî'nin aktardığına göre o dönemde aşktan aklı bir karış havada gezmiştir. Hülegü Han da fiillerine bakılırsa Rükneddin Hürşah'a artık dostluk beslemeye başlamıştır. Hatta bir süre sonra ona düğün hediyesi olarak tam yüz baş deve vermiştir. Ancak bir süre sonra Rükneddin Hürşah'ın aklına başkentteki Möngke Han'ı ziyaret etme düşüncesi gelmiş, bu konuyu Hülegü'ye açarak izin istemiştir. Hülegü, Rükneddin Hürşah'ın bu ricasını kırmayarak yanına kattığı rehberler de dâhil dokuz kişilik bir kabile ile 9 Mart 1257'de başkent Karakorum'a yollamıştır. Bu arada Hülegü, Rükneddin Hürşah'a, Girdkûh'ta direnen fedailer olduğunu ve oradan indirmeleri emrini de eklemiştir. Girdkûh'da bulunanlara Hülegü'nün emirlerini aktaran Rükneddin Hürşah, buradan inip teslim olmalarını emretmiş ancak karşılık bulamamıştır. Sonrasında Rükneddin Hürşah ve kafilesi yola devam ederek Buhara'ya gelmiş, burada bir süre konakladıktan sonra tekrar yola çıkmıştır.⁵¹⁸

Cüveynî eserinde Çingiz Han'ın yasasına göre İsmâîlilerin beşikteki çocuklarının dahi öldürülmesi gerektiğini zikrederek biraz sonra olacakları anlatmıştır. Rükneddin Hürşah yenildikten sonra İsmâîlî askerler toplanmış ve Moğol emirlerine yüzerlik ve binerlik gruplar halinde dağıtılmışlardır. Fakat fedailer düzenli bir ordunun gerektirdiği şartları yerine getirmemeleri bir yana, buldukları birlikler

⁵¹⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 590.

⁵¹⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 590-591; Girdkûh daha çok uzun bir müddet direnecektir. Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26; Girdkûh'un on yıldır kuşatma altında olduğunu belirten Cüzcânî, kalede hala yaklaşık olarak iki yüz asker bulunduğunu ve direnmekte olduklarını zikretmiştir. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 149.

içerisinde dahi huzursuzluk çıkarmışlardır. Bu haberler Möngke Han'ın kulağına gidince bütün ordulara haber yollayarak o an aralarında bulunan bütün Nizârî İsmâîlîlerin öldürülmelerini emretmiştir. Ferman ile ilk imha işini Karakay Bitikçi Kazvin'de gerçekleştirmiş, Rükneddin Hürşah'ın oğullarını, kızlarını, kardeşlerini, dostlarını ve maiyetini öldürmüştür. Karakay Bitikçi, Rükneddin Hürşah'ın ailesinden birkaç kişiyi de Bulagan'a vermiştir. Bulagan, Nizârîlerin öldürdüğü babası Çağatay'ın intikamını onları eliyle öldürerek almıştır. Kûhistan valisi ve Horasan orduları komutanı Öteğü Cina da gelen emir sonrası yanında bulunan on iki bin kadar fedaiyi kılıçtan geçirmiştir.⁵¹⁹

Rükneddin Hürşah, yaşananlardan bihaber Karakorum'a varıp Möngke Han'ın huzuruna gelmiştir. Möngke Han, Hürşah'a yanına gelmesinin boş ve amaçsız bir iş olduğunu söylemiş, hakkındaki kanunların belli olduğunu, yıktırmadığı kalelerden dem vurarak Girdkûh ve Lammasar'daki kaleleri yıktırdıktan sonra yanına gelmesini emretmiştir. Büyük han tarafından kovulan Rükneddin Hürşah yanındaki heyetle dönüş yoluna çıkmıştır. Kangay dağları civarında dinlenmek için durdukları nokta Hürşah için son durak olmuştur. Nitekim heyette bulunanlar aldıkları emirle Rükneddin Hürşah'ı ıssız bir yere çekmişler uzun işkencelerden sonra öldürmüşlerdir.⁵²⁰

Nizârî İsmâîlî hareketi aslen Hasan Sabbâh tarafından başlatılmış, fakat cahil, fakir ve mutsuz halkın dini inançları kullanılarak siyasallaştırılmıştır. Bundan sonra da militarist bir yapıya bürünmüştür. Nizârî İsmâîlîleri kendi dönemleri ve sonrasında etkili ve sistemli cinayetler konusunda üstün başarı göstermişlerdir. Hasan Sabbâh ve hareketinin İslâm tarihi açısından önemi büyük olmuştur. Çalkantılı dönemlerde meydana çıkmaları ve her ne kadar amaçlarında başarısız olsalar da siyasî, dini ve sosyal bakımdan her zaman Ön Asya ülkeleri için tehdit oluşturmuşlardır. Birbirlerine ve davalarına olan bağlılıkları, tutkunlukları, planlı ve düzenli geliştirdikleri şiddet yanlısı tavırları ne kendilerinden önce ne de

⁵¹⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 591; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 145; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 562; Spuler, *İran Moğolları*, s. 61; Arayancan, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, s. 109.

⁵²⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 591-592; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, ss. 148-149; Polo, *Harikalar Kitabı*, ss. 106-107.

kendilerinden sonra eşi benzeri olmayan bir yapıya bürünmelerini sağlamıştır. Ancak uzun yıllar boyunca birtakım kaleler dışında şehirleri ele geçirememişler ve bu yönde bir başarı sağlayamamışlardır. Hülegü Han'ın ilerlemesinin önündeki en büyük ilk engel de İsmâîlîler olup gerçekleştirilen imha ile neredeyse ortadan kaldırılmışlardır. Nitekim Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a girmesi, Büveyhoğullarını iktidardan uzaklaştırması, netice olarak Şîilerin İslâm dünyasının siyasetinden uzaklaşarak çeşitli kollara ayrılmalarına neden olmuş sonuçta Alamût fedailerini ortaya çıkarmıştır. Pek çok kez Sünnîler tarafından kuşatılan Alamût Kalesi, böylece İslâmiyetle hiç alakası olmayan Hülegü tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu durum Hülegü'nün seferinin çok basit bir istila olmadığı, gerçekten kararlı bir yerleşme amaçladığının göstergesidir. Zira Cüveynî, eserinde Moğolları bu başarılarından ötürü Muhammed'in Silahşörleri diye nitelendirmiştir. Bu darbe ile fedailer sessiz gruplar halinde diğer mezheplere karışmış, Afganistan, Orta Asya ve Güney Asya'da gizlice yaşamaya başlamışlardır. İsmâîlîler Meselesini bu şekilde neticelendirdikten sonra Hülegü'nün önünde şimdilik tek bir hedef kalmıştır. O da Bağdat konusunun çözüme kavuşturulmasıdır. Möngke Han'ın planına göre Bağdat mutlaka ele geçirilecek eğer halife direnmeden teslim olursa canına kıyılmayacaktır. Ancak halife teslimiyette zorluk çıkarırsa, diğer yerlerde ne uygulandıysa Bağdat'a ve halifeye de o yapılacaktır. Bu açıdan Hülegü Han'ın en azından büyük hanın emri uyarınca önce halifeden teslim olmasını isteyeceği açıktır.⁵²¹

5.3. Ortadoğu Seferi

5.3.1. Hülegü Han'ın Seferi Öncesinde Ortadoğu'nun Genel Durumu

Hülegü Han ile Müsta'sım Billâh arasında geçen olaylara değinmeden Müsta'sım ve halifeliğin neden Hülegü'ye karşı koyamadığını anlamamız gerekir. Bunun için yakın geçmişte eski halifelerin bölge siyasetini araştırma konumuzu çok dağıtmadan açıklamak gerekiyor. Hârizmşah Devleti ve Abbâsî Halifeliği'nin, İran üzerinde hâkimiyeti ve rekabet ilişkileri bölge siyasetinin en önemli

---

⁵²¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 522, 592; Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar ve Mevlâna*, Sentez Yay., İstanbul 2015, ss. 67-70; Hacı Ahmet Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı, Cengiz ve Hülagu Dönemleri (612-656/1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 247; Arayancan, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, ss. 109-110.

dinamiklerindedir. Zira Müsta'sım Billâh'dan altmış-yetmiş yıl kadar önce, Abbâsîlerin İran'daki nüfuz sahası Hârizmlilere karşı, zeki ve yetenekli Halife Nâsır-Lidînillâh (1180-1225) sayesinde ilerletilmiştir. Nâsır, önce Şîler ve Nizârî İsmâîlîlerle dostluk kurmuş, daha sonra Fütüvvet teşkilatını kurarak bölge hâkimleriyle Hârizmliler aleyhinde yakınlaşmıştır. Nâsır bu siyasetini Hârizmşah Sultanı Tekiş kendiyile değil de doğu meselelerine dikkatini yönelttiği sırada yapmıştır. Bununla da kalmayarak veziri yoluyla Huzistan ve civarında yeni kazanımlar elde etmiştir. Fakat 1200'lü yıllarda Hârizmliler gözlerini tekrar İran dikince Abbâsîler bundan vazgeçmişlerdir. Nâsır emellerinden vazgeçememiş ve yaklaşık on beş yıl sonra yine, bu sefer kuzey bölgelerinde, nüfuz kazanmaya çalışmıştır. Bunu yaparken o, İsmâîlî suikastçıları dahi kullanmış, Hârizmlilere yakınlığı ile bilinen birkaç önemli kişiyi öldürtmüştür. Görülen o ki Abbâsîler ve Nâsır, dönemin şartları içinde davranmış ve siyasî yaşamdaki rollerini muhafaza etmeye çalışmışlardır. Zira Hârizmşahlar Sultanı Alâeddin Muhammed, bu konuyu kökünden halletmek için Bağdat'a yürüyecek bir ordu hazırlamış ancak bu sırada Moğol istilası çıkınca vazgeçmiştir. Ortadoğu'da da bölgenin karizmatik ve etkili lideri Selâhaddîn⁵²² ölümüyle, hükmettiği yerlerde arkasında zayıf politik boşluklar bırakmıştır. Ancak Nâsır sadece kendi devletinin siyasetiyle ilgilenmiş ve diğerlerinin başına ne geldiğini önemsememiştir. Büyük hayalleri olduğu düşünülen Nâsır, kendi devletinin gücü artsın diye diğerlerinin zayıflamasını izlemiştir. Nitekim çok önceleri Ortadoğu'ya yerleşen haçlıların Eyyübîlere karşı genişlemesine hiçbir tepki vermemiş, Eyyübîlerin yardım taleplerini cevapsız bırakmıştır. Fakat yine de Nâsır, bir dönem Moğolların üzerine yürüyeceğinden korkarak Musul ve Erbil hâkimi Kökböri ile yakınlaşmış, Moğollara karşı müşterek hareket etme isteğinde bulunmuştur. Moğol tehdidiyle sarsılan Nâsır ayrıca Anadolu'ya ve Eyyübîlere da

---

⁵²² Eyyübîler Hanedanı'nın kurucusu olan Selâhaddîn Eyyübî, 1138 senesinde Tikrit'te doğmuştur. Haçlılara karşı yürüttüğü büyük seferleriyle tanınan Selâhaddîn, 1187 yılında uzun zamandır Haçlıların elinde olan Kudüs'ü fethetmiş, Ortadoğu'ya kısa süreli bir barış getirmiştir. Ramazan Şeşen, "Selâhaddîn-i Eyyübî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 337-340.

elçiler yollayarak yardım istemiştir. Fakat bu istekler ya gerçekleşmemiş ya da yeterli olmamıştır.⁵²³

Hârizmşahlar Devleti 1231’de yıkıldığında Abbâsiler görece bir şekilde rahatlamıştı. Ancak Moğol başkentinden gelen emirlerle 1230 ve 1250’li yıllarda Irak ve civarı Çormakan Noyan’ın emrindeki Moğolların akınlarına maruz kalmıştır. Nâsır, zeki ve yetenekli bir politikacı olsa da Hârizmşahlar Devleti’nin yok edilmesinin halifelik açısından sonun başlangıcı olduğunu fark edememişti. Muhtemelen Tatarların, uzak yerlerden Ortadoğu’ya gelip devletini tehdit edemeyeceklerini düşünmüştü. Eğer böyle olmasaydı halife devrin süper gücü Hârizmşahlara karşı bir politika izlemez onun yıkılışını seyretmezdi. Ancak Hârizmşahlar yıkılmış, bölge Moğol akınlarına açık bir hale gelmiştir. Bu esnada Selâhaddîn Eyyûbi’nin torunları da birbirleriyle hâkimiyet mücadelesine girmişlerdir. Türkiye Selçukluları ise aldıkları 1243 Köseadağ mağlubiyeti sonrası kimseye yardım edecek durumda değildi. Nâsır’ın torunu Müstansır Billâh (1226-1242), Moğollara yönelik dedesinin İran’da uyguladığı genişleme politikasını bırakarak daha uysal, birlik ve beraberlikten yana bir siyaset yürütmüştür. Bu hususta biraz olsun başarılı olmuşsa da Nâsır döneminde başlayan Müslüman devletlerin zayıflama süreci durdurulamamıştır. Zira bunun nedeni yukarıda bahsettiğimiz şekliyle Moğol istilası esnasında İslâm dünyasının içinde olduğu bölünmüşlük haliydi. Aynı sebep yüzünden haçlılara karşı politika geliştiren hâkimler, tüm sorunlarının üstüne Moğol istilası da eklenince öylece kalakalmışlardı.⁵²⁴ Mönge Han’ın emriyle İran’a gelen Hülegü Han, bu şekilde parçalanmış devletlerin bulunduğu karışık Ortadoğu coğrafyasında Mönge Han’dan aldığı görevleri bir bir yerine getirmiştir.

---

⁵²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, ss. 264-265; Angelika Hartmann, “Nâsır-Lidînillâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 399-402; Mustafa Hizmetli, “Moğol İstilasası Karşısında Abbâsî Halifelerinin İslâm Birliği Siyaseti”, *IntJCCS*, C. 3, S. 2, 2017, ss. 355-357; Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, ss. 201-202.

⁵²⁴ İsmail Yiğit, “Müstansır-Billâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 118; Hizmetli, “Moğol İstilasası”, ss. 357-359.

5.3.2. Irak Seferi

5.3.2.1. Savaş Hazırlıkları ve Müsta'sım Billâh'ın Tutumu

Hülegü Han, abisi Möngke Han'ın ilk görevini İsmâîlî galesini ortadan kaldırarak yerine getirmiştir. Artık kurultay kararlarının ikinci evresini oluşturan Ortadoğu meselesine, yani Bağdat'ın zaptı konusuna yönelmiş, henüz İran meselesi üzerinden üç-dört ay müddet geçmişken hazırlıklara başlamıştır. Hülegü, ilk olarak İran'da, Rükneddin Hürşah'a uyguladığı politikanın aynısını Müsta'sım Billâh'a da uygulamış, söz ve tehditle boyun eğdirmeye çalışmıştır. Hülegü Han, büyük İsmâîlî katliamı sonrası bölgedeki noyanlarıyla Bağdat meselesinin çözümü için müzakereler yapmıştır. Kendi politikasına karşı davranan komutanlarını da azarlayarak yola sokmaya çalışmıştır. Bunun ilk adımını Mart 1257'de huzuruna çağırdığı Baycu Noyan'ı korkaklık ve işe yaramazlık suçlaması oluşturmuştur. Reşîdüddin, Baycu ve Hülegü arasındaki konu ile ilgili yeterli bilgi vermemiştir. Nitekim bununla birlikte Baycu Noyan'ın diz çökerek Rey'de, Anadolu'da ve Şam'daki işlerinden bahsettiğini, Bağdat şehrinin güçlü olduğunu söylediğini bundan sonra emri doğrultusunda davranacağına dair Hülegü'ye söz verdiğini anlamaktayız. Baycu Noyan, böylece Hülegü'nün sinirini biraz dindirebilmiş ve canını kurtarabilmiştir. Hülegü Han, onu Anadolu'ya yeni bir görevle yollamıştır.⁵²⁵ Baycu'nun bölgeden ayrılmasıyla Hülegü müzakerelere devam etmiş, prenslerden Kulu, Balagay, Tutar ve emirlerden Buka Timur, Kudusun, Kuta, Suncak ve İlkan Noyan ile Hemedan ovasındaki Canumabad'da ordusunu tertip etmiştir.⁵²⁶

Hülegü Han, 26 Nisan'da Bağdat'a yürümek için Dinever'e varmış, oradan dönüp Tebriz'e geri gelmiştir. Aynı yılın eylül ayını da burada konaklayarak geçiren Hülegü, Tebriz'den, Müsta'sım Billâh'a bir elçi yollamıştır. Hülegü Han, mektubunda biraz tehditkâr biraz da öğüt yoluna gitmiştir. Mektubunda halifeye “sen” diye hitap ederek önceleri halifeden destek istediğini, onun ise mazeretler ve boş itaat laflarıyla kendisine cevap verdiğini söylemiş, devamında artık sözlerine

⁵²⁵ Ona, “*Senin o ülkeye gidip, batı denizi kıyısına kadar İfrinis ve Lengtar oğullarının elinden alman gerek.*” demiştir. Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 27-28.

⁵²⁶ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 68-69.

kanmadığını, soy ve sopunun Müsta'sım Billâh'ı kurtaramayacağını, Deylemîlerin, Harzizmşahların ve Selçukluların sonunu misal göstererek ibret almasını söylemiştir. Hülegü Han, yine de Müsta'sım Billâh ile görüşme kapısını da kapatmayarak eğer İbnü'l-Alkamî⁵²⁷, Küçük Davetdâr ya da Süleyman Şah'ı⁵²⁸ yollarsa ve Bağdat önündeki hendekleri kapatıp, oğlunu yerine bırakarak huzuruna gelirse affedeceğini bildirmiştir. Kaynaklar Hülegü Han'ın nisanda Dinever'e gidip neden Tebriz'e döndüğü ile alakalı sessiz kalmışlardır. Bunun bir nedeni Hülegü Han'ın işbirlikçisi Vezir İbnü'l-Alkamî'ye şehirde hazırlık yapması için vakit kazandırmak istemesi, diğeri ise o dönem Bağdat'a kaçan Müslümanların şehre girdiklerinde Bağdatlıların maneviyat ve direniş güçlerini kırmasının beklenmesiydi. Üçüncü sebep bölgedeki Türkmen ve Kürtlere ait kuvvetli kalelerin varlığı, Hülegü Han'ın arkasını sağlama olarak etraftaki kaleleri zapt ettikten sonra Bağdat'ı kuşatmak istemesiydi. Nitekim bu sebeplerin hepsi etkili olsa da birinci ve üçüncü sırada sayılanlar temel nedenlerden sayılabilir. Bu görüşümüz, ileride anlatılacağı üzere Akka hâkiminin ve birtakım bölge komutanlarının Moğolların safına geçmesini kanıtlar niteliktedir.⁵²⁹

İbnü'l-Alkamî ile iş birliği, Hülegü Han'ın Bağdat'ı zapt edişini Reşîdüddin'den takip ettiğimiz takdirde Moğol bekleyişinin nedeni olarak gösterebiliriz. Zira 1256 yılı sonundan itibaren Bağdat'ta büyük bir doğal afetin ardından halk ayaklanması yaşanmış, şehir iç karışıklığa girmiştir. Ayaklanmalar sırasında muhalefetin kendilerini çıkarları için kullanacak Küçük Devâtdâr Mücâhidüddin Aybek'i lider seçtiği görülmüştür. Küçük Davetdâr'ın destekçileri bir hayli kuvvetli olduğu görülmektedir. Nitekim Küçük Davetdâr, bu dönemde Müsta'sım Billâh'ı tahttan indirmek ve yerine Abbasoğullarından yeni bir halife geçirmek için şehir ileri gelenleriyle müzakerelere başlamıştır. Olanlardan haberdar Vezir İbnü'l-Alkamî bunu fırsat bilerek durumu hemen Müsta'sım Billâh'a bildirmiş,

⁵²⁷ Son Abbâsî veziri İbnü'l-Alkamî, 1195 senesinde Şii bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Özellikle Şii olmasından dolayı Moğol işgali esnasında Bağdat'ta az sayıda asker bulundurduğu ve Moğollar ile iş birliği yaptığı gibi pek çok suçlamalara hedef olmuştur. İbnü'l-Alkamî, Bağdat'ın işgalinden beş-altı ay gibi kısa bir müddet sonra vefat etmiştir. Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Alkamî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul 1999, ss. 483-484.

⁵²⁸ Hakkında detaylı bilgi için bakınız. Cüveynî, *Cihan Güşâ*, s. 594, 1262 nolu dipnot; İbn Kesir, *el-Bidâye*, s. 362.

⁵²⁹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 30-31; Cüveynî, *Cihan Güşâ*, ss. 592-595; Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti*, ss. 257-261; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 61-62; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 69.

hızlı davranarak önlem almasını tavsiye etmiştir. Müsta'sım Billâh, Küçük Davetdâr'ı huzuruna çağırması, ancak hiçbir işlemde bulunmamış, sadece hakkındaki dedikodular konusunda bilgi vererek ona olan güvenini boşa çıkarmaması tavsiyesinde bulunmuştur. Küçük Davetdâr, cevabında halifeye İbnü'l-Alkamî ile Hülegü Han arasında bir dostluk olduğunu, aralarında casusların gidip geldiğini, dolayısıyla bunu gizlemek ve ortalığı karıştırmak için hakkında yalan ve iftirada bulunduğu cevabını vermiştir. Küçük Davetdâr, saraydan ayrıldıktan sonra darbe planı hazırlamış ve fırsat aramıştır. Şehirdeki karışıklıkların iyice arttığı günlerde Müsta'sım Billâh endişelenmiş, bir yandan Sâhib-i Divan Fahreddin Damganî'ye karışıklıkları yatıştırma görevi verirken diğer yandan da kendi el yazısıyla yazdığı bir mektubu Abdülganî b. Dernuş ile Küçük Davetdâr'a davet mektubu göndermiştir. Müsta'sım Billâh, burada Davetdâr'ın gönlünü hoş etmiş ve hakkındaki suçlamaların iftira olduğu ilan ettirmiştir. Ayrıca hutbede halifenin adı okunduktan sonra Küçük Davetdâr'ın da ismi okunmuştur.⁵³⁰ Yaşanan bu karışık ortam elbette Hülegü Han'ın işine yaramıştır.

Tez konumuzun kapsamı dışına çıkılmadan Hülegü ve Müsta'sım Billâh arasında yaşananlara dönmek gerekirse, Hülegü Han'ın mektubuna karşılık halife Müsta'sım Billâh, cevabını Şerefeddin İbnü'l-Cevzî ve Bedrüddin Nahcivanî eşliğindeki bir elçilik heyetiyle yollamıştır. Fakat anlaşılan Bağdat şehri o sırada bir hayli karışıktır. Nitekim Hülegü'ye gidecek heyet şehrin dışındaki ova da toplanmış halk tarafından dövülmeye çalışılmıştır. Bu hadiseyi Müsta'sım Billâh, yüz kadar gulamıyla zorlukla önleyebilmiştir.⁵³¹

İki tarafın elçilik heyeti birlikte dönmüş, önce Moğol elçileri Hemedan yakınlarındaki Penc Enguş'ta otağını kurmuş Hülegü'nün yanına çıkmışlardır. Şehirde olup bitenler Hülegü Han'a, Müsta'sım Billâh'ın bir hayli zafiyet içinde olduğunu düşündürmüş olmalıdır. Moğol heyetinden sonra halifenin elçileri Hülegü'nün huzuruna kabul olunmuş, Bedreddin Dizbekî ve İbnü'l-Cevzî mektubu okumuşlardır. Müsta'sım Billâh mektubunda, Hülegü Han'ın aklını başına almasını,

⁵³⁰ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 28-29; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, ss. 156-157; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 69-70.

⁵³¹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 31-32.

bölgedeki herkesin harekete geçmek için tek bir işaretini beklediğini bilmesini, orduyu bir kez topladıktan sonra bulunduğu yerden İran'a oradan da Turan'a yürüyeceğini, eğer bir şey yapmak istiyorsa daha fazla beklememesini söylemiştir. Hülegü Han, mektubu okuyunca Reşîdüddin'in ifadesiyle çileden çıkmış, yeni bir elçilik heyetini Bağdat'a yollamıştır. Hülegü, ona mal ve makam sevdasının gözünü kararttığı, halifenin atalarının izinden çıktığı, bu nedenle savaşmaya hazırlanmasını söylemiştir.⁵³² Halife devrin en büyük güçlerinden Hülegü Han'a böyle çıkışırken muhtemelen muhafazakâr Küçük Davetdâr ve yanındaki hizbin kışkırtmalarına, ya da genç yaşta olmasının verdiği heyecan ve tecrübesizliğe yenik düşmüştür. Her ne olursa olsun Müsta'sım Billâh, Moğollara karşı gelme gücünü halifeliğin yıllar önce sona ermiş cihat unsurundan alabileceğini sanmış olabilir. Ancak bu sonuncusu elli yıldır İslâm dünyasının içindeki şartlar düşünüldüğünde hayalden öteye gidememiştir.

Halife gelen son mektuptan ürkmüş, İbnü'l-Alkamî'den bu durumu düzeltmek için tavsiye istemiştir. İbnü'l-Alkamî, acil surette bir heyet kurulması, yanlarına bin eşek yükü yiyecek, bin seçkin deve, tam teçhizat bin Arap atı, elçiler eşliğinde şehzade ve emirlerin makamlarına göre hediye ve mallar, ayrıca Hülegü Han'ın adına hutbe ve sikke kestirmesi gerektiğini söylemiş ve kabul edilmiştir. Fakat durumdan haberdar olan Küçük Davetdâr, şehir içlerindeki Süleyman Şah b. Bercem ve Fetheddin b. Kurd gibi emir ve ayândan muhafazakâr müttelikleriyle görüşmüş ve halifeye ortak nota göndermişlerdir. Halife eğer Moğol dostu İbnü'l-Alkamî'nin sözüne kanarsa ve Moğollara boyun eğerse onu büyük dertler altına sokacaklarını açık açık belirtmişler, tehdit etmişlerdir. Tehdidten korkan halife, bu defa İbnü'l-Alkamî'nin önerisini rafa kaldırmış, Reşîdüddin'den anladığımız kadarıyla Davetdâr ve hizbinin desteğine sırtını dayayarak bütün politikasını onlara göre düzenlemiştir. Hatalı davrandığını geç anlayan halife, Küçük Davetdâr gibi güç aşığı sivil bir memurun laflarıyla politika yapması bir yana yakın dönemde İsmâîlîlerin başına gelenleri de bilmekteydi. Buna rağmen, Hülegü Han konusunda tedbirsiz davranmış, ordu kurmak için yeterli hazinesi olmasına rağmen asker

---

⁵³² Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 32-33; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 596; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 70-71.

sayısını arttırmamıştır. Ancak Müs'tasım siyaseten de olsa bir cevap vermiş, üçüncü mektubunu Bedreddin Dizbekî ve Kadı Bendincan ile Hülegü'ye yollamıştır. Müsta'sım Billâh, bu defa da ataları ve cedlerinden bahsetmiş, kendilerine saldıranların zelil bir halde başlarına nice belalar geldiğini söyleyerek Hülegü'yü tehdit etmiştir.⁵³³

Reşîdüddin'e göre Hülegü Han, halifenin mektubunu okuyunca savaş kararını kesinleştirmiş, Bağdat elçileri ile halifeye yalnızca şu şiiri göndermiştir:

“Git demirden şehir ve sur yap,

Çelikten burç ve beden diktir

Devler ve perilerden ordu topla

Sonra benim yanına düşmanlık için gel.

*Arzularına ulaşmadan aslanın ağzına sokarım”.*⁵³⁴

Bir meclis toplayarak Bağdat'a saldırıyı görüşen Hülegü Han, Müs'tasım'a yolladığı heyetin ardından savaş düzenine geçmiştir. Hülegü, önce Möngke Han'ın kendine verdiği merkeze bağlı Müneccim'e böyle bir savaş meydana geldiğinde kimin galip olacağını sormuştur. Müneccim'in olumsuz cevabına karşılık geri kalan Bahşiler, Emirler ve Nâsirüddîn Tûsî, savaş kararının doğru olduğunu söylemişlerdir.⁵³⁵ Kısaca Moğol tarafında tam bir birlik ve beraberlik havası esmiş, herhangi bir zafiyet belirtisi görülmemiştir.

Savaş kararı alınır alınmaz Hülegü, önce Bağdat şehrinin etrafını güvenli hale getirmek için bölgenin güçlü komutanlarından Hüsâmeddin Akka ile irtibat kurmuştur. Reşîdüddin'e göre Derteng ve civarına hâkim bu emirin ve atalarının halifelikle önceden beri süregelen problemleri vardır. Hülegü Han, Hüsâmeddin Akka'yı yanına çekmeye çalışmış, emir önce kabul etmiş ancak sonra Hülegü ile kurduğu müttefikliği kullanarak halifelik ile arasını düzeltmeye, onlara üstünlüğünü kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu amaçla Erbil hâkimî İbn Selaye-i Alevî'yi halifeye

⁵³³ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 33-35; Spuler, *İran Moğolları*, s. 62; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 71.

⁵³⁴ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 35-36.

⁵³⁵ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 37-38; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 71-72.

göndererek çevresinde yüz bin kişilik bir ordu olduğunu eğer halife onun gönlünü alır ve bir süvari birliği gönderirse Hülegü Han'ı yenip gerisin geri yollayabileceğini ifade etmiştir. Aynı yazar halifenin Hüsâmeddin Akka'yı umursamadığını belirtmiş, Hüsâmeddin'in laflarının Hülegü'nün kulağına gittiğini eklemiştir. Hülegü Han, Hüsâmeddin Akka'nın sözlerini duyunca onu ortadan kaldırmak için plan yapmıştır. Önce Ketbuka Noyan'ı otuz bin atlıyla yollayan Hülegü Han, Hüsâmeddin'i tutuklatmış, eğer canını kurtarmak ve hala emir olarak kalmak istiyorsa kaledeki herkesi aşağı indirmesini istemiştir. Bunun nedeni olarak nüfuslarının sayılmaları ve vergi ile kopçurlarının belirlenmesi olduğunu söyleyen Hülegü Han'ın isteği neticede kabul edilmiş, kale halkı dışarı çıkartılarak toplu katliama tabî tutulmuştur. Fakat Akka'nın oğlu Emir Sa'd ve kuvvetli kalesi Hülegü Han'ın hilesine düşmemiş, mücadeleye devam ederek kalede kalabilmişlerdir. Emir Sa'd⁵³⁶ bir süre sonra yapılacak bir şey kalmayınca Bağdat'a, halifenin huzuruna gitmiş ona tabî olmuştur.⁵³⁷

Savaş hazırlıklarına gelindiğinde Hülegü Han, Baycu'ya haber yollayarak ordunun sağ kanadını kurmasını, Erbil'den Musul'a gelerek Bağdat'ın batısında birleşebileceği bir noktada yerleşmesini istemiştir. Ardından Suntay Noyan'ın olduğu geçitten karargâha doğru prenslerden Balagay, Tutar, Kuli, noyanlardan Buka Timur ve Suncak'ın gelmesini istemiş, civar bölgelerden de Ketbuka Noyan, Kudusun ve İlkan Noyanları çağırmıştır. Hülegü Han da merkez komutanı olarak, İlkan Noyan, Uruktu, Argun Aka, Nâsirüddîn Tûsî, Cüveynî, Sâhib Seyfeddin Bitikçi ile diğer memur ve melikleri Kirmanşah ve Hulvan'dan hareket ederek Esedabad'a gelmiştir. Moğollar işlerini Müsta'sım Billâh'ın aksine çok ciddiye almıştır. Nitekim Reşîdüddin'in ifadesiyle Baycu Noyan, Dicle'yi özel bir köprü yaptırarak geçmiştir. Anılan köprünün yapımını Bedreddin Lülü üstlenmiştir. Karşı tarafta Küçük Davetdâr da farklı planlar yapmış, özellikle Şam ve Mısır yöresine çok güvenmiştir. Fakat Eyyûbîler ve Memlûkler, Mısır hâkimiyeti çerçevesinde birbirleriyle çatışma halinde olduklarından bu yardım imkânsız gibi görünmekteydi. Nitekim durumun

⁵³⁶ Halifenin yanına kaçan Emir Sa'd, Hülegü Han'ın bir müddet sonra gerçekleştirdiği Bağdat Muhasarası esnasında ölmüştür. Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 37.

⁵³⁷ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 36-37.

açıklığına rağmen Küçük Davetdâr bunu göz önüne almamıştır. Yine de Eyyûbiler, Memlûklerle savaş halinde olmalarına rağmen halifeye küçük çaplı bir kuvvet yollama hazırlığına girmiştir. Nitekim bu kuvvetin başına o sıra hapiste bulunan ve birliğe komutanlık şartıyla serbest kalan Davud'a verilmiştir. Ancak Davud ve birliği daha yola çıkmadan Bağdat istila edilmiş, Abbâsî Halifeliği ortadan kalkmıştır.⁵³⁸

Moğollar bir müddet sonra Dinever'den Kirmanşah'a geçmişlerdir. Hülegü Han, Suncak, Baycu Noyan ve Suntay'ı görevlendirerek Bağdat'ın öncülere Aybek-i Halebî ve Seyfeddin Kılıç'ı yakalattırıştır. Reşîdüddin, Seyfeddin Kılıç'ın kim olduğu hakkında bilgi vermezken Aybek-i Halebî'nin affedilip Moğollara öncü güç olarak katıldığı Bağdat şehrinin batısına gönderildiğini aktarmıştır. Birazdan Bağdat'ın öncü komutanı Kara Sungur'un Kıpçak kökenli bir subayı, Hârizmlî Sultançuk, Hülegü'ye katılmıştır. Anlaşılan Hülegü Han, Sultançuk'u, Kara Sungur'a yaklaşmak için kullanmıştır. Ancak Kara Sungur, bu talebi şiddetle reddettiğini Sultançuk'a bildirmiştir. Dönemin kaynaklarında adı geçen ilticalarla ilgili pek detay yoktur. Belki bu beyler önceden beri Moğollar ile iletişim halindedir ve Hülegü Han buraya gelene dek bunu gizli tuttular. Ne olursa olsun kaynaklar açık bilgi vermediğinden bunları bilmiyoruz. Ancak kesin olan şudur ki Hülegü'nün Kirmanşah'a gelmesi bölgede dengeleri bir hayli değiştirmiştir. Özellikle Bağdat şehrine ve halifeye bağlılıkları zayıf, kölemen paralı askerler ve komutanların Hülegü Han'a zorlanmadan katıldıkları görülmüştür. Ayrıca Sultançuk örneğinde görüldüğü gibi Hülegü Han, propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Anılan komutanların bölgenin stratejik noktalarını iyi biliyor olmaları, rehberlik etme olanaklarını da göz önüne alındığında ilticalar Hülegü Han'ın başarısı için önemli olmuştur. Dahası Kirmanşah'ta bulunan Hülegü Han, savaş davullarını çoktan çalmış olsa da hala barış aramak niyetinde olmuştur. Kirmanşah'tan tekrar Müsta'sım

---

⁵³⁸ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 37-39; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, ss. 130-131; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 596-597; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 158; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbâsî Devleti*, ss. 263-265; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 72.

Billâh'a bir elçi gönderen Hülegü, başından beri ısrar ettiği gibi vezir, Süleyman Şah ya da Küçük Davetdâr'ı huzuruna yollamasını istemiştir.⁵³⁹

5.3.2.2. Bağdat'ın Düşüşü

Hülegü Han, Kirmanşah'da oyalanmadan 18 Aralık 1257'de Hulvan Nehri kıyısında karargâh kurmuş, bir hafta on gün kadar beklemiştir. Hulvan'a gelene kadar Ketbuka Noyan, Hülegü'nün emriyle Luristan Bölgesi'nde⁵⁴⁰ birçok yeri ele geçirmişti. 16 Ocak 1258'de Baycu Noyan, Buka Timur ve Suncak da Duceyl'den önceden belirlenmiş İsa Nehri sınırına gelmişti. Suncak, Baycu Noyan'ın Bağdat şehrindeki batı kuvvetlerinin öncü kuvveti olmak istemiş, izin alınca yola çıkarak Harbiye'ye kadar ilerlemiştir. Ondan önce Küçük Davetdâr ve İbn-i Kurd, Bakuba ile Bacisri bölgeleri arasında karargâh kurmuştu. Suncak Noyan ve Buka Timur'un geldiğini duyan Küçük Davetdâr, hızla Dicle'yi geçerek Anbar sınırında, Bağdat'a dokuz fersah uzaklıkta bulunan Mansur Köşkü Kapısı'nda Moğolların karşısına dikilmişlerdir. İlk bakışta yapılan savaşta Abbâsîler kazandıklarını sanmış, ancak bunun bir taktik olduğu bir müddet sonra anlaşılmıştır. Geriden gelmekte olan Baycu Noyan, sahte ricat eden orduyla birleşerek kendilerine karşı gelen orduya ani taarruza geçmişlerdir. Bir grup Duceyl'den Beşiriyeye hızla gelerek bir nehrin bendini yıkmış Bağdat ordusunun arkasını kapatmışlardır. Birkaç gün sonra Küçük Davetdâr ve ordusu, takip ettikleri Moğollarla aniden karşılaşmış ve çarpışmada büyük bir hezimete uğramışlardır. Küçük Davetdâr, adı üstünde evrak ve sekreteryaya işleriyle uğraşan bu işten anlayan biriydi. Çekirdekten bir asker ve komutan değildi. Moğolların geri çekilip aniden saldırma taktiklerinin⁵⁴¹ uzunca bir süredir

⁵³⁹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 39-41: Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 597-598; Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti*, s. 266.

⁵⁴⁰ Luristan Bölgesi, İran'ın güneybatı taraflarında, batıdan Irak, güneyden Hûzistan, kuzeyden Hersin ve Nihâvend, doğudan Rûdsezâr'ın çevirdiği, etnik yapısının ekseriyetle Lurluların oluşturduğu bir İran eyaletidir. Rıza Kurtuluş, "Luristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul 2003, s. 227.

⁵⁴¹ *Turan Taktiği* ya da *Kurt Oyunu* adlarıyla da bilinen bu Türk savaş metodu, çoğunluğu okçu süvarilerden oluşan savaş birliklerinin, atın sağladığı sürat sayesinde ani baskın verdikleri düşman ordusundan hızla ricat etmeleri, bu sayede manipüle edilerek karşı saldırıya geçen düşmanın geride bekleyen esas ordu tarafından çembere alınarak imha edilmelerini esas almaktaydı. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, ss. 274-275.

uyguladığını bilmemekteydi. Cûzcânî onların yirmi bin, Reşîdüddin on beş bin civarında askeri olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴²

Müsta'sım Billâh'ın ordusundan on iki bin kişinin öldürüldüğü savaştan Küçük Davetdâr ve sayılı kişiler canlarını zor kurtarmış, Bağdat'a geri kaçmışlardır. Bu adamlar bir süreliğine Hille ve Kûfe'ye kaçmışlardır. Savaştan kısa bir süre sonra Baycu Noyan ve ordusu Bağdat şehrinin Dicle kıyısı tarafındaki bir mahallede görülmüştür. Ketbuka ve diğer noyanlar ise Nuhasiyye ve Sarsar tarafından gelerek şehri çevrelemiştir. Hülegü ise kadınları ve kıymetli mallarını Hanekin'de bırakarak yola çıkmış Muharrem'in 15'inde (22 Ocak) şehrin doğu tarafını sarmıştır. Savaş 29 Ocak günü Moğol askerlerinin surların çevresine kendi istihkâmlarını kurmaları ve hücumları ile başlamıştır. Hülegü, Acemî burcu denilen noktaya bakan Horasan yolundaki merkez ordusunun başındadır. İlkan Noyan, Kalvazi Kapısı'nda, Kuli, Balagay, Tutar, Şiremün ve Uruktu Suk-i Sultan Kapısı'nda, Buka Timur Dolab Bakl, Suk-i Sultan'ın batısındaki Azodî Daruşşifası noktasında da Baycu Noyan ve Suncak Noyan savaşmışlardır. Reşîdüddin'e göre 22 Ocak 1258 Bağdat Kuşatması başlamıştır.⁵⁴³

Bağdat çepeçevre kuşatıldıktan sonra Moğollar, her zaman yaptıkları gibi hızla istihkâmlar yapıp hendek kazmışlardır. Bu sırada Baycu Noyan komutasındaki sağ kanat bir gün içinde Hülegü Han'a hendekten çıkan toprak ile bir otağ kurmuştur. Bahsedilen işleri mancınıklar, nefit atmaya yarayan özel araçlar, hareket ederken çeşitli oklar atan arabaların kurulması izlemiştir. Ardından bu aletleri kullanan işçilerle Çinli mühendisler aletlerin başına geçmişlerdir. İşte gerek yerli gerek sığınmacı Bağdat'ta bulunanlar bu silahların hedefi olmuşlardır. Moğollar, Gürgenç örneğinde⁵⁴⁴ olduğu gibi imha edici özelliğe sahip her şeyi birer gülle gibi

⁵⁴² Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 41; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, s. 131; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 598; Müellif Cûzcânî, bu savaşta Moğol ordusunun ricat hareketini yenilgi zannetmiştir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 158; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbâsî Devleti*, ss. 266-269; Spuler, *İran Moğolları*, s. 63; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 72-74.

⁵⁴³ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 42; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, ss. 131-132; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbâsî Devleti*, ss. 270-271.

⁵⁴⁴ Moğollar, Gürgenç'i ele geçirebilmek için bölgedeki barajları yıkıp şehri sular altında bırakmışlardır. Seda Yılmaz Vurgun, "Kongratlar Hanedanlığı Döneminde Yeni Ürgenç Şehri", *ÇKÜSBED.*, C. 5, S. 1, 2014, ss. 303-305.

kullanmakta becerikliydiler. Hımırın Dağı'ndan kopardıkları kaya parçaları ve Celula Dağı'ndaki taşları bir müddet gece gündüz Bağdat'a fırlatmışlardır. Fakat kaya, çok çaba ve zaman harcattığından hurma ağaçları kesilmiş, kütükler suda bekletildikten sonra atılmıştır. Merkez, koçbaşlarıyla, yüksekliği en az olan Acemî burcuna saldırdığı bir gün mancınıklar aniden buraya dönmüş ve adı geçen burca gülle fırlatmaya başlamıştır. Moğollar sonunda surda gedik açmayı başarmışlardır.⁵⁴⁵

Hülegü Han, olduğu yerden göndermiş olduğu mancınıkların 25 Muharrem'de (1 Şubat) Acemî burcunu delmesiyle, halife acele ile veziri ve Casalık'ı⁵⁴⁶ Hülegü Han'a göndermiş, durmasını istemiştir. Fakat Hülegü Han, Küçük Davetdâr ve Süleymanşah'ın gönderilmesini istemiş, isteği şehirdeki muhaliflerce kabul edilmeyince savaşlar sürmüştür. Hülegü Han, Bağdat şehrinin düşmesine yakın bir zamanda kadıların, bilginlerin, Şeyhlerin, Alevîlerin, İrkavun⁵⁴⁷ların ve Moğollar ile savaşmayan her kim varsa bunların canına aman verdiğini bildirmiştir. Bu fermanın yazılı olduğu kâğıtlar askerler tarafından okların ucuna bağlanıp şehrin dört bir yanından içeriye atılmışlardır. 4 Şubat'ta merkez kuvvetleri delinen burcun suru üzerine genel bir taarruzla buradaki Bağdat askerlerini temizlemiştir. Hülegü Han, surlar birer birer düştüğü esnada Suk-ı Sultan tarafındaki Balagay ve Tutar'ın daha kuvvetli saldırmasını emretmiştir. Savaş'ın iyice kızıştığı bir anda Küçük Davetdâr, Şîb taraflarına kaçmak için gemiye binmiş Kariyetü'l-Ukab'a kadar ilerlemişlerdir. Ancak Küçük Davetdâr, tam burada Medain ve Basra yolu üzerinde gemi ile kaçanları tutmakla görevlendirilmiş, Buka Timur'un askerleri tarafından saldırıya uğramıştır. Yaşanan çatışmadan sonra Küçük Davetdâr gerisin geriye Bağdat şehrine kaçarken gemiler ele geçirilmiş ve mürettebat öldürülmüştür.⁵⁴⁸ Sanılan o ki Buka Timur'un Basra ve Medain yolunu tutma görevi yalnızca önemli kişilerin kaçmaması için değil, şehirden tek bir canlının bile çıkmaması içindir. Nitekim Hülegü'nün Buka Timur'a verdiği emir, birazdan barış

⁵⁴⁵ Cüveynî, *Cihan Güşâ*, ss. 598-599; *Moğol İstilasî ve Abbâsî Devleti*, ss. 273-277; Spuler, *İran Moğolları*, s. 63; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 74.

⁵⁴⁶ Katholikos/Dini lider. Bilgi için bkz. Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 42, 26 nolu dipnot.

⁵⁴⁷ Tüccar ya da Bezirgân. Ayrıca bkz. Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 42, 27 nolu dipnot.

⁵⁴⁸ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 42-43; Kiragos, *Moğol İstilasî 1220-1265*, s. 131; Cüveynî, *Cihan Güşâ*, ss. 599-600; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 74-75.

talebi içi gelen elçilerin de geri gönderilmesi çerçevesinde düşünüldüğünde sanki gelecekte gerçekleştirilecek katliamın habercisi niteliğindedir.

Bağdat şehri kuşatıldığında Müsta'sım Billâh'a, Süleyman Şah ve Küçük Davetdâr gelmiş, ailesini ve hazinesini alarak Basra'ya kaçmasını teklif etmişlerdir. Müsta'sım Billâh, Cûzcânî'nin dediği gibi İbnü'l-Alkamî'nin engellemesiyle değil şahsi vurdumduymazlığından, Moğolların ona dokunmayacağı gibi boş inancı nedeniyle kaçmamıştır. Birazdan kendisini ve şehri adım adım felakete sürükleyen Küçük Davetdâr'ın kaçmaya çalıştığını öğrenmiştir. Halife son yaşananla savaştan ümidini kesmiştir. Hülegü Han'a biat etmek için Fahreddin-i Damganî ve İbn Dernuş'u az bir hediyeyle gönderen halife bunu korkmuş gibi görünmek istemediği için yapmıştır. Ancak bu durum işleri iyice kötüleştirmekten başka bir işe yaramamıştır. Hülegü Han, elçilik heyetini kabul etmeyip geri gönderince Müsta'sım Billâh, 29 Muharrem (5 Şubat) ortanca oğlu Abû'l-Fazl Abdurrahman'ı birçok hediye ve Veziri İbnü'l-Alkamî eşliğinde Hülegü'ye göndermiştir. Fakat bu heyette kabul edilmemiş, büyük oğlu, vezir ve yakınlarından birkaç kişiyi de arabuluculuk görevleriyle tekrar göndermiştir. Hülegü Han'ın isteği en baştan beri belli olduğundan bu kişilerde huzura kabul edilmemişlerdir. Nitekim Hülegü Han, en baştan beri hep Süleymanşah ile Aybek'in gönderilmesini istemiştir. Dolayısıyla Hülegü, şehre Nâsırüddîn Tûsî ve Ay Timur adlı birini gelenlerle geri yollamıştır. Halifeye gelen heyet Süleyman Şah ve Küçük Davetdâr'ı göndermesini istemiş bunun Müsta'sım Billâh'ın son şansı olduğunu bildirmişlerdir.⁵⁴⁹

5.3.2.3. Hülegü'nün Kararı

Halife pes etme üzereyken 7 Şubat'ta Süleyman Şah ve Küçük Davetdâr dışarı çıkıp teslim olmuşlardır. Fakat Hülegü Han, onları Bağdat'a yollayarak maiyetindekileri dışarı çıkarmalarını istemiştir. Hülegü Han, bu iki kişiye askerlerin Mısır ve Şam seferlerinde kullanılmak için orduda istihdam edeceğini söylemiştir. Fakat Hülegü Han, çoktan haklarındaki muhakemeyi yapmış ve kurtulmak için akın akın ovaya dolan Bağdat askerlerini öldürtmüştür. Buna karşılık Bağdatlılar bu

---

⁵⁴⁹ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 43-44; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 600; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 159; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 75-76; Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti*, ss. 273-277.

hadiseyi dehşetle seyretmiş herkes bir yere saklanmıştır. Birazdan halka şefaathçi olmak için birkaç kişi Hülegü'nün karşısına çıkmış, aman dileyerek halifenin oğullarının da huzuruna gelmek üzere olduğunu bildirmişlerdir. Tam bu sırada kör bir ok önemli devlet adamlarından Bitikçi Hindu'nun gözüne saplanmıştır. Son yapılan hareketle çileden çıkan Hülegü, Nâsırüddîn Tûsî'ye otağını Hilbe Kapısı'na götürmesini emrederek halka aman verdiğini söylemiş ve halk dışarı çıkarılmıştır. Cuma günü Küçük Davetdâr öldürülmüş, Süleyman Şah da Hülegü tarafından azarlandıktan sonra yakın maiyetindeki yedi yüz kadar kişiyle katledilmiştir. Büyük Davetdâr'ın oğlu Emir Haceddin de öldürülmüştür. Adı geçenlerin başları bir yerlere asılıp teşhir edilmeleri için Musul'a, Bedreddin Lülü'ye gönderilmiştir. Artık sıra Müsta'sım Billâh'ın ortaya çıkmasına gelmiştir. 10 Şubat tarihinde Müsta'sım da üç oğlu, Abû'l-Fazl Abdurrahman, Abû'l-Abbas Ahmed ve Abû'l-Menakıb Mübarek ile yanlarında Bağdat seyyidleri, imamları, kadıları, ekâbir ve ayanlarından oluşan üç bin kişiyle Hülegü'nün huzuruna gelmişlerdir. Halifenin çadıra girdiği anda ardında bıraktığı üç bin kişi hemen katledilmiştir. Müsta'sım Billâh'a iyi davranan Hülegü Han, ondan şehir ahalisine haber yollamasını, sayılmak için silahlarını bırakarak şehrin dışına çıkmalarını emretmesini istemiştir. Müsta'sım Billâh, Hülegü'nün emrini yerine getirdikten sonra oğulları ile Ketbuka Noyan'ın konağında bekletilmeye başlanmıştır. Bir müddet sonra Hülegü emriyle dışarıya çıkan kitlenin tamamı öldürülmüş ve 7 Safer'de (13 Şubat) şehre giren Moğol askerleri az sayıdaki İrkavunlar haricinde ne var ne yoksa imha etmişlerdir.⁵⁵⁰

Kaynaklar Müsta'sım Billâh'ın teslimi konusunda İbnü'l-Alkamî'yi suçlamıştır. Vezir Alkamî, Moğollar ile anlaşmak için Hülegü'nün huzuruna gitmiş, geri döndüğünde ondan Müsta'sım hakkında aman aldığını, Hülegü'nün kızını, Müsta'sım oğlu Ebûbekirle evlendirmek istediğini söylemiştir. Ayrıca Hülegü'nün, halifenin itaatini görmek istediğini istekleri gerçekleştiği takdirde çekip gideceğini aktarmıştır. Katliam ve yağma, çarşamba günü başlamış, askerler aniden şehre saldırarak her yeri karış karış yakmışlardır. Moğollar, katliam sırasında hiçbir ilkeye

⁵⁵⁰ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 44-45; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, s. 132; İbn Kesir, *el-Bidâye*, s. 378; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 600-601; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, ss. 160-161; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 76.

bağlı kalmadan yaşlı, genç kadın, kız, emzikli bebek ayırmadan öldürmüşler, şehir olduğu gibi boşaltılmıştır. Zaten halife fermanıya çıkanlar daha kapıdan çıkar çıkmaz öldürülmüşlerdir.⁵⁵¹

9 Safer günü (15 Şubat) Hülegü Han, halife ile şehre girmiş, ona alaylı bir şekilde: “*Sen ev sâhibisin ve biz de misafiriz. Bize yakışacak neyin varsa getir.*” demiştir. Fakat anlaşıldığı üzere Hülegü Han’ın lafına karşı halife bir şeyler saklama telaşına girmiştir. Halife önce iki bin elbise, on bin dinâr ve çok kıymetli mücevherleri Hülegü’ye vermiştir. Bu aldıklarının hepsini etrafındaki maiyetine bağışlayan Hülegü Han, asıl hazinenin bu olmadığını çok iyi bildiği için ona gerçek hazinesini sormuştur. Sonunda halife sarayın orta yerinde altınla dolu bir havuzun olduğunu itiraf etmiş, yapılan araştırma ve kazı çalışmasıyla hepsi yüz miskallik⁵⁵² tam ayar kırmızı altınlar ortaya çıkarılmıştır. Bu miktar dönemin şartlarında gerçekten korkunç bir rakamdır. Hülegü Han bir müddet sonra şehirde duramayarak gece vakti yakınlardaki bir otağa çıkmış, Suncak Noyan’a halifenin mallarının düzenlenip dışarı çıkarılmasını emretmiştir. Aynı gün de şehirdeki yağma durdurulmuştur. Tahminlere göre öldürülen kişi sayısı yüz binden fazla olduğu için bu nedenle cesetlerden çıkan tarifi imkânsız kokular şehri yaşanmaz hale getirmişti. Hülegü Han, koku yüzünden şehirden çıkmış, burada kalamamış olsa gerektir. Katledilenlerin sayısı hakkında farklı görüşler vardır ki iki milyon üç yüz binden, bir milyon sekiz yüz bine ve en son sadece sekiz yüz bine kadar rakamlar aktarılmıştır. Abû’l-Farac ve Moğol kaynaklarına dayandığımız Çinli seyyah Chang-te⁵⁵³ yalnızca on binlerce kişiden bahsetmiştir.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, s. 365; Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti*, ss. 277-281.

⁵⁵² 500 miskal yaklaşık 1,5 kilogram, 1 miskal altın 4 gümüş dinâr etmektedir. Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 158.

⁵⁵³ Seyyah Chang-te, 1259 senesinde Büyük Han Môngke tarafından Hülegü’ye elçi olarak gönderilmiş, İran’da gezip gördüklerini eserinde kaleme almıştır. T. A. Archer, *The Crusade of Richard 1189-92*, The Snickerbocker Press, London 1889, s. 381.

⁵⁵⁴ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 45-46; Kiragos, *Moğol İstilasası 1220-1265*, ss. 133-135; Özdemir *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti*, ss. 279-281; Spuler, *İran Moğolları*, s. 64; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 77.

Hülegü Han, karargâhın yeni emirlerle Emir Abdurrahman'ı Huzistan'ı⁵⁵⁵ zapt etmesi için göndermiştir. Aynı günün akşamına Müsta'sım Billâh, büyük oğlu ve hizmetindeki beş kişiyle beraber Vakıf Köyü'nde öldürülmüşlerdir. İki gün sonra ortanca oğlu ve yakalanan bütün Abbâsî soyluları öldürülmüştür. Yalnız Müsta'sım Billâh'ın küçük oğlu Ölcey Hatun'a verilmiş, hatun bu çocuğu Merâga'da bulunan Hace Nâsirüddîn Tûsî'nin yanına koyarak kendisinden iki evladı olacağı bir Moğol kadını ile evlendirmiştir. Abbâsî Hanedanı'nın az bir kısmı da Bağdat'tan son anda Mısır'a kaçabilmişlerdir. Ayrıca Müsta'sım Billâh'ın ölümü konusunda kaynaklar çeşitli bilgiler vermişlerdir. Birinci gruba göre halife özel bir kaleye kapatılmış, hayatı boyunca biriktirdiği hazineler üstüne yığılmak yoluyla yani aç bırakılarak öldürülmüştür. İkinci gruba göre ise bizzat Hülegü ya da Gürcü komutanı Elçi Noyan tarafından kılıçla başı vurulmak suretiyle öldürülmüştür. Üçüncü gruba göre ise Hülegü Han, halifenin çuvala konmasını ve ölene kadar tekmelenmesini istemiştir. Bunun gerekçesi bazı Arapların gelip Hülegü'ye eğer Müsta'sım Billâh'ın kanı akarsa yağmur yağmayacağını ve kanın aktığı yerden ateşler çıkacağını söylemiş olmasıdır. Hülegü Han dolayısıyla halifenin kanını akıtmak istememiştir. Aynı gruptan Ermeni tarihçi Grigor da bu görüşü desteklemiştir. Hülegü, Müsta'sım Billâh'ın yere yatırılarak askerlerin çiğnenmesini istemiştir. Reşîdüddin, Müsta'sım Billâh'ın öldürülüşüne dair malumat vermemişlerdir.⁵⁵⁶

Bağdat'ın ele geçirilmesi boyunca şehir halkından Nestûrî Hıristiyanlar hiçbir zarar görmemişlerdir. Bununla beraber Hıristiyanlar, ilk günden beri Moğolları kurtarıcı olarak görmüş, onların da bu ilgilerine karşılık vermelerini fırsat bilerek eski komşuları Müslümanlara saldırmaya başlamışlardır. Nitekim şehir düşmek üzere iken Nestûrî Casalık'ı Mahika Hıristiyanları bir kilisede toplamış, canlarını muhafaza etmiştir. Yardımcı kuvvet olarak Moğol ordusunda görev alan Gürcüler de Bağdatlılara Moğollardan daha fazla zulmetmişlerdir. Hülegü Han'ın Hıristiyanları

⁵⁵⁵ Huzistan, Bağdat ile Basra Körfezi arasında kalan bir İran eyaletidir. Recep Uslu, "Hüzistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, ss. 436-439.

⁵⁵⁶ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 47; Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, ss. 51-52; İbn Kesir, *el-Bidâye*, ss. 362-363; Kiragos, *Moğol İstilası 1220-1265*, s. 133; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 601-602; Polo, *Harikalar Kitabı*, ss. 76-77; Özdemir, *Moğol İstilası ve Abbâsî Devleti*, ss. 282-285; Spuler, *İran Moğolları*, s. 64; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 77-78.

korumasının nedeni Nestûrî Hıristiyan eşi Dokuz Hatun'dur. Hatta Hülegü, Dokuz Hatun'un isteği ile Küçük Davetdâr'ın sarayını Patrik Mahika'ya vermiştir. Ermeni tarihçi Vardan, Ermenilerin Bağdat Kuşatması'na katıldıklarını övünçle anlatmıştır. Böylece yüz yıllar boyu Müslümanlarla beraber yaşayan Hıristiyanlar, şimdi yeni efendileri Moğollar ile müttefik olmuş, eski dostlarına karşı silah çekmişlerdir.⁵⁵⁷

Hülegü Han, Bağdat meselesini hallettikten sonra şehre atamalar yapmıştır. İbnü'l-Alkamî Vezirliğe, Fahreddin-i Damganî Sâhib-i Divanlık görevine, Ali Bağatur Şahneliğe ve Ortaklar ile Uzanların Başkanlığına, Ömer-i Kazvinî'yi Niyâbet'e, Ahmed-i Umran Horasan yolu Halis Bendenicin idareciliğine, Abdülmü'min-i Bendenicin'i Kadilkudâtlığa, İlkan Noyan ve Karabuka üç bin Moğol süvarisine komutan ve Bağdat'ta bayındırlık faaliyetleri işlerine tayin edilmiştir. 7 Mart günü Şerefüddin ve Sâhib-i Divan, Hülegü'ye şehirdeki işlerin bittiği haberini getirmiş ve geri dönmüşlerdir. İdarecilerin hepsi takip eden yıllarda şehrin eski haline dönmesi için gayretle çalışmışlar ancak başarılı olamamışlardır.⁵⁵⁸

Hülegü, zaferiyle ikinci görevini başarmanın ve büyük bir hazine kazanmanın gururunu yaşamış olmalıdır. Elde ettiği ganimetlerden Mönke Han'ın hissesini ayırmayı da ihmal etmemiştir. Olayların gidişatı ve oluş biçimine en baştan bakıldığında, Hülegü Han'ın aslında Abbâsî halifesinin kanını dökmekten yana olmadığını, en son ana kadar canını bağışlamak için sulh arama hevesinden anlamaktayız. Ayrıca Hülegü Han, Bağdat şehrini kuşattığı günden şehrin düşüşüne kadar Müsta'sım Billâh'ın kendi emirlerine uyması ve isteklerini yerine getirmesi hususunda uyarmış, ona birçok kez affedilme şansı tanımıştır. Fakat Müsta'sım Billâh, her seferinde Hülegü'ye şiddet ve tahkir derecesi yüksek mektuplar yollamaya devam etmiştir. Bu durum da Hülegü'yü sonunda Çingiz yasasını uygulamasına itmiştir. Yaklaşık altı asır yaşayan Abbâsî Halifeği, tarihin hiçbir döneminde diğer Müslüman devletler tarafından siyasî ve dini bir otorite olarak görülmemiştir. Müsta'sım Billâh, muhtemelen Abbasoğullarının bütün

⁵⁵⁷ Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, ss. 106-107; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 78; Özdemir, *Moğol İstilâsı ve Abbâsî Devleti*, s. 281.

⁵⁵⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 602; Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 47-48; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 78-79.

Müslümanların lideri olduğunu, bir çağrısıyla herkesi yanına toplayabileceğini düşünmüştür. Nitekim Müsta'sım Billâh, son ana dek Hülegü'ye Müslümanlar üzerindeki otoritesini işaret ederek kibirli bir şekilde soyundan bahsetmiş ve onu ağır bir şekilde tahkir etmiştir. Zira Bağdat'ın zapt edilmesi ve şehirdeki on binlerce kişinin katledilmesine giden süreçte Müsta'sım Billâh'ın, Hülegü'ye karşı izlediği politikanın başka bir açıklaması yoktur. Üstüne üstlük konunun sivil bürokrasi ayağı vardır ki birtakım memurlar Müsta'sım Billâh'ın hata üstüne hata yapmasına neden olarak yaşananların diğer müsebbibleri olmuşlardır. Mücâhidüddin Aybek muhafazakâr ve tutucu hizbi, Vezir İbnü'l-Alkamî ise Mücâhidüddin Aybek'in tam zıttı, Hülegü'ye ve Moğollara yakın hizibde bulunmuştur. Anılan iki şahıs o dönemde birbirlerinden ölesiye nefret etmek ile birbirlerine karşı üstün gelmeye çalışmışlardır. İkisinin Hülegü'ye karşı izlediği zıt politika arasında gidip gelerek kafası karışan Müsta'sım Billâh ise daha muhafazakâr olanı seçmiştir. İbnü'l-Alkamî de kaynaklara yansımaya dahi muhtemelen bu sebeple Bağdat sarayından Hülegü'nün sarayına haberler uçurmuştur. Sonuç olarak altı asır ayaktaki Abbâsîleri yıkan Hülegü Han, diğer bölgelerdeki genişlemesine emin adımlarla devam etmiştir. Hülegü, Semerkant'ta aldığı ilk biatten Bağdat'ın zaptına, Mönge Han'dan aldığı tüm görevleri başarıya ulaştırma konusunda üstün başarı sağlamıştır.

5.4. Suriye Seferi ve Mısır Seferi

5.4.1. Ön Hazırlıklar

Hülegü Han, Irak'taki problemleri hallettikten sonra 1 Mart'ta Hanekin'e gelmiş, çevreden huzuruna çıkan emir ve hâkimlerin biatlarını kabul etmiştir. Hülegü Han biatları almasına rağmen bu hususta verilen sözlere tam inanmamış, dolayısıyla komutanları ile bu hâkimlerin şehirlerini kontrol ettirmiştir. Hülegü Han, bu çerçevede Buka Timur'u Hille şehrine yollamış, Hille'ye gelen Buka Timur ve ordusu şehirde herhangi bir sorun olmadığını görerek Kûfe ve Vâsıt⁵⁵⁹ şehirlerine gitmişlerdir. Moğollar gelince Vâsıt şehrinde olaylar çıkmış, burası yağma ve

---

⁵⁵⁹ Vâsıt şehri, Güney Irak'daki *Batîha* adı verilen bataklık bölgenin kuzeydoğu ucunda kurulmuştur. Kurucusu Emevîlerin Irak valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi'dir. Mehmet Mahfuz Söylemez, "Vâsıt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 541-544.

tahriple cezalandırılmıştır. Vâsıt olayının ardından Buka Timur, Huzistan'a yönelmiş yanında getirdiği Şerefüddin İbnü'l-Cevzî'ye, Şuster'i itaat altına aldırılmıştır. Ayrıca Buka Timur, Basra ve çevre vilayetleri de itaat altına almıştır. Anlaşıldığı üzere Hülegü'nün Veziri Seyfeddin-i Bitikçi, bölge Sünnîlerine karşı Şîilerin desteğini kazanmak için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla Seyfeddin-i Bitikçi, Necef şehrine⁵⁶⁰ Hz. Ali'nin türbesinin tamiri için para ve halkın korunması için yüz Moğol askeri yollamıştır. Hülegü Han 17 Nisan'da Bağdat Seferi'ne çıkarken ardında bıraktığı ağrukuna⁵⁶¹ dönmüş ve Siyah Kuh⁵⁶² noktasında atından indiği sırada Bağdat Seferi de neticelenmiştir. Aynı ay önemli idareci ve katiplerden Köke Bitikçi ve yeni Bağdat valisi Müeyyidüddin ölmüştür. Vefatların olduğu dönem Erbil şehrinin de ele geçirildiğini anlamaktayız.⁵⁶³ Yaşanan hadiselerden iki sonuç çıkarılabilir. Birincisi Hülegü, Möngke Han'ın Kürtler ile ilgili verdiği görevleri de tamamlamayı başarmıştır. İkincisi ise Bağdat şehrinin ele geçirilmesi ile İlhanlı Moğolları, Suriye Bölgesi'ne girmek ve Mısır yönünde genişlemek için ön hazırlıklara girişmelerine ön ayak olmuştur. Bu hazırlıkların ilk ayağını bölgenin önemli hâkimlerinden Bedreddin Lülü ile ilişkilerin geliştirilmesi, ikinci ayağını ise yukarıda adı geçen yerleşim yerlerinin zapt edilmesi oluşturmuştur.⁵⁶⁴

Hülegü Han, tüm faaliyetlerinden sonra savaşlardan elde ettiği geliri, Rey hâkimi Melik Nâsıreddin Alâeddin'in eliyle Azerbaycan'ın Urmiye Gölü'nde inşa ettirdiği kaleye naklettirmiştir. Altınların tümünü eriterek baliş haline getiren Hülegü Han, buradan Möngke Han'a para ve hediye göndererek başkent Karakorum'a bağlılığını tekrarlamıştır. 1 Ağustos 1258'de Bedreddin Lülü, çok önceden desteklemeye başladığı Hülegü Han'a tabîliğini resmen sunmuştur. Aynı dönemde Hülegü Han'a başarısını tebrik için Tebriz hâkimi Moynuk, Türkiye Selçuklu

⁵⁶⁰ Necef, Hz. Ali'nin ölüm yeri olduğu için Şîiler tarafından hayli kutsal sayılan ve Kufe'nin 10 kilometre batısında bulunan tarihî bir kenttir. Mustafa Öz, "Necef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 486-487.

⁵⁶¹ Ağruk, Moğolların sefer sırasında yanlarında getirdikleri, askerî olmayan tüm unsurları içinde barındırdıkları bir birimdir. Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, ss. 150-151.

⁵⁶² *Hudûdü'lâlem*'in yazarı Siyah Kuh'un, Hazar Denizi'nin kuzeydoğu sahiline yakın, Türkçe'de *Mangışlak* denen yer olduğunu ileri sürer. *Hudûdü'lâlem/Minorsky*, s. 193.

⁵⁶³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 602; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 48-49; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 65-66.

⁵⁶⁴ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 48-50; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 65-66.

sultanları II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan, Fars Atabeki Sa'd da huzura gelmişlerdir. Hülegü Han, bu kabuller ile çeşitli hanedanların bağlılıklarını yineleyerek ileride gerçekleştirmeyi planladığı Suriye Seferi'ne çıkarken arkasını sağlama almak istemiş olabilir. Ayrıca Reşîdüddin'in aktardığına göre Hülegü, en son İzzeddin Keykâvus'a, Baycu Noyan ile çatıştığında dolayı bir hayli kızmış, İzzeddin ancak Dokuz Hatun'un şefaati ile kurtulmuştur. Aynı yazar eserinde, İzzeddin Keykâvus'un, Hülegü Han'a sunduğu hediyelerden de bahsetmiştir.⁵⁶⁵ Hülegü Han, böylece Suriye Seferi'nin ön hazırlığı ile işlerin çoğunu aşağı yukarı bitirmiştir. Bununla birlikte Moğolların Suriye Seferi, daha batı seferinden bile önce planlanmış olmalıdır. Çünkü Hülegü Han, henüz İran'a girmeden Halep sultanı resmi olarak ona bağlılığını bildirmiştir. Nitekim durum böyle olunca Şam meliki ve bölgenin diğer hâkimleri de Halep sultanına karşı bir blok oluşturmuş, onun Hülegü Han'a sığınmasına neden olmuşlardır. Öyle ki 1251 tarihli kurultay kararları neticesinde zaten yürütülmesi gereken Suriye Seferi, Reşîdüddin'in ifadesiyle son yaşananlardan dolayı Hülegü'nün sefer isteğini daha da arttırmıştır. Hülegü Han, ilk olarak Bedreddin Lülü'ye elçi yollamış ve oğlu Melik Sâlih'i Râyât-ı Cihângîr'i destek kuvvetleriyle yanına göndermesini istemiştir. Reşîdüddin ayrıca Bedreddin Lülü'nün, Hülegü'ye, Celâleddin Hârizmşah'ın kızını nikâhlaması için verdiğini de eklemiştir.⁵⁶⁶

5.4.2. Halep ve Şam'ın Zaptı

Hülegü, yapılması istenen sefer için önce Şam tarafına ilerleme kararı almıştır. Bu amaçla 12 Eylül 1259 Cuma günü Suriye Seferi'ni resmen başlatmış, orduyu ilerletmiştir. Hülegü Han, yola çıkarken Ketbuka Noyan'ı da öncü olarak göndermiştir. Şiktur ve Baycu Noyanlar ordunun sağ tarafında, Suncak ve diğer emirler sol tarafında yer almıştır. Hülegü Han, Aladağ taraflarına geldiğinde Ahlat ve Hakkari'deki eşkiya Kürtlere karşı da genel bir tenkil hareketine girişmiştir. Diyarbakır taraflarına geldiğinde de ilk olarak Cezire'yi ele geçirmiş, Yaşmut'un oğlunu ve Suntay Noyan'ı, Meyyafarikin Kalesi'ni kuşatmaları için

⁵⁶⁵ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 50-51; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 80.

⁵⁶⁶ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 52-53; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, ss. 166-167; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 81.

görevlendirmiştir. Cezire'nin zaptının ardından Hülegü Han, Urfa yönünde ilerlemiş, bu arada yanındaki Melik Sâlih'i de Amid'i ele geçirmeye yollamıştır. Sırasıyla Urfa, Düneyser, Nusaybin ve Harran şehirlerini ele geçiren Hülegü, hızla Halep önlerine gelmiştir. Bilindiği gibi Melik Kâmil, kendine karşı bir muhalefet ortaya çıkar diye Hülegü'ye sığınmış, o günden beri Halepliler şehri istihkâm etmeye başlamışlardır. Nitekim Moğollar, Halep şehrinin ufkunda görüldüğünde şehir halkı silahlanarak savunma pozisyonu almıştır. Ketbuka Noyan, Uruktu Noyan ve Suncak Noyan'ı çeşitli noktalardan şehri kuşatmaya yollayan Hülegü Han, maiyeti ve ağırlıklarıyla Antakya Kapısı'na kadar gelmiş ve mancınıklarını kurmuştur. Bir hafta süren şiddetli kuşatmadan sonra Irak Kapısı'ndan geçen Moğollar, şehri hemen ele geçirmişlerdir. Halep Kuşatması'nda Emir Kurçan, Acu Şükürçi ve Sadun Gürci gibi ileri gelen Moğol komutanları yaralanmış, bunlar fedakârlıkları oranında hediyelerle taltif edilmişlerdir. Halep Kuşatması sürerken Harim Kalesi Kuşatması da devam etmekteydi. Nitekim bu kale ahalisi direnmenin yararsız olduğunu anlayarak şefaht istemiş ve kaleden inmişlerdir. Ancak Hülegü, muhtemelen çok sayıda Moğol askerinin zarar görmesini bahane ederek Harim Kalesi halkının toplu şekilde katledilmesini istemiştir. Haleb alındıktan bir müddet sonra şehrin kalesi Fahreddin-i Saki'ye bırakılmış, şahnelik görevi Tükel Bahşi'ye verilmiştir. Fakat Fahreddin-i Saki idareci olduktan bir süre sonra şehir halkının şikâyetleri nedeniyle Hülegü Han tarafından idam edilmiş, yerine Zeyneddin Hafızî getirilmiştir.⁵⁶⁷

Hülegü Han'ın Haleb'i ele geçirdiğini haber alan Dımaşklılar, gelen kötü haberlerden ötürü kendiliğinden Moğollara bağlanmak istemiştir. Dımaşk şehrine Ketbuka Noyan'ı yollayan Hülegü Han, Dımaşk'a bir şahne atayarak yanında hizmet etmesi için Alâeddin-i Cas, Cemâleddin Kadakay-i Kazvinî ve Kadı Şemseddin-i Kumî adlı üç yardımcı görevlendirmiştir. Ardından Diyarbekir, Bağdat ve Diyar-ı Rebia şehirlerini zapt etmiştir. Bu sırada Moğol karargâhına Möngke Han'ın ölüm haberi gelmiştir. Reşîdüddin, bu dönemde birçok komutanın daha ölümünü

---

⁵⁶⁷ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 53-54; Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, ss. 63-64; İbn Kesir, *el-Bidâye*, s. 381; Kiragos, *Moğol İstilası 1220-1265*, ss. 139-140; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, ss. 395-396; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, ss. 341-344; Spuler, *İran Moğolları*, s. 66.

zikretmiştir.⁵⁶⁸ Yazar Mönğke Han'ın ölümü sırasında Arık Buka'nın çıkardığı iç karışıklığa da değinmiştir. Ölüm haberiyle Hülegü Han, Ketbuka Noyan'ı Şam'da bırakmış ve buradan hazırlıklarını bitirip Karakorum'a hareket etmiştir. 6 Haziran 1260 Pazar günü Ahlat'a gelen Hülegü Han'ın huzuruna Halep ve Şam Sultanı Melik Nâsır da gelerek bağlılığını bildirmiştir.⁵⁶⁹

5.4.3. Ketbuka Noyan'ın İlerleyişi ve Aynicâlût Savaşı

Hülegü Han, Mönğke Han'ın cenazesi dolayısıyla Şam'dan çıkarak Karakorum'a döndüğü esnada Mısır'daki Memlûklere elçi yollamış kendisine bağlılıklarını sunmalarını istemiştir. Kısa bir süre önce Memlûk Sultanı Seyfeddin Kutuz, Mısır'da yıllardır hâkim olan Eyyübî Hanedanını yıkmış, Memlûkleri bu bölgeye egemen kılmıştır. Moğollardan gelen elçilik heyetiyle yapılan görüşme sonrası Seyfeddin Kutuz, daha önce Celâleddin Harzemşah karşısında yenilgiye uğrayarak ona sığınan komutanlarla ve devlet erkânıyla Hülegü Han meselesini istişare etmiştir. Seyfeddin Kutuz'un topladığı meclisteki kurul, Moğollar ile savaş kararı almıştır. Hülegü Han'ın elçileri Memlûkler tarafından öldürüldükten sonra sefer için ordu toplanmış, Mısırlılar ileri harekâta geçmiştir. Bunu haber alan Moğol öncü komutanı Emir Baydar, Oğul Bek adlı birini Ketbuka Noyan'a göndererek Mısır ordusunun harekete geçtiğini haber vermiştir.⁵⁷⁰

Moğollar ile meydana gelecek bir çatışmanın ya da savaşın Memlûkler açısından birçok olumsuz tarafı mevcuttur. Öncelikle Moğolların istila ve tahripleri dolayısıyla Mısır'a göç eden halklar Hülegü Han'ın yaptıkları hakkında dehşetli hikâyeler anlatmış, Mısır halkı ve askerini demoralize etmiş olmalıdırlar. Buna karşın karışık bir dönemde tahta çıkan Seyfeddin Kutuz, Moğollara karşı Bahri Memlûklüleri ile Suriye'deki Eyyübî Meliklerini birleştirme ve orduyu teçhiz etmek için birtakım vergi koyma çabalarına girişmiştir. Ayrıca Memlûklerin içinde cihat

⁵⁶⁸ Bu kişiler Turci Küregen, Buka Timur, Kubay Noyan, İlçiday Noyan, Borungtay Noyan ve Salciday Noyan'dır. Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 55.

⁵⁶⁹ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 54-55; Kiragos, *Moğol İstilasası 1220-1265*, s. 140; İbn Kesir, *el-Bidâye*, ss. 386-387; Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, ss. 64-65; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 85-86; Spuler, *İran Moğolları*, s. 67.

⁵⁷⁰ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 56-57; İbn Kesir, *el-Bidâye*, s. 382; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 86-87.

motivasyonu da oluşmuştur. Memlûk Sultanı Seyfettin Kutuz'un Moğollar ile yapacağı büyük muharebeden önce dikkatli ve tedbirli bir siyaset izlediği anlaşılmaktadır. Daha evvel Irak ve Suriye bölgelerinde Müslümanlara karşı tertip edilen Moğol-Ermeni-Haçlı ittifakını dikkate alan Kutuz, böyle çok kritik bir vakitte Suriye'deki Haçlı kontlukları ile çatışmaya girmekten kaçınmakta ve gerginlik yaşamaktan uzak durmaktaydı. Onları gücendirmemek ve dikkatlerini çekmemek amaçları ile de Akkâ'dan geçerken burada hâkim Haçlılardan geçiş izni istemiştir. Daha önceleri birtakım Moğol kuvvetlerinin Haçlı kontluklarına saldırıda bulunması Haçlıların Müslümanlardan sonra sıranın kendilerine geleceğini düşünmelerine neden olmaktadır. Bu yüzden Haçlılar, Memlûk Sultanı'na kendi topraklarından rahatlıkla geçebileceklerini bildirdikleri gibi Moğollar'a karşı savaşlarında kullanabilmeleri için asker vermeyi dahi teklif etmişlerdir. Daima dikkatli ve tedbirli hareket etmeyi tercih eden Kutuz, savaş sırasında Haçlıların olası bir ihanetine uğramamak için bu teklifi teşekkür ederek geri çevirmiştir.⁵⁷¹

Seyfeddin Kutuz'un ileri emri verdiği Memlûk ordusu hızla hareket etmiş ve Ketbuka Noyan'ın yetişip destek veremediği Emir Baydar'ın ordusunu vurmuştur. Bir müddet sonra birbirlerine karşı ilerleyen Seyfeddin Kutuz ve Ketbuka Noyan'ın orduları 3 Eylül 1260'ta Aynicâlût'ta⁵⁷² karşı karşıya gelmişlerdir. Ketbuka Noyan önce güçlü Memlûk ordusunu yoğun ok atışına tutarak sahte ricat etmek istemiş, Memlûkleri yıpratmaya çalışmıştır. Fakat Ketbuka Noyan ne denli şiddetli mücadele etse de üç gün süren savaş sonunda kaybederek yakalanmıştır. Savaşın ardından Memlûklere esir düşen Ketbuka Noyan'ın, Seyfeddin Kutuz'un emriyle öldürüldüğü haberi Hülegü'ye söylenmiştir. Ketbuka Noyan'a olanlara çok üzülen Hülegü Han, ailesi ve yakınlarına birçok hediye dağıtmıştır. Hülegü Han bir müddet sonra Halep hâkimi Melik Nâsireddin'e hediye vererek Halep mülkü de elinde kalmak kaydıyla Dımaşk hâkimliğini de vermiştir. Aynicâlût savaşının kazanılmasının ardından Baybars'ın önemini gören Seyfeddin Kutuz, Hülegü'nün adamı Melik Nâsireddin ile yakınlaşarak Dımaşk ve Halep'i de ele geçirmiştir. Ketbuka Noyan'ın ölümüyle

⁵⁷¹ Yüksel Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", *BELLETEREN*, C. 67, S. 250, 2003, s. 786.

⁵⁷² Aynicâlût, Filistin'deki Nablus ile Beysân arasında yer alan bir mevkidir. Abdülkerim Özeydin, "Aynicâlût Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 275-276.

Dımaşk ve Haleb'i kaybettiğini duyan Hülegü Han, çok beklemeden ordu göndermiş, yanında bulunan Melik Nâsır ve maiyetindeki üç yüz kişiyi de öldürmüştür. Hülegü Han'ın Şam'a gönderdiği kuvvetlerin başındaki İlkan Noyan, Baybars'ın üzerine geldiğini duymuş, Aynicâlût muharebesinde mağlup olmuş ve bölgeye dağılmış Moğol askerlerini de toplayarak buradan Anadolu'ya kaçmıştır. Gelen haberler ile iyice üzülen Hülegü Han, daha büyük bir orduyu buraya yollamak istemiş Möngke Han'ın cenazesi ve başkentte olanlardan dolayı bunu yapamamıştır.⁵⁷³

Moğollara karşı elde edilen bu zafer bütün İslam dünyasında sevinçle karşılandı. Moğollarla iş birliğinde bulunan birtakım Eyyûbî emirleri yapılan muharebe sonrasında Memlûk Sultanı'nın katına vararak af dilediler. Banyas ve Subeybe emini Melik Said Hasan dışındaki bütün Eyyûbî emirleri affedildi. Melik Said Hasan'ın ise boynu vuruldu.⁵⁷⁴

Hülegü Han'ın başkente cenaze için döndüğü zamana kadar yaşananlar baştan bir değerlendirmeye tabî tutulmalıdır. Bunun için önce İlhanlı Devleti ile Memlûkler arasındaki mücadelelerin temel sebeplerini zikretmek gerekir. Bunlardan ilki Moğolların, Suriye ve Mısır'a inme istekleri ikincisi ise Memlûklerin, Moğol nüfuzunda bulunan Anadolu, Kilikya ve Irak ile ilgili planlarının olmasıdır. Ortadoğu ve Mısır işlerinin Moğollar açısından istenilen şekilde ilerlememesinin sebepleri olmuştur. Öncelikle konu olan coğrafi bölge dağlık ve engebeli bir arazi olmakla birlikte Moğolların alışkın oldukları iklimlere de benzememekteydi. Süvari temelli orduları olduğu için Suriye otlaklarının yetersizliği de başka bir problem olmuştur. Moğollar için bir diğer zorluk da Memlûk süvarilerinin ağır zırhlı atlılardan meydana gelmesidir. Arazinin engebeli ve kısıtlı olması, hafif zırhlı ve süratli Moğol atlılarını ağır zırhlı Memlûk atlılarına karşı savunmasız kılmıştır. Moğollar için başka bir problem de Hülegü Han'ın ele geçirdiği yerlerin garnizon bulundurma zorunluluğudur. Nitekim Hülegü Han, Halep önlerine gelene kadar ele geçirdiği yerleri korumak adına birçok askerini buralara yerleştirmiştir. Asya bozkırlarından

---

⁵⁷³ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 60; Reşidüddin/Boyle, *Successor*, ss. 304-305; İbn Kesir, *el-Bidâye*, ss. 388-392; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, ss. 140-141; Spuler, *İran Moğolları*, s. 68; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 87-90; Cahun, *Asya Tarihine Giriş*, ss. 268-271; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, ss. 344-347.

⁵⁷⁴ Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi", s. 787.

temin ettiği asker sayısı da haliyle kısıtlı olmuştur. Muhtemelen asker sayısı biraz daha fazla olsa Suriye ve ileri bölgelerdeki harekâtında yukarıda söylenen aleyhte durumları kendi lehine dengeleyebilirdi. Sonuç olarak Hülegü'nün doğuya dönmesi ve Aynicâlût mevkiinde Moğolların hezimete uğraması, onların batıda yaptıkları ilerlemeye duraklama getirmiş, hatta bu andan itibaren ellerinde bulunan yerleri dahi zorlukla koruyabilmişlerdir. Bu duraklamanın en büyük nedenlerinden birini de Moğolların kendi içlerinde birbirlerine karşı yürüttükleri mücadele oluşturmuştur.⁵⁷⁵

5.5. Anadolu Yönünde İlerleme

5.5.1. Meyyafarîkin Şehrinin Ele Geçirilmesi

1258 yılında Bağdat Kuşatması devam ederken Hülegü Han, Doğu Anadolu Bölgesine girerek bölgenin hâkimi iki Rum sultanını kendine bağlamıştır. Hülegü Han, iki kardeşe izzet ve ikramda bulunarak onları kendisine bağlılıkta rekabete sürüklemiş, böylece Anadolu'yu daha da iç karışıklığa sokmuştur. Bağdat Muharasası yapıldığı dönemde Malatya'yı ele geçiren Hülegü, sırasıyla Urfa ve Harran'ı da ele geçirmiş, Mardin önlerine kadar gelmiştir. Üzerine gelen tehlikeyi önceden sezen Meyyafarîkin hâkimi Cezire Eyyübîlerinden Melik Eşref, Halep hâkimi Melik Nâsır'a Moğollara karşı müttefiklik teklif etmiştir. Bölgedeki faaliyeti bir hayli artan Hülegü Han, bu yıllarda Melik Eşref de içinde bulunmak üzere Mardin hâkimine ve Erzen Beyine kendine tabî olmaları isteyen elçiler yollamıştır. Bunlardan Artuklu Mardin hâkimi I. Necmeddin Gazi ve Eşref bu davete icabet etmemişlerdir. Bunun üzerine Hülegü, oğlu Yaşmut'u yanına İlkan ve Suntay Noyanları da katarak büyük bir orduyla Mardin ve Meyyafarîkin'i Kuşatması için yollamıştır.⁵⁷⁶

Bunlardan Meyyafarîkin şehri uzun süre boyunca coğrafi sebeplerin etkisiyle bölgenin en güçlü şehirlerinden biri olmuştur. Yaşmut'un, Meyyafarîkin'e gelmesiyle birlikte 24 saat içinde derin hendekler kazılmış, şehrin muhasarası yaklaşık iki yıl sürmüştür. Ancak bu iki yıl boyunca Moğollar kuşatmadan hiç

⁵⁷⁵ Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, ss. 45-50; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 91-92.

⁵⁷⁶ Ercan Gördeğir&Süleyman Özbek, "Moğolların Mardin Kuşatması ve Hülagü'dan Olcaytu'ya İlhanlı Artuklu Münasebetleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 4, S. 3, 2018, 108-110; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 84.

vazgeçmemişlerdir. Uzun süren Meyyafarikin Kuşatması neticesinde şehre erzak ve su girmeyince açlık ve felaketler yükselmiştir. Öyle ki Reşîdüddin'e göre şehir halkı ilk önce murdar et yemeye, daha sonra durum ağırlaşınca it, kedi ve fare ardından da insan yemeye başlamış, pahalılıktan eşekbaşının fiyatı 30 dirhem olmuştur. Kuşatılan halk daha fazla dayanamayarak Moğollara şehri teslim etmişlerdir. Moğol komutanı Uruktu Noyan'a haber gönderen halk, şehre girmesini istemişlerdir. Uruktu Noyan ve Moğollar şehre girdiklerinde burada yalnızca insan ölüleriyle karşılaşmışlar buna karşılık açlıktan kurtulanları kadın ve çocuk demeden öldürmüşlerdir. Melik Eşref de şehir düştükten sonra öldürülmüş, başı kesilip teşhir için Şam'a gönderilmiştir. Meyyafarikin zaptı sonrası Melik Eşref'in hizmetindeki Abdullah adlı biri Moğollar tarafından buranın idarecisi olarak atanmıştır.⁵⁷⁷

5.5.2. Mardin Şehrinin Zaptı

I. Necmeddin Gazi, Meyyafarikin şehrinin Moğollar tarafından ele geçirildiği sırada tehlikenin çok yakın olduğunu fark etmiş, Mardin Kalesi'nin ambarını zahire ve silahlarla doldurmuştur. Hülegü Han için Mardin şehrinin ele geçirilmesi pek çok yönden zorunlu olmuştur. Nitekim önceki yıllarda İlhanlı Devleti buranın stratejik konumunu çok iyi tahkik etmiştir. Örneğin olası bir Suriye Seferi nedeniyle Anadolu kuvvetlerinin toplanma yeri Mardin olabilirdi. Ayrıca ticari ilişkilere de önem veren Hülegü Han için Mardin'in İpek Yolu üzerinde olması da önemli bir sebeptir. Her ne olursa olsun Mardin'i almakta kararlı olan Hülegü Han, Meyyafarikin düştükten sonra Şehzade Yaşmut ve Uruktu Noyan'ın düzenlerini hiç bozmadan doğruca Mardin'e gitmelerini ve burayı kuşatmalarını emretmiştir. Bir müddet sonra Moğol kuvvetleri buraya gelince Uruktu Noyan, Necmeddin Gazi'ye tekrar elçi göndererek barış teklifinde bulunmuştur. Uruktu Noyan, son derece tehditkâr mektubunda: *“Başının, altının, karının ve çocuklarının sana kalması için kaleden aşağı in ve cihan padişahlığının kulluk kemerini beline bağla, gerçi kalen sağlam ve yüksektir. Ancak kalenin sağlamlığı ve yüksekliği ile övünme, çünkü eğer senin kendi başın göğe varsa*

⁵⁷⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, ss. 167-170; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, ss. 136-138; Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, ss. 51-53, Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, ss. 106-109; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 60-63; Gördeğir&Özbek, “Moğolların Mardin Kuşatması”, ss. 110-111; Spuler, *İran Moğolları*, s. 69.

bile, Moğol ordusunun önünde yolun tozu olur...” demiştir. Necmeddin Gazi ise Uruktu Noyan’a karşılık: Gönlümden tabî olup padişah hazretlerinin huzuruna gitmek geçiyordu ancak siz diğerlerine yemin verip, onlar da sizin bu yemininiz üzerine geldikten sonra onları öldürdüğünüz için size güvenim yoktur. Kale zahire ve silahlarla, Türk yiğitleri ve Kürt cengâverleriyle ağzına kadar dolu olduğu için yüce Allah’a hamd olsun.” diyerek Moğolları reddetmiş, onları karşılamak için beklemeye başlamıştır. Bununla birlikte Uruktu Noyan ilk iş mancinıkları kurdurmuş ve kuşatmayı başlatmıştır.⁵⁷⁸

Şehirdeki erzak ve silahlar sayesinde kuşatma sekiz aydan uzun sürmüştür. Hatta Mardin’in bu yoğun direnişi ve bu denli uzun süre dayanması Moğolları bir dönem ümitsizliğe sevk etmiştir. Bu nedenle Mardin, Koçhisar ve Erzen bölgelerinde Moğollar tarafından yağma faaliyetleri yapılmıştır. Bir müddet sonra Mardin şehrinde açlık ve veba baş göstermiş ve Mardin nüfusunun büyük bir kısmı açlıktan ve vebadan ölmeye başlamıştır. Şehirde bunlar yaşanırken Necmeddin Gazi’nin oğlu Kara Arslan Moğollar ile görüşmüş, babasını teslim olmak için ikna etmeye çalışmıştır. Hülegü Han, Kara Arslan'a şunları demişti: *Babana nasihat et de teslim olsun onun isyan ederek helak olmasına razı olma. Babana nasihat et de teslim olsun onun isyan ederek helak olmasına razı olma. Babana nasihat et de teslim olsun onun isyan ederek helak olmasına razı olma.*⁵⁷⁹

Necmeddin Gazi ile Kara Arslan arasındaki süregelen mücadelede Mardin halkı neredeyse açlıktan kırılmak üzeredir. Açlıktan etkilenenler arasında olan Necmeddin Gazi de 1259 yılında ölmüştür. Reşîdüddin, Necmeddin Gazi’yi oğlu Kara Arslan’ın öldürdüğünü ileri sürmüştür. Sonunda karargâhlarına Necmeddin Gazi’nin ölüm haberi gelen Moğollar, bir hayli sevinmiş Kara Arslan’a itaat etmesi için haber yollamışlardır. Kara Arslan Uruktu Noyan’a: *“Size karşı koyan o kişi artık yok. Eğer askerin savaşı bırakmasını buyurursan ben de aşağı inip kaleyi teslim ederim.”* demiş, bunun üzerine Moğollar, Kara Arslan’ın sözünde durması halinde yaptıkları antlaşmaya sadık kalacaklarını ve şehirde yaratılan tahribatın karşılığını

⁵⁷⁸ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 63; Gördeğir&Özbek, “Moğolların Mardin Kuşatması”, s. 111.

⁵⁷⁹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 64; Gördeğir&Özbek, “Moğolların Mardin Kuşatması”, s. 112.

ödeyeceklerini belirtmişlerdir. Yapılan antlaşmaya göre Moğollar, Artuklulardan Mardin Kalesi'nin yıkılmasını ve yılda 50.000 dirhem haraç karşılığında Kara Arslan'ı Artuklu hükümdârı olarak tanıyacıklarını, eskiden ellerinde olan Dara, Resulayn, Nusaybin ve Habur şehirlerini Artuklu hâkimiyetine vereceklerini belirtmişlerdir. Neticede Moğollar ve Artuklular bu yönde anlaşmaya varmış, Kara Arslan da Hülegü'nün huzuruna çıkarak bağlılığını bildirmiştir. Kara Arslan'ın, Hülegü'ye götürdüğü hediyelerden sadece bir kupanın değeri 84.000 dinâr değerinde olduğu rivayet edilmiştir. Görüşmenin ardından Hülegü Han, Kara Arslan'ı kendine bağlı kalması şartıyla Mardin Kalesi'ni yönetmesi için bırakmıştır. Ayrıca kendinden yüz çevirmemesi için en kuvvetli altmış yedi adamını öldürmüş, ayrıca Mardin Kalesi'ni yıkmasını emretmiştir. Moğol felaketini onlara bağlanarak atlatan Fahrettin Kara Arslan, diğer hükümdârlar Moğollar önünde tarih sahnesinden silinirken Artukluların ömrünü yaklaşık yüz elli sene daha uzatmıştır.⁵⁸⁰

5.5.3. Türkiye Selçuklu Devleti ile Münasebetler

Hülegü Han, 1258 yılında Bağdat konusunu hallettikten sonra kendine tabî devletlere elçiler göndermiş, bu devletlerin liderlerini huzuruna çağırtmıştır. Hülegü Han bu yaptığıyla planlamış olduğu Suriye Seferi için hem destek sağlamış olacak hem de sefere çıkarken arkasını sağlama alacaktır. Bu müzakerelerde Hülegü Han, Anadolu politikasında da düzenlemelere gitmiştir. Bunun için o, Türkiye Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı da huzuruna davet etmiş, bir müddet sonra iki kardeş diğer hükümdarlar gibi Hülegü Han'ın huzuruna varmışlardır. İzzeddin Keykâvus bir müddet önce, Hülegü Han'ın Bağdat şehrinin kuşatması ile uğraştığı dönemde Anadolu'daki nüfuzunu bir hayli arttırmış, bundan sonra devlet işleri için Fahreddin Ali'yi saltanat naîbliğine atayarak her şeyi ona havale etmiştir. Gelen ferman ile yakın maiyetini de yanına alarak yola çıkan İzzeddin Keykâvus, 7 Ağustos 1258'de Hülegü Han'ın huzuruna varmıştır. IV. Rükneddin Kılıçarslan ise Pervâne'yi yanına katarak kendi maiyetiyle birlikte 11 Ağustos 1258'de Hülegü Han'ın huzuruna varmışlardır. Reşîdüddin'in zikrettiğine

---

⁵⁸⁰ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 64-65; Gördeğir-Özbek, "Moğolların Mardin Kuşatması", ss. 112-113; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 87; Spuler, *İran Moğolları*, s. 69.

göre Hülegü Han, İzzeddin Keykâvus'a, Baycu Noyan ile çatıştığından dolayı bir hayli kızmış, İzzeddin bu öfkeden ancak Dokuz Hatun'un şefaati ile kurtulmuştur.⁵⁸¹

İzzeddin Keykâvus'un gelişinden 4-5 gün sonra Pervâne ve Kılıç Arslan'da Hülegü Han'ın huzuruna gelmişlerdir. Burada Pervâne'nin, Hülegü Han'ı Selçuklu ülkesinin kaderine tesir edecek bir konuda anlaşmaya ittiğini görmekteyiz. Nitekim İzzeddin Keykâvus, son olanlardan kendini kurtarmış ve Hülegü Han katında muteber bir kişi haline gelmiştir. Bu durum aynı zamanda ona, Anadolu'da daha fazla nüfuz sağlayacak bir gelişmedir. Ancak Pervâne, Hülegü Han'a ülkenin iki kardeş arasında taksim edilmesi fikrini sunmuştur. Pervâne, Hülegü'ye, böyle yaparak Anadolu'dan daha çok fayda sağlayacağı yönünde bilgi vermiş, nitekim bu görüş o dönem Suriye ve Mısır Seferi'ni yapmayı planlayan Hülegü Han'ın da hoşuna gitmiştir. Bundan sonra Hülegü Han yeni bir yarlık hazırlattırarak Anadolu'yu ikiye taksim etmiş, İzzeddin, Antalya sahiline kadar ülkenin yarısını alıp Konya'da oturmaya, Kılıç Arslan ise Sivas ve Danişmendiye bölgelerinden Sinop ve Samsun sahiline kadar olan doğu bölgelerini alıp Tokat'ta oturmaya malik kılınmıştır. Bununla birlikte bundan sonra İzzeddin'e devlet işlerinde Şemseddin Tuğraî idare ederken, Kılıç Arslan'ın işlerini ise Alıncak Noyan ve Pervâne yürütmüşlerdir.⁵⁸²

Hülegü Han, her iki kardeşin ihtiyaçları ve Anadolu'da mevcut Moğol askerlerinin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için onların her birine 400 balış borç vermiştir. Diğer yandan da kendine ödenecek yıllık haraç kararlaştırılmış, buna göre Selçuklular 200.000 dinar nakit, 500 top ipek ve iplik, 3000 adet altın işlemeli kumaş, 500 iğdiş at ve 500 katır ödemeye yükümlü olmuşlardır. Antlaşma gerçekleşikten sonra Hülegü Han, her iki sultanı da kendi düzenleyeceği Suriye Seferi'ne hazırlanmaları için Anadolu'ya göndermiştir. Onlar bu karar doğrultusunda bir müddet sonra askerleriyle sefere katılmışlar, Kasım 1259'da Halep'in zapt edilişi

⁵⁸¹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 50-51; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 45; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 80; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1995, s. 165.

⁵⁸² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 45-47; İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçukname I-II)*, C. 2, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, , ss. 155-156; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, ss. 166-167.

esnasında hazır bulunmuşlardır. Bundan sonra iki kardeş Hülegü Han'ın kağanlık seçimi için Karakorum'a dönüş yolunda olması nedeniyle Suriye'den çıkararak kendi bölgelerine gitmişlerdir.⁵⁸³

Bir müddet sonra İzzeddin Keykâvus'un naîb Tuğraî'nin Tebriz'e gittiğini ve burada Moğollara pek çok mal vaat ederek borç para aldığını anlamaktayız. Ayrıca Tuğraî, başkentten vezirlik payesi de elde etmiş, üstüne üstlük Kastamonu gelirleri de kendisine ikta edilmiştir. Anadolu'ya bu yarlıklar ile dönen Tuğraî, bir müddet sonra Anadolu'da sıkı tedbirler aldırması, devlet hazinesinden kendi izni olmaksızın kimsenin mal veya para almasına müsaade etmemiştir. Ancak bütün sıkı tedbirlerine rağmen Tuğraî'nin çabaları boşa gitmiş Anadolu bir malî krizin eşiğine gelmiştir. Nitekim bir süre sonra vefat edince de aldığı tüm borçlar İzzeddin Keykâvus'un üstüne kalmıştır. Bu olanlardan sonra Hülegü Han, hem Suriye Seferi'ne iştirak etmeleri için verdiği borçları hem de Tuğraî'nin aldığı borçların tahsil edilmesi için 1259 yılında vezir payesi ile Taceddin Mu'tez'i, Tükel Bahşi ile Anadolu'ya sevk etmiştir.⁵⁸⁴

Mu'tez'in ilk işi o esnada Kubadabad yolundaki İzzeddin Keykâvus'a elçi göndererek borcun tahsil edilmesini istemesi olmuştur. Ancak İzzeddin burada elçilere ters davranarak ilk olarak gitmeleri gereken yerin Kılıç Arslan'ın memleketi olduğunu, kardeşi borcunu ödedikten sonra kendisi de ödeyeceğini belirtmiştir. Bundan sonra Kılıç Arslan'ın ülkesine giden elçiler burada çok iyi karşılanarak ağırlandırlardır. Pervâne bu davranışından ötürü Mu'tez tarafından kutlanmıştır. Bir süre sonra İzzeddin tarafından haberler intikal etmiştir. Nitekim gelen bilgilere göre İzzeddin, Antalya taraflarında Uç Türkmenleri ile isyan hazırlığına girişmiş ancak bazı iç sebeplerden dolayı başarısız olmuştur. Bunun üzerine Mu'tez bu hadiseyi ve İzzeddin'in borcunu ödemediğini Hülegü'ye bildirmiştir. Hülegü Han gelen bu

⁵⁸³ İbn Bîbî, *II*, s. 156; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, ss. 167-168.

⁵⁸⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 49; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 152; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 247.

habere çok öfkelenerek İzzeddin'e bir mektup yazmış ve Alıncak Noyan'ı onu tedip etmesi amacıyla üzerine göndermiştir.⁵⁸⁵

Sultan İzzeddin, Hülegü Han'ın bu tehdidine karşılık derhal maiyetiyle Konya'ya gelmiş ve borcunu tahsil etmeye başlamıştır. Aynı zamanda bu süre zarfında İzzeddin, Memlûklere de bir elçilik heyeti göndererek içinde bulunduğu durumun zorluğunu anlatmış, şayet Anadolu'ya gelir ve Moğolları ülkeden atarsa ülkenin yarısını ona vereceğini vaat etmiştir. Hadiseler bu şekilde cereyan ederken Alıncak Noyan da Anadolu'ya girmiş ve Pervâne ile Kılıç Arslan tarafından Erzincan taraflarında karşılanmıştır. Pervâne, kendisine gelen istihbarat doğrultusunda burada Alıncak'a, İzzeddin'in Memlûkler ile iş birliği içinde olduğunu aktarmıştır. Bu haber üzerine Alıncak, Pervâne ve Kılıç Arslan bir müddet sonra ordularıyla Konya'ya doğru yola çıkmışlardır. Selçuklu-Moğol ordusu 1262 yazında Aksaray'a varmışlar, bir müddet dinlenmişlerdir. Henüz onlar buradayken Pervâne, İzzeddin'in veziri Fahreddin Ali ile gizlice haberleşmiş, şayet kendilerinin safına geçerse vezirlik payesi ile taltif edileceğini bildirmiştir. Fahreddin Ali'nin, Pervâne'nin teklifini kabul ettiği ve yola çıktığı haberini alan İzzeddin, Konya'dan birkaç saat içinde alabileceği ne varsa alarak Antalya'ya yönünde ilerlemeye başlamıştır.⁵⁸⁶

İzzeddin Keykâvus'un, Konya'dan çekilerek Antalya yöresine kaçmasından iki gün sonra Rükneddin Kılıç Arslan, Konya'da tahta çıkmıştır. Ardından Moğolların alacakları ne varsa devlet hazinesinin tamamını boşaltarak Tükel Bahşi'ye teslim etmiştir. Bu esnada İzzeddin'in komutanı Ali Bağatur, hemen bir ordu toplayarak Moğollara saldırmak istemiş ancak yenilerek çekilmek zorunda kalmıştır. Ali Bağatur bu hadiseden sonra süratle Uç Türkmenlerine sığınmıştır. Yaşanan bu son hadise ile İzzeddin Keykâvus'un bütün umutları tükenmiş, Bizans İmparatoruna elçi göndererek sığınma talebinde bulunmuştur. İzzeddin Keykâvus'un Bizans'a sığınmasından bir müddet sonra adamları Ali Bağatur ve Emir-i Ahur Uğurlu onun saltanat davası için Anadolu'dan adam toplamışlar ve Konya'ya yönelmişlerdir.

⁵⁸⁵ İbn Bîbî, *II*, s. 158; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 50; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, ss. 170-171.

⁵⁸⁶ İbn Bîbî, *II*, ss. 158-159; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 50.

Pervâne, onları bazı Moğol askerleriyle birlikte Altun Aba Kervansarayı civarında karşılaşmış ve meydana gelen savaşta Ali Bağatur ve ordusu mağlup olmuştur.⁵⁸⁷

Bununla birlikte Rükneddin Kılıç Arslan'ın hâkimiyetini kabul etmeyen Türkmen zümreler olmuştur. Bunlardan ilki Antalya, Denizli ve Kütahya taraflarında hâkim olan Mehmed Bey'dir. O, Kılıç Arslan'ın tahta çıkmasından bir müddet sonra Hülegü Han'a elçiler yollayarak itaatini arz etmiş, bu nedenle kendisine bir sancak, menşur ve Şahne gönderilmesini talep etmiştir. Moğol hanı bu talebi kabul ederek Denizli, Tavas ve Dalaman bölgelerini ona tevcih etmiş, Hulşar isimli birini de şahne olarak göndermiştir. Fakat Hülegü Han, aynı zamanda Mehmed Bey'in huzuruna gelmesini de şart koşmuştur. Mehmed Bey bu teklife rıza göstermeyince Hülegü Han, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alıncak Noyan'ı onun üzerine göndermiştir. Selçuklu-Moğol ordusu yöreye geldiğinde onlara Mehmed Bey'in damadı Ali Bey yardım etmiş, Mehmed Bey Dalaman civarlarında tutulmuştur. Burada meydana gelen savaşta yenilen Mehmed Bey kaçmış, Kılıç Arslan'a canının güvence altına alınması şartıyla teslim olacağını bildirmiştir. Bu teklif kabul edilmiş ancak Mehmed Bey teslim olunca Selçuklular sözünde durmayarak Mehmed Bey ve yakın maiyetini önce Uluborlu Kalesi'ne hapsedmişler sonra da 1262 yılında öldürmüşlerdir. Mehmed Bey'in yerine damadı Ali Bey, Uç beyi olarak tayin edilmiştir.⁵⁸⁸

Türkmenlerin Moğollara karşı muhalefet etmelerinin siyasi nedenleri olmasına karşın dini sebepleri de vardır. Türkmenlerin ayaklanması ve böyle büyük bir kitlenin Moğollara karşı organize olmasında Anadolu'daki Sünni alimlerin rolü çok büyüktür. Zira Kadı İzzeddin başta olmak üzere dindarlığı ve dürüstlüğü ile tanınan Sadr Müstevfi Necibüddin, dönemin büyük alimlerinden Kıvameddin Erzincanî ve zamanın diğer büyük alimlerinden Kadıasker Sivrihisarlı Celaleddin gibi alimler Türkmenleri, Moğollara karşı isyana teşvik ettikleri nedeniyle Moğollar tarafından öldürülmüşlerdir.⁵⁸⁹

---

⁵⁸⁷ İbn Bîbî, *II*, ss. 160-161; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, ss. 173-175; Mustafa Akkuş, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", s. 326.

⁵⁸⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 50-53; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, ss. 175-177.

⁵⁸⁹ Mustafa Akkuş, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", ss. 326-327.

II. İzzeddin Keykâvus İstanbul'a sığındığı dönemde de Karamanlı Türkmenler onun adına mücadele etmeye devam etmiştir. Öte yandan daha önceleri İzzeddin Keykâvus'un safında savaflara girişen Karaman Türkmenleri de 1262'de Rükneddin Kılıç Arslan'ın hükümdarlığını tanımayarak isyana kalkışmışlardır. Onlar Kılıç Arslan'ı tahttan indirmek ve yerine İzzeddin'i tahta çıkarmak amacıyla başlarında Karaman Bey, Bunsuz ve Zeynü'l-Hac olduğu halde yirmi bin kişilik bir kuvvet ile Konya'ya yürümüşlerdir. Pervâne Muineddin yanında az bir kuvvetle Karaman ordusunu Gevale Kalesi yakınlarında karşılaşmıştır. Meydana gelen şiddetli savaşta Selçuklu ordusu Türkmenleri mağlup etmiş, Zeynü'l-Hac ve Bunsuz esir alınarak idam edilmişlerdir. Bu isyan sonucunda sadece Karamanlı beyleri cezalandırılmakla kalmamış aynı zamanda önemli ilim adamları da cezalandırılmıştır. Nitekim Müstevfi Sadr Necibeddin, Müşrif-i Mülk Sadr Kıvameddin Erzincani, Kadıasker Sivrihisarlı Celaleddin, Seyfeddin Has Kayıaba, Kerimeddin Alişir, Emir-i Silah Ahi Bedreddin Gühertaş ve Üstadü'd-dar Eminateddin Yakut gibi Türkmen ve Ahîlerin desteklediği önemli devlet ve ilim adamlarını Pervane Muineddin tarafından tutuklanıp saraya getirtmiş ve ardından öldürülmeleri için Alıncak Noyan'a göndermiştir. Alıncak Noyan da bu önemli devlet ve ilim adamlarını öldürtmüştür.⁵⁹⁰

Müstevfi Sadr Necibeddin, Müşrif-i Mülk Sadr Kıvameddin Erzincani, Kadıasker Sivrihisarlı Celaleddin, Seyfeddin Has Kayıaba, Kerimeddin Alişir, Emir-i Silah Ahi Bedreddin Gühertaş ve Üstadü'd-dar Eminateddin Yakut gibi Türkmen ve Ahîlerin desteklediği önemli devlet ve ilim adamlarını Pervane Muineddin tarafından tutuklanıp saraya getirtmiş ve ardından öldürülmeleri için Alıncak Noyan'a göndermiştir. Alıncak Noyan da bu önemli devlet ve ilim adamlarını öldürtmüştür. Hatta Ağaçeriler her ne kadar yağmalama ve yol kesme adetlerini bırakmasalar da II. İzzeddin Keykavus'un kendileri üzerine yürümesine rağmen 1258 yılında onun yanında Moğollara karşı savaşmışlardır. Hûlâgû döneminde II. İzzeddin Keykavus 1258'deki yenilgisinden 1262 yılında Bizans'a sığınmasına kadar geçen sürede

---

⁵⁹⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 53-54; "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", ss. 326-328.

kumandanlarından Ali Baġatur aracılığıyla Türkmenleri organize ederek Moġollarla mücadelesini devam ettirmiştir.⁵⁹¹

Bu hadiselerden bir yıl sonra Pervâne Muineddin, Hülegü Han tarafından Anadolu valisi tayin edilmiştir. Bu durum aynı zamanda Anadolu'yu resmen bir İlhanlı eyaleti konumuna dşrmştir. Sultan ise biraz imtiyazlı olarak valinin çıkarttığı fermanları onaylayan merci olmuştur. Fakat artık gücü sınırlanmış olarak hayatına devam edecek hatta ileride görüleceği üzere idam dahi edilebilecektir. Pervâne'nin yönetime gelir gelmez ilk yaptığı işler, İzzeddin taraftarlarını idareden uzaklaştırmak olmuştur. Ülkedeki yeni atamalar yapılırken birçok bölgede isyanlar çıkmıştır. şah Melik, Tokat civarlarında, Ali Baġatur, Ankara ve ankırı bölgelerinde, Hurmaoğlu Danişmendiye Bölgesi'nde, Emir-i Ahur Esedddin Aksaray ve çevresinde faaliyete geçmiş karşılık çıkarmışlardır. Bunlardan şah Melik, Kedagze Kalesi'nde Pervâne tarafından kuşatılarak esir alınmış ve Moġollara teslim edilmiştir. şah Melik, Moġollar tarafından bir müddet sonra ldrlmştir. Esedddin ise Kırşehir Emiri olarak tayin edilen Nureddin Caca tarafından Salime Kalesi'nde kısıtılmış, altı aylık bir kuşatma sonrasında yakalanarak ldrlmştir.⁵⁹²

5.6. Kafkasya Seferi

5.6.1. İlhanlı-Altın Orda İlişkileri ve Mücadelenin Gelişmesi

Azerbaycan ve Gürcistan'ın coğrafi konumu, yeraltı zenginlikleri ve iklimi, Altın Orda Hanlığı ve İlhanlı Devleti'nin dikkatlerini bu topraklara vermelerine neden olmuştu. Özellikle Hülegü Han, Tebriz şehrindeki meraları ve otlakları kıymetli görmüş, Azerbaycan şehir ve köylerindeki sanatkâr gelenek ve göreneklere önem vermemişti. Moġollar, Kr Bölgesi'nin aşağısında bulunan Mugan bozkırını kışlak, Karabağ'ın eteklerindeki otlakları da yaylak olarak bir hayli benimsemişlerdi. İki taraf arasında meydana gelen kıyasıya mücadelenin başlamasındaki diğer önemli sebepte ticaret yollarının buradan geçmesi idi. Anılan bu ve bunun gibi birçok sebep

⁵⁹¹ Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 2011, ss. 235-236.

⁵⁹² İbn Bb, *II*, ss. 164-165; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, ss. 180-182.

iki taraf arasındaki çatışmaların ve büyük savaşların başlangıcını oluşturmuştur. İki devlet arasındaki bu sorunlar İlhanlı Devleti'nin kurulduğu ilk günden başlamış ve uzun bir süre devam etmiştir.⁵⁹³

Daha önce bahsedildiği üzere Batu'nun ölümüyle birlikte Möngke Han, sırasıyla Sartak ve Ulağçı'nın tahta geçmesine müsaade etmiştir. Sartak ve Ulağçı, çok az bir hükümdârlık sürdürdükleri için ölümlerinden sonra Altın Orda emirlerinin bir kısmı ittifakla İlhanlı hükümdârı Hülegü'ye kılıcsız kın ve yakasız gömlek yollamışlar böylece Batu Han'ın tahtının boş kaldığını bildirmişlerdir. Bu olay İlhanlı-Altın Orda mücadelesinin fiili savaşa dökülmesine neden olan sebeplerin başında gelmiştir. Ayrıca kısa bir zaman önce Möngke Han'ın ölümü ile tahta çıkan Arık Buka'ya karşı Alku'nun desteği ile isyan eden Kubilay'ın başlattığı mücadele dâhilinde iki tarafın aldıkları roller de zıtlık göstermiştir. Nitekim Berke, Arık Buka'yı desteklerken Hülegü, küçük kardeşi Kubilay'ın yanında olmuştur. Yine de bu hususu sadece Hülegü ve Berke'nin birbirlerine duydukları düşmanlık ile yorumlamak hayli zor olur. Konuya farklı pencereden bakan Spuler, Berke'yi Arık Buka'ya bağlayan şeyin göçebe hayat kültürü olduğunu, Hülegü'yü Kubilay ile birleştirenin ise eski ve kadim uygarlıklar üzerinde kurdukları hâkimiyet olduğunu söylemiştir. Kubilay ve Arık Buka arasındaki mücadele 1264 yılına kadar sürmüştür. Berke ile Hülegü Han'ın mücadelesi de bu belirsizlik döneminde ortaya çıkmıştır. Nitekim husumetin kökleri çok derine inmektedir. Bilindiği üzere Möngke Han, 1251 kurultayında özellikle Batu'nun ona verdiği destekle tahta çıkmış, Möngke Han'da onu Tebriz, Merâga⁵⁹⁴ ve Hemedan bölgelerinde nüfuz sahibi kılmıştır. Ancak Hülegü Han, İran'a ayak bastığı ilk günden beri Cuci Ulusu'nun bölgedeki faaliyetlerine ve hak iddialarına karşı çıkmış, aralarındaki doğal sınırın Kafkas Dağları ve Derbent'ten geçtiğini öne sürmüştür.⁵⁹⁵

---

⁵⁹³ Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, ss. 36-38.

⁵⁹⁴ Merâga, İran'ın kuzeybatısındaki Urmiye Gölü'nün yakınlarında, Sehend Dağı'nın güney eteklerinden geçen Sâfi Akarsuyu'nun kenarında kurulmuştur. Osman Gazi Özgüdenli, "Merâga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, ss. 162-163.

⁵⁹⁵ Kiragos, *Moğol İstilası 1220-1265*, s. 146; Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, (Haz. İlyas Kemaloğlu), TTK Yay., Ankara 2009, ss. 41-46; Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, ss. 251-265; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, ss. 38-42; Vassilij Viladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*,

Berke ve Hülegü Han'ın aralarındaki problemin derinleşmesini sağlayan diğer bir sebep de din farklılığı olmuştur. Zira Arap yazarlara göre Hülegü Han, Bağdat'ı 1258 yılından daha önce kuşatmak istemiş fakat Berke buna razı olmamıştı. El-Ömerî, Berke'nin, Möngke Han'ın tahta çıkışına atıfta bulunarak 1251 kurultayı ile ilgili Toluy Ulusu'nu hâkimiyete getirenin Cuci Ulusu'nun olduğunu söylediğini aktarmıştır. Yani bu bir nevi Toluy Ulusu'nun Cuci Ulusu'na, yardımlarına karşılık bir sitemdi. Bu sözler Möngke Han'ı etkilemiş olacak ki Hülegü Han, ancak Batu'nun ölümünden sonra Bağdat'ı kuşatabilmiştir. Ayrıca Hülegü Han, Bağdat şehrini kuşatıp ele geçirdikten sonra Berke'ye ganimetten pay vermemiştir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken konu Berke'nin ganimete karşılık istediği şeyin para değil toprak parçası olmasıdır. Bahsi geçen toprak parçası ise Azerbaycan'dır. Ancak Moğol atları ve çeşitli sürülerin beslendiği ve zengin otlakların bulunduğu Mugan Ovası başta olmak üzere benzer yerler içeren Azerbaycan, Hülegü Han için asla vazgeçilmezdir. Dolayısıyla artık iki taraf için savaş kaçınılmaz hale gelmiş, taraflar kendilerine fayda sağlayacak müttefiklik arayışlarına girmişlerdir. Anlaşılan bunlardan en köklü olanını Memlûkler ile irtibat kuran Berke tesis etmiştir. İki devlet arasındaki din birliği faktörünün yanında ortak düşman algısı da önem kazanmış, ilişkileri bu sebeple daha da derinleşmiştir. Buna karşın Hülegü Han, Aynicâlût mevkiinde yaşadığı mağlubiyet sonrasında, Avrupalı devletlerin on beş yıldır kendisine teklif etmekte oldukları ittifak taleplerine evet cevabı vermiştir. Fakat Hülegü'nün Avrupalı devletlerle gözünde Memlûklere karşı kurmayı planladığı blok arayışı pek karşılık bulmamıştır. Bunun nedeni büyük ihtimalle Papalığın Haçlı seferlerinden sonra saygınlık kaybı yaşaması ve Avrupalı devletlerin daha fazla milli politikalara yönelmesidir. Ayrıca artık bu dönemde Moğollar, Avrupa için tehlike unsuru olmaktan çıkmışlardır.⁵⁹⁶

Dahası Altın Orda-İlhanlı gerginliğini mükemmel şekilde değerlendiren Baybars, Berke Han ile tesis ettikleri müttefikliklerini daha da güçlendirmek amacıyla her fırsatı kullanmaktan da geri durmamıştır. Berke Han'ın Müslüman

---

(Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara 1990, ss. 537-539; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 95; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 69-70.

⁵⁹⁶ Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, ss. 42-48.

olduğunu bilen Baybars, Berke'nin dini yönünü de kullanarak gayr-i müslim Hülâgû Han'a karşı gazâ faaliyetine girişmesi gerektiğini de telkin etmiştir. Sultan Baybars'ın kâtibi Arap kronikçisi İbn Abduzzahir, Memlûk sultanının Berke Han'a gönderdiği mektubu şöyle anlatıyor: “660'ta (1262) *el-Melik ez-Zâhir büyük Tatar Hanı Berke'ye bir mektup yazdı. Adına yazdığım mektupta onu Hulavun'a (Hülâgû) karşı kıskırtıyor, aralarına düşmanlık ve nefret sokuyor, İlhanlılarla cihada girişmesinin üzerine vacip olduğunu belirtiyordu. Çünkü Berke'nin Müslüman olduğu konusunda birçok haberler geliyordu. Bu durum karşısında kendi ailesinden olsa bile kâfirle cihat görevi ona düşüyordu. Çünkü Peygamber (S.A.V.) en yakın akrabasıyla çarpışmış, Kureyşlilerle savaşmıştı. O'na “Lâ ilahe illallah” deyinceye kadar halk ile savaşması emrolunmuştu. Müslümanlık yalnız sözden ibaret değildir. Cihat Müslümanlığın rükünlerinden biridir*”.⁵⁹⁷

Hülâgû ile Berke Han arasında ortaya çıkan bu mücadelelerin ve düşmanlığın temelinde dini farklılığının olduğu açıkça göze çarpmaktadır. Hülâgû, Hristiyanlara sempati gösteren, hem tebaası hem de Batı dünyasındaki Hristiyanları kendisine en yakın müttefik gören, Budistleri muhafaza eden ve Budizm'i İran'a getiren bir Şamanist'tir. Buna karşı Berke ise 1240 yıllarında Buhara'da bulunan meşhur mutasavvıf Necmeddin Kübrâ'nın müritlerinden Baherzî'den sufi terbiyesi alan samimi bir Müslüman'dır. Bu nedenle Hülâgû Han'ın, Bağdat'ı yakıp yıkması ve bilhassa İslâm halifesini öldürtmesi, Berke Han'ı üzmüş ve Hülegü'yü hedef alarak şöyle demiştir: “*Hülâgû bütün Müslüman şehirleri yakıp yıktı. Çingiz oğullarından hiç kimseye danışmadan şehir halkını katledip halifeyi öldürttü. Eğer Allah bana yardım ederse bunca masumun kanının hesabını ondan soracağım.*” Berke Han bu fikrini siyasi temellere dayandırarak hükmettiği süre boyunca İlhanlılarla mücadele etmiştir. Bu amacına ulaşmada karşılıklı menfaati bulunan Memlûklerle de ittifak oluşturmaktan geri durmamıştır. Bu müttefiklik daha çok Memlûklerin faydasına olmuştur. Çünkü Suriye'de Moğol baskı ve saldırılarından bıkmış ahali ve idareciler, İlhanlı-Altın Orda savaşları nedeniyle rahatlamışlardır. Bununla birlikte İlhanlı-Hristiyan dünyası ittifakıyla arada kalan Memlûklere, Altın Orda ittifakı kurtarıcı rol

---

⁵⁹⁷ Mustafa Akkuş, “Altın Orda-İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü”, *Turkish Studies*, C. 11, S. 11, 2016, s. 7.

oynamıştır. Berke Han'ın Altın Orda tahtına çıkışıyla bozulan ilişkiler ve Çingiz Han tarafından Batu ailesine tanınan hakların onun döneminde verilmemesinin temel sebepleri içinde ilk sırayı inanç dünyalarındaki farklılıkların aldığı gözlenmektedir.⁵⁹⁸

Bütün politik ve dini sebeplerin yanında iktisadî alanda da bloklaşmalar meydana gelmiştir. Dönemin büyük tacir devletlerinden Cenevizliler, İlhanlı Devleti bloğuna dâhil olurken kıyasıya rekabette ettikleri diğer tacir devlet Venedikliler, Altın Orda bloğuna dâhil olmuşlardır. Tebriz, bu dönemde siyasî ve iktisadî açıdan ön plana çıkarken iki taraf Trabzon-Tebriz ticaret yolunu güven altına almak için anlaşmışlardır. Yapılan antlaşmalar neticesinde sadece güzergâh değil, aynı zamanda yolcuların ve tüccârların da güvenliği sağlanmıştır. Bununla birlikte İlhanlı Devleti, Cenevizlilerden, Altın Orda ve Memlûklere karşı çeşitli alanlarda istifade etmişlerdir. Örneğin Fırat Köprüsü üstünde Cenevizli ustalar eliyle yapılan küçük nehir gemileri yardımıyla Bağdat şehrinden hareket eden İlhanlı kuvvetleri, Memlûkler kontrolündeki Hint deniz ticaretine darbe vurmuşlardır. Hazar Denizi'nde de yine Cenevizli ustalardan faydalanılmış, Kuban Nehri'nde denizdeki korsanlara ve Altın Orda'ya karşı etkili bir filo kurulmuştur. Ancak yine de Cenevizliler, Berke'nin müttefikleri Venediklileri, Karadeniz'den uzak tutmakta pek başarılı olamamışlardır.⁵⁹⁹

5.6.2. İlişkilerin Gerilmesi ve Fiili Mücadele Safhası

Bir yandan karşılıklı diplomasi arayışı sürerken diğer yandan açık açık mücadeleye girişilmiştir. Bağdat şehrinin zaptı sonrası Hülegü Han, İran'da vazifeli ve Altın Orda'ya yakınlıklarıyla bilinen birçok memuru görevlerinden almıştır. Hatta Hemedan şehrindeki yedi yüz kişilik bir grup Berke taraftarı zannedilerek idam edilmişlerdir. Ayrıca onunla batı seferine çıkan Cuci Ulusu'ndan Tutar, Kuli ve Balagay'a karşı birtakım girişimler olmuştur. Hülegü, önce bunlardan Balagay'ı kendisine komplo kurduğu suçlamasıyla Berke'ye yollamış, cezalandırılmasını istemiştir. Balagay'ın suçluluğunu fark eden Berke, Çingiz yasaının açık

⁵⁹⁸ Akkuş, "Altın Orda-İlhanlı İlişkileri, ss. 7-8.

⁵⁹⁹ Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, ss. 48-49; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 99.

hükümlerini bildiğinden onu tekrardan Hülegü'ye göndererek Balagay'a istediği cezayı verebileceğini söylemiştir. Bu esnada Kuli aniden vefat etmiştir. Bu hadisenin arkasındaki kişinin Hülegü Han olduğunu düşünen Berke huzursuzlanmış, devletlerarası bir gerginlik ortaya çıkmıştır. Kuli'nin ölümüyle beraber Berke'ye bağlı olup Hülegü'nün ordusunda yer alan komutanlar ve askerler ordudan ayrılmış ve ne yapmaları gerektiğini Berke'ye sormuşlardır. Kuli'nin ölümü ile Hülegü'ye iyiden iyiye kızan Berke Han, askerlerin Memlûklere sığınmalarını istemiş, diğer taraftan Memlûkler tarafına elçiler göndererek durumunu açıklamıştır. Mısır hükümeti Berke'den gelen bu isteği memnuniyetle kabul etmiş, Şam naîblerine haber yollayarak sığınmacı askerlerin büyük bir ikramla karşılanmaları sağlamıştır. Hülegü Han son yaptıkları ile de kalmayarak Berke Han'ın Tebriz'deki mallarını da yağmalamış adamlarını katlettirmiştir. Buna karşılık Berke Han'da, Hülegü Han'ın kendi topraklarındaki tacirlerini katletmiş ve mallarını yağmalatmıştır. Bu andan itibaren iki taraf arasındaki bütün gidiş geliş yolları kapanmıştır. Sultan Baybars olanları duyunca Berke Han'a cihad ve İslâm dininin önemi ile alakalı ve Hülegü Han'ın İslâm dinine karşı işlerini anlatan mektuplar yollamış, onu kışkırtmaya çalışmıştır.⁶⁰⁰

5.6.3. Terek Muharebesi

Yukarıda sayılan sebepler ve Mısır sultanının kışkırtmasıyla Berke Han, Azerbaycan üzerindeki haklarını talep etmek için ordusuyla İran'a yürümüştür. Berke Han yola çıkmadan Cuci Ulusu'na ve bağlı bölgelerdeki bütün askerlerin yanında toplanmasını emretmiş, kendisine vergi ödeyen Rus Knezlerini de ordusuna katmıştır. Reşîdüddin'e göre Berke Han'ın Azerbaycan'ı ele geçirme görevi verdiği Nogay'ın⁶⁰¹ ordusu otuz bin atlı askerden oluşmaktaydı. İlerleme emri alan Nogay,

⁶⁰⁰ Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, ss. 122-123; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 68; İbn Kesir, *el-Bidâye*, ss. 409-410; Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, ss. 56-58; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, ss. 48-57; İsmail Yiğit, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, Kayıhan Yay., İstanbul 2008, ss. 142-146; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 96-100; Spuler, *İran Moğolları*, s. 73.

⁶⁰¹ Günümüz Nogay Türkleri'nin adını aldıkları düşünülen kişidir. Nogay, 1270-1299 yılları arasında Altın Orda Devleti'nde büyük nüfuz kazanmış emirlerden biridir. Nogay, İslamiyete Berke vasıtasıyla girmiştir. 1299 senesinde Altın Orda Han'ı Tokta ile anlaşmazlığa düştüğünden dolayı öldürülmüştür. Saadettin Gömeç, "Nogay Türkleri Hakkında Bir Özet", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, C. 50, S. 300, 2011, ss. 30-33.

Derbend'i aşarak Şirvan'da⁶⁰² karargâh kurmuştur. Nogay'ın yaklaştığını işiten Hülegü Han, sefer için bölgelerden asker toplamış savaş hazırlıklarına girmiştir. Hülegü Han da ordusuna Azerbaycan Bölgesi'ndeki yerel Gürcü ve Ermeni hâkimlerini de katmıştır. Hazırlıklarını tamamlayan Hülegü Han, Berke Han'a karşı koymak için 20 Ağustos 1262'de İlhanlı Devleti'nin yaylak olarak kullandığı Aladağ'dan hareket etmiştir. İbn Vasili, ilk olarak Berke Han'ın değil de Hülegü Han'ın ordu toplayarak hareket ettiğini söylemiştir. Marco Polo da bu konuda İbn Vasili ile birleşmekte ve ilk harekete geçenin Hülegü Han olduğunu zikretmektedir. Sonunda ordusuyla yola çıkan Hülegü, bir müddet sonra Şiremün Noyan komutasındaki bir orduyu öncü olarak yollamış, Basmagan ve Abatay adlı noyanları da Şemaha'ya göndermiştir. Kısa bir süre sonra Berke Han'ın öncüsü Nogay, Şiremün Noyan'ın birliğine saldırarak onu yenmiş fakat ardından gelen Abatay Noyan komutasındaki İlhanlı birliğine yenilerek hızla kaçmıştır. Ancak asıl karşılaşma Kür Irmağı'nın kuzeyinde, Aralık 1262 tarihinde meydana gelmiştir. Başlangıçta Berke Han'ın üstünlük sağladığı bu savaşı kısa bir süre sonra inisiyatifi ele alan Hülegü Han'ın şahsi mücadelesi sonucunda İlhanlı Devleti kazanmıştır. Aynı yıl tekrar Nogay komutasındaki Altın Orda kuvvetleri Derbend yakınlarında bozguna uğratılmıştır. Zafer kazanan Hülegü Han, Derbend mevkinde yağma ve katliam yaparak büyük zulüm yapmıştır. Hülegü, Elken Noyan, Tudaun Bağatur, Batu, Saljiday Çağan, Bulargu ve Doguz gibi ileri gelen komutanlarının hepsinin emrine büyük bir ordu vererek Berke Han'ı takip ettirmiştir.⁶⁰³

Emri alan komutanlar askerleri ile hızla Terek Nehri'ni geçmiş ve geldikleri Kıpçak bozkırında Altın Orda emirleri ve komutanlarının olmadığı ancak sahranın onların çadırlarıyla dolu olduğunu görmüşlerdir. Dahası diğer tarafta çok sayıda at, deve, inek ve koyunun olduğu, bunların başıboş korumasız halde olduklarını anlamışlardır. Bu durumdan istifade eden İlhanlı askerleri üç gün boyunca burada kutlama yapmışlardır. Reşîdüddin'e göre Berke Han, düşman askerlerinin ahlaksızca

⁶⁰² Kaynaklarda *Şervân*, *Şâberân* veya *Şâburân* adlarıyla da bilinen bu yer Kafkas sıradağları ve Alazan Çayı arasında kalmaktadır. Mustafa Aydın, "Şirvan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 204-206.

⁶⁰³ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 68-69; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, ss. 57-59; Polo, *Harikalar Kitabı*, ss. 434-436.

hareketlerini duyunca sinirlenmiş, çok büyük bir ordu toplayarak Moğollara karşı ilerlemiştir. Berke Han'ın bu faaliyeti Vassaf'ın kayıtları ile de benzerlik göstermiştir. Vassaf'a göre Berke Han, büyük bir ordu toplamak için ferman çıkarmış, asker olabilecek her on kişiden sekizi orduya alınmıştır. Bu karar Berke Han'ın çok zor durumda olduğunu göstermektedir. Berke Han, 13 Ocak 1263'te ani bir saldırı ile Hülegü Han ve ordusunu mağlup etmiştir. Hülegü Han'ın bozguna uğratıldığı bu savaş tarihe Demir Kapı Savaşı (Derbend) olarak geçmiştir. Bir rivayete göre savaş sonrası Berke Han alanı gezmiş, Hülegü Han'ın askerlerinin cesetlerini görünce: *“Allah Hülegü’yü cezalandırsın. Hülegü Moğolları Moğollara karşı kıskırttı. Eğer aramızda savaş olmasaydı Moğol orduları bütün dünyayı ele geçirirdi.”* demiştir. İbn Kesir de Berke Han'ın, Moğolların birbirini öldürmesi hususuna acıyarak bir şekilde baktığını iddia etmiştir. Ardından Berke Han, Hülegü Han'ı Çingiz Han'ın yasasına uymamakla suçlayarak yaptığı savaşı meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Meydana gelen bu savaşın Altın Orda Hanlığı tarafından kazanılmasında, Berke'nin tümenbaşısı Nogay'ın büyük bir mücadele vermesi yatmıştır. Muhabere sonucunda İlhanlı ordusu bozguna uğratılmış, Hülegü'nün büyük oğlu Abaka da savaştan son anda kaçabilmiştir.⁶⁰⁴

---

⁶⁰⁴ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 69-70; Polo, *Harikalar Kitabı*, ss. 436-438; Kiragos, *Moğol İstilasası 1220-1265*, s. 147; Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, ss. 41-46; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, ss. 57-60; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 100; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 73-74.

III. BÖLÜM

HÜLEGÜ HAN'IN ŞAHSİYETİ, ÖLÜMÜ VE İLHANLI DEVLET TEŞKİLATI

1. Hülegü Han'ın Şahsiyeti

1.1. Hülegü Han'ın İdari Anlayışı

Aynicâlût Savaşı hariç tutulduğunda Hülegü Han, giriştiği bütün mücadelelerin çoğundan galip ayrılmış, askerlik ve liderlik konularında kendini geliştirmiş başarılı bir komutan olduğunu kanıtlamıştır. Hülegü Han, askerî kabiliyetlerinin yanı sıra idarî konularda da aynı kabiliyete ve ileri görüşe malik olmuştur. O bu kabiliyetini Mâverâünnehir'den Ortadoğu'ya, 1253-1260 yılları arasında sürdürdüğü aralıksız seferler neticesinde, özellikle İran ve Irak bölgelerinde büyük bir alanı hâkimiyeti altına alarak göstermiştir. Butün bunlardan sonra Hülegü Han, İran merkezli idarî bir devlet mekanizması teşkil etmiştir. Hülegü Han, Aynicâlût Savaşı sonrasında, kurduğu İlhanlı Devleti'nin dinamiklerinin çok sağlam olmadığını tespit etmiş, 1260 yılı sonrasında idarî alanlarda birtakım iyileştirmelere ve geliştirmelere gitmiştir. Fakat Hülegü Han, teşkil ettiği İlhanlı Devleti'nin temellerini Karakorum merkezli asıl Moğol Devleti'nin karakteristik özelliklerine sadık kalarak atmıştır. Hülegü Han, Möngke Han'ın yarlığı ile çıktığı batı seferinin bitişinde ağabeyinin Karakorum'a geri dönme emrini yerine getirmese bile büyük han ile daima iletişim halinde bulunmuştur. İlhanlı Devleti'nin merkez Moğol Devleti'ne bağlılığı, Abaka Han ve halefleri zamanlarında da devam etmiştir. Nitekim Abaka Han'ın İlhanlığı, Hülegü Han'ın ölümü sonrası Kubilay'ın yarlığı gelmeden onaylanmamıştır.⁶⁰⁵

Hülegü Han, İran ve Ortadoğu da gerçekleştirdiği seferlerden elde ettiği ganimetler ile ilk olarak devlet hazinesini teşkil etmiştir. Kendine bağladığı tabî devletlerden gelen yıllık vergi ve hediyeler ile de düzenli gelir elde etmeye başlamış, böylece sağlam bir devlet teşkilatının oluşturulması için gerekli ekonomik altyapıyı

---

⁶⁰⁵ Akar, "Birtakım Unvan ve İstılahlar", 74; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 15; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 56; Özaydın, "Aynicâlût", ss. 275-276.

oluşturmuştur. Bununla birlikte kendi başkenti dışında Hülegü Han, Mugan ve Aladağ bölgelerinde şahsına ait saraylar inşa ettirmiş, bunlar idarî manada kullanılmışlardır. Hülegü Han, Suriye Seferi sonrası, İlhanlı Devleti'ni merkezîyetçi bir yapıya büründürmek için çalışmalara başlamıştır. Öncelikle zapt ettiği birçok bölgede kendisine en sadık adamlarını ve oğullarını idareci olarak görevlendiren Hülegü Han, yönetim alanında İlhanlı Devleti'nin idarî bürokrasisini kurmuş, devlet mekanizmasını sağlamlaştırmaya çalışmıştır.⁶⁰⁶

1.2. Hülegü Han'ın Kültürel Tutumu ve Şehircilik Anlayışı

Hülegü Han'ın diğer bir özelliği de ilim adamları ve sanatkârları hayatı boyunca korumuş olması ve onların çalışmalarına destek vermiş olmasıdır. Hülegü Han, sarayında ya da seferde olduğu sıralarda daima yanında çeşitli ilimlerle uğraşan şahısları bulundurmaya özen göstermiş, onların fikirlerine büyük saygı göstermiştir. Hülegü Han'ın kültürel konulardaki bu ince tutumunu, çocukluk döneminde Kerayit kökenli annesi Sorkaktani Hatun riyasetinde aldığı öğrenim hayatının şekillendirdiğini açıkça söylemeliyiz. Nitekim kırk gibi erken bir yaşta ölen babası Toluy'un hayatı sürekli sefer halinde ordu komuta etmekle geçmiş, Toluy *ordasının* kültür dünyası Nestûrî Hıristiyan Sorkaktani Hatun eliyle yoğrulmuştur. Bu noktada Sorkaktani Hatun, oğlu Hülegü'yü meşhur Çingiz Han'dan kendilerine tevârüs etmiş olan Uygur hocaların gözetimine vermiş, Hülegü çok yönlü entelektüel bir görgü kazanmıştır. Bununla birlikte babasının *ordasında* söz sahibi olan öz annesi ve üvey annelerinin ekseriyeti Hıristiyan inancına mensuptular. Şamanist bir babaya sahip olan Hülegü'nün Budist Uygur hocalarla tanışması bizi onların etkisiyle ufkunu bir hayli genişlettiği yargısına ulaştırabilir. Alamût Kalesi'ni zaptını müteakip Nâsireddin Tûsî'yi buldurması ve onu danışmanı olarak görevlendirmesi, Hülegü Han'ın entelektüel şahsiyetinin bir sonucu olarak görülmelidir. Kaynaklara yansıyanın dışında biz Hülegü Han'ın Nâsireddin Tûsî'den başka birçok ilim adamını yanında topladığını ve İlhanlı Devleti'nin ilmi inkişafını İran'daki ilk günlerden itibaren başlattığını düşünmekteyiz. Nitekim Hülegü Han, İsmâilî Seferi sırasında özgürlüğüne kavuşturduğu Nâsireddin Tûsî'yi hizmetine almış ve

⁶⁰⁶ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 71; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 166-168.

çalışmalarında ona büyük destekler sağlamıştır. Bununla birlikte Hülegü Han, felsefe tartışmalarına da bir hayli ilgili olup huzurunda sürekli ilim adamlarını münazaraya davet ettiği ve aralarındaki tartışmalara girdiği dönemin kaynakları tarafından bize aktarılan bilgiler arasındadır.⁶⁰⁷

Kültürel kimliğinin ilmi yönü dışında Hülegü Han, belediyeçilik, bayındırlık ve imar konularına ilgili olup, 1262 yılından itibaren yoğun olarak bu işlere ağırlık vermiştir. Günümüzde Azerbaycan topraklarında hala görülebilen Hülegü Han zamanı eserleri, onun imar ve bayındırlık işlerindeki tutumunu ve faaliyetlerini kanıtlar niteliktedir. Örneğin Tûsî, Hülegü Han'ı ikna ederek Azerbaycan'ın Merâğa şehrinde kendi dönemine kadar İslâm ülkelerinde yapılan en büyük rasathanenin kurulmasını sağlamıştır. Rasathânenin yapımı 1259 yılında tamamlanmıştır. Nâsirüddin Tûsî'nin Merâğa çalışmalarını yürüttüğü büyük rasathane inşası hadisesi ancak Hülegü Han'ın ilme ve imara verdiği önemle açıklanabilir. Yine bununla beraber bahsi geçen Merâğa Rasathanesinin kurulmasında dönemin diğer meşhur ilim adamları da görev almış, rasathanede çalışmış, bilime hizmet etmişlerdir. Bu bilginler arasında zikredilmesi gereken önemli ilim adamları Müeyyüddin Urzi, Fahreddin Ahlâtî, Fahreddin Marağî ve Necmeddin Debirân'dır. Hülegü Han adı geçen âlimleri emirleri Merâğa'da toplanmış ve âdeta bu şehri dünya bilim merkezi haline getirmiştir.⁶⁰⁸

Nâsirüddin Tûsî, Merâğa'da, rasathanesinde yaptığı bilim faaliyetleri ile birçok rasat aleti geliştirmiş ve dünya bilimine büyük hizmetler sunmuştur. Tûsî, Merâğa Rasathanesi'nden alınan sonuçları daha sonraları Zidj İlkhanî (Zic-i İlhani) adıyla kitaplaştırmıştır. Nâsirüddin Tûsî'nin, İlhanlı hükümdarı Hülegü Han adına hazırladığı Zidj İlkhanî'de, Çin ve Türk takvimlerine ait bilgiler yer alırken aynı zamanda yıldızların hareketleri, ayın yörüngesi, gezegenlerin hareketleri gibi astronomi bilimine dair örneklerini çoğaltabileceğimiz çeşitli konularda da bilgiler kaydedilmiş ve o devrin bilim âlemine sunulmuştur. Ancak Hülegü Han zamanında

⁶⁰⁷ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 168-169.

⁶⁰⁸ Aykut Kar, "Merâğa Rasathanesi'nde Gökbilim Çalışmaları: Zic-i İlhanî", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 3, 2018, ss. 93-96; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 169-171

kurulan Merâga Rasathanesi, bir süre sonra Nâsîrüddin Tûsî'nin ölümüyle beraber eski önemini kaybetmiş, yok olmaya yüz tutmuştur.⁶⁰⁹

Hülegü Han'ın imar faaliyetleri sadece bu sayılanlarla kalmamış, bu meyanda Bağdat imarı da göze çarpmıştır. Ortadan kaldırdığı Abbâsî Halifeliği'nin başkenti olan Bağdat'ı büyük bir oranda tahrip etmiş olan Hülegü Han, daha sonra aynı şiddette bu eski ve ünlü şehri tekrar canlı günlerine döndürmek için bayındırlık faaliyetleri başlatmıştır. Hülegü Han, ayrıca şehirdeki eski yapıları onarım çalışmaları da başlatmıştır ki bu husus hükümdârın şehrin içerdiği potansiyeli anlaması ve kendisinin yıkıcı yanı olduğu gibi yapıcı ve inşa edici bir yönünün olduğunu gösterir. Kaynaklara yansıyan şehircilik faaliyetleri içinde Hülegü Han, daha İran zaptının ilk yıllarında bu meseleye ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Örneğin İran'a girdiği ilk günlerde Habuşan kentinde baş adamı Seyfeddin Bitikçi vasıtasıyla kendi cebinden harcayarak yaptırdığı inşa işleri ve Irak'ın Necef şehrinde Şiîler için Hz. Ali türbesini onartmış olması onun imar ve bayındırlık faaliyetlerine verdiği önemi anlatmaktadır. Anılan bütün işler Hülegü Han'ın bu bölgeye doğrudan doğruya istila ve katliam amacıyla gelmediğini, burada kökleri sağlam bir devlet kurmaya çabaladığını göstermiştir. Bütün bunlardan Hülegü Han, ağabeyi Mönge Han'ın kendisine verdiği sefer talimatlarını gerçekleştirmekte gösterdiği üstün başarıyı ilim ve kültür alanında da devam ettirme arzusunda olduğu anlaşılmaktadır.

610

1.3. Hülegü Han'ın Dini Anlayışı ve Politikası

Hülegü Han'ın dini hayatı ve dini konulardaki fikirlerini anlayabilmek için öncelikle çocukluk ve gençlik dönemini geçirdiği Toluy hanesinin şartlarına hâkim olmak lazımdır. Hülegü Han'ın ailesinin Toluy'un ölümüyle lideri olan Sorkaktani Beki'nin, tutucu derecede bir Hıristiyan olduğu birçok kaynağın üzerinde birleştikleri bir konudur. Kerayit Hanedanı'na mensup, Nestûrî Hıristiyan olan Sorkaktani, kocasının erken yaşta vuku bulan vefatı dolayısıyla rahat hareket imkânı bulmuş, Toluy'un bütün evlatlarını Hıristiyanlık ve onun bir mezhebi olan Nestûrî fırkasının

⁶⁰⁹ Kar, "Zîc- İlhânî", ss. 96-99; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 171.

⁶¹⁰ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 169-172.

kurallarına göre terbiye ederek yetiştirmiştir. Ancak anlaşıldığı üzere Hülegü Han, daha sonraları Budizm'e ilgi duymuş, bu dinin esasları üzerine itikat göstermeye başlamıştır. Nitekim o, batı seferi sırasında yanında bölgeye birçok Budist din adamı getirmiştir.⁶¹¹

Hülegü Han'ın Budizm inancına bir dönem ilgi duyduğu ya da intisap ettiği iddiaları bizce doğrudur. Nitekim onun bu konudaki tutumu öncelikle Sorkaktani Beki'nin, oğullarının eğitimi için görevlendirdiği Budist Uygur devlet adamlarının tesirine bağlayabiliriz. Nitekim Öngüt kavminden Nükeday ile evlenerek bu halk arasında meşhur bir kadın olan kız kardeşi Tümügen de Budist inancına sahipti.⁶¹² Fakat çeşitli kaynaklarda onun Budizm'e itikat göstermediği Şaman dinine mensup olduğu ileri sürülmüştür. Ermeni tarihçilerin ısrarla Hülegü'nün Budist olduğuna dikkat çektikleri⁶¹³ gerçeği ortada olsa bile defin töreninin Şaman inancı üzere yapıldığı göz önüne alındığında Hülegü, muhtemelen Şaman inancına sahiptir. Hülegü Han, ancak annesi Sorkaktani Beki vâsıtasıyla Hıristiyan Nestûriliğe, hocaları veya kız kardeşi Tümügen yoluyla Budizm'e sempati duymuş olmalıdır. Hülegü Han'ın son sayılan dinlere karşı aşırı sempati beslemekte olduğunu anlamaktayız. Nitekim İlhanlı Devleti topraklarına onun zamanında çok fazla Budist Rahip ve Tibet Laması girmiş ve bu dinlere ait mabetlerin varlığı İran ve çevresinde artmıştır.⁶¹⁴

Din konusu İlhanlı Devleti'nin politikasında ve bürokrasisinde çok önemli bir etken olmuştur. Nitekim Hülegü Han'ın kurduğu İlhanlı Devleti bürokrasisinin en aşağı kademelerinden en yukarı kademelerine kadar devlet adamlarının büyük çoğunluğundan, Kerayit ve Merkit kabilesinden Hıristiyan kişilerle evli olanlar olmuştur. Hıristiyanlık dini, Hülegü Han'ın da sempati duymasıyla devlet kademelerinde büyük bir ivmeyle yayılmış ve İlhanlı Devleti için ayrıcalık

⁶¹¹ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 118-119; Spuler, *İran Moğolları*, s. 221; Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 473.

⁶¹² Burak Çelik, "Cengiz Han Oğlu Toluy I: Ailesi", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 50, 2020, s. 417; Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, s. 137; Spuler, *İran Moğolları*, s. 202; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 602; Reşîduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 4-5; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

⁶¹³ Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, s. 117.

⁶¹⁴ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 119-121; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 405; Spuler, *İran Moğolları*, s. 201; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 148-149.

gösterilmesi gereken bir din olmuştur. Buna ek olarak Anadolu ve Suriye bölgelerinde büyük bir Hıristiyan nüfus olması Hülegü Han'ın Hıristiyanlık lehine politika geliştirmesine neden olmuştur. Bu durum, kendi döneminde Hıristiyan cemaat ve grupların (Nestûrîler ve Yakubîler vs.) İlhanlı Devleti'ni doğal bir koruyucu olarak görmelerine, dışarıya karşı aralarındaki mezhep veya cemaat düzeyindeki mücadeleleri bırakarak birlik havasına girmelerine neden olmuştur. Onlar Müslümanların hâkimiyetindeki zamanlarına karşılık İlhanlı yönetimi sayesinde kolay ve ayrıcalıklı şartlarda yaşamış, dönemin politik havası neticesinde doğal olarak Moğolları kendilerine dost ve hâmi olarak görmüşlerdir. Moğollar bütün cemaatleri bir bütün olarak Hıristiyanlık potasına sokmuş ve onları birbirlerinden ayırmamış fakat Nestûrîlik, Toluy hanesi üyelerinin sıkça tevârüs ettikleri bir mezhep olduğu için daha ayrıcalıklı olmuştur. Ayrıca Hıristiyan dünyasının batılı misyonerlerinin faaliyetleri Moğolları Hıristiyanlaştırma gayesi gütmüş İlhanlılar da amaçladıkları politik faydalar çerçevesinde bu faaliyetleri hoş karşılamışlardır. İlhanlıların misyonerlik faaliyetlerine kapılarını açması, doğu ve batı bölgeleri açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Hülegü Han, ciddi manada Hıristiyanlara ayrıcalık tanımıştır. Zira Hülegü, Nizârî İsmâîlî kalelerini ardı sıra ele geçirirken yahut Bağdat'ı zapt ederken Hıristiyanları, Müslümanlara uyguladığı katl hareketlerinden hariç tutmuştur. Ayrıca yerel Hıristiyan hâkimler ve komutanlar da Hülegü Han'ın hizmetinde yoğun bir şekilde yardımcı veya destek kuvvet olarak hizmet vermişlerdir. Hatta İlhanlılar, 1260 sonrasında, Memlûkler ile giriştikleri mücadelelerinde başarılı olabilmek için Hıristiyan devletler ile ilişkilerini bölgesel düzeyden kıtalararası seviyeye taşıma girişimleri başlatmışlardır. Hülegü Han'ın Hıristiyanların lehine geliştirdiği politikası anılan dönemde dozunu fazlasıyla arttırmıştır. Nitekim Hülegü'nün gelişinden birkaç yıl önce, yüzyıllardan beri süregelen Hıristiyan-Müslüman komşuluk münasebetleri Hıristiyanların Moğollardan arka almasıyla Müslümanlar aleyhinde bozulmuştur. Hıristiyanlar, Hülegü Han'dan aldıkları destekle, Moğolların bölgeye gelişini müteakip çarşı ve pazarlarda

Müslümanların üzerinde baskı oluşturmuş, hatta bazıları daha da ileri giderek Müslüman bazı şahısların üstüne şarap dökebilme cesareti bulabilmişlerdir.⁶¹⁵

Hülegü Han, İran ve çevresinde Müslüman yönetim işbaşındayken yüzyıllarca çalınması yasak kilise çanlarının dahi çalmasını sağlamış, âdeta Müslüman tebaasına tarafını belli etmek istercesine eşi Dokuz Hatun'un düzenlediği büyük dini törenlere iştirak etmiştir. Hülegü Han, anılan ayrıcalıkları diğer dinlere tanımamıştır. Onun bu davranışlarının ardında büyük ihtimalle tutucu Hıristiyan eşi Dokuz Hatun ve diğer eşi Tukiti Hatun da olmuştur. Ermeni müellifler eserlerinde Dokuz Hatun'a Hıristiyan oluşundan ötürü atfettikleri övgülerin aynısını Tukiti Hatun için de zikretmişler, Hıristiyanların elde ettikleri bütün imtiyazları anılan hatunların şefaatine borçlu olduklarını dile getirmişlerdir.⁶¹⁶ Hülegü Han'ın devlet işlerinde Hıristiyanlara yönelik bu lehte uygulamaları ve davranışları, Müslüman ve özellikle Sünnî mezhebindeki tebaanın kendisine karşı nefret duymasını, Hıristiyanların ise sevgi ve muhabbet beslemesini sağlamıştır. Böylece ayrıcalıklı cemaat Hıristiyanlar, İlhanlı Devleti'nin birçok kademesinde çeşitli makamlar elde etmişlerdir. Hülegü Han'ın Hıristiyanlara yönelik bu siyaseti ve yüzyıllardır Müslüman dünyasını birleştirici gayeler güden Bağdat Abbâsîleri'ni ortadan kaldırması, bölgede mevcut kültürel bölünmüşlüğü hızlandırmış ve sonuç olarak birçok mahalli ve etnik kültür ortaya çıkmıştır.⁶¹⁷

Hülegü Han'ın Müslümanlar hakkındaki dini tutum ve davranışları mezhepleri arasında ayrılıkçı bir siyaset gütmeye çerçevesinde şekillenmiştir. Hülegü Han iktidarı İranî unsurları desteklemiş, Sünnî mezhebi aleyhine yürüttüğü iç politikada onun karşıtı olarak Şîilere arka çıkmıştır. Özellikle bu konuda Nâsırüddin Tûsî'yi kullanan Hülegü Han, Tûsî yoluyla Şîilerle ittifak kurarak anılan mezhebin yayılmasına destek olmuştur. Hülegü Han'ın Şîi yanlısı siyaseti ister istemez çevre illere, bilhassa Anadolu'ya da sirayet etmiş, Şîilik burada süratle yayılmaya

⁶¹⁵ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 121-124; Erol Keleş, "Avrupa ile Yapılan İttifakın İlhanlı Hükümdarlarının Dini Tercihi ve Dâhili Siyaseti Üzerindeki Tesiri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 121, S. 239, 2019, ss. 349-351; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 103.

⁶¹⁶ Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, s. 119.

⁶¹⁷ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 124-127; Spuler, *İran Moğolları*, s. 230; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 396.

başlamıştır. Tıpkı Hıristiyanlığın desteklenmesi hususu gibi, Hülegü Han, Şîi yanlısı siyasetini Sünnî yapıdaki Memlûklere karşı rekabet etmek için kullanmıştır. Nitekim Memlûkler Devleti ile mücadele, dönemin şartlarında çok önemli görülmüş ve âdetâ İlhanlılar Devleti'nin varlık sebebi olarak sayılmıştır. Örneğin Memlûkler Sünnîleri her yerde, özellikle Anadolu coğrafyasında Şîi ve Gayri Sünnî unsurlara karşı desteklemiştir. İlhanlıların Anadolu'daki başlıca destekçileri olan bu zümrelerin başını Kalenderîler çekmişlerdir. Onlar Moğolların Anadolu'daki her türlü faaliyetlerine katılmış, daima desteklemiştir.⁶¹⁸ Mevlevî unsurlar ise daha çok dönemin gücüne itaat etmenin faydalı olduğu görüşü çerçevesinde Moğolları desteklemiştir. Onların Hıristiyan, Kalenderî, Şîi vb. zümrelerden farkı Moğol ordularına katılıp Müslümanlara karşı kılıç çekmemeleri olmuştur. Mevlevîler Moğollar ile münasebetlerini iyi tutarak onlara karşı kendi destekçileri ve taraftarlarını korumayı hedeflemişlerdir.⁶¹⁹

Hülegü Han'ın dini hususlardaki tutum ve davranışları görüldüğü üzere doğrudan doğruya devletin iç ve dış siyasetini etkilemiş, özellikle İslâm âlemindeki dengeleri büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu dönemde artık Ön Asya Müslümanları Memlûkler tutarken Orta Asya havalisindeki Müslüman halkın çoğunluğu Altın Orda Devleti'ne taraf olmuştur. Hülegü Han'ın uyguladığı bu siyasetin sonucu olarak anılan bölgelerde görünürde dini siyasete dayalı ittifaklar meydana gelmiştir. Memlûkler ve Altın Orda devletleri arasındaki yakınlaşmayı buna örnek olarak gösterebiliriz. Fakat adı geçen iki devletin müttefikliğinin asıl temellerinin, siyasî ve ekonomik menfaatler gözettiği hatırdan çıkarılmamalıdır. Hülegü Han, politik yaşamı boyunca uyguladığı dini siyasetini 1265 yılındaki ölümüne kadar sürdürmüş, bu siyaset halefleri tarafından terk edilmeyerek yarım asır daha uygulanmış, İlhanlı hükümdârlarının temel politikasını teşkil etmiştir.⁶²⁰

⁶¹⁸ Mustafa Akkuş, "Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Kalenderî Grupların Rolü", *Turkish Studies*, C. 9, S. 7, 2014, s. 119.

⁶¹⁹ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 127-129; Kemal Ramazan Haykıran, "İlhanlı Hâkimiyeti ve İmâmîye Şîîleri", *Milel ve Nihal Dergisi*, C. 17, S. 1, 2020, ss. 93-95; Hanifi Şahin, "Ehl-i Beyt Siyaset İlişkisi (İlhanlılar Dönemi)", *Ekev Akademi Dergisi*, C. 13, S. 41, 2009, ss. 94-95.

⁶²⁰ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, ss. 124-125.

2. Hülegü Han Dönemi İlhanlı Devlet Teşkilatı

2.1. Hülegü Han Dönemi Bürokrasi

İlhanlılar, devlet idaresi ve teşkilat olarak genel anlamda Karakorum merkezli Moğol Hanlığı ile benzerlik göstermiştir. Yani Moğol Hanlığı'nın idarî teşkilatı ile alakalı hususlar İlhanlılar içinde geçerli olmuştur. Teşkilat yapısında Moğollar için çok önemli bir müessese olan noyanlık görevine getirilen kişilerde Moğol kabilelerine mensup olmak gibi soy hususu gözetilmiştir. Irk konusu yalnızca noyanlık müessesesinde gözetilen bir husus olmuştur. Nitekim bürokraside özellikle Uygur Türkleri işe alınmış, hatta meşhur tarihçi Cüveynî'nin eleştirircesine aktardığı⁶²¹ üzere Uygurca bilmeyen herhangi bir kişi Moğollara ait kamu kurumlarında işe dahi alınmamıştır. Dil konusundaki hassasiyetin bir etkisi olarak Hülegü Han zamanında bürokraside evvela Türkler, Çinliler ve daha sonra İranlılar işe alınmışlardır. Bitikçilik, bütün şubeleri ile Karakorum'daki merkeze bağlı, kamu müesseseleri içerisindeki en önemli meslek grubu olmuştur. Bitikçiler, devlet sırlarını dahil olmak üzere idarî sistemin yürütülmesi ile alakalı konuları *Köke Debter*, yani *Yeşil Defter*, adlı bir defterde kayda geçirmişlerdir. Doğuda ve batıdaki bütün şube devletlerin bitikçileri, Karakorum'daki Yeke Bitikçi de denen baş görevliye bağlı olmuşlardır. Bitikçiler yazı işlerinde dil olarak Uygur Türkçesi'ni, işlerinin düzen ve tertibinde ise takvim olarak 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ni kullanmışlardır. Noyanlık ve bitikçilik müesseseleri, Hülegü Han eliyle değişime uğramadan Karakorum'dan İran'a gelmiş, böylelikle bölgede kurulması hedeflenen devlet kolayca teşkil edilebilmiştir.⁶²²

Kurultaylar, yasa gereği han seçimi ve belirli dönemlerde toplanıp herhangi bir konu hakkında karar almak amacıyla kurulan, Moğolların en yüksek icra ve karar organı olmuştur. Kurultaylara Çingiz Han ailesinden kimseler, prenslerin eşleri

---

⁶²¹ Cüveynî, eserinde liyakatsizlik hususuna değinerek, “*Uygur dilini ve yazısını büyük bir hüner ve bilgi bilirler. Şimdi her başıboş isyan elbisesi giymiş emir; her ücretli işveren; her hilekâr vezir; her talihsiz kâtip; her yeni yetme müstevfi; her müsrif [5] hazine sahibi (müsrif); her iblis divan muavini (muavin-i divân); her eşeğin kıcı, büyük; her öğrenci saygı ve makam sahibi; her süpürgeci muhafız sahibi; her zalim âmir; her çer çöp, adam yerinde; her alçak, reis; her hain, iktidar sahibi; her sarıklı, saygı duyulan bilgin; her deveci malının çokluğu yüzünden güzellerle meşgul; her hamalın şans eseri durumu düzelmiş.*” demiştir. Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 72-73.

⁶²² Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 118; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 303-305, 315-316.

hatunlar ve hanedan damatları yani *küregenler* katılmışlardır. Bu kimselere ek olarak tümen beyleri, kabile reisleri, yasa ve yargu ile uğraşan Yeke Yarguciler ve Yeke Bitikçiler de toplantıya iştirak edenler arasında olmuşlardır. Bunun dışında Moğol Hanları önemli kararlar verme arefesinde iken kurultaylardan daha küçük, *kingeşme* adı verilen görüşmeler de düzenlemişlerdir. Misalen Kubilay, kardeşi Arık Buka hakkında kesin karar vermeden Berke ve Hülegü Hanların görüşünü almış olması bu tür görüşmelere örnek teşkil etmiştir.⁶²³

Merkezdeki Moğol Hanlığı ve onun tabii devleti İlhanlı Devleti'nde, idarî bakımdan en yüksek makam, malî konuları da sorumluluğu içinde barındıran *sâhib-i dîvân* da denen büyük vezirlik makamı olmuştur. Hükümdâr ile büyük vezir arasında hanın vekili olarak görev yapan naîb bulunmuştur. Zira 1265 yılına gelindiğinde İlhanlı Devleti'nde Suncak Noyan'ın bu göreve tayin olduğu görülür. Han vekilinin uhdesinde memurları nasb, azl, görevde yükseltme vb. gibi görevlerde bulunmuştur.⁶²⁴

Hülegü Han, Ön Asya'ya girerken yanında bütün Moğol ordusunun onda ikisini getirmiş ve yine bu sayıya paralel, Karakorum'da ve yolculuk süresince gerçekleşen katılımlarla beraber birçok bürokrat getirmiştir. İlk yıllarda devlet teşkilatlanması ile ilgili konulara, yaptığı bitmek bilmez seferlerden dolayı önem vermeyen Hülegü Han, batı seferinden üç yıl sonra, İsmâilî ve Abbâsî Halifeliği konularının çaresine baktıktan sonra odaklanabilmiş, ilk icraatı bir dîvân teşkil etmek olmuştur. Hülegü Han'ın bundan sonraki adımı kıymetli hazinelerin ve eşyaların muhafazası için bir hazine kurmak olmuştur. Devlet hazinesi kurulduktan sonra artık İlhanlıların gelir ve gider dengesi yeniden düzenlenmiş, tabî vilayetlerden gelen gelirlerle geçinmek ya da idare edilmek zorunluluğu da ortadan kalkmıştır.⁶²⁵

Hülegü Han'ın yönetimine gelince, ilk veziri, batı yolculuğu sırasında başkent Karakorum'dan beraberinde getirdiği Hârizmli bir Müslüman olan Seyfeddin Bitikçi olmuştur. Fakat 1260-1263 yılları arasında vezirlik eden Seyfeddin'in sonu

⁶²³ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 119.

⁶²⁴ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 119-120; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 307-308, 349.

⁶²⁵ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 120; Spuler, *İran Moğolları*, s. 324.

pek iyi olmamış büyük seferin bitişini müteakip gözden çıkarılmıştır. İdamına giden süreçte Seyfeddin, Terek Muharebesi esnasında Berke Han'ın ordusuna karşı yumuşak davrandığı suçlaması yöneltilmiş, büyük yargu sonucu bu suçu sabit bulunmuştur. Seyfeddin Bitikçi'nin idamının ardından yerine, kendisi gibi Hârizmlî bir aileye mensup Müslüman Şemseddin Cüveynî tayin edilmiştir. Cüveynî sülalesi öteden beri Moğollar tarafından tanınan ve saygı duyulan bir aile olmuştur. Zira onun babası Bahaeddin Cüveynî, Çingiz Han döneminden Hülegü Han'ın batıya girmesine kadar geçen sürede yaklaşık otuz beş yıl yüksek dereceli Moğol memurlarının yanında kâtiplik görevi üstlenmiştir. Kardeşi Atâ Melik Cüveynî ise İlhanlı bürokrasisinde çeşitli makamlarda Moğollara hizmet vermiştir. İlhanlılar Devleti'nin kuruluşu sırasında Hülegü Han, malî işleri ve ilişkili konuları vezire tevdi etmiştir. Daha sonraları ekonomik konularda görev üstlenmesi için malîye vezirliği ihdas edilmiştir. Bu dönemde baş vezir ile hanın yetkileri arasındaki sınırı tespit etmek çok zordur.⁶²⁶

2.1.1. Hülegü Han Dönemi Bürokratik Birimler

2.1.1.1. Dîvân-ı Saltanat Makamı

İlhanlı Devleti'nin idarî bünyesindeki bütün makamlar Dîvân-ı Saltanat makamına bağlı olup, bu dîvânda genellikle İlhanlı sarayının ve saray halkının problemleri görüşülmüştür. Bu makamın genel görevleri: sarayın iç ve dış işlemlerinin denetlenmesi ve gözetimi yani sultan, şehzadeler, hatunlar, harem ve bunların idarî mülkî işlemlerini halletmektir. Divân-ı Saltanat Makamı, hazine, ferraşhane, ahırlardan sorumlu ahtacıların idare edildiği Beytü'r-rikab, silahlardan sorumlu görevlilerin bağlı bulunduğu Beytü'z-zerd, Taşthane (teşrifat idaresi) ile Anbarlar ve Evler idaresinden müteşekkildir.⁶²⁷

⁶²⁶ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 120-122; Spuler, *İran Moğolları*, s. 310.

⁶²⁷ Özkan Dayı, *İran Moğolları'nda İdarî Bürokrasi (1231-1295)*, Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2017, s. 224; Bülent Yılmaz, *Celayirliler Kabile Devleti*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2002, s. 291.

2.1.1.2. Niyâbet-i Saltanat Makamı

Türkiye Selçukluları ve Memlûklerde olduğu gibi İlhanlılarda da Niyâbet-i Saltanat Makamı mevcuttur. Hülegü Han'ın teşkil ettiği bu makamın derecesi vezir ile eşit, hatta bazı hususlarda ondan üstün olmuştur. Teküdar, kendi döneminde Emir Suncak'ı Niyâbet-i Saltanat Makamına getirmiştir. Bu makam Argun Han zamanında daimî olarak kaldırılmış, yalnızca zorunlu hallerde hükümdara vekillik edebilmesi için nâiblik teşkil edilmiştir. Böylece İlhan bir sefere ya da başkentten uzak bir bölgeye gittiğinde bütün sorumluluk vekile geçmiştir. Örneğin Geyhatu, Anadolu'ya giderken yerine Şiktur Noyan'ı nâib olarak bırakmıştır. Nâibin işinin uzmanı, devletin sınırları içindeki her şeyden haberdâr olması ve her türlü şeyi sorup soruşturması başlıca görevidir.⁶²⁸

2.1.1.3. Dîvân-ı Bozork ve Sâhib-i Dîvân-ı Memâlik Makamı

Bu makama aynı zamanda Dîvân-ı Kebîr-i İlhanî veya Dîvân-ı İlhanî de denilmiştir. İlhanlıların bu büyük makamı, bütün devlet işlerinin görüşüldüğü makamdır. Devletin askerî meseleleri hariç bütün malî ve idarî işler bu dîvânda görüşülmüştür. Vezir Nâibi, Müstevfî, İşrâfû'l-Memâlik Uluğ Bitikçi, Münşî-i Dîvân bu büyük dîvânın çeşitli kısımlarının başkanları veya bakanları olarak görevlendirilmişlerdir. Bu makam tek bir kişiye ait iken zamanla bazen vezâret ve sâhib-i dîvânlık ayrılmış bazen ise tekrar birleştirilmiştir.⁶²⁹

2.1.1.4. Vezâret veya Sâhib-i Dîvân Makamı

İlhanlı Devleti'nin idarî meselelerinde hükümdara birinci vezir yardım etmek için hazır bulunmuştur. Bununla birlikte onun da yardımcıları olup bunların derece olarak birincisi nâib veya vezir vekilidir. Vezirin görevleri arasında memurları görevlerine veya görev yerlerine tayin etmek, yapılan tayinleri onaylamak ve malî hayatı yürütmek en önemli işler olarak göze çarpmaktadır. İlhanlılar Devleti'nin kuruluşu sırasında Hülegü Han, malî işleri ve ilişkili konuları vezire tevdi etmiştir. Daha sonraları ekonomik konularda görev üstlenmesi için malîye vezirliği ihdas

⁶²⁸ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 225; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yay., Ankara 1998, s. 207.

⁶²⁹ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 225; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 209.

edilmiştir. Bu dönemde baş vezir ile hanın yetkileri arasındaki sınırı tespit etmek çok zordur. Vezir, İlhanlı Devleti'nin kurultayında bulunmasının yanı sıra ülkenin siyasi idaresinde İlhan'a en yakın konumda olup hükümdârın temsilcisi sıfatını taşımıştır. Vezirler böylesine geniş yetkilere sahip olunca her an ölüm tehlikesi ile karşı karşıya olmuşlardır. Örneğin Şemseddîn Cüveynî, Seyfettin Bitikçi'nin idamını müteakip onun yerine baş vezir olmuştur. Ancak Şemseddîn Cüveynî de Argun Han'ın isteğiyle yargılanıp ölüme mahkûm edilmiştir.⁶³⁰

2.1.1.5. Dîvân-i İstifâ, Defterdâr-i Memâlik veya Müstevfî Makamı

Dîvân-ı İstifâ, devletin iktisadî konularının yürütüldüğü, devlet daireleri, hesaplar, maaşlar ve bu konular ile ilgili defterlerin muhafaza edildiği makamdır. Mansıb-ı İstifâ ve İstifâ-yi Memâlik gibi ıstılahlarda Müstevfî Makamı'nın yerine zaman zaman kullanılmıştır. Bu makamın ehemmiyetini gören ve onu teşkil eden kişi Şemseddîn Cüveynî olmuştur. Nitekim ilk Defterdâr-i Memâlik olarak da Seyyid Sadrüddîn Hamza tayin edilmiştir. Bununla birlikte Şemseddîn Cüveynî Irak, Azerbaycan ve Bağdat'taki istiladan elde edilen kazancın kayda geçirilmesi ve hesaplanması için Hoca Cemâleddîn Münşî'yi bu göreve tayin etmiştir. Müstevfîlerin siyâkat yazısı bilmeleri zorunlu kılınmıştır. Nitekim Müstevfî dîvânında defter-i câmi, defter-i mukarrer, defter-i avarice, defter-i haracî, mukarrer-i dîvân, defter-i kânûn, defter-i tevcihât, defter-i ruznamçe isimleri ile tutulan yedi defter siyâkatle yazılmıştır. Müstevfîler bölgelerdeki varidatı vezirlerin emirleriyle ve maiyetindeki memurlar vasıtasıyla serşomâr, hâneşomâr, bağşomâr ve kopçur adındaki vergileri de toplamışlardır.⁶³¹

2.1.1.6. Dîvân-i İşrâf, İşrâf-i Memâlik Makamı

Dîvân-i İşrâf veya İşrâf-i Memâlik, İlhanlıların teftiş görevi içeren önemli bir makamı olmuştur. Bu vazifeye tayin olunmuş kişi, ülkenin bütününde genel müfettiş sayılıp, devlet bünyesinde teşkil edilmiş bütün dîvânların kararlarını teftiş etmiştir.

⁶³⁰ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 225-229; Spuler, *İran Moğolları*, s. 310-311; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 209.

⁶³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, ss. 213-217; Muhittin Serin, "Siyâkat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 291-292; M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, s. 55.

Bu hiç birşeyin müşrifin teftişinin dışında kalamayacağını göstermektedir. Müşrifin maiyetinde de birçok işraf denen memurlar bulunmuş, bunlar vilayetleri teftiş etmişlerdir. Bu makamın görevlileri teftiş işlerinde hazine ve varidat ile asker maaşlarını teftiş etmiş, suistimalin önüne geçmeye çalışmışlardır. Dîvân üyeleri onun fikirlerini önemsemişlerdir. Tayin olunacak memurların tayin hususları ile ilgili meselelerde İşrâf-ı Memâlik'in görüşü alınmıştır. Hülegü Han'ın, İlhanlı Devleti'ni teşkil ettiği ilk dönemlerde bu makam doğu ve batı işraflığı olarak iki ayrılmıştır. Hülegü Han'ın batı memleketleri için atadığı ilk işraf Cemâl Has Hacib olmuştur.⁶³²

2.1.1.7. Nâzır-ı Memâlik Makamı

Nâzır-ı Memâlik Makamı büyük dîvânın işlerini düzenler iktisadî meselelere ait hazine işlerini hallederdi. Bu makam emirlerin, tümen beylerinin ve dîvâna sürekli katılan kâtiplerin ve çeşitli sınıfların maaşlarını takdim eder rütbe ve memuriyet atamalarında görüşü belirtirdi. Bu görevlinin altında pek çok memur çeşitli vilayetlerde görev alırdı. Bununla birlikte Nâzır-ı Memâlik, bütün dîvân belgeleri ve berâtları, çeşitli yargunâmeleri pervânesi vasıtasıyla yazdırırdı.⁶³³

2.1.1.8. Uluğ Bitikçi ve Münşî-i Dîvân-ı Bozork Makamı

Uluğ Bitikçi'nin iştirak edip başkanlığı yürüttüğü bu dîvân devletin yazışmalarını yapıldığı dîvândır. Uluğ Bitikçi, İlhanlı büyük dîvânının başkatibi idi. Uluğ Bitikçi, dîvândan çıkan kararları, emirleri kayda geçirir, bu dîvâna ait iktisadî meseleleri takip ve tahsil ederdi. Dîvânın gelir ve giderlerini tetkik eden bu görevlinin görüşü dîvân azaları tarafından önemsenirdi. Bir anlamda dîvândaki işlerin en üst merci konumunda idi. Uluğ Bitikçi'nin riyasetinde dîvân işlerinin görüşüldüğü resmî daireye *İnşâ-i Memâlik* veya *Dîvân-i Resâil* denirdi. Bu daireden çıkan belgelere ve evraklara kimse karşı çıkamaz ve müdahale edemezdi. Daire bitikçisi nasıl uygun görürse öyle yazardı. Nitekim maiyetindeki kalem heyeti yüksek ilim sahibi kişilerdi.⁶³⁴

⁶³² Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 238; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 218.

⁶³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 219; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 232-233.

⁶³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, ss. 219-221; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 233-234.

2.1.1.9. Niyâbet-i Hazret Makamı

Selçuklu Devleti, Moğol tahakkümüne girdikten sonra onların kendi nâiblerinin dışında padişahın yanında bir de Moğolların nâibi bulunurdu. Bu kişiye *Nâib-i Hazret* ve makamına da *Niyâbet-i Hazret* denirdi. Nâiblik yalnızca Selçuklu ülkesiyle sınırlı değildi. Nitekim Moğol şube devletlerinin de her birinde büyük hanın nâibi bulunurdu. Nâib ülkede meydana gelen bütün hadiseleri hana bildirirdi.⁶³⁵

2.1.2. Hülegü Han Dönemi Bürokratlar

2.1.2.1. Şemseddîn Cüveynî

Şemseddin Cüveynî Hârizmlî Müslüman bir aileye mensuptur. Babası Bahâeddin, 1232-1233 senesinde Moğolların hizmetine girmiş, uzun bir müddet İran, Horasan ve Mâzenderan'da Moğol genel valilerinin yanında hizmet vermiştir. Bahâeddin Muhammed, 1235 yılında Ögedey Han tarafından İran'ın sâhib-i dîvânlığına atanmış, buradaki görevini 1253 yılına kadar devam ettirdikten sonra ölmüştür. Şemseddîn Cüveynî çocukluk devresinden itibaren çok iyi bir eğitim almıştır. Nitekim onun İmâdeddîn Ebû Muhammed b. Ömer b. Muhammed Kazvînî'den bizzat dersler aldığı bilinmektedir. Aynı zamanda Atâ Melik Cüveynî'nin kardeşi olan Şemseddîn Cüveynî ilk olarak Ögedey Han zamanında 1232 senesinde Horasan Bölgesi'nin Sâhib-i Dîvân makamına atanmıştır. Buradaki görevine Hülegü Han gelene kadar devam eden Şemseddîn Cüveynî, onun gelişleyle 1254 yılında Isfahân'ın niyabetine atanmıştır.⁶³⁶

Baş vezir Seyfeddin Bitikçi'nin 1263'te Hülegü Han tarafından vatana ihanet suçlamasıyla itham edilerek öldürülmesi sonucunda onun yerine getirilmiştir. Bununla birlikte Hülegü Han Şemseddîn'in kardeşi Atâ Melik Cüveynî'yi Bağdat'ın idaresine getirmiş, böylece Cüveynî ailesinin en parlak dönemleri başlamıştır. Ancak bu durum ülkenin her tarafında güçlenen Cüveynî ailesine karşı bir muhalefet meydana getirmiş, ailenin sonunu zamanla hazırlamıştır. 1265 senesinde Hülegü Han

⁶³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 94; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 234.

⁶³⁶ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 99-100.

ölünce yerine Abaka geçmiş, Şemseddîn olduğu gibi yerinde bırakılmıştır. Cüveynî devlet işleri konusunda mükemmel bilgili, ayrıca güzel konuşan ve belâgat sahibi bir vezir olarak da bilinmektedir. Onun için Aksarayî: “*Onun fermânı, ülke göğünde kader gibi geçerliydi.*” ifadesini kullanmıştır.⁶³⁷

Abaka Han, 1277 yılında Elbistan’da Moğol ordusunun Memlûklere karşı hezimete uğramasından dolayı çok öfkelenmiş, Tebriz’den Anadolu’ya geçmiştir. Abaka Han burada ölen askerleri görünce çok sinirlenmiş, bu nedenle Anadolu’nun bazı yerlerinde katliam yapılmasını buyurmuştur. Fakat Şemseddîn Cüveynî, Anadolu’nun bazı şehirlerini Moğol zulmünden korumak için satın almıştır. Bu olaylar üzerine ilk katliama uğrayan şehirlerden birisi Sivas olmuştur. Hadiseleri endişe ile izleyen baş vezir Şemseddîn Cüveynî, Abaka Han’ın huzuruna çıkarak Anadolu’daki yağma ve yıkımı engellemeye çalışmıştır. Abaka Han, Moğolların Elbistan’daki yenilgisine Pervâne’nin yol açtığını öğrenince onu feci bir şekilde öldürtmüştür. İlhanı bulunduğu arzdan sonra Şemseddîn, han tarafından Anadolu’ya halkın gönlünü okşaması, düşmanları bastırması amacıyla gönderilmiştir. Bir müddet sonra Anadolu’ya gelen Şemseddîn, harap olan şehirleri mamur hale getirmiş ve daha önce burada pek kullanılmamış tamga vergisini uygulamaya sokmuştur. Şemseddin kısa sürede isyanları sonlandırıp buradaki düzeni sağlamıştır. Bununla birlikte o, Şemseddîn Tuğraî tarafından alınan ve bir türlü ödenmeyen borca karşılık Erzincan yöresinin ve başka yerlerin gelirlerini özel gelir olarak İlhanlı hükümdârları dîvânına bağlamıştır.⁶³⁸

Anadolu işlerini düzene koyduktan sonra Şemseddîn, oğlu Şerefeddin Hârun’u yerine tayin ederek merkeze geri dönmüştür. Bir müddet sonra Abaka Han, Cüveynî ailesinin hizmetinde bulunan Mecdülmülk Yezdî’yi müşrifü’l-memâlik olarak atayarak devlet idaresinde önemli bir değişiklik yapmıştır. Mecdülmülk Yezdî’nin makamının yükselmesinden bir müddet sonra Cüveynî ailesi ile Mecdülmülk’ün arası açılmıştır. Mecdülmülk, Abaka Han’a Cüveynî hakkında iftirada bulunmaya başlamış, Şemseddîn’i Memlûkler ile ilişki kurup onları ülkeyi

⁶³⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, 61; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 100-102.

⁶³⁸ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 102-104; Tahsin Yazıcı, “Şemseddin Cüveynî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 144; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 127-128.

ele geçirmekle, kardeşi Atâ Melik Cüveynî'yi ise Fırat ve Dicle arasında bağımsız bir devlet kurma isteğinde olduğu şayiasıyla şikâyet etmiştir. Yapılan ilk soruşturmalarda serbest bırakılan Cüveynî kardeşler, Mecdülmülk'ün iftiralarının tekrarlanması nedeniyle yeniden hapse atılmışlardır. Neyseki çok geçmeden Teküdar tahta geçince onları serbest bırakmıştır. Ancak Cüveynî ailesinin huzuru bu kez de Argun'un tahta çıkmasıyla bozulmuştur. Nitekim Argun eski hükümdâr ile rekabet halindedir ve Şemseddîn Cüveynî, Ahmed Tegüder'in sevdiği devlet adamlarından biridir. Bu yüzden o cezalandırılacağı korkusu ile 1284'te Kum'a gitmiş, Kum'dan ise kendi eski dostu ve hükümdârın yakın arkadaşı Buka'nın yanına giderek Argun Han nezdinde kendine şefaatte bulunmasını istemiştir. Argun onu bu nedenle affederek Buka'nın yanına vezir olarak tayin etmiştir. Ancak Cüveynî ailesine eskiden beri muhalif olanlar Abaka Han'ı, Şemseddîn'in zehirleme yoluyla öldürdüğü iddiasında bulunarak 1284'te idam edilmesini sağlamışlardır.⁶³⁹

2.1.2.2. Alâeddin Atâ Melik Cüveynî

Alâeddin Atâ Melik Cüveynî, 1226 yılında Cüveyn'in Âzâdvâr Kasabası'nda doğmuştur. Kendisini çok eski ve köklü bir aileye bağlayan Atâ Melik Cüveynî, şeceresini Abbâsî vezirlerinden Fazl b. Rebî'e kadar çıkarır. Bunun kesinliği bilinmemekle beraber aile fertlerinden bazıları Büyük Selçuklular, Hârizmşahlar ve İlhanlılara hizmet etmişlerdir. Babası Bahâeddin Muhammed, 1232-1233 yıllarından itibaren Moğolların hizmetine girmiştir. Bahâeddin uzun bir müddet İran, Horasan ve Mâzenderan'da Moğol umumî valilerinin yanında hizmet verdikten sonra 1235 yılında büyük han tarafından İran'ın sâhib-i dîvânlığına atanmış, buradaki görevini 1253 yılına kadar devam ettirdikten sonra ölmüştür.⁶⁴⁰

Kültürlü bir aile çevresinden gelen Atâ Melik Cüveynî, çok geniş imkânlar ile büyümüş, gençliğinde mükemmel bir eğitim ve terbiye görmüştür. On yedi on sekiz yaşlarındayken Moğolların İran, Horasan, Irak ve Azerbaycan genel valisi Argun'un özel katipleri arasında yerini almıştır. Argun, 1243 ve 1256 yılları arasında başkent

⁶³⁹ Yazıcı, "Şemseddin Cüveynî", ss. 144-146; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 115.

⁶⁴⁰ Orhan Bilgin, "Atâ Melik Cüveynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 140; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 176.

Karakorum'a yaptığı birçok resmî ziyarette onu da yanında götürmüştür. 1256 yılında Hülegü Han, İran'a girdiğinde onun hizmetine alınmış, ilk günlerden itimat ve teveccühlerine mazhar olmuştur. Atâ Melik Cüveynî, Nizârî İsmâîlîlere karşı yürütülen bütün seferlere katılmış, Alamût'un zaptı sırasında orada bulunmuştur. Nitekim burada bulunan rasathanenin ve kütüphanenin yok olmasını önlemiş ancak daha sonra Bâtînî akidesi ile alakalı bütün eserleri yaktırmıştır. 1257 senesinde Bağdat Kuşatması sırasında da hazır bulunan Cüveynî, böylesine büyük bir ilim ve irfan merkezinin yıkılışına şahit olmuştur. Cüveynî, bu hadiseden 2 yıl sonra 1259 senesinde Irâk-ı Arab ve Hûzistan eyaletlerinin idaresine tayin olunmuştur. Hülegü Han ölene dek bu görevde kalan Atâ Melik Cüveynî, Abaka Han devrinde yalnızca Irâk-ı Arab'ın idaresine tayin olunmuş, bu görevini ölene dek sürdürmüştür.⁶⁴¹

Hülegü Han döneminden Teküdar zamanındaki ölümüne kadar yirmi dört yıl İlhanlılara hizmet veren Atâ Melik Cüveynî, bu süre boyunca birkaç kez rakiplerinin iftiralara maruz kalmıştır. Bu iftira ve tezviri kardeşi Şemseddin'in Abaka Han'a vezir olmasından dolayı kolaylıkla atlatmıştır. Fakat 1281 yılında Cüveynî ailesinin büyük düşmanlarından Mecdülmülk Yezdî tarafından devlet malını gasbetmekle suçlanmışlardır. Bu olay nedeniyle Atâ Melik Cüveynî'nin elinde bulunan bütün serveti alınarak hapse gönderilmiş, bazı prenslerin araya girmesiyle serbest bırakılmışlardır. Ahmed Teküdar tahta çıktığında Cüveynî ailesini eski itibarına kavuşturmuş, Mecdülmülk Yezdî ise feci bir şekilde öldürülmüştür. Eski nüfuz ve saygınlığını elde ederek servetine tekrar kavuşan Cüveynî'nin huzuru bir yıl sonra tekrar bozulmuştur. Nitekim Emir Argun Horasan'dan Bağdat'a gelerek Abaka Han devrinde hissesine düşen borçlarını almak amacıyla Cüveynî'nin adamlarını tutuklatmıştır. Bu haberi alan Atâ Melik Cüveynî, endişeye kapılmış ve hastalanarak 5 Mart 1283'te Mugan'da ölmüştür. Cenazesi Tebriz'deki Çerendâb Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁶⁴²

⁶⁴¹ Bilgin, "Atâ Melik Cüveynî", s. 140; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 177-178.

⁶⁴² Bilgin, "Atâ Melik Cüveynî", ss. 140-141; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 127-128; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 178-182.

2.1.2.3. Seyfeddin Bitikçi

Hülegü Han'ın hizmetine ne zaman girdiği tespit olunamayan Seyfeddin Bitikçi, Hülegü ile Karakorum'dan çıkmış ve İran'a gelmiş yüksek dereceli Bitikçi memurlardandır. Hülegü Han, batı seferi kapsamında bölgeye girip Abbâsî Halifeliği konusunu neticelendirdikten sonra sefer boyunca gözüne girdiği anlaşılan Seyfeddin Bitikçi'yi baş vezir olarak atamıştır. Tutucu bir Şîi olduğu görülen Seyfeddin Bitikçi, Şîiler tarafından çok kutsal olarak atfedilen Necef şehrini yüz Moğol askeri ile Moğol talanına karşı muhafaza etmiş burada Hülegü Han emriyle Hz. Ali'nin türbesini tamir ettirmiştir. Biz Hülegü Han'ın Şîi politikasını geliştirme konusunda tıpkı Nâsıreddin Tûsî'yi görevlendirdiği gibi muhtemelen Seyfeddin'i de bu iş için görevlendirdiğini anlamaktayız. Ayrıca Hülegü Han'ın emriyle yine Habuşan şehrinde imar ve bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuştur. Bununla birlikte onu Meymundiz Kuşatması sırasında kuşatmanın şiddetle devam ettirilmesi taraftarı olan zümrenin içinde görmekteyiz. Ancak Seyfeddin Bitikçi, 1263 yılında Hülegü Han ile Berke Han arasındaki savaşta düşman ordusuna gevşek davrandığı suçlaması ile ölümle cezalandırılmış, yerine Şemseddin Cüveynî atanmıştır.⁶⁴³

2.1.2.4. Taceddin Mu'tez

Hârizmli bir Müslüman olan Taceddin Mu'tez'in Celaleddin Hârizmşâh'ın baş kadılığını yaptığı bilinmektedir. Bununla birlikte Moğol istilası sonrası o, Hülegü Han'ın emrine girmiştir. Hülegü Han'ın, Türkiye Selçuklularına, Suriye Seferi'ne iştirak etmeleri için verdiği borçları tahsil etmesi için 1259 yılında Anadolu'ya gönderilmiştir. Mu'tez Anadolu'ya vezir payesi ile gelmiştir.⁶⁴⁴ Onun ilk görevi baliş vergisini, diğer borçları ve Baba Şemseddin'in üstlendiği borçları tahsil etmektir. Nitekim Mu'tez, Tuğracı Baba Şemseddin'in ölmüş olduğu bıraktığı mirasın ise borçlarını kapatmaya yetmediğini bu yüzden hükümdârın (Hülegü Han) vereceği kararı bekleyeceğini belirtmiştir. Taceddin Mu'tez'e İlhanlı başkentinden Kastamonu'nun kendisine yarlıkla ikta buyrulduğu bildirilmiştir. Anadolu'ya

⁶⁴³ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 127. Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 94-97; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 37.

⁶⁴⁴ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 152; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 49; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 247.

Moğollar namına gelen Mu'tez, bütün büyük emirler ve devlet ileri gelenleri ile görüş alışverişinde bulunmuştur. Bu dönemde borçların sağlıklı bir şekilde tahsil edilebilmesi ve ülkenin dirliği için hep beraber çalışmışlardır.⁶⁴⁵

Bu sırada Anadolu vilâyetlerinin vergisi dört taksitte ödenmek üzere dört kısma ayrılmıştır; bunlar *yivit*, *nâl bahâ*, *mâl-i yâm*, *mâl-i bozorg* adını taşımıştır. Taceddin Mu'tez sayesinde Anadolu'da devlet işleri düzene girmiştir. Ayrıca o, Türkiye Selçuklu Devleti'nde *el-Emirü'l-Kebîr* unvanıyla anılmıştır. Çağdaşı olan büyük mutasavvıflardan Mevlânâ'ya onun büyük saygısı olduğu aktarılmıştır.⁶⁴⁶

2.1.2.5. Cemâleddin Has Hâcib

Cemâleddin Has Hâcib'in kökeni ve ailesi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Onun adı Argun Aka ile rekabetinden dolayı kaynaklara yansımıştır. Nitekim Moğolların batı vilayetlerindeki yüksek kademeli memurlarından olan Cemâleddin Has Hâcib, bir dönem Moğolların batıdaki en makbul adamı olan Argun Aka'nın düşmanı olmuş, onunla rekabete girmiştir. Bu çerçevede Cemaleddin, Hülegü Han, Ön Asya'ya girdiği esnada idarede meydana gelen değişiklikleri fırsat bilmiş, Argun Aka ve yakın adamları hakkında Hülegü Han'a bir rapor sunarak suçlamalar yöneltilmiş, cezalandırılmalarını istemiştir. Cemâleddin'in listelerini ve haklarındaki iddiaları gören Argun Aka, kendinden bir hayli emin olarak Cemâleddin Has Hâcib'e aralarındaki meseleleri çözme doğrultusunda bir talepte bulunmuştur. Ancak Cemâleddin, Argun'un kendisine yaptığı teklifin onu zor durumda bırakacağını sezerek reddetmiştir. Cemaleddin Has Hâcib'in, bir müddet sonra suçlamalarının yersiz olduğu anlaşılmış, kurulan yargulamalarda suçlu bulunarak cezalandırılmıştır.⁶⁴⁷

2.1.2.6. Hüsâmeddin

Hüsâmeddin, Moğol Hanı Möngke tarafından Hülegü Han'ın hizmetine tahsis edilip onunla Moğolistan'dan İran'a gelmiş kişilerdendir. Bağdat Kuşatması esnasında Hülegü Han'ın yanında bulunan Hüsâmeddin, anlatılana göre Bağdat

⁶⁴⁵ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 129; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 67; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 153.

⁶⁴⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 91; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 153.

⁶⁴⁷ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 126; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 81-82.

saldırılması durumundan yaşanacak olası felaket senaryolarını ve kehanetleri sıralamıştır. Bunları bir liste halinde Hülegü Han'a sunmuştur. Nitekim Hüsâmeddin İlhanlıların çeşitli memur kadrolarında çalışmakla birlikte ayrıca Müneccimlik görevini yürütmüştür. Hülegü Han'ı bu kehanetlerinden dolayı Bağdat Muhasarası'ndan vazgeçirmeye çalışmıştır. Hüsâmeddin'in kehanetlerinden, yani Bağdat'ın düşmesinin ardından meydana geleceğini savunduğu yedi felaketten hiçbirini yaşanmamış bu yüzden Hülegü Han tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştır.⁶⁴⁸

2.1.2.7. Hindu Bitikçi

Hindu Bitikçi'nin hangi kavme ve kabileye mensup olduğu bilinmemektedir. Hayatı hakkında bilinenler çok azdır. Bununla birlikte onun lakabından Hülegü Han emrinde bitikçilik görevi ifa ettiğini anlamaktayız. Hindu Bitikçi, Hülegü Han'ın hizmetinde Bağdat Kuşatması'na katılmış, muhasara esnasında şehirdeki bir düşman askerinin oku ile gözünden vurularak öldürülmüştür. Bu olay neticesinde Hülegü Han çok sinirlenmiş ve Bağdat şehrinin kuşatmasının şiddetlendirilmesi emrini vermiştir.⁶⁴⁹ Bu durumdan, devlet ileri gelenlerinden bazı kişilerin Moğol hükümdârları ile çok yakın ilişkiler kurdukları ve Moğol hanlarından saygı gördükleri anlaşılmaktadır.

2.1.2.8. Karakay Bitikçi

Hülegü Han'ın hizmetinde bulunan bir diğer bitikçi ise Karakay Bitikçi'dir. Karakay Bitikçi'nin gerek Nizârî kalelerin alınmasında gerekse Bağdat Muhasarası'nda Hülegü Han'ın yanında olduğunu anlamaktayız. Hülegü Han'ın batı seferi esnasında büyük han Möngke kardeşine Nizârî kalelerini yıkma ve Kazvin şehri başta olmak üzere bütün Nizârî İsmâîlîlerin katledilmesi yönünde emir vermiştir. Karakay Bitikçi bu görevi Kazvin şehrinde idare etmiş, burada tutulan Rükneddin Hürşah ve maiyetini idam etmiştir.⁶⁵⁰ Karakay Bitikçi, ayrıca Rükneddin

⁶⁴⁸ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 127.

⁶⁴⁹ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 129; Dayı, *İdari Bürokrasi*, s. 270.

⁶⁵⁰ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 129; Dayı, *İdari Bürokrasi*, s. 271.

Hürşah'ın ailesinden birkaç şahsı da Bulagan'a vermiş, böylece o, İsmâîlilerin öldürdüğü babası Çağatay'ın intikamını onları kendi eliyle öldürerek almıştır.⁶⁵¹

2.1.2.9. Melik Giray Bitikçi

Melik Giray Bitikçi, Argun Aka'nın oğludur. Giray, çok erken yaşlarında babası Argun Aka'nın hizmetinde bitikçilik görevi ifa etmiş, bu görevini yürüttüğü yıllarda Müslümanlığı kabul etmiştir. Argun Aka'nın başkent Karakorum'da bulunan Möngke Han'a genel bir rapor sunmak için gittiği dönemlerde yerini Melik Giray'a bırakmış, onun tecrübe edinmesini sağlamıştır. Melik Giray, daha sonra babasının emriyle Hülegü Han'ın hizmetine tahsis olunmuş, bundan sonra İlhanlılar adına çalışmaya başlamıştır.⁶⁵²

2.1.2.10. Tükel Bahşi

Uygur Türkü olan Tükel Bahşi, Hülegü Han'ın önemli sivil idarecilerinden biridir. Nitekim kaynaklar ilk olarak ondan 1256 yılında Hülegü Han'ın Rükneddin Hürşah'a gönderdiği elçilik heyeti arasında zikretmiştir. Diplomatik meseleler ile ilgilenmesinin yanı sıra bahşi lakabından anlaşıldığı üzere o aynı zaman bir din adamı olup bu işle de meşgul olmuştur. Tükel Bahşi kısa bir süre boyunca Halep şehrinde şahnelik icra etmiştir. Tükel Bahşi, bir müddet sonra bu görevinden alınıp Taceddin Mu'tez ile Anadolu borçlarının tahsil edilmesi görevine tayin edilmiştir.⁶⁵³

2.1.2.11. Köke Bitikçi

Hakkında pek bilgi bulunmayan Köke Bitikçi'nin, Bağdat Kuşatması esnasında Hülegü Han'ın yanında bulunan diğer bitikçilerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Köke Bitikçi, Bağdat Muharasası sonrası Bağdat'ın yönetim kadrosunda görev üstlenmiştir. Köke Bitikçi, Reşîdüddin Fazlullah'ın aktardığına göre 1258 yılında ölmüştür.⁶⁵⁴

⁶⁵¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 591; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26.

⁶⁵² Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 127.

⁶⁵³ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 152; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 48-60; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 129.

⁶⁵⁴ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 48-50; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 129; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 271.

2.2. Hülegü Han Dönemi Ordu

Hülegü Han, daha önce anlatıldığı üzere Ön Asya'ya, Moğol asilzadeleri ve tabîsi devletlerden oluşturulmuş bir ordu ile gelmiştir. İlhanlı Devleti'nin ordu teşkilatı devletin diğer teşkilatları dışında en az değişen müessese olmakla beraber Karakorum merkezli Moğol ordu teşkilatıyla çok yakın benzerlikler içermiştir. Bunun en önemli sebebi Moğolların, yabancı unsurlara pek güven duymamaları olmuştur. İlhanlılar bu yüzden askerî teşkilat içinde yabancı unsurlara görev vermekten olabildiğince kaçınmış, çoğu zaman yabancı kökenli olup asker olarak istihdam ettikleri kişileri, er olarak tutmuş, genelde iâşe vb. görevlerde kullanmıştır. İlhanlı Devleti'nin askerî teşkilatlanmasının temelinde tıpkı Moğol Hanlığı'nda olduğu gibi onlu sistem mevcuttur. Moğol yasalarına göre eli silah tutan her Moğol, asker olarak sayılmış, yaşı gelince hizmete verildiği birliğe erkenden iştirak etmesi sağlanmıştır. Orduda yer alan askerlerin ihtiyaç duydukları silah ve çeşitli levazımatı kendileri temin etmek zorunda bırakılmıştır. Moğol ordusuna katılan askerlerin ailelerinin devlete ödeyecekleri vergi miktarları ise sürekli değişmiştir. Bununla birlikte teşkilat kurallarına göre askerler kendi onluğundan başka bir onluğa geçememiş, ordu disiplinine ve geleneklerine riayet etmeyen kişiler rütbe ve makam fark etmeksizin süratle ve şiddetli bir şekilde cezalandırılmışlardır.⁶⁵⁵

İlhanlı Devleti ordusu merkez, sağ ve sol kol olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Merkezde her zaman devletin hanı ya da ona çok yakın bir hanedan üyesi bulunmuştur. Ordunun sağ taraf kuvvetleri Süldüz kökenli askerlerden müteşekkil kılınmış, bunlar her zaman merkez ordusunun sağ tarafında savaşmışlardır. Merkez ordusunun sol taraf kuvvetleri ise Celâyir kökenli askerlerden teşkil edilmiştir. Tuğ, ordunun komutanlık alameti, Şahin sembolü taşıyan çeşitli flamalar ise sefer alameti olarak kullanılmıştır. Moğol ordusunun başında hükümdâr ile bir başkomutan hizmet vermiştir. Askerlerin ücretleri söz konusu olduğunda İlhanlı Devleti askerlere ödenecek meblağı savaşlardan elde edilen ganimetleri dağıtarak karşılamıştır. Ancak on bin kişilik bir muhafız birliğine, yaklaşık olarak yirmi bin dinâr meblağında para

---

⁶⁵⁵ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 134-135; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 435-436; Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, ss. 12-15

bağlanmıştı. Anılan muhafız birliğine ayrılan ödenek miktarı daha sonraları bir hayli artmıştır. Tümenbaşılar ilk başlarda bin dinâr maaş almışlardır. Fakat İlhanlı Devleti'nin, Aynicâlût mevkiindeki mağlubiyetini müteakip toplanan ganimet miktarı azalmış, ordunun bütününe maaş bağlama zorunluluğu meydana gelmiştir.⁶⁵⁶

2.2.1. Hülegü Han Dönemi Ordu Birimleri

2.2.1.1. Keziktân/Geziktân/Keşiktân (Hassa Birliği)

Moğol ordusunun en önemli birimlerinden olan *keziktân* zümresi, keşik sıfatıyla henüz Çingiz Han döneminde mevcuttur. *Keziktân* Hülegü Han döneminde ona en yakın ümerâdan oluşmuştur. Aknerli Grigor'un ifadesine göre Hülegü Han *keşiktoyunda* Ermeni ve Gürcü askerlere de yer vermiştir. *Keziktân* zümresi İlhanlı Devleti içinde hükümdâr değişiminde dahi irade ortaya koyabilmiştir. Nitekim Teküdar dönemi *keziktân* zümresi Argun Han'dan yana olmuş, Teküdar'ı hall etmişlerdir. Bununla birlikte *keziktân* ordusu yalnızca han sefere çıktığında harekete geçip ordunun çekirdeğini oluşturmuştur.⁶⁵⁷ Nitekim Hülegü Han'ın seferleri sırasında anılan komutanların çoğu *keziktân* olmalıdır. Hülegü Han'ın *keziktân*ları kaynaklara yansımaya dahi en önemli ümera arasında olan Baycu Noyan, İlkan Noyan, Buka Timur, Alıncak Noyan, Uruktu Noyan ve Ketbuka Noyan bulunmuş olmalıdır.

2.2.1.2. Menkalay/Mengkalay (Öncü Birlik)

Menkalay, İlhanlı ordusunda öncü birlik anlamına gelen bir kavramdır. *Menkalay* birlikleri yalnızca emirler tarafından değil aynı zamanda İlhanlar tarafından da idare edilmiştir. Nitekim buna dair bir örneği Argun isyanında görmekteyiz. Ahmed Teküdar, kardeşi Argun'un kendisine isyan ettiğini öğrendiğinde öncü birliğin başında Kazvîn şehri yönünden yola çıkarak Argun'u takibe koyulmuştur. Bir diğer örnek ise Argun Han'ın Hakkari'de eşkıyalık yapan

⁶⁵⁶ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 135-137; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 436-440.

⁶⁵⁷ Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, ss. 140-141; Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri", *Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat Prof. Dr. Mikâil Bayram'a Armağan*, Kömen Yayınevi, Konya 2019, ss. 297-298.

Kürtleri tedip ettirmesidir. Nitekim Argun Han, bozguncu Kürtleri bastırmak için Buka ve Koncukbalı *menkalay* olarak göndermiştir.⁶⁵⁸

2.2.1.3. Gecige/Sâka

Gecige, ordunun arkasından gelen, kuvvetlerin arka tarafını muhafaza eden artçı birlik anlamında kullanılmıştır. İlhanlı ordusunun kuruluşundan beri hizmet veren bir birim olan *Gecige* birliği ile ilgili önemli hadiselerden biri Teküdar devrinde yaşanmıştır. Nitekim Ahmed Teküdar'ın, kardeşi Argun'u yakalamak için gönderdiği adamların başında olan Tubut, Argun'u bozguna uğratmış, ancak ordunun arkasını kollayacak ve yardım sağlayacak *gecige* askerinin gelmemesi nedeniyle Argun'u takibe devam edememiştir.⁶⁵⁹

2.2.1.4. Yezek/Karavul (Keşif Birliği)

Türkçe bir kavram olan *yezek*, İlhanlı ordusunda keşif birliği anlamında kullanılmıştır. Nitekim Hülegü Han'ın ilk yezeki on iki bin askerle batıya gönderilen Ketbuka Noyan olmuştur.⁶⁶⁰ Bağdat Seferi öncesinde ise Abbâsî ordusundan Aybek-i Halebî ve Seyfüddin Kılıç'ı ordusuna alarak *yezek* olarak tayin etmiştir. Aynicâlût Savaşı öncesinde ise *yezek* birliği emiri Baydu, Asi Nehri çevresinde etraflıca tahkikat yaparak raporunu Ketbuka Noyan'a sunmuştur.⁶⁶¹

2.2.1.5. Haşerî (Toplama) Birlikleri

İlhanlılar zapt ettikleri yerlerde kendi işlerine fayda sağlayacak ilim, zanâat, esnaf ve zirâat erbabını ayırdıktan sonra geriye kalanların büyük çoğunluğunu öldürmüşlerdir. Bununla birlikte ordularının ilerlemesini aksatmayacak onu yavaşlatmayacak sayıda savaşabilecek güçteki erkekleri esir almışlar ve süvarilerin yanında yaya yürütmüşlerdir. Nitekim bunlar yapılan savaşlarda en ön saflarda savaşırılmış, kaçmaya yeltenenler öldürülmüştür. Örneğin 1256 senesinde Hülegü Han, Alamût ve Lammasar kalelerini zapt ettikten sonra buralardan üç yüz *haşerî*

⁶⁵⁸ Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, s. 141.

⁶⁵⁹ Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, s. 142.

⁶⁶⁰ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 13; Cüveynî, *Cihan Güşâ*, s. 489.

⁶⁶¹ Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, s. 143.

asker almıştır. Hülegü Han topladığı bu üç yüz kişiyi Kasran'daki kalelerin kuşatmasında kullanmıştır.⁶⁶²

2.2.1.6. Yardımcı Kuvvetler

İlhanlılar fethettikleri bölgelerden ve tabî kılınan ülkelerden ordularına destek mahiyetinde asker talep etmişlerdir. Bu yardımcı kuvvetlerin en başında Ermeniler ve Gürcüler gelmiş, bunlar bilhassa Hülegü Han'ın Müslüman ülkeler ile savaşlarında yanında bulunmuşlardır.⁶⁶³ Ayrıca Tacık adıyla nitelenen yerel İranlı unsurlarda yardımcı kuvvetler olarak ordunun yaptığı seferlere iştirak etmişlerdir. Bununla birlikte Hülegü Han'ın Anadolu görev yapan askerî personeline Türkiye Selçuklu Devleti'nden yardımcı kuvvetler⁶⁶⁴ tahsis edildiği de bilinmektedir.⁶⁶⁵

2.2.1.7. Ağruk

Ağruk, Moğol ordusunun en gerisinde bulunup, kadınlar, çocuklar, yaşlılar, hayvan sürüleri gibi askerî olmayan tüm unsurları barından gruptur. Bu grup sefer esnasında orduyu geriden takip eder çatışma ya da bir savaş esnasında başında bir noyan ile güvenli bir mevziye bırakılırdı. Ocak 1257'de Hülegü Han, Bağdat Kuşatması için sefere başladığında bütün ağrukunu Hemedan yakınlarında bulunan Kubak Noyan'a bırakmıştı.⁶⁶⁶

2.2.2. Hülegü Han Dönemi Komutanlar

2.2.2.1. Baycu Noyan

Kuzeybatı İran'ın Moğol genel ve askerî valisi olan Baycu Noyan, aynı zamanda Anadolu istilasını gerçekleştiren Batı Moğol ordusunun komutanıdır. 1228-1259 yılları arasında etkinliğini sürdüren Baycu Noyan, Moğol kavminden Bisi'ut boyuna mensuptur. Çingiz Han'ın meşhur komutanlarından Cebe Noyan'ın

⁶⁶² Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, ss. 145-146.

⁶⁶³ Bağdat Kuşatması'nda yardımcı kuvvet olarak Moğol ordusuna destek olan Ermeni ve Gürcü kuvvetler, muhasara esnasında önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca bkz. Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, ss. 106-107; Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti*, s. 281.

⁶⁶⁴ Binbaşı payesi ile Anadolu topraklarına gönderilen Bayan Noyan, 1258 senesinde Erzincan şehrine gelerek IV. Kılıçarslan ile birleşmiş, bir müddet sonra Yıldız Dağı mevkiinde II. İzzeddin Keykâvus'un kuvvetleriyle savaşmıştır. Ayrıca bkz. Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 38.

⁶⁶⁵ Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, ss. 146-150.

⁶⁶⁶ Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, ss. 150-151.

akrabalarından olan Baycu Noyan, başkent Karakorum'daki büyük hanın özel muhafız kıtasının üst düzey koruma subaylarından. Onun adı ilk defa Toluy'un niyabet yıllarında 1228 yılında düzenlenen İsfahan Seferi'nde geçmiştir. Bazı kaynaklara göre 1229 senesinde gerçekleştirilen Kafkas Harekâtı'nda, Çormakan'dan sonra ikinci komutan olarak görevlendirilmiştir. Ögedey Han zamanında ilk olarak emir-i hezâre olarak sonra ise tümen komutanı olarak hizmet vermiştir. Çormakan Noyan'ın felç geçirmesi üzerine Baycu Noyan'a 1241-1242 yıllarında Kuzeybatı İran, Irak ve Anadolu'nun sorumluluğu verilmiştir.⁶⁶⁷ 1245'li yıllarda Baycu Noyan, Diyarbakır, Urfa ve Nizip'i ele geçirmiş ve Antakya hâkimini kendine bağlı kılmıştır. Bunu yaparak Baycu Noyan, Moğolların sonraki dönemde gerçekleştirecekleri Ortadoğu ve Bağdat seferlerine destek olmuştur. 1248'li yıllara gelindiğinde Baycu Noyan, Güyük Han'ın emriyle Mülhidler konusuna eğilmesi için gönderilen Elçiğedey Noyan'a yardım etmeye başlamıştır.⁶⁶⁸ Nitekim daha 1251 kurultayının yapıldığı dönemde batıdaki görevine geldiği günden beri merkeze sürekli Mülhidler ve Abbâsî Halifeliği hakkında şikâyet raporları yollamıştır.⁶⁶⁹

Baycu Noyan'ın, Hülegü Han'ın 1253 batı seferi kapsamında Möngke Han tarafından Hülegü Han'ın emrine tahsis edildiğini görmekteyiz. Baycu'nun Hülegü'den aldığı ilk görev Anadolu'ya giderek ordu için asker başına bir tağar un ve bir tulum içki hazırlaması emridir.⁶⁷⁰ Bu görevi yerine getiren Baycu Noyan hakkında Bağdat Kuşatması hazırlıklarının yaşandığı 1256-1257 yılına kadar bilgi yoktur. Nitekim Baycu'nun Mart 1257 yılında Hülegü Han tarafından huzura çağrıldığı buradayken korkaklık ve işe yaramazlık ile suçlandığını görmekteyiz. Reşîdüddin Hülegü'nün Baycu'ya neden bu kadar kızdığı ile alakalı bilgi vermemiştir. Bu hadiseyle Baycu diz çökerek Rey'de, Anadolu'da ve Şam'daki işlerinden bahsetmiş, Bağdat'ın gücünü öne sürerek bu andan itibaren onun emri

---

⁶⁶⁷ Hacı Ahmet Özdemir, "Baycu Noyan", Konya Ansiklopedisi, II, *Konya Büyükşehir Belediyesi Yay.*, Konya 2011, s. 55; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 597; Bağcı, *Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları*, ss. 23-24.

⁶⁶⁸ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 51; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, ss. 200-202.

⁶⁶⁹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 12; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 239; Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, s. 153; Spuler, *İran Moğolları*, s. 59.

⁶⁷⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 489-501. Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 14; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 556.

doğrultusunda davranacağına dair Hülegü'ye söz vermiştir. Baycu Noyan, bu suretle Hülegü'nün hiddetini biraz olsun dindirebilmiş ve canını kurtarabilmiştir. Hülegü Han, Baycu'yu Anadolu'ya yeni bir görevle göndermiştir.⁶⁷¹

Ancak Hülegü Han, Bağdat'ın kuşatılması ve zaptına karar verdikten sonra acele ile Baycu'ya haber yollamış, ondan ordunun sağ kolunu teşkil etmesini Erbil'den Musul'a gelerek Bağdat'ın batısında birleşebileceği bir noktada yerleşmesini istemiştir. Reşidüddin'in aktardığına göre Baycu Noyan, Dicle'yi özel bir köprü yaptırarak geçmiştir.⁶⁷² Moğollar bir süre sonra Dinever'den Kirmanşah'a geçmişlerdir. Hülegü Han, Suncak, Baycu Noyan ve Suntay'ı görevlendirerek Bağdat'ın öncülere Aybek-i Halebî ve Seyfeddin Kılıç'ı yakalattırmıştır.⁶⁷³ 16 Ocak 1258'de Baycu Noyan, Buka Timur ve Suncak da Duceyl'den önceden belirlenmiş İsa Nehri sınırına gelmişti. Suncak, Baycu Noyan'ın Bağdat şehrindeki batı kuvvetlerine öncü kuvvet komutanı olmak istemiş, ondan izin alınca Harbiye'ye kadar ilerlemiştir.⁶⁷⁴ Baycu Noyan, Bağdat Kuşatması'nın ilerleyen safhalarında şehrin, Azodî Daruşşifası noktasında savaşa girişmiştir.⁶⁷⁵ Şehir zapt edildikten sonra Baycu Noyan komutasındaki sağ taraf ordusu bir gün içinde Hülegü Han'a otağ kurmuştur.⁶⁷⁶

Baycu Noyan'ın Halep Kuşatması'nda aldığı görev dışında sonraki yaşamı pek iyi bilinmemektedir. Hülegü Han'ın onu öldürttüğü, bütün malının yarısına el konulduğu, askerlerinin yarısının ise Çormakan oğlu Şiremün'e verildiği bilinmektedir.⁶⁷⁷ Baycu Noyan'ın Üvek ve Söktay adında iki oğlu mevcuttur. Bununla birlikte bazı kaynaklar onun Bisubay adlı bir oğlu olduğundan ve Baycu ile seferlere katıldığından bahsetmiştir. Baycu'nun oğlu Üvek'in Sülemiş ve Kutuktu

⁶⁷¹ Ona, "Senin o ülkeye gidip, batı denizi kıyısına kadar İfrinis ve Lengtar oğullarının elinden alman gerek." demiştir. Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 27-28.

⁶⁷² Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 37-39; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, ss. 130-131; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 596-597; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 158; Özdemir, *Moğol İstilas ı ve Abbâsî Devleti*, ss. 263-265; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 72.

⁶⁷³ Özdemir, *Moğol İstilas ı ve Abbâsî Devleti*, s. 266.

⁶⁷⁴ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 41; Kiragos, *Moğol İstilas ı 1220-1265*, s. 131; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 598.

⁶⁷⁵ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 42; Özdemir, *Moğol İstilas ı ve Abbâsî Devleti*, ss. 270-271.

⁶⁷⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 598-599; *Moğol İstilas ı ve Abbâsî Devleti*, ss. 273-277.

⁶⁷⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 597; Bağcı, *Anadolu 'daki Moğol Vali ve Komutanları*, s. 24.

adında iki oğlu olmuştur. Üvek'in oğulları Sülemiş ve Kutuktu, Gâzân Han zamanında idareye isyan ettiklerinde olsa gerek Memlûklere sığınmışlardır.⁶⁷⁸

2.2.2.2. İlkan Noyan

İlkan Noyan, Moğollar kavminden Celâyir kabilesinin Tulangkit oymağından Çingiz Han dönemi emirlerinden olan Cuci Tarmala'nın oğludur.⁶⁷⁹ İlkan Noyan, Hülegü Han'ın 1253 batı seferi kapsamında Möngke Han tarafından Hülegü Han'ın emrine tahsis edilmiştir. Hülegü Han ile batıya gelen İlkan Noyan, ileride İran'da Celâyir Devleti'ni kurmuş Şeyh Hasan'ın dedesidir.⁶⁸⁰ İlkan Noyan'ın adı kaynaklarda ilk defa Nizârî İsmâîlî Seferi kapsamında yürütülen birkaç kuşatma görevi ile geçmektedir. Nitekim Hülegü Han 1254-55 yıllarını geçirdiği Ceyhun kıyısından ordusuyla mart ayında yola çıkmıştır. Safurkan Otağı'ndan Zave ve Haf'a gelen Hülegü Han, bölgeden geçerken birkaç Nizârî Kalesi'nin ele geçirilmesi için İlkan Noyan ve Ketbuka Noyan'ı görevlendirmiş, kendisi ise yoluna devam etmiştir. Bu görev kapsamında İlkan Noyan ve Ketbuka Noyan, Tun Kalesi'ni ele geçirmişler, sonra Kûhistan'dan ilerleyerek daha önce kalesini zapt ettikleri Tun şehrini tahakküm altına almışlardır. Kaynakların aktardığına göre şehir ahalisinden çocuklar ve kadınlar dışındaki herkes katliama tabî tutulmuştur. İlkan Noyan, Tun şehrinde Moğol hâkimiyetini tesis ettikten sonra Ketbuka Noyan ile Hülegü Han'a katılmış, merkez ordusuyla Tûs şehrine ilerlemişlerdir.⁶⁸¹

İlkan Noyan, Meymundiz Kalesi Kuşatması çerçevesinde Buka Timur ile hareket etme görevi almıştır. Nitekim Hülegü, Meymundiz Kalesi'nin muhasarasına karar verdiğinde İlkan Noyan ve Buka Timur'u birlikte kale önüne göndermiş, komutanlar karargâhları olan Ustandar taraflarından yani denize bakan yönden hareket ederek Meymundiz Kalesi ve civarındaki köylerin önüne yerleşmişlerdir.⁶⁸² İlkan Noyan'ın, Bağdat Seferi hazırlıkları kapsamında Hülegü Han emriyle

⁶⁷⁸ Özdemir, "Baycu Noyan", ss. 55-56.

⁶⁷⁹ Yılmaz, *Celâyirli Kabile Devleti*, s. 31.

⁶⁸⁰ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 57.

⁶⁸¹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 20-22; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 503-505; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 61.

⁶⁸² Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 510-512; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 23.

Canumabad'da düzenlenen savaş konseyine katıldığı da görülmektedir.⁶⁸³ Bundan sonra İlkan Noyan'ın Hülegü Han'ın komutasındaki merkez ordusuyla hareket ettiği anlaşılmaktadır. İlkan Noyan'ın emrinde bulunduğu merkez kuvvetlerinin içinde Uruktu Noyan, Argun Aka, Nâsirüddîn Tûsî, Cüveynî, Sâhib Seyfeddin Bitikçi de bulunmuş, bütün ordu diğer memur ve melikleriyle Kirmanşah ve Hulvan'dan hareket ederek Esedabad'a gelmiştir.⁶⁸⁴ Bağdat Kuşatması'nın ilerleyen safhalarında İlkan Noyan şehrin Kalvazi Kapısı denen yerinde savaşa tutuşmuştur.⁶⁸⁵ Bağdat şehri ele geçirildikten sonra Hülegü Han, İlkan Noyan'ı, Bağdat şehri savunmasına atamış, yanına üç bin kadar asker ile Karabuka Noyan'ı da tayin etmiştir. Bununla birlikte Hülegü Han'ın ona bir başka emri de Bağdat şehrinde bayındırlık faaliyetleri ile uğraşması olmuştur.⁶⁸⁶

İlkan Noyan, Ketbuka Noyan'ın Aynicâlût mevkisindeki yenilgisi ve öldürülmesi üzerine Hülegü Han'ın intikam alması için yolladığı ilk ordunun komutanıdır. Bölgeye geldiğinde birtakım yağma ve tahrip hareketlerinde bulunan İlkan Noyan, Baybars'ın kendine doğru geldiğini duyunca bu bölgede yenilgi sonrası etrafa dağılmış diğer Moğolları da alarak Anadolu taraflarına kaçmıştır.⁶⁸⁷ Bununla birlikte onu Meyyafarikin şehrinin kuşatmasında da bulunduğunu anlamaktayız. Nitekim İlkan, Prens Yaşmut, Uruktu Noyan ve Suntay ile şehri zapt etme görevi almıştır. Birkaç yıllık kuşatma ile şehir Moğol hâkimiyetine girmiştir.⁶⁸⁸

Hülegü Han ile Berke Han arasındaki mücadele başladığında Berke Han kendi başkomutanı Bukay emrinde yaklaşık otuz bin kişilik bir orduyu Hülegü Han'ın üzerine yollamıştır. Hülegü Han, üzerine gelen bu orduyu karşılaması için ilk olarak Şiremün Noyan'ı daha sonra ise Abatay Noyan'ı öncü olarak Bukay'a karşı göndermiştir. Kendisi ise 1262 yılında merkez ordusuyla Berke Han'ın üzerine yürümüş, meydana gelen savaştan galip ayrılmıştır. Hezimete uğrayan Berke Han

⁶⁸³ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26.

⁶⁸⁴ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 37-39; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, ss. 130-131; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 596-597.

⁶⁸⁵ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 42-43; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, s. 131; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 599-600; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 74-75.

⁶⁸⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 602; Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 47-48.

⁶⁸⁷ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 60.

⁶⁸⁸ Yılmaz, *Celayirliler Kabile Devlet*, s. 32.

geri çekilirken onu takip etme ve kalan askerlerini ortadan kaldırma görevi İlkan Noyan'a verilmiştir. Görevi doğrultusunda takibe koyulan İlkan Noyan, Berke Han'ın kaçarken ardında bıraktığı karargâhını yağmalamış, kadın ve çocukları da esir alarak eğlence ile meşgul olmuştur. Fakat bir müddet sonra Berke Han'ın toparlanıp geri gelmesinin ardından yapılan savaşta yenilmiş, çok sayıda kayıp vererek Hülegü Han'ın yanına geri dönmüştür.⁶⁸⁹

İlkan Noyan'ın bu savaşın ardından yaşlılığı da göz önüne alınarak Hülegü Han emriyle daha az hareket içeren bir göreve ordular emiri makamına tayin olduğunu anlamaktayız. O, Hülegü Han'ın ölümü esnasında da bu görevini muhafaza etmiştir. 1265 yılında Hülegü Han vefat edince Abaka, Mâzenderan'daki kışlağında bulunmaktadır. Babasının ölüm haberiyle birkaç ay sonra karargâha ulaşmış, o sırada orada bulunan ordular emiri İlkan Noyan'ın ikametgâhında ağırlandı. Bu sırada İlkan Noyan, Hülegü Han'ın kendisine vasiyet ettiği hususları ve devlet hakkında birtakım konuları Abaka ile yalnız kaldıkları bir esnada ona anlatmıştır. 29 Ocak 1265'te Cağatu'da yapılan büyük kurultayda İlkan Noyan, Abaka'dan sonra en önemli ikinci kişi olarak baş köşede oturmuştur.⁶⁹⁰ İlkan Noyan hakkında kaynaklar bu kurultaydan sonra bahsetmemektedirler. İlkan Noyan'ın nerede ve ne zaman öldüğü hakkında bilgi bulunmamaktadır.

2.2.2.3. Buka Timur

Buka Timur Moğol kavminden Oyratlar kabilesine mensup olup babası Çingiz ailesinin önemli damatlarından Törelçi Küregen, annesi ise Çingiz Han kızı Ceceken Beki'dir. Kendisi bilhassa Hülegü Han ailesi ile yapılan evlilikler nedeniyle İlhan ile akrabadır. Buka Timur'un kız kardeşlerinden Ölcey Hatun, Hülegü Han'ın önemli eşlerindedir. Bundan dolayı Buka Timur, Ölcey'dan doğan Mönge Timur, Çamay, Mönkelü Kan ve Baba'nın amcası sayılmaktadır. Yine Buka Timur'un diğer kız kardeşi Küyik Hatun da Hülegü Han'ın önemli eşlerinden biridir. Buka Timur, ayrıca Küyik'tan doğan Cumukur ve Bulukan'ın da amcasıdır. Cumukur aynı zamanda Buka Timur'un damadı da sayılmaktadır. Nitekim Buka Timur'un kızı

⁶⁸⁹ Yılmaz, *Celayirliler Kabile Devlet*, s. 33.

⁶⁹⁰ Yılmaz, *Celayirliler Kabile Devlet*, s. 33.

Nulun Hatun ile evlenmiş, bu hatundan iki kız evladı doğmuştur. Buka Timur aynı zamanda oğlu Çakır Küregen'i de Ölcey Hatun'dan doğma diğer yeğeni Möngkelü Kan ile evlendirmiştir.⁶⁹¹ Buka Timur'un ve dolayısıyla Törelçi Küregen'in Moğol sülalesindeki yeri bununla da sınırlı kalmayıp o dönem Buka Timur'un diğer bir kız kardeşi daha, Köçü Hatun, Batu'nun oğlu olan Möngke Timur ile evlenmiştir.⁶⁹²

Buka Timur, Hülegü Han'ın 1253 batı seferi kapsamında Möngke Han tarafından Hülegü Han'ın emrine tahsis edilmiştir.⁶⁹³ İsmâîlîler üzerine yürütülen sefer boyunca İlkan Noyan ile hareket etmiştir. Hülegü, Meymundiz Kalesi'nin muhasarasına karar verdiğinde İlkan Noyan ve Buka Timur'u buraya göndermiş, onlar o an buldukları Ustandar taraflarındaki mevkilerinden, yani denize bakan taraftan gelerek Meymundiz Kalesi ve civarındaki köylerin önüne yerleşmişlerdir.⁶⁹⁴ Bu noktada Buka Timur'un savaşın gidişatını etkileyerek Meymundiz Kalesi'nin ele geçirilmesinde önemli bir rolü olduğunu görmekteyiz. Nitekim kuşatma iyiden iyiye uzamış, bir müddet sonra Hülegü, hayvanlara verilecek yemlerin azalmış olduğunu ve kış aylarının gelmesi sebebiyle kaleyi zapt edemeyeceğini düşünmüş, muhasarayı bir sonraki yıla erteleme fikrini tartışmaya açmıştır. Hülegü'nün fikri çoğu devlet adamı tarafından desteklenirken, karşı çıkanlar da olmuştur. Zira müzakere esnasında Buka Timur, kuşatmanın ileri bir tarihe alınmaması ve devam edilmesi hususunda görüş belirtmiş, Emir Seyfeddin, Ketbuka Noyan ve Tayir Buka da ona arka çıkmışlardır. Çoğunluğu askerî hizbin desteklediği Buka Timur'un fikri böylece kabul edilmiş, Meymundiz Kalesi çok geçmeden hakimiyet altına alınmıştır.⁶⁹⁵

Buka Timur, Bağdat Seferi hazırlıkları kapsamında Hülegü Han'ın emriyle diğer pek çok komutan ile Canumabad'daki savaş konseyine katılmış, müzakerelerde bulunmuştur.⁶⁹⁶ Seferin ilerleyen safhalarında 16 Ocak 1258'de Baycu Noyan, Buka Timur ve Suncak da önceden yaptıkları plan doğrultusunda İsa Nehri sınırına gelmişlerdir. Suncak Noyan ve Buka Timur'un bölgeye girdiğini haber alan Küçük

⁶⁹¹ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, ss. 4-11; *Muizzü'l-Ensâb*, vr. 60.

⁶⁹² Reşidüddin/Boyle, *Successor*, ss. 109-110.

⁶⁹³ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 13-14; Reşidüddin/Boyle, *Successor*, s. 122.

⁶⁹⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 510-512; Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 23.

⁶⁹⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 508-509.

⁶⁹⁶ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26.

Davetdâr hızla Dicle'yi geçmiş, Anbar sınırında, Bağdat'a dokuz fersah uzaklıkta bulunan Mansur Köşkü Kapısı'nda Moğolların karşısına dikilmiştir. Burada meydana gelen savaşta halife ordusu Moğolların geri çekildiğini görünce kazandıklarını zannetmiş, fakat bunun bir taktik olduğu birazdan anlamışlardır. Suncak ve Buka'nın geri çekilmesinden sonra Baycu Noyan, sahte ricat eden orduyla birleşerek kendilerine karşı gelen orduya ani taarruza geçmişler, onları büyük bir hezimeye uğratmışlardır.⁶⁹⁷ Bağdat Kuşatması'nın ilerleyen safhalarında şehrin Dolab Bakl Kapısı'nda savaşa girişen Buka Timur aynı zamanda Hülegü Han'dan aldığı emirle Medain ve Basra yolu üzerinde gemi ile kaçanları tutmakla görevlendirilmiştir. Bağdat Kuşatması devam ederken bu yönde kaçmaya çalışan Küçük Davetdâr'ı, Buka Timur'un askerleri karşılamış, Davetdâr gerisin geri Bağdat şehrine kaçmak zorunda kalmıştır. O Bağdat'a geri dönerken gemiler ele geçirilmiş ve mürettebat öldürülmüştür.⁶⁹⁸

Bağdat'ın zaptının ardından Hülegü Han, Buka Timur'u Hille şehrine göndermiştir. Hille'ye vasıl olan Buka Timur ve maiyeti şehirde herhangi bir sorun olmadığını, Moğol nüfuzunun hâkim olduğunu görerek Kûfe ve Vâsıt şehirlerine gitmişlerdir. Moğollar Vâsıt'a geldiğinde şehirde olaylar çıkmış, Vâsıt yağma ve tahripce cezalandırılmıştır. Vâsıt'ta yaşananların ardından Buka Timur, Huzistan'a yönelmiş yanında getirdiği Şerefüddin İbnü'l-Cevzî'ye, Şuster'i itaat altına aldırılmıştır. Ayrıca Buka Timur, Basra ve çevre vilayetleri de hâkimiyet altına alarak Hülegü Han'ın yanına dönmüştür.⁶⁹⁹ Buka Timur, 1260 senesinde ölmüştür.⁷⁰⁰ Buka Timur'un nerede öldüğü ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

2.2.2.4. Alıncak Noyan

Hülegü Han ile 1253'te Ön Asya'ya giren Alıncak Noyan, Kerayit kavminden Yasavur Bahşi'nin oğludur. Alıncak Noyan, Bağdat Muhasarası esnasında verdiği başarılı hizmetlerden ötürü Hülegü Han tarafından Anadolu'ya sevk edilmiştir.

⁶⁹⁷ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 41; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, s. 131; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 598; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbâsî Devleti*, ss. 266-269.

⁶⁹⁸ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 42-43; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, s. 131; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 599-600; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 74-75.

⁶⁹⁹ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 48-49; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 65-66.

⁷⁰⁰ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 50.

Anadolu'ya gönderilme nedeni 1260 yılında Bayan Noyan'ın Yıldız Dağı mevkiinde Selçuklu kuvvetlerine yenilmesidir. Emir-i tümen payesi ile Alıncak Noyan, bölgeye girdiğinde askerî karargâhını Aksaray civarında kurmuştur.⁷⁰¹ Esas görevi Anadolu'daki asayişin temin etmek olan Alıncak Noyan, Anadolu'daki görev süresi boyunca merkezi Tokat'ta bulunan Rükneddin Kılıçarslan ile merkezi Konya olan II. İzzeddin Keykâvus'a nezarete bulunmuş, onları İlhanlı Devleti'ne karşı itaat altında tutmuştur.⁷⁰² Muînüddin Pervâne, Alıncak Noyan'ın Anadolu'da bulunmasını fırsat bilerek birtakım girişimlerde bulunmuştur. Nitekim o, II. İzzeddin Keykâvus'un isyan etme fikrinde olduğunu ve Mısırlılar ile irtibat halinde olduğu haberini Alıncak Noyan'a söylemiş onu Hülegü Han'a bunları iletmeye itmiştir. Bu haber sonrası Hülegü Han, Alıncak'a, II. İzzeddin'in üzerine gidilmesi ve ülkenin onun elinden alınması haberini iletmiştir.⁷⁰³ Keykâvus, kendine karşı düzenlenen bu komplo sonrası ailesini alarak önce Antalya'ya daha sonra ise İstanbul'a gitmiştir. Kılıçarslan ile Alıncak Noyan ise sultanın geride bıraktığı hazinelere el koymuşlar, daha sonra Keykâvus'un hakimiyetinde olan yerleri yağmalamışlardır. Bir süre sonra IV. Rükneddin Kılıçarslan Moğollar tarafından tahta çıkarılmıştır.⁷⁰⁴ Alıncak Noyan, 1265 senesine değin bölgede kalmıştır. Anadolu'da bulunduğu süre boyunca meşhur Selçuklu Veziri Muineddîn Süleyman Pervâne ile çok iyi münasebetler kurmuştur. Süleyman Pervâne, Alıncak Noyan'ın en muteber ve güvenilir adamları arasında yer almıştır. Alıncak Noyan'ın, Ahmet Teküdar'ın kızlarından biriyle evlendiğine bakıldığında Müslümanlığı kabul ettiği çok rahat söylenebilir. Bir müddet sonra aldığı emirle Alıncak Noyan, bölgede isyana kalkışan Karamanoğullarını bastırarak bölgeyi kontrol altına almış, Nure Sûfi oğullarından Zeynü'l-Hac'ı infaz etmiştir.⁷⁰⁵

Alıncak Noyan'dan kaynaklar Hülegü'nün ölümünden itibaren çok bahsetmemekle birlikte birkaç kayıt bulunmaktadır. Reşîdüddin'in aktardığına göre Alıncak, Hülegü'nün ölümünden sonra Abaka emrinde Çağatay Ulusu'na karşı

⁷⁰¹ Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, s. 127.

⁷⁰² Bağcı, *Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları*, s. 45.

⁷⁰³ İbn Bîbî, *II*, s. 158.

⁷⁰⁴ İbn Bîbî, *II*, s. 160; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 53.

⁷⁰⁵ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 149.

savaşmış bu savaşta gösterdiği yararlılıklardan ötürü epey ünlenmiştir.⁷⁰⁶ Bundan sonra Ahmed Teküdar'ın, Alıncak Noyan'ı Argun'u yakalama görevi ile yolladığını görmekteyiz. Ancak Alıncak Noyan ve ordusu karşısına çıkan Argun ordusu tarafından hezimete uğratılmıştır. Bundan sonra Ahmed Teküdar'ın kendisi bizzat büyük bir orduyla yola çıkmıştır. Argun, Ahmed Tegüder'in üzerine gelmesinden korkarak onun yanına Keyhatu'yu yollasa da Tegüder katında iltifat görmemiştir. Bu olaylar sürerken bazı devlet ileri gelenleri Ahmed Tegüder'i sulhe iknaya çalışmış, savaştan alıkoymuşlardır. Sultanın bunun iyi niyetli bir hareket olmadığını anlaması geç olmamıştır. O, bu nedenle şüphelendiği Buka'yı komutanlıktan almıştır. Buka bu hareket nedeniyle Argun'un tarafına geçmiş, ancak bir süre sonra Argun, Alıncak Noyan tarafından kısıtılarak yakalanmış, Tegüder'e götürülmüştür. Ahmed Tegüder, herkesin sandığının aksine huzuruna kabul ettiği Argun'u affetmiştir. Bir müddet sonra Ahmed Tegüder, annesi Kutay Hatun'un *ordasına* ziyarete gitmiştir. Buka ve Argun taraftarı ileri gelen emir ve beyler onun öldürüleceği korkusuyla gizlice Argun'un tutulduğu yerden almışlardır. Argun ve taraftarları hızla kalabalıklaşmış, Alıncak Noyan'ı bularak onu öldürmüş, İlhanlı karargâhını ele geçirmişlerdir.⁷⁰⁷

2.2.2.5. Şiremün Noyan

Şiremün Noyan, Çormakan Noyan'ın Eltina adlı hatunundan doğan iki oğlundan biridir. Diğer kardeşinin ismi Bora'dır. Şiremün Noyan, babası Kafkasya Bölgesi'nin idaresini üstlendiği sırada ölünce, onun yerine bu göreve atanmıştır.⁷⁰⁸ Şiremün Noyan hakkında tarihçi Grigor: *“Siramun salih bir kimseydi. Çocukluğundan beri Hıristiyanları ve kiliseyi severdi. Kendisi Allah'ın iradesiyle başarılı bir savaşçıydı. Hanlar, büyük kahramanlıklarından ve kazandığı pek çok zaferlerinden dolayı ona “Altın Sütun” adını vermişlerdi. Ancak kardeşi tam tersi bir karakterde olup, kötü huyları yüzünden Hülagü Han tarafından öldürülmüştür.”* demiştir.⁷⁰⁹ Grigor'un övgülerinden anlaşılıyor ki babasının aksine Şiremün Noyan, Hıristiyanlığa karşı ılımlı olmuş ve belki bu dine meyli de bulunmuştur. Bununla

⁷⁰⁶ Reşiduddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 102.

⁷⁰⁷ Erdem, “İlhanlılarda Ahmet Tegüder Dönemi”, ss. 108-110.

⁷⁰⁸ Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s. 41.

⁷⁰⁹ Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s. 41.

birlikte Hülegü Han'ın onun kardeşi Bora'yı öldürdüğünü, ancak neyle itham edildiğini bilememekteyiz. Ancak Ermeni müverrih Kiragos'tan Bora'nın, noyan unvanına sahip olduğu öğrenmekteyiz. Bora Noyan, Eltina Hatun'un riyasetinde Goton Noyan isimli yüksek rütbeli bir komutanın kızıyla evlendirilmiştir. Hatta burada Bora ile Şiremün'ün bir kız kardeşi olduğunu Eltina Hatun'un onu da Osor Noyan adlı başka bir komutanın oğuluyla evlendirdiğini anlamaktayız. Kiragos'un Bora ile ilgili diğer bir kaydı ise Katşen Senyörü Celal'in bölge valisi Abaka oğlu Argun ile aralarında geçen hadiselerdir. Nitekim Argun bölgeye düzenlediği akınlar esnasında Gürcistan Kraliçesi Gonca ile kızını, büyük Prens Şehinşah'ı, Katşen Senyörü Celal Hasan'ı hapse tıkmış, bunlar ancak çok büyük meblağlar ödeyerek canlarını kurtarabilmişlerdir. Nitekim tutuklu buldukları sürelerde en çok şiddet gören kişinin Celal Hasan olduğunu aktaran Kiragos, Celal'in, Argun'un Müslüman olduğu Hıristiyanlardan nefret ettiği için bu şekilde işkence gördüğünü aktarmıştır. Argun daha sonra onu çevresindeki Müslümanların kendilerine telkinleri ile serbest bırakmayarak Kazvin'e sevk etmiştir. Celal'in kızı Rouzouk'an, aynı zamanda Çormakan'un oğlu, Şiremün'ün kardeşi Bora Noyan ile evli olan Celal'in kızı Rouzouk'an bu durumu Hülegü Han katına çıkararak Dokuz Hatun'a iletmış, babasının canını kurtarmasını dilemiştir. Ancak Argun bunu haber alır almaz, 1262'de Celal'i büyük işkenceler ile öldürmüştür.⁷¹⁰

Şiremün hakkında bir diğer bilgi ise Bağdat Kuşatması esnasında şehrin Suku-
1 Sultan Kapısı'nda Uruktu, Kuli, Balagay ve Tutar Noyanlar ile savaşa giriştiğidir.⁷¹¹ Şiremün Noyan, Hülegü Han'ın Berke ile mücadelesi esnasında da önemli işlerde bulunmuştur. Nitekim ordusuyla yola çıkan Hülegü, bir müddet sonra Şiremün Noyan komutasındaki bir orduyu öncü kuvvet olarak sevk etmiş, Basmagan ve Abatay adlı noyanları da Şemaha'ya göndermiştir. Kısa bir süre sonra Berke Han'ın öncüsü Nogay, Şiremün Noyan'ın birliğine saldırarak onu yenmiştir.⁷¹² Kiragos'un çok cesur bir komutan olarak andığı Şiremün, kıtasıyla Berke'ye karşı

⁷¹⁰ Kiragos, *Moğol İstilası 1220-1265*, ss. 142-143.

⁷¹¹ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 42; Özdemir, *Moğol İstilası ve Abbâsî Devleti*, ss. 270-271.

⁷¹² Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, ss. 57-59; Polo, *Harikalar Kitabı*, ss. 434-436.

koyarak geri çekilmeye mecbur etmiş, firariler ile takviye ettiği ordusuyla yavaşça gerileyerek Derbent Kapısı'nı geçmiştir.⁷¹³

Hülegü Han'ın ölümüyle tahta geçen Abaka, ülkedeki idarî taksimatı düzenlerken Şiremün'e Gürcistan Bölgesi'ni bırakmıştır. Kaynakların aktardığına göre Şiremün, Gürcistan'daki valilik dönemi boyunca Abaka Han'a faydalı hizmetlerde bulunmuştur. Reşîdüddin'in aktardığına göre Çağatay'ın oğlu Miçu Yiba'nın oğlu Şehzade Tegüder Oğul'un, Abaka'nın hizmetinde bulunduğu sıralarda gerçekleştirdiği isyanı Şiremün 1281 yılında bastırılmış, Tegüder'i Abaka'ya teslim etmiştir. Bununla birlikte onun oğlu Baykut 1296 senesinde Se-Kümbet denilen yerde anlayamadığımız bir suçtan ötürü yasaya çarptırılarak öldürülmüştür.⁷¹⁴ Şiremün Noyan'ın nerede ve ne zaman öldüğü hakkında bilgi yoktur.

2.2.2.6. Ketbuka Noyan

Batı seferi'ne katılan komutanlardandır. Ketbuka Noyan, Nayman kavmine mensuptur. Ketbuka Noyan, Hülegü Han'ın 1253 batı seferi kapsamında Möngke Han tarafından Hülegü Han'ın emrine tahsis edilmiştir. Buna göre Ketbuka Noyan 1251 kurultayından çıkan karar ile on iki bin kişilik bir kuvvetle Hülegü'nün ordusunun öncüsü olmuştur. Kurultaydan çıkan karara göre Ketbuka Noyan, Hülegü'den evvel İran'a girme ve bölgenin kolay zapt edilebilmesi için ön hazırlıklar yapmakla görevlendirilmiştir. Ketbuka Noyan, kurultay sonlanır sonlanmaz ordusuyla ileri harekâta başlamış, üç-dört aylık bir süre zarfında İran'a vararak Nizârî İsmâilî ait kaleleri muhasara etmeye başlamıştır.⁷¹⁵

Ketbuka Noyan, 1253 yılında Hülegü Han'ın öncü kuvveti olarak başladığı istila hareketinde pek çok kale ele geçirmiştir. Bağdat Kuşatması esnasında ordunun sol kanadının komutanı olan Ketbuka Noyan, Suriye Seferi esnasında da Hülegü Han'ın öncü kuvvetlerine komutanlık yapmıştır. Ortadoğu Seferi başlangıcında Möngke Han'ın vefatı sebebiyle Karakorum'a dönmek zorunda kalan Hülegü Han, Ketbuka Noyan'ı orduya komuta etmesi göreviyle yerine tahsis etmiş, Suriye

⁷¹³ Kiragos, *Moğol İstilası 1220-1265*, ss. 147-148.

⁷¹⁴ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 147; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 87, 260.

⁷¹⁵ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 13; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 489; Atwood, "Ked-Buqa", s. 295.

Seferi'ni ona tevdi etmiştir. Hülegü Han'ın ayrılmasından bir müddet sonra Ketbuka Noyan, Suriye Seferi komutanı olarak ileri harekâtına başlamış, Aynicâlût mevkiinde Memlûklerle karşılaşmıştır. Ağır zırhla kuşanmış Memlûk süvarilerinin ve coğrafi şartların hafif zırhlı ve süratli Moğol atlılarına olumsuz etkileri sebebiyle Moğollar, Ön Asya'ya geldiklerinden beri aldıkları en büyük hezimetini yaşamışlardır. Savaş esnasında esir düşen Ketbuka Noyan, Memlûk Sultanı Seyfeddin Kutuz ile yaptığı kısa görüşme sonrasında yine Seyfeddin Kutuz'un emriyle savaşta sırasında esir düşen diğer Moğol askerleri ile infaz edilmiştir.⁷¹⁶

Ketbuka Noyan'ın Kunçi adlı bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber Kunçi'nin de Aragay adlı bir oğlu olduğu, Gâzân Han devrinde önemli bir komutan olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Reşîdüddin'in aktardığına göre 1300 yılında Ermeni, Gürcü ve mürtedlerden bir grubun *Hablü'l-Salihiye* adlı kasabada isyan çıkardıkları için Gâzân Han, Aragay'a isyanı basturmasını emretmiştir.⁷¹⁷ Ketbuka Noyan'ın ailesi ile ilgili bilinenler bunlar olup, onun Nizârî İsmâîlî Seferi sırasındaki faaliyetleri ve Suriye Seferi'nde gerçekleştirdikleri ayrı konu başlıkları altında çalışmamızda söz edilmiştir.

2.2.2.7. Uruktu Noyan

Uruktu Noyan Moğol kavminden Durbanlar kabilesine mensuptur. Uruktu Noyan, Hülegü Han'ın 1253 batı seferi kapsamında Möngke Han tarafından Hülegü Han'ın emrine tahsis edilmiştir. Uruktu Noyan'ın Yesu Buka adlı bir oğlu olduğu bilinmektedir. Hülegü Han, Uruktu Noyan'ın oğlu Yesu Buka'yı Mengli Kaç Ekeçi adlı cariyesinden doğan kızı Kutluk Han ile evlendirmiştir. Bununla birlikte onun Mulay ve Kürük Timur adında iki erkek kardeşi daha mevcuttur. Bunlardan Kürük Timur'un bitikçi olarak Gâzân Han devrinde çalıştığını hatta Kultak adlı bir kızını onun oğlu on iki yaşındaki Argun ile evlendirdiğini bilmekteyiz. Diğer bir kızı İşlun'u da Tubşin ile evlendirmiştir.⁷¹⁸ Bir süre sonra Yesu Buka ölünce, Kutluk Han

⁷¹⁶ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 143-144; Atwood, "Ked-Buqa", s. 295; Fatih Güzel-Hülya Karababa Çakır, "Kuruluş Devrinde Bir Memluk Sultanı: Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz", *KAREFAD*, C. 7, S. 2, 2019, ss. 257-260.

⁷¹⁷ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 281.

⁷¹⁸ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 188.

onun oğlu Tükel ile evlendirilmiştir.⁷¹⁹ Uruktu Noyan, Hülegü Han, Müsta'sım Billah ile savaşmaya karar verip ordu düzenlemesine gittiğinde Hülegü Han'ın komuta ettiği merkez kuvvetlerinin altında görevlendirilmiştir. O aynı zaman İlkan Noyan, Argun Aka, Nâsirüddîn Tûsî, Cüveynî, Sâhib Seyfeddin Bitikçi ile diğer memur ve melikleriyle Kirmanşah ve Hulvan'dan hareket ederek Esedabad'a gelmiştir.⁷²⁰ Uruktu Noyan, Bağdat Kuşatması esnasında şehrin Suk-ı Sultan Kapısı'nda Kuli, Şiremün, Balagay ve Tutar Noyanlar ile savaşa girişmiştir.⁷²¹

Bağdat Muharasası galibiyet ile neticelendikten sonra Uruktu Noyan, Hülegü Han tarafından Erbil'in zaptıyla görevlendirilmiştir. Reşîdüddin'in aktardıklarına bakılırsa Bedreddin Lülü, Erbil'de Uruktu Noyan riyasetinde devam eden muhararaya karşı, Erbil'deki Kürtlere manipüle etme amacıyla yardım da bulunmuş, onlara asker göndermiştir. Bağdat Muharasası'na sağladığı katkılar ile bilinen Bedreddin Lülü'nün bu hareketi açıkça ince düşünülmüş bir plandır. Çünkü bir müddet sonra Uruktu Noyan ile Bedreddin Lülü Erbil şehrini ele geçirmişlerdir.⁷²² Bundan sonra Uruktu Noyan, Hülegü Han tarafından Halep şehrinin kuşatmasına gönderilmiş, şehrin alınmasında pek çok yararlılık göstermiştir.⁷²³ Uruktu Noyan'ın bunlarla beraber Mardin ve Meyyafarikin şehirlerinin alınmasında pek çok yararlılıkları görülmüş, bunlar detaylı bir şekilde çalışmamızda ayrı başlıklarda ele alınmıştır. Uruktu Noyan Reşîdüddin'e göre Pervâne ve Baybars'ın iş birliği ile 1279 yılında öldürülmüştür. Ancak onun nasıl ve nerede öldüğü bilinmemektedir.⁷²⁴

2.2.2.8. Prens Balagay

Prens Balagay, batı seferi kapsamında Möngke Han tarafından Cuci Ulusu'nun temsilcisi olarak Hülegü Han'ın hizmetine tahsis edilmiştir. Balagay, Cuci

⁷¹⁹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlılar Kısmı*, s. 11.

⁷²⁰ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 37-39; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, ss. 130-131; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 596-597.

⁷²¹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 42; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbâsî Devleti*, ss. 270-271.

⁷²² Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 602; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 48-49; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 65-66.

⁷²³ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 53-54; Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, ss. 63-64; İbn Kesir, *el-Bidâye*, s. 381.

⁷²⁴ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 120-121.

oğlu Şiban'ın oğludur.⁷²⁵ Moğolistan'daki başkent Karakorum'dan hazırlıklarını tamamlayan Hülegü Han ve ordusunun ilerlemesinden itibaren bir müddet öncü kuvvet olarak merkez ordusunun önünden Tutar ile ilerlemiştir. 1256'da merkez Moğol ordusu ile Nizârî İsmâîlî kalelerinin bulunduğu bölgeye gelmiş, Hülegü Han tarafından Alamût ve çevresinde araştırma ve devriye görevine atanmıştır.⁷²⁶ Prens Balagay, Hülegü Han'ın Meymundiz'e yürüme ve burayı istila planı doğrultusunda Alamût civarındaki görevinden kuşatmaya çağırılmıştır.⁷²⁷ Meymundiz Kuşatması esnasındaki faaliyetleri hakkında bilgi bulunmayan Balagay, burada başarı göstermiş olacaktır ki Alamût gibi zor bir kalenin zapt edilmesiyle görevlendirilmiştir. Bir müddet sonra kale komutanı Mukaddem ile anlaşmaya varan Balagay, kaleyi zapt ederek burada yağma ve talan yapmış, kaleyi yaktırmıştır.⁷²⁸ Alamût Kalesi'nin zapt edilmesinde büyük yararlılıkları görülen Prens Balagay'ın, Bağdat Seferi hazırlıkları çerçevesinde diğer pek çok komutan da olduğu halde Canumabad'daki savaş konseyine katılmış, müzakerelerde bulunmuştur.⁷²⁹ Bir müddet sonra Bağdat Kuşatması başladığında Baycu Noyan'ın sağ kanat ordusunda görev almıştır. Bağdat kuşatmasının ilerleyen safhalarında şehrin Suk-ı Sultan Kapısı'nda Uruktu, Kuli, Şiremün ve Tutar Noyanlar ile savaşa girişmiştir.⁷³⁰ Savaşın çok kızıştığı bir devrede Tutar ile yürüttüğü saldırılar yetersiz kalmış olmalı ki Hülegü Han ikisine daha iyi saldırımları emrini iletmiştir.⁷³¹ Kendi aleyhine komplo kurdukları istihbarat alan Hülegü Han kendisiyle batı seferine çıkan Cuci Ulusu'ndan Balagay, Tutar, Kuli ve diğerlerine karşı birtakım girişimleri olmuştur. Hülegü, önce bunlardan Balagay'ı kendisine komplo kurduğu suçlamasıyla Berke'ye yollamış, cezalandırılmasını istemiştir. Balagay'ın suçluluğunu fark eden Berke, Çingiz yasaının açık hükümlerini bildiğinden onu tekrardan Hülegü'ye göndererek Balagay'a istediği

---

⁷²⁵ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, s. 122.

⁷²⁶ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 16.

⁷²⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 510-512; Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 23.

⁷²⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 587-588; Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 25.

⁷²⁹ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26.

⁷³⁰ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 42; Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti*, ss. 270-271.

⁷³¹ Kiragos, *Moğol İstilasası 1220-1265*, s. 131; Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 599-600; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 74-75

cezayı verebileceğini söylemiştir. Balagay, Hülegü Han tarafından diğer Berke taraftarlarıyla beraber öldürülmüştür.⁷³²

2.2.2.9. Kuli

Kuli, Batu Han'ın, Orda İçen adlı oğlunun oğludur. Reşidüddin'e göre Orda İçen'in ailesini temsilen Mönge Han tarafından Hülegü Han'ın hizmetine tahsis edilmiştir. Kuli, Karakorum'dan gelen emirler doğrultusunda, Hârizm yolundan Dihistan ve Mâzenderan bölgelerine bir tümen orduyla gelmiş gelmiş, burada Hülegü Han'ın İran'a girmesini beklemiştir.⁷³³ Kuli'den kaynaklar ilk defa Bağdat Muharasası sırasında bahsetmişlerdir. Kuli, Bağdat Kuşatması esnasında şehrin Suk-ı Sultan Kapısı'nda Uruktu, Şiremün, Balagay ve Tutar Noyanlar ile savaşa girişmiştir.⁷³⁴

Bağdat şehrinin hâkimiyet altına alınmasından sonra Hülegü Han ile Berke Han arasında mücadele başlamış, Hülegü Han bu kapsamda birtakım fiili hareketlerde bulunmuştur. O ilkin İran'da vazifeli ve Altın Orda Devleti'ne yakınlığıyla bilinen birçok memuru görevlerinden azletmiştir. Bununla da yetinmeyen Hülegü Han, Hemedan şehrinde Berke Han adına ticaret yapan yedi yüz kişilik bir tüccâr grubunu Berke taraftarı oldukları ithamıyla idam ettirmiştir. Ayrıca birlikte batı seferine çıktığı Cuci Ulusu'ndan Tutar, Kuli ve Balagay aleyhinde birtakım girişimleri olmuştur. Hülegü Han, ilk olarak Balagay'ı şahsına komplo kurduğu suçlamasıyla Berke'ye göndermiş, cezalandırılmasını talep etmiştir. Balagay'ın suçlu olduğunu kabul eden Berke Han, Çingiz yasasının hükümlerinin açık olduğunu bildiğinden Balagay'ı Hülegü'ye geri teslim etmiş, istediği cezayı uygulayabileceğini söylemiştir. İşte tam bu olayların yaşandığı sırada Kuli, aniden vefat etmiştir.⁷³⁵ Kuli hadisesinin ardındaki kişinin Hülegü Han olduğunu düşünen

⁷³² İbn Kesir, *el-Bidâye*, ss. 409-410; Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, ss. 56-58; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, ss. 48-57; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 96-100

⁷³³ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, ss. 104, 122.

⁷³⁴ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 42; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbâsî Devleti*, ss. 270-271.

⁷³⁵ Müellif Grigor, aşırı derece zalim ve gaddar bir kişilik olarak aktardığı Kuli'nin, Nikris hastalığına yakalandığını aktarmıştır. Grigor, Kuli'nin, birtakım Pagan hekimlerden tedavi aldığı ancak onların başarılı olamadığını zikrederek acılar içinde öldüğünü zikretmiştir. Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, ss. 45-49. Kiragos ise Kuli'nin, yanındaki pek çok Cuci prensi ile Hülegü Han tarafından öldürüldüklerini aktarmıştır. Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, ss. 146-147.

Berke Han, bu durumu protesto etmiş, iki devlet arasında büyük gerginlik yaşanmıştır. Kuli'nin ölümü sonrasında Cuci Ulusu'ndan olup Hülegü Han hizmetine tahsis edilen komutan ve askerler ordudan ayrılarak ne yapmaları gerektiğini Berke'ye sormuşlardır. Kuli'nin vefatı sonrası Hülegü Han ile arası iyice bozulan Berke Han, askerlerin Memlûk Devleti'ne sığınmalarını tavsiye etmiş diğer taraftan Memlûkler tarafına elçiler göndererek durumu açıklamıştır.⁷³⁶

2.2.2.10. Hoca Noyan

Moğol kavminden Kurulas kabilesine mensup olan Hoca Noyan, Çormakan Noyan ile Anadolu'ya giren Yasa'ur Noyan'ın oğludur. Hoca Noyan'ın binbaşı rütbesine sahip Tunatu ve Sulakar adında oğulları vardır. Evlatlarından Tunatu'nun Tökürgen Barula ve Kurumuşi adında oğulları vardır. Bunlar Gâzân Han döneminde İlhanlı Devleti'ne isyan ettiklerinden dolayı öldürülmüşlerdir.⁷³⁷ Binbaşı payesiyle Baycu Noyan'ın yanında İkinci Anadolu Seferi'ne iştirak eden Hoca Noyan, geçtiği bütün bölgeleri yağma ve talan etmiş, Türkmenlere karşı büyük bir katliam hareketinde bulunmuştur. Hoca Noyan, 14 Ekim 1256 yılında cereyan eden Sultan Hanı Savaşı'nda kalabalık ordusuyla Selçuklu kuvvetlerini büyük bir hezimete uğratmıştır. Sultan Hanı Savaşı'nda elde ettiği galibiyet nedeniyle gururlanarak yerel halka zalimce davranmıştır.⁷³⁸ Bilhassa Aksaray'daki davranışları dikkate değerdir. Kaynaklara yansıdığı üzere Aksaray şehrine gelen birçok noyan yerel halka karşı iyi davranırken başta Hoca Noyan olmak üzere diğer birtakım komutanlar ve kişiler halka zulüm ve eziyette bulunmuşlardır.⁷³⁹

Hoca Noyan'ın, Baycu Noyan'ın aksine Anadolu halkına gaddarca davrandığı ve onlardan çok fazla istekte bulunduğu bilinmektedir. Bu davranışları Anadolu'nun hiçbir yerinde onay görmemiş, devlet ileri gelenlerince hoş karşılanmamıştır. Nitekim Anadolu'nun ileri gelen devlet adamlarından Pervâne Nizâmeddin Hurşid, Muineddin Süleyman'a danışmış ve onu Hoca Noyan'ı öldürmeye ikna etmiştir.

⁷³⁶ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, ss. 122-123; Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, ss. 56-58; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, ss. 48-57.

⁷³⁷ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 31; Bağcı, *Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları*, s. 39.

⁷³⁸ Bağcı, *Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları*, s. 40; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 498.

⁷³⁹ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 148-149.

Hurşid'in özel tasarlanmış, kaşı dönebilen ve altı üstüne çevrilebilen zehir içeren bir yüzüğü vardır. Bir gün içki içilen bir eğlence masasında bir kadehe bu zehri dökmüş ve içmesi için Hoca Noyan'a vermiştir. Durumdan habersiz olan noyan, içkiyi içtikten kısa bir süre sonra zehir bütün vücuduna yayılmış, aynı gün başından ayağına dek bütün vücudu morarmış, üç gün sonra ise ölmüştür. Suçlunun Hurşid olduğu öğrenilmiş, zehirlemek suçu ile yargılanarak tomruğa vurulmak suretiyle öldürülmüştür. Onun ölümüyle yeni Pervâne, Muineddin Süleyman olmuştur.⁷⁴⁰

2.2.2.11. Celâleddin Devâddar

Celâleddin Devâddâr, Bağdat zapt edilmeden evvel şehirdeki Halife Müsta'sım Billâh'ın önde gelen devlet adamlarından Devâddâr-ı Kuçek'in oğludur. Bağdat şehrinin istilaya uğrayarak düşmesinin ardından Celâleddin Devâddâr'ın canı bağışlanmış İlhanlılar Devleti tarafından komuta kademesinde hizmete alınmıştır. Nitekim bu durum onun daha Halife Müsta'sım'ın zamanında da askeri işlerle uğraştığını gösterir mahiyettedir. Bir müddet sonra Celâleddin Devâddâr, Hülegü Han'ın yakın maiyeti arasına girmiş, onun derin sevgisi ve hürmetini kazanmıştır. Ancak bundan sonra yaşananlar Celâleddin'in daha önce sürdürdüğü siyasetin tam zıt durumda gerçekleşmiştir. Nitekim Celâleddin Devâddâr, Hülegü Han'ın Berke Han ile son yaşadığı hadiselerden ötürü Deşt-i Kıpçak'a yürüme gayesinden haberdardır. Celâleddin Devâddâr, bu düşünceye atıfla birgün Hülegü Han'ın huzurundayken Bağdat şehrinde Kıpçak âdet ve geleneklerini çok iyi bilen yaklaşık bin kadar Kıpçak askeri bulunduğunu, han ferman verdiği takdirde onları toplayıp orduda istihdam edebileceğini bildirmiştir. Hülegü Han, sevdiği komutanı Celâleddin'in bu fikrini beğenmiş payza ve yarlık ile ferman çıkartarak Bağdat'ta bulunan her kimsenin onun alet, edevat, para ve silah ne ister ise vermelerini, Celâleddin'in işine karışılmamasını buyurmuştur. Celâleddin, Hülegü Han'ın fermanıyla birlikte Bağdat'a gitmiş, şehirde bulunup askerliğe uygun her kimseyi toplamıştır. Ancak bu toplama işinin sonunda askerlere bir konuşma yaparak Hülegü Han'ın onları heba edeceğini söylemiş, kendilerini Moğol belasından kurtaracağını eklemiştir. Bu andan itibaren topladığı bütün askerler ona inanmış, o ordusuyla

⁷⁴⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 33-34.

Bağdat'tan Dicle'ye geçmiştir. Bu bölgede birkaç Arap kabilesine yağma hareketinde bulunduktan sonra Fırat kıyısına gelmiştir. Fırat Nehri de geçildikten sonra yanındakiler ile Şam ve Mısır'a doğru yola koyulmuşlardır.⁷⁴¹ Kaynaklar Hülegü Han'ın, Celâleddin Devatdâr'ın ihanet ederek ülkeden ayrılmasına ve muhalif hizbe katılmasına çok içerlediği aktarılmış, hatta bu olaydan sonra hastalanıp yatağa düştüğü zikredilmiştir. Celâleddin Devatdâr'ın ne zaman ve nerede öldüğü bilinmemektedir.⁷⁴²

2.2.2.12. Engürek Noyan

Engürek Noyan hakkında ilk bilinen şey batı orduları komutanı Çormakan Noyan ile İran'a girdiği ve burada faaliyetler yürüttüğüdür. Daha sonra ise Güyük Han devrinde devlet tarafından Vaspuragan Eyaleti idareciliğine getirilmiştir. Aynı zamanda burası onun askerî akınları yürüttüğü karargâhıdır. Ermeni Müverrih Kiragos, Engürek Noyan hakkında ilginç kayıtlar düşmüştür. Nitekim Engürek Noyan, Hıristiyanlar için çok önemli bir yerde, Aziz San Sadde mezarı civarında ikamet etmiştir. Kasabanın rahiplerinden Vardapet Josef adlı bir rahibin Engürek Noyan'a nüfuz ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim kendisinden rica ettiği Aziz San Sadde Kilisesi'nin temizlenmesi ve ibadete açılması istekleri kabul edilmiştir. Bu durum Engürek Noyan'ın Hıristiyanlara karşı hoşgörüsünden de öte Hıristiyanlığa meyli ile açıklanabilir. Müverrih'e göre Vardapet Josef buraya pek çok rahip toplamış ve rahat bir şekilde ayinler düzenlemiştir. Öyle ki Engürek Noyan, askerî kıtaların bulunduğu karargâhının her yönünde kiliseye giden insanların geçişine müsaade etmiştir. Ayrıca o, Aziz San Sadde Kilisesi'ni ziyarete gelenlerin hiçbir Moğol askeri tarafından tecavüz ve garezde bulunulmaması hakkında şiddetli emirler çıkarmıştır. Ermeni Kiragos'un aktardığına göre Engürek Noyan'ın askerlerinden pek çoğu hem kendileri hem de oğullarını ve kızlarını bu manastıra götürüp vaftiz ettirmiştir. Yazar buradaki bütün Moğol askerlerinin Hıristiyan haçı ve kilisesine düşman olmak bir yana hürmetkâr olduklarını birçok hediyeler takdim ettiklerini söylemiştir.⁷⁴³ Engürek Noyan'ın, Hülegü Han'ın, Baycu Noyan'ı gönderdiği İkinci Anadolu Seferi'ne

⁷⁴¹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 72-73.

⁷⁴² Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 147-148; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 73.

⁷⁴³ Kiragos, *Moğol İstilası 1220-1265*, s. 102-103.

iştirak ettiği bilinmektedir. Bundan sonra Engürek Noyan 1260 yılında Memlûklerin, Irak'taki Moğollar üzerine yolladıkları Halife el-Hâkim Biemrullah'ın kuvvetleriyle yaptığı savaşta öldürülmüştür.⁷⁴⁴

2.2.2.13. Sali Noyan

Kaynaklarda hakkında pek bir bilgi bulunmayan Sali Noyan köken olarak Tatar kavminden Tutuklayut boyuna mensuptur. Ailesinin kökeninin Horasan olduğu bilinmektedir.⁷⁴⁵ Sali Noyan ilk başlarda başkent Karakorum adına bir tümen birliği ile Keşmir sınırında görev yapmıştır. Büyük han Môngke'nin emriyle Hülegü Han hizmetine verilen Sali Noyan hakkında kaynaklarda başka bir bilgiye rastlayamadık.⁷⁴⁶ Bununla birlikte Sali Noyan'ın Aladu⁷⁴⁷ ve Abışka adında iki oğlu mevcuttur. Abışka Noyan, Gâzân Han iktidara geldiğinde onun en yakın adamların biri olmuştur.⁷⁴⁸ 1299-1304 yılları arasında Anadolu komutanlığını üstlenen Abışka Noyan için Mevlevî kaynakları Sünnî Müslüman olarak bahsetmişler, zulmün zirvede olduğu bir dönemde adaletle hükmettiği için halk tarafından sevilmiş ve Köse Peygamber lakabı ile tanınmıştır.⁷⁴⁹ Gâzân Han devrinde idarî taksimatın yapılması ile III. Alâeddin Keykubâd yarlıkla Anadolu'ya girmiş halka büyük zulüm çektirmeye başlamıştır. Nitekim bu noktada halk Abışka Noyan'dan yardım istemiş, o ise durumu Gâzân Han'a iletmiştir. Bir müddet sonra Gâzân Han Abışka'ya yarlığını göndermiş, buna göre III. Alâeddin Keykubâd'ın onun sözünden çıkmaması, buyruğuna göre hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Bu ferman üzerine Abışka adamlarına haber vermiş, sultanı Sivas'tan Yabanlu yaylakına götürmeleri emrini iletmiştir. Daha sonra ise Abışka, sultanın kaçma teşebbüsünü öğrendiğinden onun için karar vermesi için Gâzân Han'a göndermiştir.⁷⁵⁰ Abışka Noyan'ın, Aladu Noyan'ın ve Sali Noyan'ın nerede ve ne zaman öldüğü hakkında bilgi bulunamamıştır.

⁷⁴⁴ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 148; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 38.

⁷⁴⁵ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 141.

⁷⁴⁶ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 146; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 11.

⁷⁴⁷ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 208.

⁷⁴⁸ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 65; Spuler, *İran Moğolları*, s. 570.

⁷⁴⁹ Sümer, *Anadolu'da Moğolları*, s. 141; Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II*, Hürriyet Yay., İstanbul 1973, s. 29.

⁷⁵⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 227-229; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 647-650.

2.2.2.14. Böri Noyan

Hangi kavme ve kabileye mensup olduğu bilinmemektedir. Böri Noyan, Hülegü Han'ın 1253 batı seferi kapsamında Möngke Han tarafından Hülegü Han'ın emrine tahsis edilmiştir. Böri Noyan, Hülegü Han'ın öncüsü olarak yola çıkan Ketbuka Noyan'ın komutası altında Nizârî İsmâîlî kalelerinin kuşatılmasında görev almıştır. Ketbuka Noyan, Hülegü Han tarafından Karakorum'da alınması planlanmış çeşitli kalelere kuşatmaya gönderilmiştir. Ketbuka, İran'a girdiği günden itibaren diğer komutanlarına çeşitli kaleleri muhasara etmeleri emrini verirken kendisi de az bir kuvvetle Girdkûh Kalesi'ni kuşatmıştır. Girdkûh Muhasarası'nı fazla dikkate almayan Ketbuka Noyan, kendi askerlerinin etrafını hendeklerle çevirerek kimsenin dışarı çıkmasına izin vermemiş, muhasara esnasında zafiyet gösterilmemesini amaçlamıştır. Ketbuka Noyan kuşatma devam ederken Mihrin Kalesi'ni muhasara etmeye gitmiş, ardında anılan askerlerin başına Böri Noyan'ı bırakmıştır.⁷⁵¹ Ancak Girdkûh gibi kaleler çok güçlüydü. Bunların kuşatılmaları Moğollara hayli pahalıya patlamıştır. Nitaim Bâtûnîler, Girdkûh Kalesi Kuşatması başladıktan bir müddet sonra kaleden huruç ederek hendekle çevrili kuşatmacılara ani bir baskın yapmışlar, burada bırakılan Böri Noyan ve yüz kadar askeri de öldürerek Moğol istihkâmlarını tahrip etmişlerdir. Böri Noyan hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır.

2.2.2.15. Bayan Noyan

Bayan Noyan, Moğollar arasında ve İç Asya steplerinde önemli bir şahsiyet olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Bayan Noyan'ın atalarından Şirşu'et adlı bir komutan, Çingiz Han'ın eski düşmanlarından Tayciut kabilesinden Tarkutay Kiriltuk'u esir ederek Çingiz Han'ın huzuruna getirmiş onun tarafından taltif edilmiştir. Bayan Noyan'ın Noka isminde bir oğlu olduğu bilinmektedir.⁷⁵² Onun ismi ilk defa Hülegü Han'ın yürüttüğü Nizârî İsmâîlî Seferi sırasında mülhidlere ait kalelerinin zapt edilmesinde ve Bağdat Muhasarası esnasında geçmiştir. Bununla beraber daha sonraki yıllarda Hülegü Han tarafından Türkiye Selçuklu Devleti

⁷⁵¹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 18-19; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 60; Spuler, *İran Moğolları*, s. 60; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 145-146.

⁷⁵² Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 20.

sultanlarının arasındaki iktidar çekişmesinde IV. Rükneddin Kılıçarslan'a destek olması için görevlendirilmiştir. Binbaşı payesi ile Anadolu topraklarına giren Bayan Noyan, 1258 yılında Erzincan şehrine gelerek IV. Kılıçarslan ile birleşmiş, meydana gelen Selçuklu-Moğol müşterek ordusu Sivas'a yürümüştür. Bayan Noyan'ın komutasında müttefik ordu Yıldız Dağı mevkiisinde, II. İzzeddin Keykâvus'un üzerlerine gönderdiği Şah Melik komutasındaki kuvvetler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Yaşanan mağlubiyete çok sinirlenen Hülegü Han, Anadolu meselelerinin düzene konulması çerçevesinde Alıncak Noyan'ı yollamıştır.⁷⁵³

2.2.2.16. Kadağan Noyan

Hülegü Han'ın Bağdat şehrini istila etmesinden bir müddet sonra Kadağan Noyan, Anadolu'ya Alıncak Noyan ile sevk edilmiştir. Zira Türkiye Selçuklu Devleti sultanları olan iki kardeşin mücadelesinde II. İzzeddin Keykâvus'un, kardeşi IV. Kılıçarslan ve Hülegü Han'ın destek olması için yolladığı müttefiki Bayan Noyan ağır bir mağlubiyete uğramıştır. Bu mağlubiyet sonrası II. İzzeddin Keykâvus, Anadolu üzerinde hakimiyet kurmuştur. Yaşanan bu hadise üzerine Kadağan Noyan, Hülegü Han tarafından Anadolu'ya gönderilen Alıncak Noyan'ın emrine tahsis edilmiştir. Alıncak Noyan ve Kadağan, komutalarında on bin kişilik bir Moğol ordusuyla Anadolu'ya girmişlerdir. Hangi kabileye ya da kavme mensup olduğu anlaşılamayan Kadağan Noyan, Anadolu'ya ilk girdiğinde binbaşı payesi taşımaktadır.⁷⁵⁴ Onun nerede ve ne zaman öldüğü hakkında bir bilgi bulunamamıştır.

2.2.2.17. Çağatay Noyan

Çağatay Noyan Moğol kavminden Arulat kabilesine mensuptur. Çağatay Noyan, Hülegü Han'ın 1253 batı seferi kapsamında Möngke Han tarafından Hülegü Han'ın emrine tahsis edilmiştir. Çağatay Noyan'ın Bulagan adlı bir oğlu olduğu bilinmektedir. Çormakan Noyan'ın idaresi altında binbaşı unvanıyla hizmet veren Çağatay Noyan, Nizârî İsmâîlîler ile sürdürülen mücadeleler sırasında bir mühlid tarafından öldürülmüştür. Onun oğlu Bulagan Noyan babasının intikamını almıştır. Nitekim Möngke Han, Nizârîlerin toplu katliama tabî tutulmalarına dair ferman

⁷⁵³ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 148; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 38.

⁷⁵⁴ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 148; İbn Bîbî, *II*, ss. 151-152.

yollamış, ferman gereğince toplu öldürme işini tamamlayan Karakay Bitikçi, Bulagan'a, Rükneddin Hürşah'ın ailesinden birkaç kişiyi intikamını alması için vermiştir.⁷⁵⁵

2.2.2.18. Bulagan Noyan

Bulagan Noyan, Çormakan Noyan ile Ön Asya'ya girmiş Çağatay'ın oğludur. Bulagan Noyan, Moğol kavminden Arulat boyuna mensuptur. Bulagan Noyan'ın babası Çağatay, Nizârî İsmâîlilere ait kalelerin muhasara edildiği sırada mülhidler tarafından öldürülmüştür. Bulagan Noyan, Möngke Han'ın Nizârîlerin ölüm fermanını göndermesiyle birlikte babasının intikamını almıştır. Ferman ile ilk katliamları Karakay Bitikçi Kazvin'de başlatmış, Rükneddin Hürşah'ın neredeyse bütün maiyetini öldürmüştür. Karakay Bitikçi, ayrıca Rükneddin Hürşah'ın ailesinden birkaç şahsı da Bulagan'a vermiş, böylece o, İsmâîlilerin öldürdüğü babası Çağatay'ın intikamını onları kendi eliyle öldürerek almıştır.⁷⁵⁶ Bulagan Noyan hakkında kaynaklarda başka bir bilgi bulunamamıştır. Onun nerede ve ne zaman öldüğü konusu aydınlatılamamaktadır.

2.2.2.19. Karabuka Noyan

batı seferine katılan komutanlardandır. Karabuka Noyan'ın hangi kavme ve kabileye mensup olduğu bilinmemektedir. Karabuka Noyan, Bağdat Kuşatması esnasında büyük yararlılıklar göstermiş olmalıdır. Nitekim Hülegü Han, Bağdat şehrini zapt edip halifeyi yendikten sonra şehirde birtakım atamalar gerçekleştirmiştir. Nitekim tayinler kapsamında Karabuka Noyan, İlkan Noyan ile üç bin Moğol atlısına komutan seçilmiş Bağdat savunmasını üstlenmiştir. Bununla birlikte Hülegü Han onlardan Bağdat şehrinde bayındırlık faaliyetleri ile ilgilenmelerini istemiştir.⁷⁵⁷

⁷⁵⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 591; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 145.

⁷⁵⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 591; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 145.

⁷⁵⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 602; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 47-48.

2.2.2.20. Katar Noyan

Batı seferine katılan komutanlardandır. Hangi kavme ve kabileye mensup olduğu bilinmemektedir. Daha önceleri Cuci Ulusu'nun hizmetinde iken Mönge Han tarafından Cuci Ulusu'nu temsilen Hülegü Han'ın hizmetine tahsis edilmiştir. Katar Noyan, Bağdat'ın kuşatılması esnasında ordunun batı kanadını yöneten Baycu Noyan kuvvetleri arasında bulunmuş ve Bağdat şehrinin batı yakasında karargâh kurmuştur. Bundan sonraki seferlerde Katar Noyan ile ilgili bilgi bulunamamıştır. Onun ne zaman ve nerede öldüğü hakkında bilgi yoktur.⁷⁵⁸

2.2.2.21. Kaik Noyan

Kaik Noyan, Hülegü Han ile 1253 batı seferi kapsamında Moğolistan'dan çıkan orduya iştirak etmiş ve İran'a girmiştir. Kaik Noyan'ın kaynaklarda kimin adına Hülegü Han'ın hizmetine dâhil olduğu bilinmemektedir. Daha önceleri Keşmir Bölgesi'nde bulunan bir Moğol birliğinin kumandanı olarak görev yapmıştır. Hülegü Han, Bağdat şehri kuşatmasına gitmek için karargâhını Uzek denilen bir yerde kurarak burayı Kaik Noyan'a emanet etmiştir. Bu durumdan onun hanın güvendiği adamlarından olduğunu anlamaktayız.⁷⁵⁹

2.2.2.22. Kühüdey Noyan

Batı seferine katılan komutanlardandır. Hangi kavme ve kabileye mensup olduğu bilinmemektedir. Kühüdey Noyan hakkında bilinenler Hülegü Han ile Suriye Seferi'ne iştirak ettiği bilgisi ve Mardin Kuşatması'na katıldığıdır. Kühüdey Noyan daha sonraları Müslüman olmuştur.⁷⁶⁰

2.3. Hülegü Han Dönemi Yargı

İlhanlılar, tıpkı askerî teşkilat örneğinde olduğu gibi merkezdeki Moğol Hanlığı'nın uygulamış olduğu adliye esaslarını birkaç farklılık ile İran'da devam ettirmişlerdir. Merkezdeki yargı uygulamalarından farklı şekilde Hülegü Han, İlhan olarak yanında bir Baş Yarguci bulundurmıştır. Hülegü Han, İran'da teşkil ettiği

⁷⁵⁸ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 146.

⁷⁵⁹ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 146.

⁷⁶⁰ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 147.

adliye teşkilatında, Çingiz Han ve sonrasında tahta geçen hanların yasalarına bağlı kalarak saygı göstermiş, küçük birtakım ilavelerde bulunmuştur. Fakat zamanla büyük hanlığın merkezî otoritesinin bozulması, Karakorum'da meydana gelen saltanat mücadelesi nedeniyle İlhanlıların diğer kurumları gibi yargı müessesesi de merkezle olan bağını kesecektir.⁷⁶¹

Moğollarda son karar merci olarak yasa, devlet hazinesi ile saklanmış ve devlet hayatı hakkındaki her türlü uygulamada buraya başvurulmuştur. Yasanın hazırlanmasında Çingiz Han'ın daha önceki karar ve uygulamaları ile Moğol örf ve âdetleri esas alınmıştır. Burada varolan bütün hükümler Uygur yazısıyla kâğıt tomlara yazılmış, buna Büyük Yasanâme denilmiştir. İktidar namzedi her prensin hazinesinde bir Büyük Yasanâme bulunmuştur. Yasaya genel olarak han seçimi, büyük seferlerin düzenlenmesi, idarî ve malî uygulamalarda ve yargılamalarda başvurulmuştur. Moğollarda Büyük Yasanâme devlet hazinesi ile muhafaza edilmiş kurultaylarda son karar merci olmuştur. Moğollar yasanın uygulanabilmesi için bir dava söz konusu olduğunda mahkeme heyeti toplamıştır. Mahkemeler ileri gelen devlet adamlarının ve asillerin yargılandığı Devlet Mahkemeleri ve normal davalara bakan mahkemeler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Yüksek mahkeme yargıçları noyanlardan seçilmiş bu mahkemede son karar merci büyük han olmuştur. Yüksek mahkeme hanın sarayında bulunmuştur. Nitekim bu mahkeme Moğol ileri gelenlerinin ve Moğol olmayan yüksek devlet ricalinin cezalarına karar vermiştir. Bu mahkemeye tabî devletlerin idarecileri de başvurabilmiştir. Onlar devletin dirlik ve düzenini tehdit eden şahısları yüksek mahkemeye şikâyet ederek ayrıca İlhana karşı bağılıklarını da göstermiş oluyordular.⁷⁶²

Başkent Karakorum'da, doğu ve batıdaki şube devletlerin adli teşkilatlarının başkanı olan Yeke Yarguci oturmuştur. Doğuda ve batıdaki tabî devletlerin yargucilerinin hepsi merkezdeki Yeke Yarguci'nin emrinde olmuşlardır. Bununla birlikte tabî ülke hükümdarları devletin güvenliğini tehdit eden şahısları yüksek

---

⁷⁶¹ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 129.

⁷⁶² Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 130-131; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 416-417.

mahkemeye şikâyet edebilmişlerdir.⁷⁶³ Moğol ceza kanununda Moğol bir kişinin katli, zina, hırsızlık, kurban kesme kanunlarına aykırı davranışlar idamla cezalandırılmıştır. Bir Müslümanın öldürülmesinin bedeli kırk balış etmiştir. İdam çeşitleri ise bir hayli fazla olmuştur. Bunlar kafa uçurmak, vücudu iki ya da fazla parçaya ayırmak, vücudundan kesilen parçanın mahkûmun ağzına tıklması, ağza taş tıkararak öldürmek, kızgın güneşte bırakmak, boğmak gibi örnekleri çoğaltılabilecek uygulamalar İran İlhanlıları tarafından aynen tatbik edilmiştir.⁷⁶⁴

2.3.1. Hülegü Han Dönemi Yargıçlar

2.3.1.1. Samagar Noyan

İlhanlıların Anadolu'daki önemli yargıçlarından biri olan Samagar Noyan, Amur Nehri'nin kollarını teşkil eden Garin ile Bica bölgeleri arasındaki Tunguz kabilesine mensuptur. Bazı yazarlara göre Samagar Noyan, Türk emiridir. Samagar Noyan, Kultak adında bir kadınla evlenmiş, bu eşinden Arab adında bir oğlu, Novaki adında bir kızı olmuştur. Arab Noyan da babası gibi Anadolu'da valilik görevi üstlenmiştir. Hatta Arab Noyan, Sivas şehri idarecisi ve Sultan Veled'in oğlu Mevlevî şeyhi Ulu Ârif Çelebi'nin mürididir.⁷⁶⁵

Samagar Noyan ile ilgili ilk kayıtlardan biri Hülegü Han *akhtacısı* yani *mirahuru* olduğuna dair kayıttır. Bununla birlikte Berke ve Hülegü mücadelesinde aktif rol oynayan Samagar Noyan, İlhanlıların devlet idaresinde önemli görevler üstlenmiştir.⁷⁶⁶ Samagar Noyan, muhafazakar bir Müslüman olmasına karşın Hülegü Han'ın, Müslüman Berke Han ile giriştiği mücadelelerde büyük başarı gösteren kumandanlardan olmuş, Argun ile Tegüder arasındaki mücadele ise Gayrimüslim olan Argun tarafını tutmuştur.⁷⁶⁷ Hülegü öldükten sonra Abaka Han'ın tahta çıktığı kurultayda önemli emirler ile hazır bulunmuştur.⁷⁶⁸ Abaka Han tahta çıktığında ilk icraatlerinden biri Kehürgey ile Samagar'ı Anadolu'ya idarî işler için göndermesi

⁷⁶³ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 131.

⁷⁶⁴ Spuler, *İran Moğolları*, ss. 411-413.

⁷⁶⁵ Veyis Değirmençay, "Sultan Veled'in Moğolların Anadolu Valisi Samagar Noyan ve Ailesine Methiyesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 51, 2013, ss. 86-87.

⁷⁶⁶ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 68; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 134.

⁷⁶⁷ Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 246.

⁷⁶⁸ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 77.

olmuştur. Ancak muhtemelen Samagar daha yola çıkmadan Abaka Han'ın ordusuna katılmak zorunda kalmıştır. Nitekim Berke Han ile mücadele devam etme niyetinde olan Abaka Han ordu toplamış, bu orduda Samagar, Ölcey Hatun ve Möngke Timur ile mücadele etmişlerdir.⁷⁶⁹ Bundan sonra Samagar Noyan, 5 yıl sonra Abaka Han'ın Barak Han ile mücadelesinde de orduda hazır bir halde olduğunu, sağ kanat kuvvetleri altında sefere iştirak ettiğini görmekteyiz.⁷⁷⁰

Abaka Han'ın Berke Han ve Çağataylı Barak Han ile savaşlarında tümen beyi olarak görev alan Samagar Noyan, 1271 yılında ordu komutanı olarak Acay ile Anadolu'ya tayin edilmiştir. Acay ve Samagar Noyanlar, 1274 yılına değin bu görevlerinde kalmışlardır. Samagar Noyan, 1272 senesinde Memlûkler ile Abaka Han riyasetinde diplomatik ilişkiler tesis etmiş, olumlu bir havada geçen görüşmeler sonrasında Baybars, Samagar Noyan'a bir ok, Abaka Han'a ise bir zırh hediye etmiştir.⁷⁷¹ Ancak Pervâne ile Acay arasında ortaya çıkan anlaşmazlık nedeniyle başkent çağırılmışlardır. Bir müddet sonra Anadolu'da hizmet veren Toku ve Tudavun Noyanların ölümüyle Samagar Noyan bu defa tekrar Kehürgey Noyan ile Anadolu'ya gönderilmiştir. Samagar burada Tokat vilayetinin Niksar Kasabası'nda Samagar adlı bir çiftlik tesis etmiş, buradan görevlerini idame ettirmiştir.⁷⁷²

1282'de Abaka Han'ın, Samagar Noyan'a, Anadolu sınırlarına akınlar düzenleyen Memlûk ordusuna karşı gönderdiği kardeşi Möngke Timur'a katılmasını emretmiştir. Bu ordu Şam'a kadar gitmiş burada meydana gelen büyük muharebede Moğollar hezimete uğramıştır. Samagar Noyan, Ahmed Tegüder'in tahta çıkışının ardından onun fermanıyla tekrar Anadolu'daki İlhanlı ordusunun komutanı tayin edilmiştir.⁷⁷³ Bu görevi kendisine ihdas olunduktan Argun dönemine kadar kaynaklarda onun ilgili bilgiye rastlamamaktayız.

1288 yılında Selçuklu devletine en uzun süre hizmet etmiş olan Konyalı Fahreddin Ali vefat edince yerine vezir olarak 1289'da Fahreddin Kazvinî tayin

⁷⁶⁹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 79-81.

⁷⁷⁰ Howorth, *the Mongols of Persia*, s. 238; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 100.

⁷⁷¹ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, ss. 38-39.

⁷⁷² Spuler, *İran Moğolları*, ss. 564-565.

⁷⁷³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 105.

edilmiştir. Fahreddin Kazvinî de aynı yıl idam edilmiş, 1290 yılında Samagar, Argun Han tarafından yeniden Anadolu ordu komutanlığına getirilmiştir.⁷⁷⁴ Böylece Moğollar artık Anadolu'nun siyasî, askerî, malî ve idarî tüm işlerine el koymuşlardır. Nitekim Anadolu'da hâkim olan malî krizi Samagar Noyan, bir Türk olan Yavlak Arslan oğlu Hoca Nasreddin'e havale etmiş, onun aldığı tedbirler ile halk biraz rahatlamıştır.⁷⁷⁵ Fakat Samagar Noyan 1291 yılında Geyhatu'nun başa geçmesi ile başkente çağrılmış oradan Geyhatu ile Azerbaycan'a geçmiştir. Bu nedenle Anadolu'da malî vaziyet tekrar bozulmuş, halk zulüm ile başbaşa kalmıştır.⁷⁷⁶ Samagar Noyan'ın hangi tarihte ve nerede öldüğü hakkında bilgi bulunmamaktadır.

2.3.1.2. Nâsireddin Tûsî

Nâsireddin Tûsî, 17 Şubat 1201'de Tûs şehrinde doğmuştur. Ailesi Tûs şehrine Kum veya Hemedan yakınlarındaki Cehrûd Sâve'den gelerek yerleşmiştir. En çok kullanılan lakabı Hâce Nasîrüddin'dir. İlk eğitimini aile içerisinde alan Tûsî, on beş yaşlarında iken dönemin en önemli ilim merkezlerine gitmiştir.⁷⁷⁷ Genç yaşlarda ilme olan eğilimi sayesinde büyük bir üne kavuşan Tûsî ismi dönemin Kûhistan idarecisi Nizârî Nâsîrüddin Abdurrahîm b. Ebû Mansûr Muhteşem'e kadar ulaşmıştır. Nâsîrüddin onu bu yeteneğinden ötürü kendi bölgesine davet etmiş, Moğol istilası nedeniyle huzuru kaçan Tûsî de bu daveti kabul etmiştir. Burada Tûsî kendi için iyi bir ortam bulmuş ve felsefî ve tecrübî ilimler alanında pek çok eseri burada kaleme almıştır. Fakat Abbâsî Halifesi Müsta'sım Billâh'a yazdığı bir mektuptan dolayı İsmâîlîler ile arası açılmıştır. Bu neden Kûhistan hâkimi onu önce hapse attırmış daha sonra ise Alamût'a gönderilmiştir. Tûsî burada iken Alamût Kalesi Hülegü Han tarafından kuşatılmıştır. O, bu esnada kale yöneticisine Moğollara karşı koymanın imkânsız olduğu ve kaleyi teslim etmesinin daha iyi

⁷⁷⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s. 566.

⁷⁷⁵ Ömer Tokuş, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyancıları", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, C. 117, S. 230, 2017, ss. 190-191.

⁷⁷⁶ Tokuş, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu", s. 191.

⁷⁷⁷ Agil Şirinov, "Nâsîrüddin Tûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, s. 437; A. Vahap Taştan, "Nâsireddin Tusi : Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 11, 2001, s. 2.

olacağı yönünde telkinlerde bulunmuştur. Nitekim Tûsî'nin bu girişimleri sonuç vermiş kale Moğollar tarafından ele geçirilmiştir.⁷⁷⁸

Hülegü Han, bir müddet sonra Nâsireddin Tûsî'nin Alamût Kalesi'nin ele geçirilmesindeki girişimlerinden haberdar olmuş, onu huzuruna çağırarak büyük iltifatlarda bulunmuştur. Tûsî, 1256 senesinde Tûs şehri yönetimine getirilmiş ayrıca bu göreve ek olarak yargıçlık görevi de tevdi edilmiştir. Yabancı unsurların yargı sistemine dâhil edilmesine pek sıcak bakmayan Moğolların bu husustaki fikirleri göz önüne alındığında Hülegü Han'ın, Nâsireddin Tûsî'ye ne denli güvendiği açıkça ortadadır. Hülegü bununla da kalmayarak onu veziri yapmış ve birçok kurumu onun idaresine tahsis etmiştir. Bazı kaynaklara göre tutucu bir Şii olan Nâsîrüddin Tûsî, Bağdat şehrine ve şehir yönetimine duyduğu nefretten dolayı Bağdat'ın ve Bağdat halkının zayıf yönlerini Hülegü Han'a aktarmış, dolaylı olarak uygulanan katliama ortak olmuştur. Tûsî'nin Bağdat Kuşatması sonrasında ilmi faaliyetlerinin Hülegü Han tarafından maddî anlamda desteklendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Tûsî, Hülegü Han'ı ikna ederek Azerbaycan'ın Merâğa şehrinde kendi dönemine kadar İslâm ülkelerinde yapılan en büyük rasathanenin kurulmasını sağlamıştır. Rasathânenin yapımı 1259 yılında tamamlanmıştır. Merâğâ'da uzun yıllar ilmî faaliyetlerini yürüten Tûsî, Bağdat'a yaptığı bir yolculuk esnasında 1274'te ölmüştür. Tûsî, Bağdat şehrinde İmam Mûsâ el-Kâzım'ın türbesinin yanına gömülmüştür.⁷⁷⁹

2.3.1.3. Suncak Noyan

Suncak Noyan Moğol kavminden Süldüz kabilesine mensuptur. Suncak Noyan, Hülegü Han'ın 1253 batı seferi kapsamında Möngke Han tarafından Hülegü Han'ın emrine tahsis edilmiştir. Nizârîler üzerine yapılan seferde kendisinden pek bahsedilmeyen Suncak Noyan, Bağdat Seferi hazırlıkları çerçevesinde Hülegü Han ve diğer pek çok komutan ile Canumabad'daki savaş konseyine katılmış, müzakerelerde bulunmuştur.⁷⁸⁰ Suncak Noyan seferin ilerleyen safhalarında Hülegü Han tarafından görevlendirilen Baycu Noyan ve Suntay'ı ile Bağdat'ın öncülleri

⁷⁷⁸ Şirinov, "Nasîrüddin Tûsî", s. 437; Taştan, "Nasireddin Tusi : Hayatı, Eserleri", s. 3.

⁷⁷⁹ Şirinov, "Nasîrüddin Tûsî", s. 437; Taştan, "Nasireddin Tusi : Hayatı, Eserleri", s. 3; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 132-133.

⁷⁸⁰ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 25-26.

Aybek-i Halebî ve Seyfeddin Kılıç'ı esir etmiştir.⁷⁸¹ Suncak Noyan ayrıca Bağdat Muharasası'nda şehrin, Azodî Daruşşifası noktasında savaşa katılmıştır.⁷⁸² Hem askerî hem de adlî bilgisi olduğunu anlaşılan Suncak Noyan, ayrıca iktisadî meselelerde de bilgilidir. Nitekim Bağdat şehrinin ele geçirilmesini takiben elde edilen ganimetlerin sayım ve dökümü işini o üstlenmiştir.⁷⁸³ Baş Yargucilik görevi de üstlenmesinin yanı sıra Alâeddin Ata Melik Cüveynî ile Bağdat ve Fars şehirlerinin yönetiminde naîb sıfatıyla görev almıştır.⁷⁸⁴ Bununla birlikte 1265 yılında Suncak Noyan'ın idarî bakımdan en yüksek makam olan malî konuların da sorumluluğunu içeren büyük vezirlik makamına getirilmiştir.⁷⁸⁵

Suncak Noyan, Hülegü Han'ın ölümünün ardından Abaka Han tarafından Fars ve El Cezire hükümeti nâibi olarak atanmıştır. Fakat anlaşılamayan bir sebeple Suncak aynı yıl İlkan Noyan ile Anadolu'ya gönderilmiştir. Bir müddet sonra Suncak Noyan, ikinci kez Şîrâz Bölgesi hesapları için görevlendirilmiştir. Bu dönem içinde Suncak Noyan, buranın vezirliği payesini elde etmiştir. Suncak Noyan hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır. Onun nerede ve ne zaman öldüğü konusu aydınlatılamamaktadır.⁷⁸⁶

2.3.1.4. Baynal Yarguci

Baynal Yarguci'nin hangi kavme ve kabileye mensup olduğu bilinmemektedir. Baynal Yarguci, Hülegü Han'ın 1253 batı seferi kapsamında Möngke Han tarafından Hülegü Han'ın emrine tahsis edilmiştir. Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Baynal Yarguci'nin, tarihi kayıtlarda adı ilk kez Moğolların 1227 yılı içinde Baycu Noyan, Esen Toğan Noyan, Yatmas Noyan, gibi komutanların da bulunduğu küçük bir orduyu İran'a sevkettiği seferde geçmektedir.⁷⁸⁷ batı seferi esnasında Hülegü Han'a tümenbaşı ve yarguci olarak hizmet vermiş olduğunu bilmekteyiz. Bununla beraber bilinen ilk faaliyeti IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın

⁷⁸¹ Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti*, s. 266.

⁷⁸² Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 42; Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti*, ss. 270-271.

⁷⁸³ Özdemir *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti*, ss. 279-281; Spuler, *İran Moğolları*, s. 64; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 77.

⁷⁸⁴ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 132.

⁷⁸⁵ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 119-120; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 307-308, 349.

⁷⁸⁶ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 192-193.

⁷⁸⁷ Bağcı, *Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları*, s. 37.

yargılanıp ölüm cezasına çarptırıldığı yargu sırasında hüküm veren yargıçlardan biri olmasıdır. Baynal Yarguci, Hülegü Han adına İlhanlılara tabî bir hükümdarı yargılayabilme ve onun infazını dahi gerçekleştirebilme yetkisine sahiptir.⁷⁸⁸ Baynal Noyan, Abaka Han devrinde en yüksek askerî mevkide bulunmuştur.⁷⁸⁹ Baynal Yarguci'nin ne zaman ve nerede öldüğü hakkında bilgi yoktur.

2.4. Hülegü Han Dönemi Maliye

İktisadi hayat, Moğollar için hayatî öneme sahip konulardan birisi olmuştur. Nitekim Moğolların affetmediği ve neredeyse telafisi olmayacak tek suçu ekonomik konular ile ilgili suçlar teşkil etmiştir. Malî hayatta Moğolların gelir kaynaklarını halktan çeşitli isimler altında toplanan vergiler, yapılan savaşlardan elde edilen ganimetler, tabî devletlerden gelen vergiler ve doğu-batı ticaretinden elde edilen gelirler oluşturmuştur. Vergilerin gerektiği zamanda doğru ve düzenli bir şekilde toplanabilmesi için batı seferi sonrası istila edilen yerlerde süratle sivil ve askerî idareciler görevlendirilmiştir. Genel anlamda bu tür işleri İlhanlı Devleti'nin noyanları, bitikçileri ve yargıçları yapmıştır. Moğolların iktisadî hayattaki diğer bir özellikleri, ele geçirdikleri bölgelerde ticareti hemen canlandırmaya çalışmaları olmuştur. Alınan büyük tedbirler sonucunda Moğol Hanlığı, doğudan batıya uzanan çok büyük bir alanda ticaret ağı kurmuşlar ve sırf ticari ilişkilerini geliştirmek için dost ve düşman bütün ülkeler ile elçi teatilerinde bulunmuşlardır. Çingiz Han, alınan bu tedbirlerle imparatorluğunun her yerini yabancı tüccârlar için cazibe alanı haline getirmiş, ülkedeki iç ve dış ticareti çok iyi seviyelere taşımıştır. Malî vaziyette meydana gelen değişimler sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. Örneğin Moğol Hanlığı kurulmadan önce çeşitli kavimlerden tüccârlar bölgeler arası geçişler sırasında çok çeşitli gümrük vergilerine maruz kalmışlardır. Çingiz Han, Moğol Hanlığı'nı kurduktan sonra hangi kavme mensup olursa olsun bütün tüccârları tek bir vergiye muhatap tutmuştur. Yaşanan diğer bir gelişme çok faydalı olmasa bile para birimi ile alakalı olmuştur. Tedavüle yeni para birimi *yastuk* girmiştir. Nitekim *yastuk*, sabit olmayan, değeri sürekli değişikliğe uğrayan bir para birimi olmuştur. Bu

⁷⁸⁸ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 133.

⁷⁸⁹ Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, s. 156.

açıdan zaman zaman ticareti sıkıştırmıştır. Farsça'da *baliş*⁷⁹⁰ olarak bilinen Moğol para birimi *yastuk*, yaklaşık 2,5 kg ağırlığında olmakla birlikte altın veya gümüş külçeler halinde kullanılmıştır.⁷⁹¹

Moğol Hanlığı ve ona bağlı olan diğer şube devletlerde yürütülen ticarî hayatın temelinde ortaklık müessesesi yer almıştır. Ortaklık müessesesi, Uygur kavminin geliştirdiği bir uygulama olmuş ve Moğollar tarafından malî teşkilata entegre edilmiştir. Çingiz Han, ortaklık müessesesini alırken bu kurumun kanun ve hükümleri çerçevesini de Uygurların yüzyıllardır uyguladıkları şekilde çizmiş, bu kurumu bütünüyle devlete dahil etmiştir. Ortaklık, devlet sermayesine dayanmıştır. Nitekim tacirler ya da ortak denen kişiler devlet hazinesinden çektikleri krediler ile yani *yastuk*larla ticaret yapmışlardır. Ortaklar hazineden çekilen bu kredileri devletin sunduğu belli oranlara dayalı faizleri ile her yıl antlaşma yapılan tarihte ve miktarda hazineye geri ödemişlerdir. Ortaklık uygulamasındaki en büyük hisse sahipleri genelde noyanlar ve han sülalesine mensup kişiler olmuştur. Bunun sebebi devletin soylulara tanıdığı daha fazla kredi çekebilme ayrıcalığı olmuştur. Moğollardaki ortaklık müessesesinde Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında dahi ortaklıklar meydana gelmiştir. Hülegü Han'ın Bağdat şehrini zaptı sonrası şehre şahne olarak Ali Bağatur isimli birini atamıştır. Ali Bağatur, daha sonraları ortakların ve uzanların daruğaçisi olarak da görevlendirilmiştir.⁷⁹² Ortakların devlet kredilerinden faydalanabilmelerinin yanı sıra devletin resmi posta müessesesinden de istifade edebilmeleri gibi ek ayrıcalıklar konulmuştur. Ortakların Moğollar arasındaki imtiyazları yalnızca bununla sınırlı kalmamış, ayrıca birçok konuda kendilerine çeşitli hizmetler sunulmuştur. Son derece önemli olan Ortaklık konusu ile alakalı bazı hususlar devletlerarası krizlerin ve hatta savaşların çıkmasına bile neden olmuştur. Nitekim Berke Han ve Hülegü Han arasındaki mücadelenin sebebini Hülegü Han'ın Tebriz'de ticaretle meşgul olan hanın ortağı tacirleri öldürme ve mallarını müsadere etme hadisesi teşkil etmiştir. Bundan sonraki aşamada Berke

⁷⁹⁰ Baliş, Çingiz Han zamanında Moğol Hanlığı'nın en önemli para birimlerinden biriydi. Bu para birimi İlhanlılar devrinde eski popülerliğini sürdüremese de tedavülde idi. Spuler, *İran Moğolları*, s. 332.

⁷⁹¹ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 150-151.

⁷⁹² Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 47-48; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 164.

Han, yapılan bu eyleme Hülegü Han'ın ortaklık ilişkisi kurduğu kişileri öldürerek karşılık vermiş, kısa bir müddet sonrasında taraflar birbirleri ile savaşmışlardır.⁷⁹³

Ortaklar ticari emtiaların ve yapılan ticaretin şekline göre çeşitli grup ve zümrelere ayrılmışlardır. *Ortaklar* ile *Uzan (Ozan)* denen sanatkâr kişiler büyük hanlar tarafından daruğalık kanunlarına mesul tutulmuşlardır. Bu kişilerin başına *Ortak* ve *Uzanların Daruğası* denen bir idare görevlendirilmiştir ki bahsedilen müessese günümüzdeki ticaret ve sanayi bakanlığı ile benzer nitelikte olmuştur.⁷⁹⁴

Ortaklık konusu haricinde Moğol malî vaziyetinde farklı gelişmeler de meydana gelmiştir. Örneğin Ögedey Han, Moğol Hanlığı'nın bir hayli sıkıntı çektiği pek çok konuda ekonomik ıslahlara gitmiş özellikle tebaasının rahat bir yaşam sürebilmesi için iyileştirmelerde bulunmuştur. Vergilerin sabit meblağlar ile sınırlandırılması ve halkın üstündeki birtakım malî yükümlülüklerin kaldırılması gibi uygulamalar bu ıslah hareketlerindedir. Ögedey Han'ın bu uygulaması İlhanlı Devleti'nin ilk yıllarında da yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Örneğin o dönemde yürürlüğe sokulan bir vergi kalemine göre yüz atı bulunan bir kişiden sağılması için bir kısrak, yüz ineği olan bir kişiden bir inek, yüz koyunu olan birinden ise eti için bir koyun alınmaya başlanmıştır. Ögedey Han'ın yaptığı yeni değişiklikler ile malîye memurluğu Moğol Hanlığı ve şube devletleri içinde iyice öne çıkan memuriyet olmuştur. Ögedey Han'dan sonra ekonomik hususlarda Möngke Han da birtakım yeni uygulamalara getirmiştir. Möngke Han, yaptığı bu yeni ekonomik ıslahatları tahta geçtiğinde uygulamaya başladığı merkezileştirme politikasını güçlendirmek amacıyla getirmiştir. Möngke Han, bu amaçla ilk kez hazineye borcu olanları tek tek tespit ettirmiş, bu kişilerin devlete olan borçlarını tahsil ettirmiştir. Ayrıca Argun Aka eliyle devlete yeni vergi kalemleri kazandırmıştır. Argun Aka'nın getirdiği yenilikler özellikle batı bölgelerinde uygulanmış, bu iş o kadar ciddiye alınmış ki devlet en ufak bir vergi kaybını önlemek adına nüfus sayımı yaptırmıştır. Argun Aka, öncelikle vergi komisyonları teşkil etmiş ve kurulan bu komisyonların başına

⁷⁹³ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 151-152; Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, ss. 122-123; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 68; İbn Kesir, *el-Bidâye*, ss. 409-410; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, ss. 48-57.

⁷⁹⁴ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 152.

baskaklar atamıştır. Kazanç sağladığı anlaşılan bütün kalemler kayda geçirilip vergilendirilmiştir.⁷⁹⁵ Bunların içerisinde demir ve şap madenleri dahi bulunmuştur. Hayvanlar üzerinden alınan vergiler ise tekrar düzenlenmiştir. Ögedey Han'ın kabul etmiş olduğu haliyle vergi mükelleflerinden yüz hayvanda bir hayvan alınmaktaydı.⁷⁹⁶ Bu uygulamaya ek bir madde konulmuş ve artık yüzün altında hayvana sahip kişilerden hayvan alınmaması kuralı getirilmiştir. Kanun yürürlüğe girdikten itibaren İran'da yerleşik halkın zenginlerinden on dinâr, diğerlerinden ise bir dinâr alınmaya başlanmış ve toplam on kişiden alınan verginin ortalama yetmiş dinârdan az olmamasına dikkat edilmiştir. Çocuklar, ihtiyarlar ve kadınlar dışındaki herkes kişi başı vergiye tabî olmuşlardır. Ruhanîler ise varolan bütün vergilerden muaf edilmişlerdir. Bu durum bütünüyle Moğol Hanlığı ve ona bağlı şube devletlerinde uygulanan iktisadî sistemin genel özellikleri yansıtmaktadır. Fakat şube devletlerin zaman içinde merkez ile bağlarının zayıflaması ve dönemin getirdiği ihtiyaçlar nedeniyle zamanla bu ekonomik sistem kaybolmaya yüz tutmuş, tabî devletler kendi bölgelerinde kendilerine has yeni uygulamalar geliştirmişlerdir.⁷⁹⁷

2.4.1. Hülegü Han Dönemi Para Politikası

İlhanlılarda devletin malî işleri *baş vezir* yani *sâhib-i dîvân* gözetiminde olmuştu. Baş vezir bütün ülkenin ekonomik işlerini düzenler, hazineyi güçlendirmeye çalışır, tahtın malını korur, sikke kestirirdi. İlhanlı Devleti pek çok hususta olduğu gibi vergi ve para konularında da başkent Karakorum'un uygulamalarını göz önünde bulundurmuydu. Kısacası eğer Moğol para birimi açıklanırsa aynı zamanda İlhanlı Devleti'nin bu konudaki tutumu ve para birimi açıklanmış olacaktır.⁷⁹⁸

İlhanlılar döneminde ülke çapında yaygın para birimi *dinâr* idi. Ağırlığı altın miktarının sürekli değişmesiyle dolaylı önemsiz olup normal bir altın *dinâr* 4,75 ile 7 gram arasında bir ağırlığa sahipti. Ülkedeki altın miktarının azalıp çoğalması *dinâr*'ın

⁷⁹⁵ Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, s. 185; Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, s. 45; Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, s. 103.

⁷⁹⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s. 334.

⁷⁹⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 429-430; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 152-155; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 334-337.

⁷⁹⁸ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 157-159; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 328-330.

değerini değiştirdi.⁷⁹⁹ Bununla birlikte Türkistan’da darp ettirilen paralar altından olmazdı. *Cins* adı altında saf altın bulunmakta bunun 500 miskali bir *balış* sayılmaktaydı. Gümüş külçeler ise saflığına göre değerlendirilirdi. Nitekim ölçü 2.274 grama göre ayarlanmaktaydı. Bu ölçünün iki misli olan Hârizm *miskali* 4.548 gram ağırlığındaydı. Yine o dönemde geçerli olan Semerkand *miskali* de 4.095 gramdı ve bunun 100 miskali *ansır* olarak kabul edilirdi. Hârizm *miskalinin* 1/6’sı 3.411 gramlık gümüş sikke sistemleri kurulmuştur. 2.274 gramlık birimin bin misli *yastuk* olarak kabul edilmiş, 4.548 gramlık miskalin ise on misli *satır* olarak kabul edilmiştir. Fakat para birimleri arasındaki anılan bu denge zaman içinde değişmiştir. Hülegü Han, Ön Asya’ya girdikten yaklaşık üç yıl geçtikten sonra bu konuyla ilgilenebilmiştir.⁸⁰⁰

Hülegü Han döneminde altın para darbı konusunda her ülkenin bir âdeti bulunmaktaydı. Onun darp ettirdiği paralara bakılırsa eğer onun kendi adına kesilmiş altın sikkelerinin ön yüz ortasında “*el Hayyü lillah / Lâilâhe illallah / Vahdehu lâ şerike leh / Muhammedun Resulullah / Sallallahu aleyhi / ve sellem*, çevresinde; iç çevresi: *Bismillah Duribe hazed / dinâr (...) sene sitte / ve hamsin ve sittemi’e*, dış çevresi; *Kur’an XXX. 3-4*, arka yüzünde, ortada: *Kaan / el-a’zam / Hulâgu Han / el-mu’azzam / ziydet azamete*, çevrede: *Kur’an III.25* yazdırılmıştır. Hülegü aynı zamanda 1254 ve 1255 yıllarında Möngke Han ile ortak altın sikke kestirmiş, 1258’de de kendi adına kestirmiştir.⁸⁰¹

Hülegü Han kendi döneminde İslâm dünyasının genel âdetlerine uymuş ve bastırdığı paraların üzerinde *kelime-i tevhîd* yazılmasında bir beis görmemiştir. İlk dönem İlhanlı sikkeleri Hülegü Han zamanına ait olup sikkelerde İslâm kültürünün tesiri fazlasıyla göze çarpmaktadır. Kendi adına bastırdığı altın paralar çok az olmakla birlikte bunun aksine bastırdığı gümüş paralar fazladır. Altın paraların az olmasının nedeni Hülegü Han’ın torunu Gazân Mahmûd Han’ın kendinden evvelki İlhanlı

⁷⁹⁹ A. Parlar Gündegül, “İlhanlılarda Sikke Formları”, *Türkler*, Ankara 2002, Yeni Türkiye Yay., C. 8, s. 923.

⁸⁰⁰ Tuncay Aykut-Şennur Aydın, *Ak Akçe – Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Mongol and Ilkhanid Coins)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1992, s. 25; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 289; Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 157-159; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 328-330.

⁸⁰¹ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 160.

hükümdârlarının kestirdikleri noksan ve vezinli paraları toplatarak eritmesi ve yeniden bunları kendi adına para kestirmek için kullanması olabilir. Hülegü Han'ın teşkil ettiği İlhanlı Devleti merkeze olan bağlılığını 1295 yılına kadar devam ettirmiştir. Bu tarihte Gazân Han, büyük hanın adını İran'da bastırılan paralardan kaldırmış ve İlhan unvanını da bırakarak han unvanını kullanmaya başlamıştır. Böylelikle Gazân Han, İlhanlıları tam bağımsız bir hale getirmiştir.⁸⁰²

2.4.2. Hülegü Han Dönemi Hazine

İlhanlı Devleti'nin esas hazinesininin temelini Hülegü Han henüz batı seferine başlanmadan teşkil olduğu görülmektedir. Nitekim batıya yapılacak sefer kapsamında hazırlıklarını sürdüren Hülegü Han, yola çıkmadan Mönge Han'ın huzuruna varmış, adına düzenlenen törenlerden sonra Mönge Han ona pek kıymetli hazineler hediye etmiştir.⁸⁰³ Nizârî İsmâîlî Seferi ise ayrıca dikkate değer hazinelerin kazanıldığı bunların devlet hazinesine aktarıldığı seferlerden biri olmuştur. Nitekim Alamût ve Meymundîz kalelerini ele geçirilmesi ve buralardan elde edilen kıymetli ganimetler İlhanlı hazinesini epey güçlendirmiştir.⁸⁰⁴

Hülegü Han'ın Bağdat düzenlediği sefer sonrasında şehrin zaptını müteakip elde ettiği ganimet hazinenin iyice dolmasını sağlamıştır. Bağdat zapt edildikten sonra Hülegü Han halife ile şehre girmiş, alaylı bir şekilde: “*Sen ev sâhibisin ve biz de misafiriz. Bize yakışacak neyin varsa getir.*” demiştir. Ancak Hülegü'nün lafına karşı halife bir şeyler saklama telaşına girmiş, bu meyanda ona önce iki bin elbise, on bin dinâr ve çok kıymetli mücevherler vermiştir. Bunların hepsini etrafındakilere bağışlayan Hülegü Han, asıl hazinenin bu olmadığını çok iyi bildiği için ona gerçek hazinesini sormuştur. Sonunda halife sarayın orta yerinde altınla dolu bir havuzun olduğunu itiraf etmiş, yapılan araştırma ve kazı çalışmasıyla hepsi yüz miskallik tam ayar kırmızı altınlar ortaya çıkarılmıştır. Bu miktar dönemin şartlarında gerçekten korkunç bir rakamdır.⁸⁰⁵ Hülegü Han, Suncak Noyan'a elde edilen bu ganimetlerin sayım ve dökümü işini o üstlenmesi görevi vermiş, halifenin tüm hazinesi yazılarak

⁸⁰² Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 160-161; Spuler, *İran Moğolları*, ss. 331-333.

⁸⁰³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 500.

⁸⁰⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 516-518; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 24.

⁸⁰⁵ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, ss. 45-46; Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, ss. 133-135.

sayılmış ve ordugâha götürülmüştür. Ayrıca bu hazinede Möngke Han'a layık görülen zarif parçalar olduğundan da bahsedilmektedir.⁸⁰⁶

Bu seferler sonrasında Hülegü Han, elde edilen tüm ganimetlerden büyük hanın hissesini ayırdıktan sonra kalanı ile kendi hazinesini teşkil etmiştir. Elde edilen ganimetler Rey valisi Alâaddîn oğlu Nasîreddîn'e verilerek Azerbaycan'daki Urmiye Gölü'nün ortasında Şahu Adası'nda inşa ettirdiği kaleye naklettirilmiştir. Bağdat şehrinin istilasının ardından Hülegü Han artık hazinesi olan bir hükümdâr olmuştur.⁸⁰⁷

2.4.3. Hülegü Han Dönemi Vergi ve Vergi Çeşitleri

Hülegü Han kendi hükmü olan ilk vergi uygulamasını İran yolculuğu henüz çıkmadan Baycu Noyan'a verdiği bir emirle başlatmıştır. Nitekim bütün ülkelere gönderdiği fermana göre batı seferi kapsamında sefere çıkacak askerlere verilecek ulufe için yüz *men* ağırlığında bir *tağar* un, elli *men* ağırlığında bir fıçı içki hazırlanacaktır. Ferman muhatabı ülkeler ve emirler bu kapsamda bunu orduya temin etmek için âdeta yarışa girmişlerdir. Bu kapsamda onlar henüz Karakorum'dayken planlanan rota güzergâhındaki noktalara vergilerini göndermişlerdir.⁸⁰⁸

Hülegü ilk vergilendirmesini yaptıktan bir müddet sonra Başkent Karakorum'dan ordusuyla harekete geçerek Ceyhun Nehri'ne gelen Hülegü'nün bu noktada ise bir vergiyi kaldırdığını görmekteyiz. Nitekim Karakorum'da hazırlanan sefer planı kapsamında Ceyhun Nehri üzerinde bulunan bütün gemilere el konulmuştur. Hülegü Han gemicilerin bu hizmeti karşılığında gemi sahiplerinin üzerlerinde bulunan *baj* vergisini kaldırmıştır.⁸⁰⁹ Bununla birlikte Hülegü Han'ın Bağdat'ın zaptını müteakip başka birtakım girişimleri olduğunu görmekteyiz. Nitekim Bağdat şehrinde yaptığı büyük katliamdan sonra Hülegü Han, öldürme

⁸⁰⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 163; Özdemir Moğol İstilâsı ve Abbâsî Devleti, ss. 279-281; Spuler, *İran Moğolları*, s. 64; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 77.

⁸⁰⁷ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 293-294.

⁸⁰⁸ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 57; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 309.

⁸⁰⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, ss. 502-503; Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 17; Spuler, *İran Moğolları*, s. 60.

işlerinden kalan ticaret erbabını ve sanatkârları işlerinin başına göndermiş onlara sermaye sağlanmasını İlhan adına iş yapmalarını emretmiştir.⁸¹⁰

Hülegü Han'ın Anadolu'da nakit şekilde ödenen vergisinde bir değişiklik yapmamış onu aynı şekilde koruyarak ikiye bölmüştür. Nitekim Hülegü Han, kardeşler arasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle Anadolu topraklarını IV. Rükneddîn Kılıçarslan ve II. İzzeddîn Keykâvus arasında paylaşmış böylece vergi miktarında bir değişiklik yaşamadan Selçuklu ülkesi ikiye taksim olunmuştur. Verginin bu şekilde taksimi her iki sultanın başkenti ziyaretinden sonra gerçekleşmiş ayrıca onların Suriye ve Mısır seferlerine katılım durumları da görülmüştür. Nitekim bu kapsamda Hülegü Han her sultana daha sonraki yıllarda taksitler halinde ödenmek üzere devlet hazinesinden 400 baliş para faizle tahsis etmiştir. Bu alınan paralar ileriki dönemde faizlerinde eklenmesiyle çok yükselmiştir. Hülegü Han bu uygulamayı sadece Anadolu'da değil birçok ülkede uygulamıştır.⁸¹¹

İlhanlıların idaresindeki bütün ülkelerde devlet yönetimi ve halk pek çok yeni ve ağır vergiler ile tanışmıştır. Bilhassa bu vergilerden en ağır payı Türkiye Selçukluları almıştır. Zaten ağır olan vergi yükü bir de Anadolu'nun yönetsel olarak ikiye ayrılması ile daha ağır bir hale gelmiştir. Bahsedilen bu malî zorluğa bir de Selçuklu bürokratlarının Moğollara yaranma endişeleri eklenince Anadolu halkı iyice fakirleşmiştir. Temelde Moğolların istila hareketleri ile yıkıma uğrayan ziraî hayat nedeniyle bu ağır vergiler mantık dışıdır. Nitekim üretim yapılmadığı bir ortamda ağır vergilendirme yapılması bozulmuş bir düzende boşlukta kalmaktadır. Sonraki yıllarda bürokratlar tarafından fark edilen bu husus, Moğol yöneticiler tarafından da idrak edilerek yeni önlemler alınmaya çalışılacaktır.⁸¹²

2.4.3.1. Tagar Vergisi

İran'da uygulanan hayvan yükü olup 1300'lerden beri herbirisi 250 dirhem olan 100 Tebriz *menn*'i olarak ayarlanmıştır. Hacim ölçüsü olarak, ağırlık hep 100

⁸¹⁰ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 309.

⁸¹¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 45; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 104.

⁸¹² Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 311-312.

menn gerektiği için tahıl türüne göre farklı değerlere sahipti.⁸¹³ Bir vergi çeşidi olan tagar, Moğol askerinin ihtiyacı için yiyecek şeklinde tahsil edilmiştir. 100 litre (litre, bir ölçü ağırlığı olup, 1 litre 326 grama eşittir.) buğday, 50 litre şarap, 2 litre pirinç, şeklinde toplanmıştır. Hülegü Han, Ön Asya istilasını tamamlayıp İlhanlı Devleti'ni teşkil ettikten sonra, bu vergiyi yürürlüğe koymuştur. tagar vergisi normalde erkeklerden alınan vergiyken bu dönemde yürürlüğe giren bir karar neticesinde kadınlardan da alınmaya başlamıştır. Diğer vergilere kıyasla halk arasında büyük ağırlığa neden olan tagar vergisi, baskaklar tarafından acımasızca alınmış halk âdeti soyguna uğramıştır.⁸¹⁴

2.4.3.2. Kopçur Vergisi

Kopçur, Moğolların eski ve temel vergilerinden olup başlangıçta Han'a karşı çeşitli yükümlülükleri kapsamıştır. Daha sonraki dönemde ise değişime uğrayarak konargöçerlerin hayvan sürülerinden alınan ve bölgeye göre değişkenlik içeren oranlarda nakdî ve aynî ödenen bir vergi haline gelmiştir. İlhanlı döneminde kopçur vergisinden yaşlılar, çiftçiler, dervişler ve çocuklar muaf olmuştur. Kılıç ve kalem ehlinin de vergi muafiyeti olduğu bilinmektedir. Kopçur hayvan vergisi olup, göçebe ve yerleşik hayata geçmiş olanlardan tahsil edilmiştir. Genellikle göçebelere yıl sonunda, yerleşik hayata geçmiş olanlardan da iki taksit halinde alınmıştır. Kopçur vergisinde yüz hayvan esas alınmış, her yüz hayvanda bir hayvan vergi olarak tahsil edilmiştir. Bundan az malı olan ise verginin dışında bırakılmıştır.⁸¹⁵

2.4.3.3. Kalan Vergisi

Bölgeden bölgeye değişen miktarlarda tahsil edilen kalan vergisi, İlhanlılar döneminde bir terim olarak Hanlara ve toprak sahiplerine karşı bir çeşit yükümlülüğü ifade etmiştir. Kalan vergisi tarla ve bahçelerden alınan bir vergi türü olmuştur. Bu vergi askerî güç olarak ödenebilmek ile nakit para ile de ödenebilmiştir.⁸¹⁶

⁸¹³ Walter Hintz, "İslam'da Ölçü Sistemleri I. Ağırlık Ölçüleri", (Çev. Acar Sevim), *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 1989, s. 64

⁸¹⁴ Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dinî Siyasetindeki Rollerini", s. 212; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 312.

⁸¹⁵ Yuvalı, *İlhanlılar*, ss. 156-157; Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 313-314; Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 554.

⁸¹⁶ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 315; Zeki Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. 1, 1931, s. 19; Spuler, *İran Moğolları*, s. 337.

2.4.3.4. Cizye Vergisi

Hülegü Han'ın, Ön Asya'ya girdiğinde İran'da uygulanıyor olan bir vergi çeşididir. Beş yüz dinârdan fazla mal varlığına sahip olanlar bir dinârlarını fakirlere vermişlerdir. Böylelikle devlet yıllık olarak her on kişiden yetmiş dinâr tahsil etmiştir.⁸¹⁷

2.4.3.5. Tamga Vergisi

Moğol dilinde *damga* anlamına gelen tamga, tüccâr ve zanaatkârlardan tahsil edilmiştir. Tamga vergisi uygulaması Hülegü Han'ın, İlhanlı Devleti'ni teşkil etmesinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Bu vergiyi ödemekle mükellef olanlar zamana ve uygulayana bağlı olarak kazançlarına göre sıralanır, iki yüz kırk dinârlık maldan bir dinâr şeklinde şahıslardan alınmıştır. Daha sonraki dönemde ise bu vergi yüz yirmi dinârlık maldan bir dinâr şeklinde tahsil edilmiştir. Pazarlardan tamga vergisini toplayan memura bu dönemde *tamgacı* denilmekteydi. Tamgacıya bitikçiler işinde yardım etmekteydiler.⁸¹⁸

2.4.3.6. Bigâr ve Nüzûl-i Eclâl Vergisi

Bigâr genel olarak çiftçilik ve askerî işler için bedenen yapılan işlerdir. Nüzûl-i eclâl ise Moğol devlet ileri gelenleri yolculuk yaptıklarında geçecekleri bölgelerdeki yerel halkın onların güvenliği ve rahat yolculuk yapabilmeleri için yükümlü oldukları bir vergi çeşididir.⁸¹⁹

3. Hülegü Han'ın Ölümü

Siyaset sahnesine çıktığı 1250'li yıllardan 1260'lı yıllara kadar sürdürmüş olduğu başarılı seferlerin, savaşların ve kuşatmaların ardından Hülegü Han, Berke Han ile mücadelesinden sonra hayli sakin bir kişilik yapısına bürünmüştür. Nitekim Altın Orda ile yapılan savaşlardan sonra İlhanlı devleti genel bir duraklama dönemi içine girmiştir. Bu aşamadan itibaren Hülegü Han'ın faaliyetlerini daha çok kültür, şehircilik ve bayındırlık işlerine yönelttiğini bu alanlarda ilerlemeye odaklandığı

⁸¹⁷ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 315; Spuler, *İran Moğolları*, s. 337.

⁸¹⁸ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, ss. 315-316; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 157.

⁸¹⁹ Dayı, *İdarî Bürokrasi*, s. 316.

görmekteyiz. Hülegü Han, ölümünden önceki dört yılda âdeta İlhanlı Devleti'nin temellerini atmıştır. Reşidüddin Fazlullah başta olmak üzere birçok müverrih, bu dönemde Hülegü Han'ın imar ve kültür ile ilgili işlerini bize aktarmışlardır.

Hayatının son yıllarında Hülegü Han, Mısır ve Suriye bölgeleri üzerine bir sefer hazırlığına başlamış, ancak bu dönemde ansızın rahatsızlanmış ve 8 Şubat 1265'te ölmüştür. Reşidüddin'e göre Hülegü, aralık ayında birkaç gün av ile meşgul olmuş, sarayına döndüğünde banyo ettiği esnada bayılmıştır. Bundan birkaç ay sonra 27 Ocak 1265'te hastalığı ilerlediğinden olsa gerek Çinli hekimlerinin verdiği müşhili içmiş ancak bu ilaç hastalığını daha da ilerletmiştir. Burada tabiblerin içtiği şeyi kusması için uğraştıkları görülmektedir. Ancak hiçbir şey sonuç vermeyince 8 Şubat 1265'te kırk sekiz yaşında vefat etmiştir.⁸²⁰ Abû'l-Farac, Kiragos ve Grigor ölüm nedeniyle ilgili sessiz kalmışlar, yalnızca 1265'te öldüğünü aktarmakla yetinmişlerdir.⁸²¹ Ömerî ve Aksarayî ise hastalığından bahsetmeyip 1265 yılında öldüğünü, vefatı esnasında Meraga şehrinde bulunduğunu aktarır.⁸²²

Müslüman tarihçilerden Diyabekirli Said Paşa ise Hülegü'nün ölümünü şöyle anlatır: “*Hülegü Meraga'da esir-i hüsn ü ânu (güzelliğine esir) olduğu bir Ermeni karısının gönlünü hoş etmek için cevami-i şerifeyi tahrip ve yerlerine kiliseler bina eylemekle meşgul iken Meraga'dan Çıkto kışlağına gidip istihmam ettikten sonra mizacına inhiraf geldiğinden etibbanın ittifakıyla verilen müşhile binaen hayatını müzmaihil eylediği cihetle kırk sekiz yaşında olduğu halde azim-i bi'se'l-masir oldu.*”⁸²³

Ermeni tarihçi Vardan ise açıkça onun zehirlendiğini öne sürmüştür. Nitekim Vardan şöyle aktarmaktadır: “*Bu vesile ile onun şu sözünü de hatırlatmak isterim: 'Size bizim için dua etmenizi tavsiye ediyoruz, kendimizi ölümden kurtarmak için değildir. Çünkü ne vakit öleceğimiz malum değildir. Yalnız dua ediniz ki düşmanlarımız eliyle ölmeyelim'. Zira, İlhan'ın ne suretle öldüğü tam olarak ortaya*

⁸²⁰ Reşidüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 73.

⁸²¹ Abû'l-Farac, *Tarih II*, s. 585; Kiragos, *Moğol İstilası 1220-1265*, s. 149; Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, ss. 63-65.

⁸²² Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 397.

⁸²³ Hacı Ahmet Özdemir, “Tâhirü'l-Mevlevî ve Cengiz ve Hülâgu Mezalimi Adlı Eseri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 11, 2005, ss. 135-169, 89 nolu dipnot.

çıkarılmadı. Zehirlenerek öldürüldüğüne dair bir rivayet çıktıysa da daha sonra bu rivayetin üstü kapatıldı."⁸²⁴ Vardan'ın aktardıklarına bakılırsa zehirlenme iddiası ortaya çıkmışsa da bu durumun -muhtemel surette o sıralar gücünün doruğundaki Dokuz Hatun yoluyla- üstü kapatılmıştır. Diğer kaynaklarımızın tümünde bunu destekleyecek bir kayda rastlayamadık. Ancak Hülegü'nün kendi sarayından uzakta, Meraga'da oluşu ve İsmâîlîler, Halifelik, Memlûkler ve Berke Han ile düşmanlık içinde olması, onlar tarafından öldürüldüğü iddiasını güçlendirecek unsurlardandır. Ancak yalnızca bir kaynağın bunu aktarması ve zehirlendiğine dair başka bir kayda rastlanmaması Vardan'ın iddiasını zayıflatmaktadır. Bununla birlikte Bertold Spuler, Hülegü'nün zaten sara hastası olduğundan ve yıkanırken üşütüp hastalandığı için 8 Şubat 1265 tarihinde öldüğünden bahsetmektedir.⁸²⁵ Spuler'in, Hülegü Han'ın sara hastası olduğu yönündeki iddiası gerçekçi ve kabul edilebilirdir. Nitekim Reşîdüddin'in, Hülegü Han'ın duş alırken düştüğü ile ilgili kaydı sarayla olan bağlantısı bağlamında en güçlü sav olarak karşımıza çıkar. Bu meyanda sara hastalığı bununla doğrudan ilgilidir diyebiliriz.

Hülegü Han'ın ölümü ile alakalı diğer bir mesele ise onun defin yeri ile alakalıdır. En muteber kaynağımız Reşîdüddin, ona Şahu Dağı'nda korumalı bir mezar yapıldığını zikreder.⁸²⁶ Onun bu iddiasını gerçekliği oldukça şüphelidir. Nitekim önemli Moğol asilzadelerinin defin yerleri gizli tutulmuştur. Örneğin Kubilay ölüm yerini hiçbir şey belirtmeyecek şekilde gömülmüştür. Bütün bunlarla birlikte defin işinde görev alan bütün işçiler, bütün mezarlıklar ve hatta tesadüfen oradan geçenler dahi mezar yerinin gizliliğinin sağlanması için öldürülmüşlerdir. Ancak açıkça bilinir olan en önemli husus, yüksek bir tepe veya çok yüksek bir dağın genel olarak mezar yeri seçildiğidir.⁸²⁷ Hülegü Han'ın defin töreni sırasında birçok köle kadın, ona ölümden sonra refakat etmesi için öldürülmüş ve onun birlikte

---

⁸²⁴ Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, ss. 118-119.

⁸²⁵ Spuler, *İran Moğolları*, ss. 76-77.

⁸²⁶ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 73.

⁸²⁷ Roux, *Türkler ve Moğollar*, ss. 212-213.

defnedilmiştir.⁸²⁸ Reşîdüddin onun ölümünün ardından aşağıdaki şiiri kaleme almıştır:

“Hülegü kışın Merağa’ya geldiğinde

Ezel takdiri vurdu ve ömrünün sırasını sonlandırdı

Yıl altı yüz altmış üç pazar gecesi

Rebiülâhirin on dokuzu gecesi idi.”⁸²⁹

---

⁸²⁸ Jackson, *The Mongols and The Islamic World*, s. 298

⁸²⁹ Reşîdüddin/Türkçe, *İlhanlı Kısmı*, s. 73; İbn Kesir, *el-Bidâye*, ss. 425-426; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 173; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, s. 60.

SONUÇ

Toluy sülalesi Moğol Hanlığı'nın kaderini büyük ölçüde etkileyen ailelerden biri olarak tarihe geçmiştir. Ailenin babası Toluy, babası Çingiz Han döneminde devlete askerî açıdan büyük katkılarda bulunmuş, birçok toprağı Moğol hakimiyeti altına almıştır. Toluy'un 1232'deki ölümünün ardından ailenin başına Sorkaktani Beki geçmiştir. Dönemin tarihçilerinin ısrarla eserlerinde bahsettikleri bu kadın Möngke, Kubilay, Hülegü ve Arık Buka'yı büyük bir tedristen geçirmiş, onları birer hükümdar gibi yetiştirmiştir. Toluy'un askerî ünü ve Sorkaktani Beki'nin müthiş zekâsı zamanla aileye büyük bir prestij kazandırmıştır. Batu önderliğinde yapılan 1251 kurultayında bu saygınlık öne çıkmış ve Möngke burada han seçilmiştir. Möngke Han devrinde artık Toluy ailesi bütün Moğol Hanlığı'na hâkim olmuştur. Möngke Han, bundan sonra aynı kurultaydan bir dizi sefer kararı çıkartmıştır. Bunlardan birincisi doğuya, Kubilay önderliğinde gidecek diğeri batıya, Hülegü liderliğinde ilerleyecektir. Büyük kurultaydan aldığı görev ile batıya büyük bir sefer düzenleyen Hülegü Han, batı tarihinin kaderini büyük ölçüde değiştirmeye malik olmuştur. Bu değişiklikler İran, Orta Doğu, Anadolu, Azerbaycan ve Kafkasya bölgelerinde derin bir şekilde hissedilmiş, bahsi geçen yerlerin siyasî, idarî, malî ve kültürel çehresi dönüşüme ve değişime uğramıştır.

Moğollar hakkında ülkemizde son dönemde birçok araştırmalar yapılmış ve tezler üretilmiştir. Ayrıca Hülegü Han ve İlhanlı Devleti hakkında da pek çok tarihçi yerli literatüre önemli eserler kazandırmıştır. Hülegü Han ile ilgili bahsedilen bu çalışma ve araştırmaların büyük çoğunluğunu onun Orta Doğu, Suriye, Azerbaycan, Anadolu ve çevre bölgelerde gerçekleştirdiği siyasî faaliyetleri oluşturmaktadır. Ayrıca İlhanlı Devleti teşkilatı ile ilgili konular da ülkemiz Moğol tarihçiliğinin odaklandığı diğer önemli konulardan olup bu konularda da önemli çalışmalar ve yayınlar yapılmıştır. Ayrıca bu araştırma alanları içinde İlhanlı Devleti'nin yukarıda sayılan bölgelere olan idarî ve dinî bağlamdaki etkileri de diğer konu başlıklarındandır. Nitekim Hülegü Han ve İlhanlı Devleti ile alakalı bu araştırma ve tezler önemli bir gelişme gösterirken zikredilen konuların Hülegü Han'ın yaşamı başlığı altında topluca derlenmediği açıkça bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Bu

açından biz onun hayatını bir bütün halinde ele aldık siyasî, idarî, malî ve askerî yönlerini derli-toplu ve detaylı bir şekilde araştırmacıların kullanımına sunduk.

Tüm bu anlatılanlar ile Hülegü Han'ın erken yaşamı, ailesi ve yetiştiği çevre hususları hakkında ülkemizde ve dünyada çalışmalara rastlanmamaktadır. Özellikle Hülegü Han'ın gençliği hakkında bilgi neredeyse yok denecek kadar azdır. Bundan dolayı Hülegü Han'ın doğumu, çocukluğu, gençliği, ilk avı ile evliliği hakkındaki bilgileri aktardık ve alandaki önemli bir eksikliği giderdik. Hülegü Han'ın hayatı ile ilgili diğer bir noksanlık da onun ailesi ve yetiştiği çevrenin mahiyeti idi. Biz Hülegü Han'ın ailesi ile ilgili ulaşabildiğimiz bütün bilgileri derledik ve bunu tezimizde değerlendirdik. Bu konuda bize Fars ve Çin kaynakları özellikle yardımcı oldu. Ayrıca yerli ve yabancı kaynaklarda kendisi hakkında pek bilgiye rastlanmayan babası Toluy'un bütün hayatını kaleme alarak ilim dünyasına sunduk. Literatürde değinilmeyen kız kardeşleri hakkındaki bilgileri de Çin kaynaklarından ulaşılarak aktardık. Ayrıca sınırlı bilgilerden yaptığımız yorumlarla da erkek kardeşlerine ilişkin bilgileri ortaya koyduk. Özellikle ailenin küregenlerinin hayatları ile ilgili dağınık bilgileri toplamamız Hülegü Han'ın kardeşlerinin ve kardeşlerinin çocuklarının hayatları ile ilgili bize yorum yapma şansı tanıdı. Bununla birlikte Hülegü Han'ın üvey annelerinin hayatları da yerli çalışmalarda zikredilmeyen konulardandı. Yine bu hususları da Farsça kaynaklardan edindiğimiz kısıtlı bilgileri yorumlayarak zikrettik. Böylece bu alandaki büyük bir eksikliği gidererek araştırmacıların hizmetine sunduk. .

Hülegü Han'ın 1253 yılında gerçekleştirdiği batı seferi, bölgenin siyasi havasını değiştirmesi ve İlhanlı Devleti'ni teşkil etmesi bakımından onun yaşamının en önemli hadiselerinden ihtiva etmektedir. Ülkemizde yapılan çalışmalara bakıldığında onun batı seferinin bir bütün olarak ele alınmadığı görülmektedir. Bu bağlamda biz Hülegü Han'ın 1253 yılında başlattığı batı seferini kronolojik ve çok yönlü bir şekilde kendi yorumumuzla ortaya koyduk. Möngke Han'ın, Hülegü'ye tevdi ettiği görev ve batı seferinin sebepleri, Nizârî İsmâilîleri ile olan mücadelesi, Bağdat'ı zapt etmesi, Memlûkler ile yapılan savaşlar, Berke Han ile karşı karşıya gelmesi konuları bizim detaylı bir şekilde kendi yorumumuzla ele aldığımız konulardan olmuştur. Değerlendirmeye tabi tuttuğumuz diğer konu da Hülegü

Han'ın Anadolu'ya karşı yürüttüğü politikası olmuştur. Onun Anadolu ile ilgili siyaseti, yerli literatürdeki boşluğu dolduracak şekilde olabildiğince kapsamlı bir halde aktardık ve alana katkı sağlamaya gayret ettik.

Ayrıca Hülegü Han'ın teşkil ettiği İlhanlı Devleti'nin kuruluşu ve kuruluş felsefesi hususu da Hülegü Han'ın yaşamı bağlamında önemli bir nokta idi. Zira yerli çalışmalar arasında bu konuyu detaylı ve derli toplu ele alan bir çalışmaya rastlayamadık. Bu yüzden Hülegü Han'ın İlhanlı Devleti'ni ne şekilde ve hangi felsefe ile kurduğu konusunu kapsamlı bir şekilde ortaya koyduk. Ayrıca Hülegü Han'ın şahsiyeti, kültürel tutumu ve dini anlayışı İlhanlı Devleti'nin temellerini atması nedeniyle önemli konular arasındaydı. Biz bu konuları çeşitli kaynak ve araştırmalara dayanarak kaleme aldık ve devletin kuruluş felsefesini anlaşılır hale getirdik. İlhanlılar üzerine yapılan çalışmalarda devletin malî, idarî, siyasî ve askerî özelliklerinin de düzenli bir şekilde ele alınmadığını tespit ettik. Biz bu hususta da bütün devlet kalemlerini tertipli bir hale sokarak kapsamlı bir halde ortaya koyduk. Yerli çalışmalarda Hülegü Han'ın yanında batıya getirdiği bürokratlar, komutanlar ve yargıçlar hakkında çok fazla bilgi bulunmamakta ve bunlar dağınık haldeydi. Diğer çalışmaların sunduğundan farklı olarak bütün kalemleri derlerken bu şahısları da çok detaylı bir şekilde anlattık Böylelikle bu konuda çalışmalar arasındaki büyük bir eksikliği giderdik.

Araştırmamız boyunca konumuzla ilgili olan Arapça kaynakların aslından yeteri kadar istifade edemememiz bir eksiklik olarak zikredilebilir. Bu duruma Yüksek Lisans tezimizin mahiyeti ve tez süremizin engel oldu. Ancak Arapça kaynakların kullanımında yaşadığımız bu açığı ikinci el eserlerin Arap kaynaklarından aktardıkları ile kapatmaya çalıştık. Bununla birlikte sırasıyla Türkçe, İngilizce ve Farsça eserler, tezimiz süresince tarafımızca yoğun şekilde kullanıldı.

KAYNAKÇA

- ABÛ HAYYÂN, Kitâb *al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, (Çev. Ahmet Caferoğlu), Evkaf Matbaası, İstanbul 1931.
- ABÛ'L-FARAC, Gregory, *Abu'l Farac Tarihi C. II*, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1987.
- AKA, İsmail, "Mirza Şahrüh Zamanında Timurlularda İmar Faaliyetleri", *Bellekten*, 1994 (XLVIII), ss. 285-297.
- AKA, İsmail, "Şahrüh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 293-295.
- AKAR, Kaan, "İlhanlı Devleti'nde Kullanılan Birtakım Unvan ve İstılahlar", *İRTAD*, S. 1, 2018, ss. 71-103.
- AKKUŞ, Mustafa, "Altın Orda-İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü", *Turkish Studies*, C. 11, S. 11, 2016, ss. 1-12.
- AKKUŞ, Mustafa, "Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Kalenderi Grupların Rolü", *Turkish Studies*, C. 9 S. 7, 2014, ss. 117-134.
- AKKUŞ, Mustafa, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini", *SUTAD*, S. 31, 2012, ss. 205-221.
- AKKUŞ, Mustafa, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti*, Konya 2016, ss. 320-338.
- AKKUŞ, Mustafa, "Nizamü'l-Mülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması", *USAD*, S. 8, 2018, ss. 165-186.
- AKKUŞ, Mustafa, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Konya 2011.
- AKKUŞ, Mustafa, *Moğollarda Din ve Siyaset İlhanlı Hanlarının Dini Kişiliği ve Uygulamaları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2020.
- AKNERLİ GRİGOR, *Okçu Milleti Tarihi*, (Çev. H. D. Andreasyan), Yeditepe Yay., İstanbul 2012.
- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000.
- ALAN, Hayrunnisa, "Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", *BELLEKEN*, C. 78 S. 282, 2014, ss. 527-546.
- ALBAYRAK, Kadir, "Nestûrilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 15-17.
- ALGAR, Hamid, "Ahmed Tegüder", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 139.
- ALLSEN, Thomas T., *Mongol Imperialism The Policies of The Grand Qan Möngke In China, Russia, And The Islamic Lands, 1251-1259*, University of California Press, California 1987.
- ANONİM, *Moğollar'ın Gizli Tarihi I. Tercüme*, (Çev. Ahmet Temir), TTK Yay., Ankara 1986.
- ANSARI, A. S. Bazmee, "Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 98-99.
- ARAYANCAN, Ayşe, *Hasan Sabbah ve Alamût "Nizârî İsmâilîleri"*, Yeditepe Yay., İstanbul 2017.
- ARCHER, T. A., *The Crusade of Richard 1189-92*, The Snickerbocker Press, London 1889.

ARSLANTAŞ, Yüksel, “Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”, *BELLETEN*, C. 67, S. 250, 2003, ss. 781-800.

ATWOOD, Christopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Fact On File Inc., New York 2004.

AYDIN, Mustafa, “Şirvan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 204-206.

AYDINLI, Osman, “Semerkant”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 484-486.

AYKUT, A. Said, “İbn Battûta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, ss. 361-368.

AYKUT, Tuncay-AYDIN Şennur, *Ak Akçe – Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Mongol and Ilkhanid Coins)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1992.

BAGCI, Büşra, *Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019.

BAR HABREUS, *Muhtasarüddüvel*, nşr. Sâlhânî, Beyrut 1890, (Çev. M. Şerafettin Yaltkaya), Maarif Matbaası Yay., İstanbul 1941.

BARTHOLD, Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara 1990

BAYRAKTAR, Mehmet Faruk, “Zernûcî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, ss. 294-295.

BAZIN, Marcel, “Kazvin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul 2002, ss. 154-155.

BEYÂNÎ, Şîrin, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, (Çev. Mustafa UYAR), TTK Yay., Ankara 2015.

BİLGİN, Orhan, “Cüveynî, Atâ Melik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 140-141.

BOYLE, J. A., “On The Titles Given in Juvaini to Certain Mongol Princes”, *H. J. A. S.*, XI, X, 1956, 146-154.

BOZKURT, Nebi, “İpek Yolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 369-373.

BROCKELMANN, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Çev. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara 2002.

BUELL, Paul D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland and Oxford 2003.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012.

CAHUN, Leon, *Asya Tarihine Giriş, Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar*, (Çev. S. İnan Kaya), Seç Yayın Dağıtım, İstanbul 2006.

Cambridge Dictionary, (Erişim Tarihi 10.04.2020), <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/primogeniture>.

CH. I., Khamidova, Rashid al-Din. Shu'ab-i Panjganah. 2. The Mongols and Turks (3). *Zolotoordynskoe obozrenie=Golden Horde Review*. 2017. Vol. 5, no. 4, pp. 846-865.

CH. I., Khamidova, Rashid al-Din. Shu'ab-i Panjganah. 2. The Mongols and Turks (4). *Zolotoordynskoe obozrenie=Golden Horde Review*. 2018. Vol. 6, no. 1, pp. 168-180.

- CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşâ*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2013.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, “Uygurlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 242-244.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, TDAV, İstanbul 2004.
- ÇELİK, Burak, “Cengiz Han Oğlu Toluy I: Ailesi”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 50, 2020, ss. 403-421.
- ÇETİN, Osman, “Horasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, ss. 234-241.
- ÇEVİK, Murtaza, “Hülagu’nun Batı’ya Gönderilme Meselesi ve Batı Seferi’nin Anadolu’ya Etkileri”, *Cappadocia: Journal Of History And Social Sciences*, S. 5, 2015, ss. 139-153.
- ÇULHA, Tülay, *Karaycanın Kısa Söz Varlığı, Karayca-Türkçe Sözlük*, Dil ve Edebiyat Dizisi, İstanbul 2006.
- D’OHHSON, A. Konstantin, *Moğol Tarihi, Denizler İmparatoru Cengiz*, (Çev. Bahadır Apaydın), Nesnel Yay., İstanbul 2008.
- DARDESS, John W., “From Mongol Empire to Yüan Dynasty: Changing Forms of Imperial Rule in Mongolia and Central Asia”, *The History of Mongolia Volume I The Pre-Chinggisid Era Chinggis Khan and the Mongol Empire*, (Ed. David Sneath & Christopher Kaplonski), Global Oriental, Folkestone 2010, ss. 358-389.
- DASHDONDOG, Bayarsaikhan, *The Mongols and the Armenians (1120-1335)*, Vol. 24, (Ed. Michael R. Drompp-Devin DeWeese), Koninklijke Brill NV, Leiden 2011.
- DAYI, Özkan, *İran Moğolları’nda İdarî Bürokrasi (1231-1295)*, Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2017.
- DEĞİRMENÇAY, Veyis, “Sultan Veled’in Moğolların Anadolu Valisi Samagar Noyan ve Ailesine Methiyesi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 51, 2013, ss. 85-90.
- DELİBALTA, Yavuz, “Karahıtay Devleti’nin İnhitâtı ve Nayman Veliâhtı Küçlük’ün Doğu Türkistan Tahakkümü”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, 2019, ss. 33-54.
- DENİZ, Arda, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim Yay., İstanbul 2013.
- DENİZ, Bekir, *İpek Yolu Üzerinde Bulunan Eski Türk Şehirleri, İpek Yolunda Türk Kültür Mirası*, (Haz. Fahri Atasoy), Türk Yurdu Yay., Ankara 2014.
- DURAK, Neslihan, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, *Turkish Studies*, C. 3, S. 1, 2008, ss. 251-258.
- DURAK, Neslihan, “Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, C. 2, S. 1, 2002, ss. 125-139.
- DURMUŞ, İsmail, “Mütenebbi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 195-200.
- DURMUŞOĞLU, Kurban, “Abaka Han Dönemi (1265-1282) İlhanlılar’da Dış Siyaset (Altın Orda, Çağatay ve Memlûk Örneği)”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 65, 2019, ss. 221-244.

- EFLAKÎ, Ahmet, Âriflerin Menkıbeleri II, Hürriyet Yay., İstanbul 1973.
- EL-ALEVÎ, Abdülazîz, “İbn Fazlullah el-Ömerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, ss. 483-484.
- EL-CÜZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, (Çev. Mustafa Uyar), Ötüken Yay., İstanbul 2016.
- EL-ÖMERÎ, Şihabeddin b. Fazlullah, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2014.
- ERDEĞER, Melek Göksu, “III. Aleaddin Keykubad’ın Fikirleri ve Şahsiyeti”, *5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Diyarbakır 2020, ss. 787-808.
- ERDEM, İlhan, “İlhanlılarda Ahmed Tegüder Dönemi ve Selçuklular”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 35, 2004, ss. 103-111.
- ERDEM, İlhan, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1995.
- GALSTYAN, G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- GENCELİ KİRAGOS, *Moğol İstilas 1220-1265*, (Çev. Mahmut Kemal Bey), Post Yay., İstanbul 2018.
- GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev. Osman Karatay), Ötüken Yayınevi, İstanbul 2013.
- GÖMEÇ, Saadettin, “Nogay Türkleri Hakkında Bir Özet”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, C. 50, S. 300, 2011, ss. 30-33.
- GÖRDEĞİR, Ercan-ÖZBEK, Süleyman, “Moğollar’ın Mardin Kuşatması ve Hülagü’dan Olcaytu’ya İlhanlı Artuklu Münasebetleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 4, S. 3, 2018, ss. 106-118.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*, (Çev. M. Reşat Uzman), Ötüken Yay., İstanbul 1996.
- GROUSSET, Rene, *Cihan Fatihi Cengiz Han*, (Çev. İzzet Tansu), Ötüken Yay., İstanbul 2001.
- GÜNDEGÜL, A. Parlar, “İlhanlılarda Sikke Formları”, *Türkler*, Ankara 2002, Yeni Türkiye Yay., C. 8, ss. 919-927.
- GÜNGÖR, Harun, “Şamanizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 325-328.
- GÜRBÜZ, Meryem, “Tekiş, Aleaddin”, C. 40, İstanbul 2011, ss. 364-365.
- GÜZEL, Fatih-ÇAKIR Hülya Karababa, “Kuruluş Devrinde Bir Memluk Sultanı: Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz”, *KAREFAD*, C. 7, S. 2, 2019, ss. 253-266.
- HARTMANN, Angelika, “Nâsir-Lidînillâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 399-402.
- HAYKIRAN, Kemal Ramazan, “İlhanlı Hâkimiyeti ve İmâmiye Şiîleri”, *Milel ve Nihal Dergisi*, C. 17, S. 1, 2020, ss. 87-109.
- HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *Moğollar ve Mevlâna*, Sentez Yay., İstanbul 2015.
- HEMEDANÎ, Reşîdu'd-din Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih* C. I, neşr. Muhammed Rüşen-Mustafâ Müsevî, I-IV, Neşr-i Elburz, Tahran 1373/1994.

HEMEDANÎ, Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, A. Hesamipour Khelejeni), TTK Yay., Ankara 2013.

HEMEDANÎ, Reşîdüddin Fazlullah, *The Successors of Genghis Khan*, (Trans. John Boyle), Columbia University Press, New York and London 1971.

Hindu Kush, (Erişim Tarihi: 02.05.2020),

<http://www.iranicaonline.org/articles/hindu-kush>

HİNTZ, Walter, “İslam’da Ölçü Sistemleri I. Ağırlık Ölçüleri”, (Çev. Acar Sevim), *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 1989, ss. 7-82.

History of Hunan, (Erişim Tarihi: 02.05.2020),

http://www.enghunan.gov.cn/hneng/AboutHunan/HistoryCulture/HistoryHunan/201507/t20150729_1809587.html

HİZMETLİ, Mustafa, “Moğol İstilasını Karşısında Abbâsî Halifelerinin İslâm Birliği Siyaseti”, *IntJCCS*, C. 3, S. 2, 2017, ss. 353-359.

HOWORTH, Henry H., *History of the Mongols From the 9th to the 19th Century Part III the Mongols of Persia*, Yale University Press, New York 1888.

HUDÛDÜ’L-ÂLEM, “*The Regions of the World*” *A Persian Geography 372 A.H.– 982 A.D.*, (Trans. V. Minorsky), Cambridge University Press, Cambridge 1982.

İBN BATTUTA, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Haz. Mümin Çevik), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

İBN BÎBÎ, *El-Evâmirü'l-‘Alâ’iyye fi'l-umûri'l-‘Alâ’iyye (Selçukname I-II)*, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

İBN HURDAZBİH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yay., İstanbul 2008.

İBN KESİR, *el-Bidâye ve’n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi C. 7*, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yay., İstanbul 2000.

İSAKOV, Abdrasul, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2014.

JACKSON, Peter, *The Mongols and The Islamic World, from Conquest to Conversion*, Yale University Press, Liandysul 2017.

KAFALI, Mustafa, “Batu Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 208-210.

KAFALI, Mustafa, “Cengiz Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 367-369.

KAFALI, Mustafa, “Cuci Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 78-79.

KAFALI, Mustafa, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yay., Ankara 2005.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 1998.

KAMALOV, İlyas, *Moğollar’ın Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yay., İstanbul 2003.

KAR, Aykut, “Merâğa Rasathanesi’nde Gökbilim Çalışmaları: Zîc-i İlhanî”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 3, 2018, ss. 93-103.

KELEŞ, Erol, “Avrupa ile Yapılan İttifakın İlhanlı Hükümdarlarının Dini Tercihi ve Dâhili Siyaseti Üzerindeki Tesiri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 121, S. 239, 2019, ss. 345-364.

KENANOĞLU, M. Macit, “Vergi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, ss. 52-58.

KONUĞU, Enver, “Beyhak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 57-58.

KONUĞU, Enver, “Gazne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, ss. 479-480.

KURTULUŞ, Rıza, “Hudûdü’l-Alem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 304.

KURTULUŞ, Rıza, “Kore Cumhuriyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2002, ss. 199-201.

KURTULUŞ, Rıza, “Luristan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul 2003, s. 227.

KURTULUŞ, Rıza, “Tus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 431-432.

KUSHENOVA, Ganizhemal, “Cengiz Han’ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch’u-Ts’ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları”, *Bilig*, S. 42, 2007, ss. 229-242.

LESSİNG, Ferdinand D., *Mongolian-English Dictionary*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1960.

MANZ, Beatrice Forbes, “The rule of the infidels: the Mongols and Islamic word”, *The New Cambridge History of Islam Volume:3 The Eastern Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries*, Ed. David O. Morgan – Anthony Reid, Cambridge University Press, Cambridge 2011, ss. 128-168.

MAY, Timothy, *The Mongol Empire A Historical Encyclopedia Volume I*, (Ed. Timothy May), ABC-CLIO, Santa Barbara 2017.

MERÇİL, Erdoğan, “Salgurlular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 29-31.

MERÇİL, Erdoğan, “Şahne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 292-293.

MONTE CRUCİS, Ricoldus, *Doğu Seyahatnamesi, Bir Dominikan Keşiş’in Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*, (Çev. A. D. Altunbaş), Kronik Yay., İstanbul 2018.

MUHAMMEDCANOV, Abdullah, “Siriderya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 272.

MUHAMMEDCANOV, Abdullah, “Tirmiz” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 200-202.

MUİZZÜ’L ENSÂB. Bibliotheque Nationale Paris, Department Des Manuscrits, Persian 67.

MÜVERRİH VARDAN, *Türk Fetihleri Tarihi*, (Çev. H. D. Andreasyan), Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2017.

Nanjing.china, (Erişim Tarihi:28.03.2020), <http://english.nanjing.gov.cn/>.

NESEVÎ, *Celâlüttin Harzemşah*, (Çev. Necip Asım), TTK Yay., İstanbul 1934.

NİCOLLE, David, *The Mongol Warlords Genghis Khan, Kublai Khan, Hülegü, Tamerlane*, pla. Richard Hook, Firebird Books, United Kingdom 1990.

OCAK, Ahmet, “Haçlı seferleri’nin Ortaya Çıkışı ve (Doğu-Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar”, *A.İ.B.Ü S.B.E. Dergisi*, C. 14, S. 3, 2014, ss. 133-155.

- OKTAY, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007.
- OLGUNER, Fahrettin, *Fârâbi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Sino Turcica, Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Kültürsanat Yay., İstanbul 2002.
- EL-ÖMERÎ, Şihabeddin b. Fazlullah, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Mesâlikü'l-Ebsâr*, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2014.
- ÖNCEL, Sümeyye Melek, *Moğollarda Kadın*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019.
- ÖTEMİŞ HACI, *Çengiz-Nâme*, (Haz. İlyas Kemaloğlu), TTK Yay., Ankara 2009.
- ÖZ, Mustafa, "Necef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 486-487.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Aynicâlût Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 275-276.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Cend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 359-360.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "el-Bidâye ve'n-Nihâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 131-132.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "el-Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 281-283.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Gürhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 323.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Hasan Sabbâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, ss. 347-350.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul 1999, ss. 132-134.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbnü'l-Alkamî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul 1999, ss. 483-484.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul 2000, ss. 26-27.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbnü'l-İbrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul, ss. 92-94.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Muhammed b. Tekiş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, ss. 364-365.
- ÖZBEK, Süleyman, "Türkiye Selçuklular'ın Çöküşünde Sebebe Sonuç İlişkisi Yassı Çemen'den Köseadağ'a, *Çeşm-i Cihan Dergisi*, C. 5, S. 1, 2018, ss. 2-17.
- ÖZCAN, Azmi, "Sind", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 242-244.
- ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, "Baycu Noyan", *Konya Ansiklopedisi*, II, *Konya Büyükşehir Belediyesi Yay.*, Konya 2011, ss. 55-56.
- ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, "Tâhirü'l-Mevlevî ve Cengiz ve Hülâgu Mezalimi Adlı Eseri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 11, 2005, ss. 135-169.

ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı, Cengiz ve Hülagu Dönemleri (612-656/1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

ÖZEN, Şükrü, “Kâdîlkudât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 77-82.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “İlhanlılar’da Hükümlerlik Telâkkisi ve Hükümdar Algısı”, *MUTAD*, C. 5, S. 1, 2018, ss. 73-91.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Karakorum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek-2, İstanbul 2016, ss. 22-23.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Lurlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. EK-2, İstanbul 2016, ss. 161-162.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Mâverâünnehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 2003, ss. 177-180.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Nîşâbur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 149-151.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Sîstan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 274-276.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Merâğa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, ss. 162-163.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Mihribânîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. EK-2, İstanbul 2016, ss. 269-270.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Moğollar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, ss. 225-229.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Ögedey Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 21-22.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, ss. 19-21.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Târîh-i Cihângüşâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, ss. 77-79.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi-PRAZNIÁK, Roxann, “Kubilay Kağan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. EK-2, İstanbul 2016, ss. 88-89.

ÖZTÜRK, Ali, *Ötüken Türk Kitabeleri*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1973.

PEERS, Chris, *Genghis Khan and the Mongol War Machine*, Pen & Sword Military, Barnsley 2015.

POLO, Marco, *“Dünyanın Hikâye Edilişi, Harikalar Kitabı”*, (Çev. Işık Ergüden – Z. Zühre İlkelen), Ötüken Yayınevi, İstanbul 2019.

ROSSABİ, Morris, *Kubilay Han*, (Çev. Özgür Özol), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2015.

ROUX, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yay., İstanbul 1998.

RUBRUCK, Willhelm Von, *Moğollar’ın büyük hanı’na Seyahat, 13. Yüzyılda İstanbul’dan Karakorum’a Yolculuk*, (Çev. Ergin Ayan), Kronik Kitap, İstanbul 2019.

RYBATZKİ, Volker, *Die Personennamen Und Titel Der Mittelmongolischen Dokumente Eine Lexikalische Untersuchung*, Yliopistopaino Oy, Helsinki 2006.

SALMAN, Hüseyin, “Karluklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 509-510.

- SAYAN, Yüksel, “Serahs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 539-542.
- SERİN, Muhittin, “Siyâkat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 291-292
- SNEATH, David, *The Headless State, Aristocratic Orders, Kinship Society, Misrepresentations of Nomadic Inner Asia*, Columbia University Press, New York 2007.
- SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, “Vâsıt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C. 42, ss. 541-544.
- SPULER, Bertold, *İran Moğollar’ı Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara 1957.
- SUBAŞI, Ömer, “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara”, *M.K.Ü.S.B.E.D.*, C. 13, S. 33, 2016, ss. 384-401.
- SÜMER, Faruk, “Abaka Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 8.
- SÜMER, Faruk, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmet Celayir”, *Bellekten*, C. 52, S. 206, 1989, ss. 175-198.
- SÜMER, Faruk, “Keykubad I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul 2002, ss. 358-359.
- SÜMER, Faruk, “Tatarlar” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, ss. 168-170.
- SÜMER, Faruk, “Teküdar”, *İslâm Ansiklopedisi*, Meb Yay., C. 12, S. 1, İstanbul 1989, s. 139.
- SÜMER, Faruk, “Türkmenler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 607-611.
- SÜMER, Faruk, *Anadolu’da Moğollar*, TTK Yay., Ankara 1970.
- ŞAHİN, Hanifi, “Ehl-i Beyt Siyaset İlişkisi (İlhanlılar Dönemi)”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 13, S. 41, 2009, ss. 91-102.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Buhara”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 363-367.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Câmiu’t-Tevârîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 132-134.
- ŞEŞEN, Ramazan, Selâhaddîn-i Eyyûbî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 337-340.
- ŞİRİNOV, Agil, “Nasîrüddin Tûsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41 İstanbul 2012, ss. 437-442.
- TANERİ, Aydın, “Celâleddin Hârimşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 248-250.
- TANERİ, Aydın, “Gürgenç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, ss. 321-323.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Isık Göl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, ss. 135-137.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Karahıtaylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 415-416.
- TAŞTAN, A. Vahap, “Nasireddin Tusi : Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 11, 2001, ss. 1-13.

TIESENHAUSEN, W. De, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

TOGAN, A. Z. V., “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. I, 1931, ss. 1-42.

TOGAN, A. Z. V., Çengiz Han (1155-1227), 1969-1970 Dönemi Ders Notları.

TOGAN, A. Z. V., *Umumî Türk Tarihi’ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TOKUŞ, Ömer, “Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu’da Moğol Noyanlarının İsyanları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, C. 117, S. 230, 2017, ss. 177-208.

TOMAR, Cengiz, “Şecerüddür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 404-405.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2004.

TÜRKOĞLU, İsmail, “Tataristan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, ss. 163-168.

ULUDAĞ, Süleyman, “Bâhârzi, Seyfeddin”, C. 4, İstanbul 1991, ss. 474-475.

USLU, Dilber İlimli, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2016.

USLU, Recep, “Herat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, ss. 215-218.

USLU, Recep, “Hûzistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, ss. 436-439.

UYAR, Mustafa, “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri”, *Selçuklu’dan Osmanlı’ya Bilim, Kültür ve Sanat Prof. Dr. Mikâil Bayram’a Armağan*, Kömen Yayınevi, Konya 2019, ss. 297-305.

UYAR, Mustafa, *İlhanlı Devleti’nin Askerî Teşkilâtı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 2007

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yay., Ankara 1998.

VLADİMİRTSOV, B. Y., *Moğollar’ın İçtimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, TTK Yay., Ankara 1995.

VURGUN, Seda Yılmaz, “Kongratlar Hanedanlığı Döneminde Yeni Ürgenç Şehri”, *Ç.K.Ü.S.B.E.D.*, C. 5, S. 1, 2014, ss. 303-318.

YAZICI, Tahsin Yazıcı, “Şemseddin Cüveynî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 144-146.

YAZICI, Tahsin, “Belh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 410-411.

YILMAZ, Bülent, *Celayirliler Kabile Devleti*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2002.

YİĞİT, İsmail, “Memlükler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, İstanbul 2004, ss. 90-97.

YİĞİT, İsmail, “Müstansır-Billâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 118.

YİĞİT, İsmail, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, Kayıhan Yay., İstanbul 2008.

YURTSEVER, Erk, *Türkçe Adlar Derlemesi*, TDAV., İstanbul 1997.

YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi I. Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994.

YUVALI, Abdülkadir, “Çağatay Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 176-177.

YUVALI, Abdülkadir, “Daruga”, C. 8, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, ss. 505-506

YUVALI, Abdülkadir, “Hülâgû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, ss. 473-475.

YUVALI, Abdülkadir, “İlhanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 105-108.

YÜCEL, Muallâ Uydu, “Kalmuklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 267-268.

ZHAO, George Qinghi, *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression, Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty*, Peter Lang Publishing, New York 2008.